

Konstrukcije za izražavanje pojma "sukob" u najstarijim hrvatskim pravnim spomenicima

Fritz, Nataša

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:218847>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Nataša Fritz

**KONSTRUKCIJE ZA IZRAŽAVANJE
POJMA 'SUKOB'
U NAJSTARIJIM
HRVATSKIM PRAVNIM SPOMENICIMA –
sintaktičko-semantička analiza**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Nataša Fritz

**KONSTRUKCIJE ZA IZRAŽAVANJE
POJMA 'SUKOB'
U NAJSTARIJIM
HRVATSKIM PRAVNIM SPOMENICIMA –
sintaktičko-semantička analiza**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

prof. dr. sc. Ida Raffaelli

izv. prof. dr. sc. Tanja Kuštović

Zagreb, 2023.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Nataša Fritz

**CONSTRUCTIONS FOR EXPRESSING
THE CONCEPT OF 'CONFLICT'
IN THE OLDEST CROATIAN CHARTERS**

—

syntactic-semantic analysis

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisors:

dr. sc. Ida Raffaelli, full professor

dr. sc. Tanja Kuštović, associate professor

Zagreb, 2023.

O MENTORICAMA

Ida Raffaelli rođena je 1970. godine u Zagrebu. U istome je gradu završila Klasičnu gimnaziju i na Filozofskome fakultetu diplomirala francuski jezik i komparativnu književnost. Magistrirala je 1994. godine semantičkom temom iz starofrancuskoga, *Vokabular moralnih vrijednosti u djelima Chrétiena de Troyes*. Godine 2001. obranila je doktorsku disertaciju iz lingvistike, *Polisemija i sinonimija u leksiku klasičnoga starofrancuskog* pod mentorstvom prof. Kovačeca. Od 1993. do 2002. godine zaposlena je kao znanstvena novakinja pri Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, a 2002. postaje docenticom na Odsjeku za lingvistiku pri istoj instituciji. Na Odsjeku za lingvistiku od 2009. do 2014. godine radi u zvanju izvanredne profesorice, od 2014. do 2020. u zvanju je redovite profesorice, a od 2020. godine redovita je profesorica u trajnome zvanju. Područja interesa su joj semantika, dijakronijska semantika, sintaksa, a posebice kognitivna lingvistika. Ida Raffaelli surađivala je na brojnim međunarodnim i hrvatskim projektima (Kognitivnolingvistička istraživanja hrvatskoga i engleskoga jezika, ECO-NET, EOSS i dr.), a nekim je projektima bila i voditeljicom (Leksička semantika u izgradnji hrvatskoga WordNeta, vodila je hrvatski tim pri međunarodnom projektu Evolution of Semantic Systems pri Max Planck Institutu za psiholingvistiku). Od 2009. do 2011. godine bila je pročelnicom Odsjeka za lingvistiku na matičnome fakultetu, a od 2018. godine ondje je i voditeljicom Poslijediplomskoga doktorskog studija lingvistike. Bila je članicom upravnog odbora i voditeljicom hrvatskoga tima Programa istraživačkog umrežavanja NETWORKS. Od 2005. do 2015. godine bila je glavna urednica časopisa *Suvremena lingvistika* te podpredsjednica Hrvatskoga filološkog društva od 2007. do 2014. godine. Objavila je preko sedamdeset znanstvenih i stručnih radova i dvije samostalne monografske knjige te dvije uredničke knjige.

Tanja Kuštović rođena je 1971. godine u Zagrebu, gdje je završila srednjoškolski Centar za odgoj i obrazovanje u kulturi i na Filozofskome fakultetu diplomirala hrvatski jezik i književnost. Magistrirala je 2001. godine temom *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu "Knjižice od žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ"*, a doktorsku disertaciju obranila je 2005. godine temom iz staroslavenske sintakse, *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća* pod mentorstvom prof. Damjanovića. Godine 1997. postaje znanstvenom novakinjom na Odsjeku za kroatistiku pri Katedri za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Godine 2007. postaje docenticom na istoj katedri, a 2021. izvanrednom profesoricom. Tanja Kuštović od 2009. do 2013. g. bila je suradnica na projektu MZOŠ-a: *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva*, od 2015.

do 2019. g. bila je suradnicom na znanstveno-istraživačkome projektu *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.*, a trenutačno surađuje na projektu *Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine*. Područje interesa su joj staroslavenski jezik, hrvatsko glagoljaštvo, srednjovjekovna literatura i čakavsko narječje. Objavila je preko šezdeset znanstvenih i stručnih radova, pet knjiga u suautorstvu te dvije autorske knjige.

ZAHVALA

Ovaj se rad razvijao kroz dugogodišnji doktorski studij lingvistike, a za to su se dugo vrijeme na mojem putu našli mnogi koji su na različite načine doprinijeli njegovu rastu i pogurnuli me korak dalje. Neće biti prostora da svakome pojedinačno izrazim svoju zahvalnost, ali neka se ovdje nađu svi koji u ovome radu prepoznaju neke od tema naših razgovora. Ipak, određena imena svakako želim spomenuti, a u prvome redu zahvaljujem mentoricama, prof. dr. sc. Idi Raffaelli i izv. prof. dr. sc. Tanji Kuštović. Prof. dr. sc. Ida Raffaelli prenijela mi je ljubav prema kognitivnoj lingvistici i pomogla mi odrediti temu disertacije te je od samoga početka moj najvjerniji i najuporniji pratitelj, kritičar i bodritelj. Bez njezine predanosti ovaj rad ne bi dosegao razinu na kojoj jest. Izv. prof. dr. sc. Tanja Kuštović značajno je doprinijela kvaliteti filološkoga dijela ovoga rada otkrivanjem značenja mnogih prastarih konstrukcija i leksičkih zavrzlama koje su nam priredili stari pisari. Zahvaljujem svakako i doc. dr. sc. Ivi Nazalević Čučević na brojnim satima provedenima u razgovorima o sintaktičkim specifičnostima mojega korpusa. Zahvaljujem doc. dr. sc. Borisu Kuzmiću na poklonjenim rječnicima, knjigama i savjetima te kolegici dr. sc. Matei Filko na razgovorima i pomoći. Zahvalu šaljem i voditelju Državnoga arhiva u Dubrovniku, g. Zoranu Peroviću, na ljubaznome gostoprimstvu i tome što mi je dijeleći moju strast strpljivo donosio i pokazivao originalne isprave. Potom želim zahvaliti i svojem mentoru na magisteriju, prof. dr. sc. Mateu Žagaru, koji je silno doprinio razvoju mojega znanja iz staroslavenskoga, dijalektologije, paleografije i paleoslavistike općenito te mi je otkrio korpus ćirilčkih isprava na kojemu se temelji ovaj rad. Zahvaljujem na ohrabivanju i razumijevanju svojoj obitelji i prijateljima. Posebno sam zahvalna svojem suprugu na strpljenju i podršci.

SAŽETAK

U ovome radu analizira se izražavanje pojma 'sukob' u srednjovjekovnim pravnim tekstovima pomoću uporabnih modela, posebice konstrukcijskih gramatika. S obzirom na to da se kreće od pojma, ovaj rad predstavlja onomasiološko dijakronijsko istraživanje, a za razliku od dosadašnjih radova na tom polju, analiziraju se složenije sintaktičke strukture – konstrukcije. Konstrukcijske gramatike i kognitivnolingvistički pristup koji preuzimamo prikladan su teorijski okvir za objašnjenje veze izvanjezičnih podataka, pojma i strukture u određenome kontekstu, tj. ističu se jasni strukturni obrasci i njihovo značenjsko i funkcionalno jedinstvo. Sprega teorijske literature i građe ukazala je i na mjesta dorade konstrukcijskih pristupa iz perspektive dijakronijske semantike.

Kao pojam koji želimo istražiti odabran je 'sukob' zbog pretpostavke da pravni diskurs srednjovjekovlja obiluje strukturama za njegovo izražavanje, a pravni je srednjovjekovni diskurs, posebice staroštokavski ćirilički korpus, u domaćoj filologiji mnogo manje istražen od glagoljičkoga korpusa crkvene provenijencije. Taj korpus nije digitaliziran, a sakupljen je u dvjema zbirkama Lj. Stojanovića *Stare srpske povelje i pisma, I i II* (1929, 1932). Korpus je nazvan srpskim jer je tadašnja dijalektološka praksa (19.st.) štokavsko narječje smatrala dijelom srpskoga jezika. Periodizacija koju smo odabrali (12. do 14. st.) utemeljena je na povijesno-jezičnim razlozima: to je razdoblje iz kojeg potječu najstarije isprave, glavina najvažnijih isprava napisana je tada te je riječ o vremenu kada dijalektološka diferencijacija još nije završena pa očekujemo jezično vrlo zanimljive strukture.

U skladu s uporabnim pristupima, uvodna su poglavlja posvećena analizi mikro- i makrokonteksta konstrukcija. Ona se sastoji u proučavanju srednjovjekovne gospodarske, kulturne i političke povijesti Dubrovnika i okolice jer to može objasniti više ili manje konstrukcija u određenome razdoblju, netrpeljivosti među određenim etničkim grupama, političke struje itd. Također je istražena i sama isprava kao tekstna vrsta, posebice s aspekta teorije govornih činova koji predstavljaju vezu makro- i mikrokonteksta jer preko performativa prenose snagu iskaza na propozicije, odnosno na *da*-klauze koje su glavni mikrokontekst u kojemu se pojavljuju konstrukcije za izražavanje 'sukoba'. Pritome je performativ otkriven kao važan element strukture i značenja isprava, tj. kao zaseban dio protokola koji se gradi istim mehanizmima jezičnih načela kao i same konstrukcije (npr. dekomponirani performativi, elidirani i sl). Konačno, značajan je dio rada posvećen i analizi pojma 'sukob' pomoću rječnika, leksikona, saznanja o srednjovjekovnim stavovima i odnosu prema sukobu te stručne, u prvome

redu socio-psihološke literature. Uz pomoć tih izvora te koristeći kognitivnolingvistički model dinamike sile razvili smo jezgrenu strukturu 'sukoba' koja otkriva osnovne elemente njegova pojmovnoga značenja. Jezgrena struktura 'sukoba' upućuje na model prototipnoga sukoba koji možemo očekivati u ispravama u vidu tranzitivne konstrukcije s dvjema ulogama u suparničkom, negativnom odnosu, što se u konačnici i potvrdilo analizom. Analizom se pokazalo da neke konstrukcije odstupaju od jezgrenoga modela strukturom i značenjem, a ovisne su o kontekstu, posebno o konkretnoj domeni 'sukoba' koju iskazuju. Također, neke konstrukcije ovisno o enciklopedijskim podacima koje izražavaju i svojoj strukturi pokazuju više karakteristika idiomatiziranih struktura, a neke su više na polu shematiziranih, visoko produktivnih konstrukcija.

KLJUČNE RIJEČI

kognitivna lingvistika, dijakronijska semantika, onomasiološki pristup, konstrukcijske gramatike, pojam 'sukob', srednji vijek, isprave.

ABSTRACT

As a contribution to the philological analysis of medieval texts, the main goal of this study is to develop a theoretical-methodological model for systematically approaching the reconstruction of meaning by applying cognitive linguistics and construction grammars. As far as we know, there is no Paleo-Slavistic analysis based on construction grammars. Our proposal of such a model aims to change the pessimistic current view of the reach of the older language state's syntactic-semantic analysis. While such analysis is certainly more limited than that of a modern language, thanks to the precise methods of modern linguistic theory, it is not unfounded or hypothetical.

The conceptual domain 'conflict' that we chose as the subject of research only represents one example of diachronic-semantic analysis, and we believe that the same, or somewhat adapted analytical methods could be used to analyze other conceptual domains and types of medieval texts. This model's main goal is to show the language system's complex functioning of meaning through combining data, both linguistic (syntactic, semantic, and pragmatic) and encyclopedic, in both micro- and macro-contexts.

The research is based on three hypotheses:

1. The existence of certain structural and semantic regularities in the expression of 'conflict'. The analysis of the corpus is expected to establish clear constructions of different levels of complexity, and to observe more typical and marginal examples of constructions related to a certain scene of 'conflict'.
2. The regularity system established at the syntagmatic level in the form of constructions will also be noticeable at the paradigmatic level. The assumption is that the constructions for expressing 'conflict' form a network of culturally and time-specific relationships with a limited set of forms, lexical units and pragmatic functions. We expect to find a common tendency towards a certain way of formation, typical of the Middle Ages legal discourse.
3. The existence of conventional knowledge about administrative style with established vocabulary and constructions for specific legal topics and contexts. Although we know that the concepts of documents were taught in notary schools, this research shows and highlights the extent to which they are structurally and cognitively based, i.e. the extent to which they demonstrate the connection of knowledge of the language and knowledge of the world.

Introduction: Corpus, context, and the concept of 'conflict'

When it comes to Croatian medieval literature, the most versatile constructions for expressing 'conflict' are expected in text types which express power, rights, and social behavior, i.e. legal documents. We have selected the Cyrillic corpus of Old Štokavian legal texts from the area of Dubrovnik, Bosnia, Raška (medieval Serbia), and Hum, which is somewhat neglected in domestic philology and collected in Stojanović (1929, 1932). The period from the 12th to the 14th century is chosen for multiple reasons: we have no preserved Old Štokavian documents from before the 12th century, that time frame coincides with one period of dialectological development of Old Štokavian (Lisac 1996, 2009, Ivić 1994), and that is the period in which most of the documents (and historically the most important documents) were written (Kuzmić 2009).

An important aspect of cognitively based diachronic-semantic analysis is the study of the relationship between society, culture, thought, and language (Geeraerts 1997, Raffaelli 2009). We have dedicated some of the first chapters of the study to those questions. Another subject of the introductory chapters is the analysis of the narrower and broader context, i.e. micro- and macro-context of the constructions (Raffaelli 2009, 2015). We are aware that the meaning and structure of the constructions for expressing 'conflict' are affected by characteristics of the administrative text type, different pragmatic factors (such as the fact that charters are speech acts, Austin 1962), and the syntactic environment (clauses, i.e. propositions) in which constructions are incorporated.

Based on the observed similarities of 'conflict' and the theory of force dynamics (Talmy 2000), as a cognitive-semantic model for the description of a relationship between entities with regard to energy, data collected from the corpus and different historical, dictionary, lexicographic, and socio-psychological sources were systematized and we defined a core (schematic) structure of 'conflict'. 'Conflict' is an active and dynamic relationship of opposing forces between two living organisms in a hostile relationship that are connected by a goal (the achievement of the same deficient goal or the achievement of conflicting goals), and according to whom medieval society had negative attitudes (condemned it, punished it, cursed it, etc.).

That schematic model indicates that on the language level we can expect verbs as the basic carriers of encyclopedic data on 'conflict' (because 'conflict' is an action) placed in prototypical transitive constructions (Langacker 1991) of the structure [Nom–V–Acc] with two semantic roles that denote typical participants of that direct (hostile) relationship – malefactor and

malefactive. However, due to the fact that 'conflict' is a complex phenomenon (culturally, timely, and individually dependent, direct, indirect, covert, open; Galtung 1969, 1996), it can be expressed in very different ways, resulting in a reshaping of the postulated schematic structure in such a way that the two typical roles can be expanded to three, the transitive construction can be transformed into a ditransitive one, roles can be removed, etc. Yet, the schematic definition of 'conflict' serves as a basis for understanding all the variations. Hence, we have determined some expectations not only with regard to the core expressions of 'conflict', but also with regard to marginality and atypicality.

Theoretical framework

This study aims to determine the medieval ways of expressing 'conflict' using diachronic semantics and construction grammars. As a part of cognitive semantics, contemporary diachronic semantics is one of the branches of cognitive linguistics which studies the relationship between meaning, experience, and conceptual system in a past language period. To study language from a cognitive-semantic perspective means to try to explain the language system in relation to the conceptual system, which is associated with the embodied mind (Lakoff and Johnson 1980, Johnson 1987, Varela, Thompson and Rosch 1991). Cognitive semantics, as well as cognitive linguistics and usage models in general, claim that language units are related to concepts (conceptual domains, Langacker 1987 or scenes, Fillmore 1976, 1977a, 1977b) and they represent access points to a vast storage of encyclopedic knowledge (knowledge of the world). Scenes and frames theory asserts that the meaning of linguistic units cannot be understood independently of the background experience with which it is associated. At the same time, the conventional meaning of language units is constructed by using, i.e. by choosing an appropriate interpretation in relation to the usage context.

Taking over the above-mentioned perspective, the reconstruction of meaning in this study is based on the syntactic-semantic description of the constructions expressing 'conflict' used in a concrete micro- and macro-context and on establishing the relationship between them. We combine a so called semasiological approach, which aims to reconstruct the meaning structure of individual lexemes from which the constructions are composed, and the onomasiological approach, which aims to investigate the processes of naming, i.e. expressing a certain concept. So, in contrast to traditional diachronic onomasiology, we analyzed structures more complex

than lexemes – constructions. This approach reflects one of the fundamental contributions of this work to diachronic semantics.

Construction grammars are the theoretical backbone of the analysis, especially the grammar of A. Goldberg (1995, 2006), which represents a novelty in the analysis of medieval texts in the world and especially in domestic philology. Critically reviewing Goldberg's definitions, we defined constructions as conventionalized combinations of form and meaning in a certain context. The settings of construction grammar largely grow out of the scenes and frames semantics (Fillmore 1976, 1977a, 1977b) and an experientially based approach to language (Lakoff 1977, 1987). Accordingly, we approached the corpus with regard to specific scenes or domains of 'conflict' that were expressed in it by means of constructions. These scenes are systems of knowledge of the world, and for each of them, we have found some general and some specific types of constructions.

Methods and the analysis

As the main carrier of linguistic and encyclopedic data, in cognitive diachronic semantics the context is the key to a correct methodological approach to meaning. The micro- and macro-context that we reconstruct in the opening chapters of this study together with the constructions that express 'conflict' form a whole and a complete speech act. Observing the micro- and macro-context as a speech act completes the meaning and determines the structural aspects of the constructions that are an integral part of them. According to that, all the examples of all constructions are given in the form of clauses (actual use of sentences in a certain situation; Langacker 1991, Givón 2001). By introduction of clauses in the analysis, we take into consideration those elements of the context for which before the analysis we were not able to say to what extent they belonged to the profiled, i.e. obligatory construction elements (e.g. adverbs).

The analysis of constructions is presented according to the scenes or domains of 'conflict' and within each domain according to the specific syntactic structure. We have determined five domains of 'conflict' based on the profiling of the same or similar encyclopedic (extra-linguistic) data, specific matches at the level of the structure (including similar word formation patterns), and meaning (semantic roles): 'lawlessness', 'violence', 'abduction', 'breach of the charter' and 'transgressions/incursions'. Specific semantic and structural overlaps can be observed amongst

the domains because they all express the same background concept. However, there are important structural realizations by which the domains differ.

On the next level of analysis, we divide constructions into syntactic components, specifically verb/predicate, complements, and additions, and into semantic components, i.e. into semantic roles. Realizing the problematic nature of dividing roles into participant and argument roles (Goldberg 1995, 2006) connected either to the verb or to the construction, we use the term semantic roles as the central place of the continuum between the participant and argument roles. We consider semantic roles not only a reflection of the semantic connection of verbs and constructions, but above all their compatibility with a wider event model whose concrete scene they express. This means that the roles are conventionalized and conditioned by the nature of 'conflict' as a phenomenon. We have established two prototype roles (malefactor and malefactive) and a few other roles which are shown to be important in scenes of 'conflict' (relationship, sociative, etc).

Each semantic role that participates in the expression of some element of 'conflict' was marked as a concrete syntactic complement. Traditional syntactic markings such as subject, object, etc., which are usually used in construction grammars are not taken over, but we rather discuss complements with case markings (Nom, Gen, Acc, etc.) because they are more informative for Old Štokavian.

In the analysis we first present the most common and frequent constructions (because frequency indicates entrenchment in the mind and conventionalization in the society) – simple transitive and ditransitive constructions in which the verb expresses the majority of the conceptual meaning of 'conflict', then we represent complex constructions in which the majority of the meaning lies in complex predicate constructions and finally other less regular, schematic and productive, but more idiomatic constructions. Some scenes or their parts are expressed by a specific type of construction, which is especially highlighted. After each chapter, the results are presented statistically in tables.

Results

The constructions that express 'conflict' reflect the features of the conceptual meaning of 'conflict' presented in the schematic model, so there are certain common places in different domains ('lawlessness', 'violence', 'abduction', 'breach of the charter' and

'transgressions/incursions'). It is most important to note the dominance of the prototypical transitive construction [Nom–V–Ak], with nominative and accusative complements which express the direct relationship of opposition between the referents expressed by the semantic roles of malefactor and malefactive. In most of these constructions, the full-meaning verb (e.g. *vezati* 'to tie up', *ubiti* 'to kill', *sramotiti* 'to embarrass', etc.) is the basic carrier of extralinguistic information about 'conflict', and in the others it is usually a predicate complement, i.e. complex predicate constructions which are also typical for the administrative style (e.g. *učiniti štetu* 'to do damage', i.e. *štetiti* 'to damage', *imati svađu* 'to have a fight', i.e. *svađati se* 'to fight', etc). An important part of the meaning is carried out by other complements as well (semantic roles, adverbials, etc). Such language realizations are expected systematicity.

However, in a non-negligible number of examples, we have observed some specific differences with respect to the context and domain. The typical direct relationship of opposition was coded in various other ways indicating some other elements in the conceptual meaning of 'conflict', for example *receiving* in a non-prototypical transitive construction [Nom–V–Dat]. The tendency to express malefactive with a dative complement ("dative of misfortune", Wierzbicka 1988) instead of the expected accusative comes to the fore even more in ditransitive constructions [Nom–V–Ak–Dat] and various atypical transformations.

Thus, it was noticed that dative complement, if it carries one of the two key roles of 'conflict', is not omissible, i.e. it is profiled. Contrary to the theoretical literature, the accusative was an emissive or non-profiled complement because it usually denoted a semantically empty object ("empty/null complement", Fillmore 1986), e.g. *pakostiti nešto nekome* 'to harm *something* to someone'. In this way, we saw an important methodological detail: before determining the (un)profiledness of complements and additions, it is necessary to carry out a full semantic analysis and reconstruct which syntactic units have which meanings. They could express the core of some extralinguistic data in a certain context and thus be profiled. This was shown for adverbials *po sili*, *silom*, *posilijem* 'by forcing' in the constructions for expressing 'abductions'. Pragmatically very specific *bez-* and *ne-*constructions ('*without-* and *no-*constructions') whose usage has also been shown to be limited to only two domains – 'lawlessness' and 'breach of the charter', indicated caution in removing additions as non-profiled parts of constructions. Both constructions are syntactic additions and semantically completely eliminable, but for pragmatic reasons (emphasis) they appeared regularly and frequently as post-modifications and are a permanent part of the context.

In some constructions, the fundamental parameters of 'conflict' can be shaded (Goldberg 1995). This is observed in the construction of society for expressing 'transgressions/incursions' where semantic roles are expressed in a more neutral way (*X and Y are fighting, X is fighting with Y*). Also, instead of using a typical transitive construction (*X attacks Y*), the direct relationship between the opponents in fights is mitigated by using the construction of directed movement (*X approaches on the top of Y*) based on the conceptual metaphor CONTROL IS UP/LOSS OF CONTROL IS DOWN (Lakoff i Johnson 1980). From the above, we can conclude that directness and negativity connected to the roles in war and fights were clearly not a part of the medieval legal-diplomatic convention on the Balkans.

In each domain, we also saw some less productive, substantive constructions with idiomatized meaning. They can be both encoding (*prići na koga* 'approach upon someone', i.e. *napasti* 'attack') and decoding (*ponesti ponos* 'bring pride', i.e. *osramotiti* 'ashame') (Fillmore et al. 1988). Furthermore, we noticed that many constructions and domains show structural mixtures (e.g. curses), so we analyzed synonymous strings of lexemes and constructions that indicate those mixtures. Comparable to that, on the level of macro-context, we noted synonymous sequences of performatives that introduce constructions. We concluded that this is obviously a principle that acts on linguistic units at different levels. This conclusion speaks in support of the cognitivist thesis about generalization and the absence of fundamental differences in the functioning of different language levels.

Finally, from 544 examples of constructions we were able to abstract the following formal, i.e. schematized constructions for expressing 'conflict': typical transitive [Nom–V–Ak], untypical transitive [Nom–V–Dat], ditransitive [Nom–V–Ak–Dat], constructions with eliminated roles (different structure, e.g. [V_{refl}–Ak]), construction of society that is used in the domain of 'transgressions/incursions' [Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}], construction of directed movement that is used to express 'attack' [Nom–V–Prep_{Ak}], and complex predicate constructions that can be transitive, ditransitive and elided, for example [Nom–Pred–Dat], *učiniti pakost komu* 'to make malice to someone', i.e. *pakostiti* 'harass'.

Conclusion

This dissertation has interpreted many aspects of the conceptual meaning of 'conflict' and its general and typical, as well as those more peripheral, or less typical realizations. The analysis of the corpus built on cognitive and constructional theoretical-methodological foundations

enabled a wider insight and more convincing possibilities of interpretation of the concept and its expressions.

Construction grammars proved to be a very suitable tool for a comprehensive description of complex syntactic-semantic structures due to the fact that linguistic realizations of the concept of 'conflict' are more complex than the lexical level, they are context-dependent, and carry rich encyclopedic data. Therein lies the proof that syntactic-semantic analysis of the older language state can have solid theoretical-methodological foundations.

The research results confirmed the three initial hypotheses of this paper. The first and main hypothesis – the existence of structural and semantic regularities in the expression of the term 'conflict', is confirmed by the calculated predominance of those constructions that are predicted by the core (schematic) model. The deviations from that prototype are semantically and pragmatically motivated and are also limited by their number and forms to a certain domain of 'conflict' and a certain context.

The second hypothesis – that the system of regularities established at the syntagmatic level in the form of constructions is observable at the paradigmatic level is shown in many examples. First of all, in the tendency to express 'conflict' as a receiving relationship, which is reflected in the expressing of malefactive with a dative complement. This tendency has been observed even in idiomatized, more irregular, and less productive constructions. The second hypothesis is also confirmed by the tendency to express 'conflict' with a complex transitive construction (complex predicate constructions), which sometimes shows the possibility of expanding the meaning (*činiti krv* 'make blood', i.e. *ubiti* 'kill' compared to other non-metaphorical constructions [make X], such as *činiti pakost* 'make malice', i.e. *pakostiti* 'spite/harass'). It is precisely the paradigmatic relationship of idiomatized constructions with more regular and expected constructions that makes it possible to understand such structures as well. The principles of elidation and complex predicate constructions encompass different linguistic levels, including performatives, i.e. speech acts themselves.

The proof of the third hypothesis – the existence of conventional knowledge about administrative style with common vocabulary and expressions consists in the observed repetition of structural-meaning units, i.e. constructions throughout a period of 300 years in the texts of different authors from different geographical areas. This cannot be explained only by copying or translating from Latin, Greek or Italian. Over the centuries, we can observe variations that indicate certain conventions and this study highlights to what extent these units

are structurally and cognitively based, that is, to what extent they form a connected part of the language system.

When expressing a concept that is as current and universal as 'conflict', the syntactic and semantic reconstruction of the constructions carried out in this research not only sheds light on the ways of expressing 'conflict' in one linguistic period, but also points to those features that we could find in other periods and cultures, and that is the goal of diachronic semantics. The onomasiological approach and detailed syntactic-semantic analysis of constructions in the micro- and macro-context, as well as bringing the constructions into connection at the paradigmatic level, can serve as a model for the description of other concepts in the Croatian Old Slavonic language.

KEYWORDS

cognitive linguistics, diachronic semantics, onomasiological approach, construction grammar, middle age charters, notion of 'conflict'.

POPIS KRATICA I POKRATA

ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU-a, odnosno HAZU-a iz različitih godina i različitih urednika*

ERj – *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika P. Skoka (1971)*

HJP – *Hrvatski jezični portal* <https://hjp.znanje.hr/>

MSHR – *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik S. Damjanovića i sur. (2004)*

PPR – *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik V. Mažuranića (1975)*

Nom – nominativna dopuna

Gen – genitivna dopuna

Dat – dativna dopuna

Ak – akuzativna dopuna

Inst – instrumentalna dopuna

Prep – prijedložna dopuna

Pred – predikatna dopuna

V – glagol

mfr – malefaktor

mfv – malefaktiv

ags – agens

pcs – pacijens

rec – recipijens

soc – socijativ

nač – način

mje – mjesto

bfr – benefaktor

bfv – benefaktiv

uzr – uzrok

dož – doživljivač

efr – efektor

izv - izvor

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1 Motivacija i odabir jezične građe	3
1.2 Ciljevi istraživanja i hipoteze	6
2. KORPUS	8
2.1 Karakteristike korpusa	9
2.1.1 Jezik isprava	11
2.1.2 Ostale karakteristike	12
3. MIKRO- I MAKROKONTEKST KONSTRUKCIJA ZA IZRAŽAVANJE POJMA ‘SUKOB’	15
3.1 Razvoj pismenosti, isprava i notarijata u Dalmaciji i Dubrovniku	16
3.1.1 Sastavljači isprava	18
3.1.2 Uzroci jezično-stilske homogenosti isprava	24
3.2 Vrste isprava	25
3.3 Definicija i funkcija isprave u užem smislu	27
3.3.1 Sudionici pravnoga čina isprave	30
3.4 Struktura isprava i govorni činovi	33
3.4.1 Makrokontekst – performativi	37
3.4.1.1 Eksplicitni performativi	38
3.4.1.2 Dekomponirani performativi	41
3.4.1.3 Elidirani performativi	44
3.4.2 Mikrokontekst – klauze/propozicije	47
3.4.2.1 Klauze zapovjednoga značenja: [<i>da</i> (ne) VP _{pz}]	49
3.5 Zaključno o mikro- i makrokontekstu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'	51
4. POVIJESNE OKOLNOSTI	54
4.1 Važnost dubrovačke luke	55
4.2. Izmjene vlasti i njihov utjecaj na Grad	56
4.3 Slavenizacija, pravo i politika	60
4.4 Zaključno o povijesnim okolnostima	64
5. POJAM 'SUKOB'	66
5.1 Leksikografske definicije pojma 'sukob' i njihova primjenjivost na korpus	67

5.1.1 'Sukob' u stručnim rječnicima	67
5.1.2 'Sukob' u jezičnim rječnicima	73
5.2. Pristupi sukobu kao društveno-psihološkoj pojavi	75
5.2.1 Trokut sukoba	77
5.2.2 Implementacija teorija sukoba na građu	80
5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa	83
5.4 'Sukob' kao dinamika sile	92
5.5 Shematski model 'sukoba'	94
5.5.1 Jezgrenost	95
5.5.2 Rubnost	97
5.5.2.1 Ditranzitivnost i netipična tranzitivnost	97
5.5.2.2 Netipična predikativnost	98
5.6 Zaključno o 'sukobu'	99
6. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR ANALIZE	101
6.1 Uporabno utemeljeni modeli	102
6.1.1 Odnos uporabnih i generativnih modela jezičnoga opisa s obzirom na građu	104
6.1.2 Kognitivna lingvistika	109
6.1.2.1 Kognitivna semantika i dijakronijska semantika	111
6.1.3 Konstrukcijske gramatike s naglaskom na konstrukcijsku gramatiku A. Goldberg	113
6.1.3.1 Semantika prizora i okvira	116
6.1.3.2 Definicija konstrukcije	118
6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije	124
6.1.4 Pristup semantičkim ulogama s naglaskom na dijakronijsku semantiku	127
6.1.4.1 Problemska pitanja	129
6.2 Načela anotacije i analize	134
6.2.1 Konstrukcije i klauze	135
6.2.2 Vrste semantičkih uloga korištenih za izražavanje 'sukoba'	137
6.2.2.1 Popratne okolnosti	141
6.2.3 Vrste sintaktičkih dopuna i veza sa semantičkim ulogama – principi	143
6.2.3.1 Predikatne dopune	145
6.2.4 Tablični prikazi i primjeri konstrukcija	147
7. SINTAKTIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA KONSTRUKCIJA ZA IZRAŽAVANJE POJMA 'SUKOB'	149

7.1 Konstrukcije kojima se izražava 'bezakonje'	151
7.1.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Dat]	152
7.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Prep–Dat]	157
7.1.3 Složene tranzitivne konstrukcije i konstrukcije koje profiliraju samo jednu ulogu	163
7.1.3.1 Složene tranzitivne konstrukcije: [Nom–Pred–Dat/Prep]	165
7.1.3.2 Složene konstrukcije s jednom profiliranom dopunom: [Nom–Pred], [Pred–Dat/Prep]	170
7.1.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'	174
7.1.5 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'bezakonja'	180
7.2 Konstrukcije kojima se izražava 'nasilje'	183
7.2.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak]	184
7.2.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak–Dat]	185
7.2.3 Složene tranzitivne konstrukcije i konstrukcije koje profiliraju samo jednu ulogu	185
7.2.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'nasilja'	187
7.2.5 Konstrukcije kojima se izražava 'napad'	189
7.2.5.1. Jednostavne konstrukcije usmjerena kretanja [Nom–V–Prep _{Ak}]	189
7.2.5.2 Konstrukcija <i>činiti drevo</i> s idiomatiziranim značenjem	191
7.2.5.3 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'napada'	192
7.2.6 Konstrukcije kojima se izražava kletva	193
7.2.6.1 Sličnosti s konstrukcijama za izražavanje 'nasilja' i 'napada'	193
7.2.6.2 Razlike u odnosu na konstrukcije za izražavanje 'nasilja' i 'napada'	195
7.2.6.3 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje kletvi	196
7.2.7 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'nasilja'	197
7.3 Konstrukcije kojima se izražava 'otimanje'	199
7.3.1 Jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije	200
7.3.1.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak]	203
7.3.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak–Dat/Prep]	206
7.3.2 Složene konstrukcije: [(u)činiti Z] i [biti Z]	207
7.3.3 Ostale konstrukcije za izražavanje 'otimanja'	208
7.3.4 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'otimanja'	211
7.4 Konstrukcije kojima se izražava 'kršenje slova zakona'	213
7.4.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Dat]	214
7.4.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Gen–Dat]	218
7.4.3 Ostale konstrukcije za izražavanje 'kršenja slova zakona'	221

7.4.4 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'kršenja slova zakona'	223
7.5 Konstrukcije kojima se izražava 'razmirje'	225
7.5.1 Jednostavne konstrukcije društva: [Nom–V _{refl} –Prep _{Inst}]	227
7.5.2 Složene konstrukcije društva: [(Nom–)Pred–Prep _{Inst}]	232
7.5.3 Ostale konstrukcije društva: [Nom–V–Prep _{Inst}]	234
7.5.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'razmirja'	238
7.5.5 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'razmirja'	240
8. RASPRAVA.....	243
9. ZAKLJUČAK	254
LITERATURA	259
PRILOG.....	272
Konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'	272
Konstrukcije za izražavanje 'nasilja'	277
Konstrukcije za izražavanje 'otimanja'	281
Konstrukcije za izražavanje 'kršenja polja zakona'	284
Konstrukcije za izražavanje 'razmirja'	287
ŽIVOTOPIS AUTORICE	289

1. UVOD

Ovim se radom primjenom dijakronijske semantike i uporabno utemeljenih modela opisa (Langacker 1987, 1991, Barlow i Kemmer 2000, Blank 2003, Raffaelli 2009, Winters 2010), konkretno konstrukcijskih gramatika u razradama Goldberg (1995, 2006) i Fillmore, Kay i O'Connor (1988) i kognitivne lingvistike, žele utvrditi načini izražavanja pojma 'sukob' u srednjem vijeku. 'Sukob' nije marginalna pojava i pojam, već je karakterističan za sva živa bića i čovjekov je pratitelj od najranijih vremena te je stoga zainteresirao neke od najvećih filozofa i političara (primjerice Marxa, Freuda i dr). Kao univerzalna pojava, 'sukob' je pojam koji poznaje svaka kultura i društvo, no svaka ga govorna zajednica izražava na njoj karakterističan način. Ovaj rad otkriva kako se on izražavao u pravnim tekstovima na staroštokavskome iz Dubrovnika i susjednih slavenskih zemalja u razdoblju od 12. do 14. stoljeća.

Procesom imenovanja pojmova unutar dijakronijske semantike bavi se onomasiologija, koja je na temelju veze jezika i uma usko povezana s kognitivnom lingvistikom (Blank 2003, Winters 2010). Međutim, tradicionalna se onomasiologija od strukturalizma naovamo bavila primarno leksemima za imenovanje određenoga pojma (usp. Raffaelli 2015). Budući da istražuje izražavanje pojma 'sukob' u srednjem vijeku, ovaj je rad dijakronijski i onomasiološki orijentiran, no onomasiologiju razumijeva šire – time što se u prvome redu analiziraju složeniji tipovi struktura (konstrukcije) koji su u tradicionalnim onomasiološkim radovima bili zanemarivani (usp. Blank 2003: 45). Analiza jezičnih struktura za izražavanje pojma 'sukob' iznjedrila je ne samo lekseme kojima su se izražavali određeni enciklopedijski podaci vezani uz taj pojam, već i jasne konstrukcije kao leksički složenije konvencionalizirane spojeve oblika i značenja u određenome kontekstu.

Veze onomasiologije i kognitivne lingvistike poznate su suvremenim dijakronijskim semantičarima, no u ovome se radu ide korak dalje te se ispituje prikladnost konstrukcijskih gramatika kao modela za sintaktičko-semantičku analizu struktura kojima se izražavao pojam 'sukob' u jednome dijakronijski zaokruženome razdoblju. Dakle želimo rekonstruirati enciklopedijske podatke koji su sudjelovali u opojmljivanju, pa onda i izražavanju pojma 'sukob' na razini konstrukcije. Dok u svijetu postoje konstrukcijski pristupi u analizi starijega jezičnog stanja, primjerice konstrukcijski pristupi staroengleskom (analiza impersonalne konstrukcije, Möhlig-Falke 2012), staroruskom (analiza posvojnih konstrukcija, Eckhoff 2011) i sl, konstrukcijski pristup starohrvatskomu domaća filologija još ne poznaje. Štoviše, uporabne

sintatkičke i semantičke analize srednjovjekovnoga hrvatskog općenito su rijetke, a koliko nam je poznato ne postoji nijedna iscrpnija analiza izražavanja nekoga pojma na razini višoj od leksičke. Filološke analize koje se bave dijakronijskom semantikom najčešće su usmjerene na rekonstrukciju značenjske strukture pojedinih riječi (tzv. semasiološki pristup), što je rezultat utjecaja strukturalističke semantike (Blank 2003).

Budući da je srednji vijek razdoblje u kojemu je vladavina prava tek u svojim začetima, najraznolikije konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob' kada je riječ o srednjovjekovnoj literaturi očekujemo u tekstnim vrstama za iskazivanje moći, prava i društvenoga ponašanja (Austin 1962), a to su pravni dokumenti. Osim što uključuju određeni tip znanja o jeziku, koji uključuje i znanje o konvencionaliziranosti izraza tipičnih za administrativni stil i znanje o strukturi isprava, pravni tekstovi uključuju i određeni tip znanja o svijetu (Žic Fuchs 1991), koje se u našem korpusu odnosi na srednjovjekovnu svakodnevicu Dubrovnika i okolice, društvene vrijednosti, stereotipe i sl. Važan je aspekt kognitivno utemeljene dijakronijsko-semantičke analize proučavanje odnosa društva, kulture, mišljenja i jezika (Geeraerts 1997, Raffaelli 2009). U ovome radu to se odnosi na poznavanje gospodarsko-političko-društvenih odnosa između Dubrovnika i zemalja u zaleđu, pravne tradicije na kojoj su nastale isprave, obrazovanja i porijekla njihovih sastavljača te općenito ondašnjega jezika. Svjesni da na značenje i strukturu konstrukcija kojima se izražavao pojam 'sukob' utječu i karakteristike same tekstne vrste isprave (poput činjenice da su isprave govorni činovi) te šira i uža sintaktička okolina u koju su konstrukcije koje izražavaju 'sukob' uklopljene, u ovome je radu mikro- i makrokontekstu posvećena velika pažnja (Raffaelli 2009, 2015), što je i u skladu s načelima uporabno utemeljenih pristupa jeziku (Langacker 2000).

Kontekstualizacija se u ovome radu također odnosi i na prikupljanje podataka koji sudjeluju u opojmljivanju 'sukoba' s naglaskom na srednji vijek, i to kombinacijom različitih povijesnih, rječničkih, leksikografskih i socio-psiholoških izvora. Na temelju uočene sličnosti 'sukoba' i dinamike sile kao kognitivno-semantičkoga modela za opis odnosa među entitetima s obzirom na energiju (Talmy 2000) prikupljeni su podaci usustavljeni i definirana je jezgrena struktura 'sukoba' čije jezično izražavanje očekujemo u obliku tipične tranzitivne konstrukcije (Langacker 1991). Pritom su definirana i očekivanja s obzirom na rubnost i netipičnost koja su osim uz pomoć literature oblikovana i na temelju uvida iz preliminarne analize korpusa. Nakon toga, prelazi se na sintaktičko-semantičku analizu konstrukcija za izražavanje 'sukoba' s obzirom na njegove konkretne domene ili prizore. Unutar pet obrađenih domena, izlaganje će

slijediti sustav od jednostavnijih, pravilnijih i produktivnijih (gramatičkih) konstrukcija ka onim složenijima, idiosinkratičnijima i supstantivnijima.

Presjek pojmovne domene 'sukoba', danoga perioda, tekstne vrste te analitičkih alata dijakronijske semantike, konstrukcijskih gramatika i kognitivne lingvistike rezultirao je analizom brojnih konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' različite razine složenosti. U izvoru koji smo odabrali za istraživanje (Stojanović 1929, 1934) u periodu od 12. do 14. st. od 'sukob' je iskazan pomoću 544 pojavnice, što je uzorak na kojemu se mogu temeljiti pouzdani jezični zaključci vezani uz izražavanje toga pojma. Onomasiološki pristup i detaljna sintaktičko-semantička analiza konstrukcija u mikro- i makrokontekstu, kao i dovođenje konstrukcija u vezu na paradigmatškoj razini može poslužiti kao model za opis izražavanja pojma 'sukob' u nekim drugim razdobljima, ali i za opis drugih pojmova u hrvatskostaroslavenskome jeziku.

1.1 Motivacija i odabir jezične građe

Ovaj je rad potaknut zanimanjem za (naj)starije jezično stanje hrvatskoga jezika i za dijakronijsku semantiku, u kojoj se vidi prostor za vlastiti doprinos paleoslavističkim filološkim analizama, ali i lingvistici općenito. Povezujući područje manje istraženoga narječja u domaćoj filologiji – staroštokavskoga i manje istraženoga korpusa – pravnih tekstova s potencijalnim semantičkim istraživanjima koja se u njihovu presjeku mogu ispitati, potaknuto je i zanimanje za pojam 'sukob'. Tim se pojmom bave mnogi stručnjaci oblikujući znanstvenu disciplinu konfliktologiju (eng. *conflict resolution*), koja predlaže različite teorije sukoba, istražuje njegove uzroke i moguće ishode (Cheldelin, Druckman i Fast 2008, Sandole i dr. 2009, itd). Pritom se gotovo ne može pronaći studija koja ne upućuje na ključnu ulogu jezika i komunikacije u nastanku i razrješenju konfliktnih situacija, ali osim malobrojnih neurolingvističkih i kognitivnih istraživanja pojmova 'sukob' i njemu suprotnoga 'mir', sustavnijih jezičnih analiza nastalih primjenom precizno definiranih i dosljednih lingvističkih metoda ne pronalazimo.

Kada je riječ o 'sukobu' i starijim jezičnim korpusima u kojima bi se mogli ispitati načini izražavanja toga pojma, logično se nameću pravni tekstovi. Potrebno je razumjeti da je srednji vijek razdoblje u kojemu je malo tko uopće pismen pa se ne susrećemo s bogatstvom i

raznolikošću tekstnih vrsta kao u nekim bližim povijesnim razdobljima. U usporedbi s korpusima suvremenoga hrvatskog jezika, možemo reći da se u srednjem vijeku radi o malobrojnim tekstovima koji su prvenstveno služili svakodnevnim vjerskim i političkim potrebama ondašnjega društva, a mnogi od tih tekstova danas su izgubljeni ili uništeni. Takve nam okolnosti ne ostavljaju mnogo izbora za odabir korpusa na kojemu bismo istražili izražavanje pojma 'sukob'. Također, liturgijski su tekstovi pisani s više utjecaja književnoga crkvenoslavenskog jezika te su oni, kao i literarni tekstovi (pjesme, legende i s.) prijevodi s latinskoga ili grčkoga, što je važan aspekt jezične analize. Pravni tekstovi sjeverne, srednje i južne Dalmacije i zaleđa također su nastali na različitim pravnim tradicijama (više romanskim ili više bizantskim), mnogi su od njih prijevodi, pisani su različitim narječjima i pismima te i o tome valja voditi računa.

Uvidom u literaturu pokazalo se da je pravni diskurs hrvatskoga srednjovjekovlja bitno manje istražen od liturgijskoga i općenito literarnoga te da su hrvatsko staroškavsko narječje i ćirilica zanemareni u odnosu na staročakavsko i glagoljicu. Cjelovite jezične analize ćiriličkih isprava domaća filologija još uvijek ne poznaje. Kod nas su poznatije analize čakavskih isprava, a kajkavskih iz istoga radoblja nema jer je najmlađa kajkavska povelja iz 16. stoljeća. Građa iz različitih izvora (Kukuljević Sakcinski 1863, Šurmin 1898, Stojanović 1929, 1934 i dr.) svjedoči o plodnoj tekstnoj vrsti, a time i o bogatome materijalu za jezikoslovna istraživanja, čiji je štokavski dio ponešto zanemaren. Crkveni tekstovi i drugi tekstovi nabožnoga karaktera, kao i glagoljički pravni tekstovi u domaćoj su filologiji dobili zasluženu pažnju pa kao korpus odabiremo najstarije štokavske ćiriličke isprave koje su pisane na području Dubrovnika i okolice, a čuvaju se u Državnome arhivu u Dubrovniku. Do danas najpotpuniji i najpregledniji korpus tih isprava objavio je Stojanović u dvjema zbirkama *Stare srpske povelje i pisma, I i II* (1929, 1932). Ostali autori (Kukuljević Sakcinski 1863, Šurmin 1898 i dr.) koji su sakupljali i objavljivali isprave, objavljivali su tek poneke tekstove koji se danas nalaze u Državnome arhivu u Dubrovniku, i to zajedno s ispravama na drugim narječjima, jezicima i pismima. Dakle, zbog homogenosti i cjelovitosti odabran je Stojanovićev korpus, a on sadrži isprave od druge polovice 12. st. do prve polovice 16. st. Pravni korpus hrvatskog srednjovjekovlja nije digitaliziran pa tako niti Stojanovićev.

Za određenje periodizacije građe poslužili su nam isključivo jezični kriteriji. Od 12. stoljeća tekstovi se pišu redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika (Damjanović 2004), a i najstarija sačuvana povelja u izvorniku iz tog je razdoblja (1189). Gledano genetskolingvistički,

u 12. st. počinje druga faza razvoja dijalekata iz istočnojužnoslavenskoga prajezika (Matasović 2008). Dijalektološki, to je vrijeme različitih i važnih promjena koje su potakle dijalekatsku diferencijaciju da bi se u 15. st. svi dijalekti razgraničili onako kako je to otprilike i danas (Lisac 1996). Stoga je 15. stoljeće uzeto kao gornja granica korpusa. Osim toga, u periodu od 12. do 14. st. nastala je većina ćirilčkih isprava (Kuzmić 2009). Te su činjenice osnovna podloga za određivanje vremenske periodizacije korpusa.

Iako neki istraživači odavno ukazuju na potrebu "razmorfologizacije" filoloških analiza starih tekstova, glavnina se paleoslavističkih studija i dalje odnosi ponajprije na razinu fonologije, morfologije i leksikologije (Grickat 1972: 50). Metodološki je jednostavnije istraživati niže jezične razine, posebno u starijim tekstovima gdje nisu postojali interpunkcijski znakovi (usp. Damjanović 2005: 155-158) pa se teže određuju granice rečenica, složenije jezične strukture često su nejasna značenja, ne mogu se pronaći u rječnicima niti provjeriti kod izvornih govornika itd. Međutim, odraz takve poredbeno-povijesne lingvističke tradicije kod nas traje i danas, unatoč postojanju vrlo razrađenih modernih pristupa značenju, a Damjanović (2005: 155) upozorava da se na paleoslavističke semantičke i funkcionalne analize nerijetko gleda kao na hipotetične interpretacije. Stoga je glavna motivacija za ovaj rad izrada teorijski i metodološki solidnoga modela za rekonstrukciju značenja u filološkim analizama srednjovjekovnih tekstova.

S obzirom na specifičnosti građe i načina na koji se 'sukob' u srednjovjekovnim ispravama izražavao, kao glavni teorijsko-metodološki okvir analize koristit će se uporabno utemeljeni pristupi (Lakoff 1987, Langacker 1987, 2000, Goldberg 1995, 2006), a prije svega kognitivna lingvistika i konstrukcijske gramatike. U radu ćemo se kritički osvrnuti na prednosti i nedostatke tih pristupa u dijakronijskoj semantici i procijeniti njihovu prikladnost za sintaktičko-semantičku analizu srednjovjekovnih pravnih tekstova. Kognitivnolingvistički su se modeli u hrvatskome jezikoslovlju počeli češće primjenjivati tek od kraja prošloga stoljeća (mnogi radovi počevši od Žic Fuchs 1991), a konstrukcijski su pristupi recentniji i rjeđi (Žic Fuchs 2009, Katunar 2015, Cikač 2017, Čulig Suknaić 2020 i dr.), iako su u svijetu poznati već od sredine 80-ih (Fillmore 1985, Fillmore, Kay i O'Connor 1988). Koliko nam je poznato, konstrukcijske gramatike dosad nisu primjenjivane na sintaktičko-semantičku analizu starohrvatskoga, a bilo kakve analize tih jezičnih razina starijega jezika općenito su rijetke (poput radova Štrkalj Despot 2012, 2013, Kapetanović 2012).

1.2 Ciljevi istraživanja i hipoteze

Ovaj rad ima nekoliko važnih ciljeva od kojih se neki mogu iščitati iz prethodnoga poglavlja jer proizlaze iz motivacije. Prije svega, ovim se istraživanjem želi potaknuti primjena kognitivnolingvističkih i konstrukcijskogramatičkih pristupa u dosad većinom fonološkim i morfološkim paleoslavističkim istraživanjima. Svrha je takva teorijsko-metodološkoga pristupa starim tekstovima pomaknuti fokus istraživača s nižih jezičnih razina na one više i na kontekst uporabe. Jezične jedinice ne promatraju se izolirano izvan konteksta, a sprezi pragmatičkih i značenjskih obilježja i uopće značenjskome jezičnome aspektu daje se zaslužena pažnja. Prijedlogom takvoga modela za rekonstrukciju značenja želi se promijeniti dosadašnji pesimističan pogled na dosege sintaktičko-sematičke analize starijega jezičnog stanja, koje su svakako ograničenije od analiza suvremenoga jezika, no nisu nužno neutemeljene i hipotetične. Velika je nada ovoga rada da će se znanstvena zajednica, prije svega paleoslavistička, uvjeriti da moderne lingvističke teorije nude precizne metode za pristup sintaktičko-semantičkoj analizi i starijih tekstova.

Također, ovaj rad želi istaknuti povezanost dijakronijske semantike i filologije i znanstveni doprinos koji njihova veza može iznjedriti. Iz te se veze jasno vidi što korpusna utemeljenost donosi lingvističkoj analizi, a što suvremeni teorijski okviri mogu ponuditi filološkoj analizi. Jezična građa na kojoj želimo dokazati pretpostavke i ostvariti ciljeve istraživanja i sama je nedovoljno istražena pa se ovim radom svraća pozornost i na te dijelove naše kulture i povijesti. Teorijske postavke pristupa kojima se u ovome radu vodimo nećemo nekritički preuzeti, već ćemo se osvrnuti na njihovu stvarnu primjenjivost na građu i napraviti izbor adekvatan za vlastitu analizu.

Odatle proizlazi i glavni cilj ovoga rada, a to je razvoj teorijsko-metodološkoga modela za sustavan pristup rekonstrukciji značenja kao prinos filološkim analizama srednjovjekovnih tekstova koji dosad nije upotrebljavan. Rekonstrukcija značenja u ovome radu odnosi se na utvrđivanje strukturno-značenjskih veza među elementima od kojih su konstrukcije koje se odnose na isti pojam sastavljene, kao i među samim konstrukcijama na razini sustava vodeći računa i o kontekstu njihove uporabe. Iako se pojam konstrukcije sam po sebi nameće u mnogim paleoslavističkim istraživanjima (Damjanović 2005: 161, Kuzmić 2009: 436-437, Gadžijeva i dr. 2014, itd.), koliko nam je poznato ne postoji nijedna paleoslavistička analiza starohrvatskoga nastala na temelju konstrukcijskih gramatika. Pojmovna domena 'sukob' koju smo odabrali predstavlja samo jedan primjer dijakronijsko-semantičke analize, a smatramo da bi se iste ili

ponešto prilagođene analitičke metode mogle upotrijebiti i u analizama drugih pojmovnih domena i vrsta srednjovjekovnih tekstova. Cilj koji se nalazi u pozadini takvoga modela jest kroz prikaz sprege jezičnih (sintaktičkih, značenjskih i pragmatičkih) i enciklopedijskih podataka u mikro- i makrokontekstu ukazati na složenost funkcioniranja značenja i jezičnoga sustava u cjelini.

Istraživanje se temelji na trima hipotezama:

- I) Prva i glavna hipoteza jest postojanje određenih strukturnih i značenjskih pravilnosti u izražavanju pojma 'sukob'. Analizom korpusa očekuje se utvrđivanje jasnih konstrukcija različite razine značenjske i strukturne složenosti te uočavanje tipičnijih i rubnijih opimjerenja konstrukcija koje se odnose na određeni prizor 'sukoba'.
- II) Druga je hipoteza da će sustav pravilnosti utvrđen na sintagmatskoj razini u obliku konstrukcija biti uočljiv i na paradigmskoj razini. Pretpostavka je da konstrukcije za izražavanje 'sukoba' čine mrežu kulturno i vremenski specifičnih odnosa *in absentia* s ograničenim setom oblika, leksičkih jedinica i pragmatičkih funkcija te da upućuju na međusobne motivacijske veze u određenome načinu tvorbe tipičnome za pravni diskurs srednjovjekovlja.
- III) Iz toga proizlazi i treća hipoteza, a to je postojanje konvencionalnoga znanja o administrativnome stilu s ustaljenim vokabularom i konstrukcijama rezerviranim za konkretne pravne teme i kontekste. Iako je i otprije poznato da su se koncepti isprava učili u notarskim školama, ovaj rad pokazuje i ističe u kojoj su mjeri oni zapravo konstrukcijski i kognitivno utemeljeni, odnosno u kojoj mjeri čine povezan dio znanja o jeziku i znanja o svijetu.

2. KORPUS

U uvodnim smo poglavljima objasnili razloge za odabir Stojanovićeve korpusa (1929, 1932) te periodizacije od 12. do 14. stoljeća. U tom su periodu obrađene sve isprave (215 isprava), a 'sukob' je izražen u njih 156 pomoću 544 pojavnice. Staroštokavske se isprave Dubrovnika i slavenskoga zaleđa više od onih srednjo- i sjevernodalmatinskih ugledaju na bizantsku pravnu tradiciju i rjeđe su prijevodi latinskih tekstova (Šufflay 1904). U odnosu na druge srednjovjekovne tekstove, jezik isprava najbliži je autentičnome narodnom jeziku do kojega možemo doći i čijom ćemo se sintaktičko-semantičkom analizom približiti svjetonazoru i jezičnome kognitivnom profilu, odnosno *etno-filozofiji* (Wierzbicka 1988) srednjovjekovnoga Balkana uključujući i opojmljivanje i izražavanje 'sukoba'.

Dakle ovdje nije riječ o računalnome korpusu, što dakako ima svoje prednosti i mane. Glavna je prednost u tome što se u onomasiološkoj analizi koja ide od pojma prema njegovu izražavanju ne može niti pretpostaviti i istražiti u cijelosti sva raznolikost izražavanja. Dakle, čak i da je korpus digitaliziran, ne bismo znali za koje lekseme i konstrukcije postaviti upit. Druga je ključna prednost nedigitaliziranoga korpusa maksimalna širina konteksta do koje možemo doći izučavajući neku konstrukciju. Gledano dijakronijsko-semantički, ta je prednost od neprocjenjive vrijednosti jer povećava šanse za pravilnim razumijevanjem kontekstne uporabe i upoznavanjem širih jezičnih i enciklopedijskih podataka povezanih s konkretnom jedinicom koja nas zanima (usp. Raffaelli 2009). Naime, računalni korpusi navodeći riječi donose relativno malo kontekstno okruženje u odnosu na tekst i diskurs iz kojega je riječ preuzeta pa se lako može previdjeti i zanemariti ta dimenzija povezanosti.¹

Glavni nedostatak našega nedigitaliziranog korpusa svakako je dugotrajnost analize. Također, može se prigovoriti i strukturi korpusa da nije dovoljno reprezentativna (usp. Tadić 2003) jer ne sadrži bogatu raznolikost tekstova kako bi se potvrdila i raznolikost uporabe neke konstrukcije te rekonstruirala njezina cjelovita značenjska struktura. Širina konteksta uporabe pokazat će se vrlo važnom u procjenjivanju značenjske podudarnosti elemenata konstrukcije i same konstrukcije o čemu ćemo govoriti u teorijsko-metodološkome dijelu rada.² No, u

¹ Računalni korpusi uvijek nude mogućnost pretrage i nešto širega kontekstnog okvira od onoga koji se uobičajeno pojavljuje uz ključnu riječ, a koji je obično na razini rečenice (tzv. *key word in context* ili *KWIC* okruženje). Iako dakle programi nude uvid u nešto širi kontekst, u našem slučaju niti to ne bi bilo dovoljno da se pokažu neki daleki odnosi, primjerice anaforički odnosi performativa s početka teksta i svih propozicija koje su o njemu strukturno i značenjski ovisne, a pojavljuju se kroz cijeli tekst isprava. Te su propozicije glavni mikrokontekst konstrukcijama za izražavanje pojma 'sukob', što se odražava i na same konstrukcije.

² Usp. poglavlje 6.1.4.1 Problemska pitanja.

srednjem vijeku kao što smo već istaknuli nemamo velik izbor mogućnosti pa ćemo i zaključivanje prilagoditi tomu da smo istraživali pretežno istu vrstu tekstova. Ipak, valja naglasiti da Stojanovićev korpus nije potpuno homogen, tj. sastoji se od različitih vrsta pravnih dokumenata, što znači da nudi ipak nešto širi uvid u različite uporabne kontekste nego što to na prvi pogled izgleda. Jedno je od obilježja reprezentativnosti korpusa i povijesna važnost/relevantnost tekstova, a to se našoj građi nikako ne može poreći. Riječ je o tekstovima koji su definirali južnodalmatinsko, bosansko i raško (srpsko) srednjovjekovno pravo i trgovinu te svjedoče o svakodnevnome životu, kulturi i povijesti. Tekstovi i kultura tijesno su isprepleteni; dijeljenje kulture podrazumijeva dijeljenje znanja o tekstovima (i tekstualnim fragmentima, tj. konstrukcijama) (Taylor 2002: 545), a vidjet ćemo kako na tu isprepletenost znanja o svijetu i znanja o jeziku ukazuje sam korpus.

U sljedećim poglavljima opisat ćemo načela kojima se Stojanović vodio u sastavljanju korpusa te njegova osnovna obilježja, a prije svega jezik isprava, pitanja porijekla jezične homogenosti korpusa, autentičnosti i sl.

2.1 Karakteristike korpusa

Stojanović je sve dubrovačke isprave okupio u dvije knjige i podijelio prema pošiljaocima što je kako povijesno tako i jezično važno, a tek ih onda poredao kronološki te ih nije miješao s ispravama drugih narječja i pisama. Osim toga, pošiljatelje poruka također je iznio u onom redoslijedu kako je koji od njih stupao u odnose s Dubrovnikom, a prema nacionalnosti (Srbi, Bugari, Turci itd.), što njegovu korpusu daje vrlo pregledan i strukturiran karakter. Preglednosti doprinosi i to što je tekstovima dao kratke naslove koji obično otkrivaju glavnu temu, odnosno pravni čin³ o kojemu povelja svjedoči, npr. u grupi povelja bana Matije Ninoslava imamo isprave: *Potvrđuje Kulinovu povelju*, *Povelja o večnom miru i prijateljstvu* i sl.

Druga se važna karakteristika Stojanovićeva korpusa sastoji u tomu što je transliteriran, a ne transkribiran i u ovome radu bez promjena preuzimamo njegove originalne transliteracije. Nakon svakog primjera u zagradama donosimo izvorni broj isprave iz Stojanovićeve zbirke.

³ Pravni čin jedan je od triju osnovnih elemenata pravnih tekstova. V. poglavlje 3.3 Definicija i funkcija isprave u užem smislu.

Kada se u tekstu referira na određeni primjer, nalazi se oznaka pr. ispred broja primjera. Ako takve oznake pred brojkom nema, tada je riječ o broju isprave iz izvora, a ne o broju primjera iz ovoga rada. Ostala će načela oprimjerivanja i anotacije biti još objašnjena kasnije u radu.⁴

Stojanović je zadržao skraćenice i nije ispravljao nikakve pisarske „pogreške“ prepisujući iz originala (ili fotografije), odnosno nije pretpostavljao izgovor, razrješavanje kratica niti „ispravne“ oblike. To je važno jer tako tekstovi dolaze u originalnome obliku do čitatelja, lišavaju se interpretacije istraživača i pitanje pogrešaka i njihova mjerila jednostavno je uklonjeno, a jedino što je promijenio u odnosu na originale jest rastavljanje riječi.⁵ Kod riječi koje Stojanović smatra pogreškama u originalu stavljao je znak uskličnika da se zna da to nisu njegove ili tiskarske pogreške te ih je ostavljao takve kakvima ih je u originalu zatekao. Iako se kod nekih riječi pitamo zašto takvoga znaka nema (npr. riječ *bьhь* u izrazu *udaritь u bьhь* ponavlja se nekoliko puta, a onda se jednom pojavljuje i *vьhь* bez znaka uskličnika), nakon pomne analize jezika isprava zaključujemo da je vrlo mnogo neobičnosti i oblika koje bi strogo filološko oko nazvalo pogreškama, od kojih je neke nabrojao Vrana (1957). Dakle kriteriji za označavanje pogrešnih izraza uskličnikom nisu sasvim jasni, odnosno uskličnici bi mogli stajati posvuda po tekstu, ali ipak ih nalazimo relativno rijetko. Stoga smatramo da je Stojanović njima prije svega označavao grafijske, a ne jezične pogreške (npr. pogrešne padeže).

Stojanović je isprave prepisivao iz originala ako je do njih mogao doći, a budući da često postoje i prijepisi originala, u napomenama je navodio njihove razlike. One isprave koje nisu sačuvane u originalu, objavljene su prema prijepisu i to je navedeno. Ako postoji više prijepisa, Stojanović je prikazao i razlike među njima, a ako je prijepis izrazito različit od originala, tiskan je paralelno s originalom ili u cijelosti ili samo u onom dijelu u kojem se razlikuje od originala. Tekstovi su se u srednjem vijeku prepisivali iz predložaka pa se isti tekst znao gotovo potpuno ponoviti.⁶ U tom je slučaju Stojanović objavio samo prvi (najstariji), a u napomenama označavao razlike. Stojanovićeve građa zaista je bogat i pregledan izvor povijesno-jezičnih informacija. Ispod svakog teksta zabilježio je i gdje je taj tekst ranije objavljen, a ako te bilješke

⁴ V. poglavlje 6.2.4 Tablični prikazi i primjeri konstrukcija.

⁵ Pritom je Stojanović doduše učinio neke pogreške, od kojih je mnoge u dodatku izdanja ispravio. Dakako, nisu svi originali uspoređivani sa Stojanovićevim transliteracijama jer takva grafijska preciznost za rad nije potrebna, ali posjetila sam Državni arhiv u Dubrovniku u ljeto 2020. godine, više zbog znatiželje nego zbog potrebe za istraživanje. Pregledom nekih originala i u razgovoru s voditeljem arhiva g. Zoranom Perovićem, došli smo do zaključka da su isprave danas zacijelo u dosta lošijem stanju nego prije stotinjak godina kada ih je Stojanović još mogao čitati i transliterirati. Neke od njih su restaurirane, a mnoge čekaju restauraciju jer ih je vlaga dosta uništila. Tome je također doprinijelo i višestruko seljenje materijala unazad dvjestotinjak godina.

⁶ V. poglavlje 3.1 Razvoj pismenosti, isprava i notarijata u Dalmaciji i Dubrovniku.

nema, znači da ga on u svome izdanju prvi put objavljuje. Dodane su i bilješke iz knjiga gdje je o njima nešto pisano, što znači da tekstove nije samo prepisivao, već ih s razumijevanjem i proučavao, što se ogleda u njegovoj smislenoj transliteraciji. Žabilježio je gdje se koji dokument inače nalazi pohranjen u vrijeme kada je on sastavljao zbirku ili gdje se nalazio ako je izgubljen, a ako takve bilješke nema, znači da je u Dubrovačkom arhivu ili privremeno u Beogradu.

Čitajući isprave i sastavljajući zbirke, Stojanović (1929: 6) je svjestan njihove jezične i sadržajne različitosti pa ih je podijelio na dvije grupe. Jedna je grupa „*međunarodna i pisana je govorenim srpskim jezikom s vrlo malo primjesa književnoga, crkvenoslavenskog jezika*“, a druga se grupa „*tiče unutarnjih poslova i u njoj se vidi više crkvenoslavenskoga utjecaja*“. U prvu grupu uvrštava povelje i pisma vladara i drugih osoba Dubrovačkoj Republici i ovih njima. U drugu grupu ulaze povelje vladara i dinasta manastirima i vlasteli te manastirski akti. Prvoj je grupi isprava namijenio dvije knjige koje je i objavio i iz kojih smo preuzeli građu za ovaj rad, a drugoj još dvije knjige, koje nije objavio, a vjerojatno ne postoje niti u rukopisima. Dakle, korpus za istraživanje konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' sastoji se od isprava koje su po vrsti međunarodne povelje i pisma⁷ i čiji je jezik u velikoj mjeri oslobođen crkvenoslavenizama, pa se može reći da odražava govoreno štokavsko narječje kojim se govorilo na području Dubrovnika i zemalja u zaleđu (Bosna i Raška), a to se narječje u starijoj dijalektologiji nazivalo srpskim. Na jezik isprava osvrnut ćemo se ukratko u sljedećem poglavlju.

2.1.1 Jezik isprava

Potrebno je ukratko objasniti naziv *srpski* koji se tijekom povijesti u različitim publikacijama odnosio na jezik isprava, od kojih je velik dio sigurno dubrovačkoga podrijetla ili je nastao na temelju koncepata nastalih u Dubrovniku. Osim Stojanovića, srpskima ih nazivaju i Miklošić (*Monumenta serbica*, 1858), Pucić (*Spomenici srpski*, 1858/62), Rešetar (2002: 339) i mnogi drugi stariji filolozi, a nekritično se na naziv jezika isprava odnose i neki mlađi autori npr. Isailović (2014), koji između ostaloga govori i o dubrovačkoj srpskoj kancelariji. Naime, kada se u starijoj literaturi govori o dubrovačkim ispravama kao srpskima, tj. dubrovačkome govoru kao srpskome, a ćirilici kao srpskome pismu, to je odrazom devetnaestostoljetne dijalektološke i uopće filološke prakse da se jedan jezik i pismo povežu s jednim etničkim identitetom, što je

⁷ O vrstama isprava bit će riječi dodatno (v. poglavlje 3.2 Vrste isprava).

načelo poteklo od Vatroslava Jagića (Lukežić 1996: 225, Žagar 2000: 206). Tako su štokavsko narječje i ćirilica (bez obzira na to govorilo se njima ili pisalo u Bosni, Hrvatskoj ili Srbiji) bili dugo promatrani kao dio samo srpskoga kulturnog identiteta.

Iako je također zanimljivo i važno, nažalost se nemamo prostora detaljnije baviti položajem starohrvatskoga u južnoslavenskim jezicima srednjega vijeka pa upućujemo na literaturu.⁸ Za ovaj je rad najvažnije istaknuti da je u ispravama riječ o jeziku iz razdoblja u kojemu dijalektološka diferencijacija južnoslavenskih jezika još nije dovršena (12.-14. st.), pa u štokavskome imamo neke karakteristike drugih narječja. Druga je važna stavka da je jezik isprava poprilično homogen s obzirom na relativno veliko geografsko područje s kojega dolaze (Raška, Bosna, Dubrovnik, Hum).⁹ U našem je korpusu riječ o tekstovima pisanim srednjovjekovnim štokavskim narječjem s ponekim čakavizmima i latinizmima ili grecizmima zbog vremena u kojem su nastale, pravnih uzora te podrijetla i/ili obrazovanosti sastavljača isprava.

2.1.2 Ostale karakteristike

Stojanović primjećuje da je Dubrovnik u centru događaja kao pošiljatelj ili primatelj gotovo svih isprava, ali korpus ipak ne nazva *dubrovačkim*¹⁰ zbog uvrštenih tekstova koji potječu iz srpske i bosanske kancelarije. Stoga korpus određuje jezično, za što ima više opravdanja jer su isprave doista kroz stoljeća koja nas zanimaju jezično i stilski gotovo nepromijenjene i može se reći da pripadaju istome jeziku (Dimitrijević i Žagar 2015). Osim što je naziv jezika neutemeljen (umjesto srpskim danas bismo jezik isprava pravilnije nazvali staroštokavskim), možda se mogao pronaći i prikladniji naziv za klasifikaciju isprava „međunarodnoga sadržaja”, u koje je smjestio i isprave koje Dubrovčani pišu *međusobno*. Stojanović to u uvodu nije komentirao i nije objasnio da su te isprave tek rubno smještene u međunarodne, i to prije svega upravo zbog jezične sličnosti s onima doista međunarodnima. Inače nema smisla da su isprave među Dubrovčanima međunarodne, tim više što je druge dvije zbirke namijenio *unutrašnjim* gospodarsko-političkim pitanjima. No, tu je pak problem taj što bi se tekstovi unutarnjih poslova sadržajno trebali više odnositi na crkvena pitanja pa to opet ne bi odgovaralo sadržaju

⁸ Više v. Lisac 1996, 2009, Ivić 1994, Matasović 2008, 2009.

⁹ Više o razlozima homogenosti usp. sljedeće poglavlje i poglavlje 3.1.2 Uzroci jezično-stilske homogenosti isprava. V. Dimitrijević i Žagar (2015).

¹⁰ Kao što to rade Miklošić *Codex Ragusinus* i Tkalčić *Monumenta Ragusina*, međutim ti korpusi nisu cjeloviti.

isprava koje su Dubrovčani pisali među sobom. U svakom slučaju, da je Stojanović isprave pisane među Dubrovčanima sačuvao za zbirke unutrašnjih poslova, ostale bi neobjavljene, pa smo stoga zahvalni na toj metodološkoj nedosljednosti. Glavni kriterij klasifikacije tekstova u prve dve zbirke prije svega je jezična homogenost i gospodarsko-politički karakter isprava. Sve analizirane isprave pokazuju karakteristike živoga jezika i odudaraju od pravila staroslavenske gramatike nastale na temelju kanona.

Druge dvije zbirke o kojima Stojanović govori nisu objavljene pa ne znamo jesu li isprave koje su se u njima trebale naći prema konstrukcijama kojima se izražavao 'sukob' različite od prvih dviju koje ovdje analiziramo. No, budući da u svakoj ispravi imamo tri sudionika pravnoga čina isprave – pošiljatelja, primatelja i pisara¹¹, otvara se pitanje čiji je to onda jezik i u kojoj mjeri on (ni)je književni jezik, odnosno živi govorni jezik. Da bismo sa sigurnošću tvrdili da je riječ o govornome staroštokavskome jeziku, nedostaje nam izvornih govornika kod kojih bismo mogli provjeriti jezičnu autentičnost isprava, a nedostaje i tekstne raznolikosti radi analize i usporedbe s drugim tekstnim vrstama srednjega vijeka. Međutim, prema Siliću (2006) ne postoji nijedan funkcionalni stil koji je potpuno odvojen od prirodnoga jezika i koji se ne temelji na njegovim datostima i ograničenjima, pa tako niti administrativni stil srednjega vijeka. U svakom slučaju, sve dosad navedeno zajedno sa saznanjima koja ćemo iznijeti u poglavljima o ispravi kao tekstnoj vrsti (3.3 Definicija i funkcija isprave u užem smislu, 3.4 Struktura isprava i govorni činovi) upućuje na to da jezik isprava u velikoj mjeri odražava prirodan govorni jezik onoga doba. U ovome radu proučavamo pojmovno značenje 'sukoba' i načine njegova izražavanja pa je važno u kojoj je mjeri jezik aktualan i odražava li uopće stvarno stanje neke jezične zajednice.

Zanimljivo je istaknuti i to da su mnoge srednjovjekovne isprave povijesno gledano falsifikati, čija je produkcija cvala u crkvenim ustanovama u 12. st. (Stipišić 1972: 167). Većina isprava koje se nalaze u našem korpusu ili su kopije originala ili su originali sami te nisu crkveni, već svjetovni akti pa je šansa da doista čitamo autentičan original veća. Također, falsifikat je u notarijatima mogao nastati i nenamjerno jer su se povelje prepisivale i čuvale u registrima i arhivima, pa je moglo doći do vjerodostojne i pečatom ovjerene kopije nekoga vrlo uvjerljivog falsifikata. Pitanje kojime se bavi diplomatika – je li tekst povijesno autentičan i istinit – za naše istraživanje nije toliko važno, međutim kako za filologiju, tako i za filozofiju jezika bilo bi važno istražiti utjecaj autentičnosti isprave na autentičnost njezina jezika. Nažalost, pitanje

¹¹ V. poglavlje 3.3.1 Sudionici pravnoga čina isprave.

jesu li se falsifikati jezično razlikovali od originala, tj. je li se laž u ispravama nekako jezično razlikovala od istine, ovdje nemamo prostora obraditi, no neki autori sasvim jasno upućuju na jezične nedosljednosti falsifikata zbog diplomatske neobrazovanosti njihovih sastavljača (Stipišić 1972). Time se otvara i poznato Fillmoreovo pitanje „*što trebam znati kako bih neki izraz koristio na pravilan način*“ (usp. Žic Fuchs 1991:42). Na to ćemo se još vratiti kada budemo govorili o kontekstu i uporabnim modelima jezičnoga opisa.¹²

U sljedećem poglavlju posebno ćemo se osvrnuti na mikro- i makrokontekst konstrukcija za izražavanje 'sukoba'. Istražit ćemo tradiciju na kojoj je nastala isprava kao tekstna vrsta s naglaskom na sastavljače isprava, njihov jezik, naobrazbu, izgradnju uniformnoga političko-pravnoga diskursa te na definiciju i funkciju isprava posebno se osvrćući na njihovu strukturu.

¹² Usp. poglavlje 6.1.1 Odnos uporabnih i generativnih modela jezičnoga opisa.

3. MIKRO- I MAKROKONTEKST KONSTRUKCIJA ZA IZRAŽAVANJE POJMA ‘SUKOB’

Za cjelovitu sintaktičko-semantičku analizu konstrukcija kojima se izražavao 'sukob' iz perspektive uporabno utemeljenih pristupa potrebno je opisati kontekst uporabe¹³ u kojemu ih pronalazimo pa ćemo tome u poglavljima koja slijede posvetiti posebnu pozornost. Želimo opisati razvoj isprava i pismenosti uopće, pravnu tradiciju na kojoj su nastale stare hrvatske isprave (a u kontekstu njih i dubrovačke), jezični utjecaj notara, notarijata i koncepata te osnovne karakteristike isprava s naglaskom na strukturu i govorne činove.

Mnogi autori ističu kontekst kao metodološki temelj stabilne i uvjerljive semantičke analize. U ovome radu kontekst se odnosi i na mikrokontekst neposredne sintaktičke okoline u koju su uklopljene konstrukcije kojima se izražavao 'sukob', a koji nazivamo klauzom (Givón 2001) ili propozicijom (Searle 1969)¹⁴, ali i na jezični i izvanjezični makrokontekst diskursa pravnih tekstova, prostora i vremena itd. (usp. Raffaelli 2009, 2015). Prilog razumijevanju makrokonteksta predstavljaju i poglavlja o govornim činovima, sudionicima pravnoga čina isprave, njihovim sastavljačima te poglavlja o povijesnim okolnostima i pojmu 'sukob' s posebnim naglaskom na srednji vijek.

Tako konstrukcijama za izražavanje odabranoga pojma pristupamo sa spoznajom da su one strukturno i značenjski dijelom većih cjelina (klauza/propozicija) unutar određene vrste tekstova (pravni tekstovi) s određenom namjenom (zapovjediti, obećati, kazniti itd.) unutar određena prostor-vremena (Dubrovnik i zaleđe, kasni srednji vijek). Taj je uporabno utemeljeni kontekstualni pristup temeljni znanstveni pristup koji zastupamo i to je važno naglasiti od samoga početka.

¹³ Termin *kontekst uporabe* ukazuje na to da se svaka jezična jedinica promatra u određenome jezičnome okruženju koje je ostvareno uporabom kao smislenom realizacijom jedinica u komunikacijskome činu (usp. Raffaelli 2015: 150).

¹⁴ O propozicijama kao mikrokontekstu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' govorit ćemo u kontekstu govornih činova i isprave kao tekstne vrste, a ako nije potrebno da se istakne pripadnost neke konstrukcije govornome činu i posebno ako mikrokontekst nema strukturu da+VP koja je tipična za propozicije, tada se govori o klauzi. U sklopu poglavlja o mikrokontekstu (3.4.2 Mikrokontekst – klauze/propozicije) detaljnije ćemo definirati navedene pojmove.

3.1 Razvoj pismenosti, isprava i notarijata u Dalmaciji i Dubrovniku

Isprava se kao isključivo pisani dokument javlja s pojavom pismenosti pa su je stari Slaveni upoznali tek nakon što su napustili pradomovinu, slomili dunavsku granicu Rimskoga Carstva i miješajući se s romanskim stanovništvom osnovali sklavinije na širokome području južno od Dunava i Save.¹⁵ Također, preuzimanje kršćanstva, dolazak benediktinaca u 9. st. i osnivanje škola i skriptorija dalo je pismenosti još čvršće temelje. Činjenica da je crkva u najstarije vrijeme bila glavni nositelj pismenosti ne iznenađuje jer je tako bilo i drugdje u latinskoj Europi (Katičić 1998: 321, 331). Gotovo je u svim dalmatinskim gradovima sastavljanje dokumenata predano u ruke kleru, koji je također bio i najvjerniji čuvatelj romanske tradicije i koji je kočio prodor slavenskih elemenata u romanski svijet (Šufflay 1904: 29). Slavenski su pravni običaji osim toga bili oslabljeni i povećanim dolaskom talijanskih notara od sredine 12. st.

Pisarstvo je u dalmatinskim gradovima od najranijih dana slijedilo rimske pravne običaje jer je javna sfera stalno bila u doticaju s Italijom pa je morala postojati i neka vrsta organizirane usluge pisarstva (koju su vršili tzv. *notarii* i *excepores*). Paralelno s tom institucijom od sredine 11. do sredine 12. st. pojavljivalo se sve više privatnih pisara, načelno domaćih svećenika, koji su preuzimali posao unatoč procvatu notara u Italiji. Međutim, to je bio (neuspjeli) pokušaj neovisnoga razvoja hrvatsko-dalmatinske isprave. Do sredine 12. st. profesionalni se talijanski notari mogu pronaći samo lokalno (u Zadru, Dubrovniku i ponekim drugim gradovima), no od sredine 12. st., otkada imamo i prve sačuvane ćiriličke isprave u korpusu, utjecaj talijanskih notara proširio se cijelom istočnom obalom Jadrana. Tako je neovisan razvoj pisarstva i isprava u obalnim gradovima zaustavljen renesansom rimske jurisprudencije (Šufflay 1904: 11, 30).

Dakle, u razvoju dalmatinskih isprava mogu se uočiti dva razdoblja: jedno do sredine 12. st. izgrađeno na romanskoj praksi s kratkim razdobljem neovisnoga razvoja koji su poticali privatni slavenski pisari te drugo od sredine 12. st. uzrokovano širenjem talijanskoga formulacijskog sustava i notarskog ureda talijanskoga tipa, koji je odvajao hrvatsko-dalmatinsku ispravu od svakog neovisnog razvojnog tijeka i postupno je pretvarao u ogranak talijanske notarske kancelarije (Šufflay 1904: 31, 74). To je drugo razdoblje ono iz kojega su nam sačuvane sve isprave iz Dubrovačkoga arhiva.

¹⁵ Detaljnije o dolasku Slavena na današnje područje, posebno u kontekstu nastanka i razvoja Dubrovnika kao trgovačkoga središta v. poglavlje 4. Povijesne okolnosti.

Međutim, unatoč naletu talijanskih notara, utjecaj s Apeninskog poluotoka nikako nije mogao nadjačati živu svakodnevnu slavensku sastavnicu. Slavenizacijom gradova došlo je do osebujne promjene isprava uplitanjem slavenskih običaja u romanski pravni stil. Osim romansko-slavenskoga ispreplitanja, svakako je važan i bizantski utjecaj na pravni diskurs koji je na sjeveru Dalmacije nešto slabiji, a na jugu, odakle je preuzet i korpus isprava za ovo istraživanje, znatno jači i upečatljiviji, posebno u završnim kletvama i u invokacijama. Šufflay (1904: 68-73) govori o bizantskome utjecaju u *duhovnim sankcijama* ili duhovnim kaznenim odredbama na kraju tekstova (njem. *die geistlichen Strafbestimmungen*)¹⁶ pobijajući tezu da bi te formule mogle biti talijanskoga podrijetla. Za to su naime predugačke, u Italiji se u to vrijeme već gotovo nigdje ne nalaze, a osim toga pojavljuju se i u poveljama raških kraljeva u kojima svakako moramo pretpostaviti bizantski utjecaj. Čim od sredine 12. st. počinju dolaziti javni općinski notari iz Italije u dalmatinske gradove, duhovne sankcije, odnosno kletve iznenada nestaju pred serijom novih konstrukcija za zatvaranje teksta tipičnima za talijanski pravni stil. Tako će u Dalmaciji do 13. st. sve kletve nestati u korist popisa svjedoka i notareva potpisa, ali ne i u našem korpusu.

Gotovo svaka isprava Dubrovačkoga arhiva bilježi duhovne sankcije, a popis svjedoka te posebno imena notara susreću se tek sporadično, čime korpus potvrđuje svojevrsnu konzervativnost prema novim konstrukcijama iz Italije. Stoga ćemo svakako analizirati konstrukcije za izražavanje kletvi kao primjere izražavanja 'sukoba' tipične za naš korpus. Istražujući bosanski korpus povelja, koji je bio pod velikim utjecajem Dubrovnika¹⁷, Isailović (2014: 101) ističe da se imena i prezimena pisara javljaju tek od 1367. godine, a polovica korpusa iz vladarske kuće Kotromanića nema čak ni imena sastavljača isprave. Time i bosanske povelje odudaraju od zapadnih uzora, odakle je potpis pisara i preuzet.

Bizantska vlast u Dalmaciji i njezin dugotrajan utjecaj nisu doveli do uvođenja grčkoga jezika u pravne tekstove, odnosno sačuvane isprave iz razdoblja prevlasti Bizanta sastavljane su na latinskome. Općenito je najviše sačuvanih dokumenata sastavljeno na latinskome i talijanskome jeziku, a isprave na slavenskome jeziku u srednjovjekovnim arhivima predstavljaju iznimku, što je još jedna zanimljivost i vrijednost našega korpusa. Prema Jirečeku (1903: 501-502) ta je

¹⁶ Termin *duhovne sankcije* preuzet je iz Stipišić (1972: 150) i Isailović (2014: 422) jer sam Šufflay o tome piše na njemačkome, ali *die geistlichen Strafbestimmungen* odnose se na iste kaznene „formule“. Konkretno, to su različite kletve i budući da izražavaju 'sukob' bit će obrađene u poglavlju 7.2.6. Konstrukcije kojima se izražava kletva.

¹⁷ Mnoge su povelje bosanskih vladara sastavljene prema dubrovačkim obrascima ili pak napisane u samome Gradu te se i čuvaju u Državnome arhivu u Dubrovniku i time su dijelom i našega korpusa.

iznimka učinjena da bi se olakšala komunikacija sa susjednim slavenskim zemljama i da bi se olakšalo razumijevanje manje obrazovanih građana. Iza toga se krije važna činjenica, a to je da je slavenski jezik na Balkanu u to vrijeme već prevladao i da je materinski ako ne i jedini jezik većini stanovništva bez obzira na obrazovanje i društvenu grupu kako Jireček misli.¹⁸

Prevlast latinskih isprava na račun slavenskih potvrđuje Čremošnikov pregled građe arhiva, u kojemu ističe da je Dubrovački arhiv podijeljen na dva dijela, od kojih „*manji deo sadrži povelje i privilegije koje je dobivao Dubrovnik od stranih vladara i ugovore koje je sklapao sa drugim gradovima i državama, [a] ogromnu većinu sačinjavaju hiljade notarskih knjiga i kancelarskih koncepata o privatnopravnim ugovorima, sudskim zapisnicima, zaključcima veća itd.*“ (Čremošnik 1932: 57). Drugim riječima, prvi i manji dio građe iz arhiva koji se odnosi na međunarodnu suradnju i poslove, i to samo onaj njegov dio napisan na starohrvatskome čini glavninu našega korpusa, dok dokumenti koji zapravo čine većinu sačuvanoga materijala u Dubrovačkome arhivu poput privatnih poslovnih ugovora i ponekih pisama, i to opet samo onih rijetkih, napisanih na slavenskome jeziku, čine daleko manji dio građe uzete za ovo istraživanje.

3.1.1 Sastavljači isprava

Notarijati, a vjerojatno i notarske škole u sklopu tih notarijata (jer su notari redovito imali još neka zanimanja osim pisarstva, od kojih je najvažnije bilo učitelj) postojale su u Itaiji već krajem 7. stoljeća u brojnim gradovima – Milanu, Rimu, Lucci, Cremoni itd. U 13. st. u Padovi je bilo aktivno 600 notarijata, a u Bologni skoro 2000 (Kleinhenz 2004), što govori o visokoj razvijenosti i važnosti te usluge u društveno-političkome životu. U srednjovjekovnoj Italiji gradski i crkveni pisari (*notarius civitatis*, *notarius ecclesiae*) pohađali su iste episkopalne škole, ali u bizantskim dijelovima Italije postojale su različite škole za kraljevske, crkvene i pučke notare – uloge kojih su se do 13. st. pomiješale (Kleinhenz 2004). Tako su se domaći dubrovački svećenici u 13. st., kada su počeli odlaziti na studije u Italiju, našli u istim školama ne samo s talijanskim svećenicima, već i s pučkim i kraljevskim notarima. Kraljevski i papinski notari iz tih škola važili su kao iznimno izobraženi te su sastavljali vlastite knjige koncepata isprava, a važna je činjenica da su se i naši notari (što domaći ljudi, što pridošli Talijani) našli u njihovoj blizini i učili iz istih izvora (Katičić 1998: 643, Stipišić 1972: 163).

¹⁸ “Latini” se spominju i među najnižim slojevima, a Slaveni i među plemićima (Janeković Römer 2011: 13).

Bilo je tipično pronaći talijanske notare u talijanskim kolonijama ili u gradovima s kojima je Italija bila u bliskim trgovačkim odnosima. Tako je bilo i u Dubrovniku i općenito u Dalmaciji koja je, osim što je od davnina bila mjesto romaskih korijena, početkom 13. st. pala pod vrhovnu vlast Venecije. Taj je događaj dakako potaknuo još veći dolazak talijanskih notara i njihovu ulogu u pravnome životu mletačke Dalmacije. Dubrovnik je jedan od prvih gradova koji je osnovao notarijat kao javnu komunalnu službu 1278. godine, pa notari više nisu bili privatne osobe, već komunalni službenici *iurati notarii communis*. To također znači da se isprave nisu više nalazile u njihovu privatnom vlasništvu, već su postale dio državne svojine, što se odrazilo i na njihovu očuvanost (Čremošnik 1927: 232, 1932: 58, 60, Katičić 1998: 639). Tako je uz notarske urede primitivno pisarstvo (običaj da onaj tko ima kakvo pravo daje bilo kome pismenome da mu to zapiše) potpuno nestalo. Iako je u razvoju notarijata Dubrovnik prednjačio nad ostalim dalmatinskim gradovima, on je bio jedan od posljednjih koji je za notara na mjesto crkvenoga imenovao svjetovno lice, Tomazina de Sauerea, iste godine kad je osnovan i notarijat (Čremošnik 1927: 231).

Međutim, pisarstvom su se unatoč pristizanju obrazovanih Talijana i dalje bavili domaći svećenici mahom iz patricijskih obitelji, iako oni u ranijem razdoblju nisu bili posebno školovani za sastavljanje isprava (Čremošnik 1927: 232, 1932: 60, 1952: 76, Lučić 1991: 69, Statut 1990: 12), što se moglo odraziti na strukturu i jezik isprava, a time i na konstrukcije. Nakon što je 1275. godine u Dubrovniku vlada odlučila da se svi kreditni poslovi viši od 10 perpera moraju sklapati pismeno,¹⁹ dakle pred notarom, ni broj i ni obrazovanje domaćih svećenika nisu više bili prikladni za poštivanje te odluke. Vlada je trebala ne samo pismene pojedince, već i pisare specijalno obrazovane za notarstvo, pa su stoga mnogi od njih u drugoj polovici 13. st. otišli na studij na sveučilišta u Bolognu i Padovu. Tako se i jedan od prvih i najpoznatijih pisara dubrovačke kancelarije, Paskal (koji je pisao i neke isprave iz našega korpusa), također školovao u Bologni (Čremošnik 1952: 77). Ipak, s intenzivnijim dolaskom talijanskih svjetovnih notara, domaći su crkveni notari s vremenom iščezli, a negdje su čak bili i zabranjeni (npr. početkom 14. st. u Kotoru, usp. Šufflay 1904: 15).

Domaći su obrazovani svećenici i talijanski notari na sveučilištima u sjevernoj Italiji uz notarsko umijeće upoznali i rimsko pravo te spomenute formulare – zbirke, koncepte, odnosno kolekcije različitih modela isprava koji su davali formalnu garanciju dokumentima, sadržavali pravnu terminologiju i tipične izraze – *formularium instrumentorum notariorum* (Kleinhenz

¹⁹ V. 22. glava 8. knjige Statuta grada Dubrovnika (1990).

2004, Stipišić 1972: 162-163, Vrana 1957: 322). Bit će zanimljivo proučiti te tipične izraze ili notarske formule kada je riječ o izražavanju 'sukoba' u obliku konstrukcija. Najstariju je knjigu koncepata iz Dubrovačkoga arhiva 1278. godine sastavio Tomazin, ali na temelju nekih drugih izvora pretpostavlja se da su koncepti postojali i ranije (Čremošnik 1932: 58). Čremošnik (1932) također smatra da su od te godine notarski koncepti prestali biti privatnim vlasništvom notara, te su postali državnom svojinom jer su gradovi uvidjeli važnost općega značenja i pravnoga interesa da se notarske knjige čuvaju u sigurnim gradskim arhivima.²⁰

U Italiji se osim učenja oponašanja starih modela učilo i njegovanje posebnoga stila i ritma rečenice u ispravama (*ars dictandi*). Postojali su priručnici o gramatičkim i stilskim pravilima koja je trebalo primjenjivati u njihovu sastavljanju. To sve upućuje na postojanje konstrukcija kao konvencionaliziranih spojeva strukture i značenja u određenome kontekstu. Formular Rolanda de' Passaggerja iz Bologne (1255) dominirao je u ispravama dalmatinskih kancelarija. On je *ars notariae* definirao kao „zapisivanje zakonitih poslova među ljudima u autentičnome obliku dovršenih i racionalnih dokumenata“ (Kleinhenz 2004). Sve navedeno otkriva duboku osviještenost srednjovjekovnih notara o postojanju pravnoga diskursa, posebnih tekstnih vrsta i konstrukcija tipičnih za taj diskurs.

Unatoč dominantnoj talijanskoj notarskoj praksi dalmatinski notari nisu mogli oštro prekinuti tradiciju starije hrvatsko-dalmatinske isprave oformljene u razdoblju do polovice 12. st. Primjerice, dok je u Italiji objektivni oblik isprave u 11. st. počeo dobivati prednost, dalmatinske isprave ostaju vjerne svojoj tradicionalnoj subjektivnoj formi. Šufflay (1904: 80) piše da je od sredine 14. st. objektivni instrument na snazi duž cijele istočne obale Jadrana od Kvarnera do Dubrovnika.²¹ Naš korpus otkriva pak potpunu prevlast subjektivne forme do kraja 14. st, drugim riječima, nismo pronašli nijednu povelju od 12. do 14. st. pisanu u 3. licu, iako u nekolicini njih vidimo kolebanje. Primjeri²² 1) i 2) pokazuju dio povelje (106) koja je u početku pisana u 3. licu, a dalje u 1.:

²⁰ Za bosanske se kancelarije takvo što nažalost ne može tvrditi jer se ne zna niti jesu li bosanski vladari do 15. st. uopće imali neke kancelarije, gdje su one bile, gdje su se čuvali akti, jesu li pisari vodili kakve registre sl. Postojanje pisara naime ne znači i postojanje ozbiljno organizirane kancelarije, pa da je Dubrovački arhiv kojim slučajem izgubljen, bile bi izgubljene i bosanske povelje (Isailović 2104: 83-89).

²¹ Iako priznaje da je dubrovački korpus ponešto zanemario jer nije imao mnogo njihovih povelja na raspolaganju (Šufflay 1904: 4), a Statut nije čitao jer tada još nije bio objavljen.

²² Dalje će se za primjere koristiti kratica pr.

1) *dae vêru gdn̆b gjurğb vlastelom̆b dubrovčkim'* 'daje vjeru gospodin Đurđ vlasteli dubrovačkoj' (106)

2) *ako se bi nekoga svad učinila mēgju mnom'b i mēgju banom̆b* 'ako bi se neka svađa učinila među mnom i među banom' (106)

U odnosu na ostale isprave, bilo bi očekivano da je povelja započela u 1. licu, kao **ja gdn̆b gjurğb daem̆b vêru vlastelom̆b dubrovčkim'* 'ja gospodin Đurđ dajem vjeru vlasteli dubrovačkoj'.

Uzimajući izložene okolnosti u obzir, pisari su polako počeli preuzimati glavnu ulogu u uređivanju društvenoga i pravnoga života gradova, posebno od vremena njihova intenzivnijeg razvoja od 11. st. Gotovo je sav ekonomski život prolazio kroz stranice dokumenata koje su oni sastavljali. Njihova pismenost, pravna ekspertiza, bliske veze sa sucima i odvjetnicima (s kojima su formirali cehove) i uloga u vlasti (sudski pisari) osigurali su im visok društveni položaj (Kleinhenz 2004). Kada su se u 12. st. pred sudom počeli tražiti pisani dokumenti kao dokazi vlasničkoga prava, posao pisara i ovjerovitelja bio je dodijeljen stalnim dužnosnicima u gradovima, a u Dubrovniku je to bio pisar romanskoga podrijetla Paskal de Capalu. On je stupio u službu 1228. godine kao latinski pisar, a budući da se na ćiriliske isprave nije potpisivao, oko pitanja je li on pisao i ćiriliske isprave te jesu li u njegovo vrijeme postojale posebne slavenske kancelarije mnogo se polemiziralo (Čremošnik 1952, Jireček 1903, Rešetar 1894, Vrana 1957).²³

U najnovije vrijeme Paskojević (2018: 30) spominje Paskala de Capalu kao prvoga pisara dubrovačke slavenske kancelarije. Za nas je pitanje jesu li postojale odvojene slavenske kancelarije s domaćim pisarima ili su isti pisari koji su školovani za latinske isprave pisali i ćiriliske na starohrvatskome zanimljivo, ali manje važno. Puno je važnije primijetiti da su postojali koncepti i nacrti isprava s tipičnim izrazima te da su u multijezičnome i multikulturalnome gradu kakav je bio Dubrovnik pisari bili različita porijekla i naobrazbe, a to

²³ Navest ćemo samo neke argumente i protuargumente autorā: Paskal je stupio u službu pisara prekasno, odnosno ćiriliske su isprave već postojale, a kada je stupio u službu, nije znao pisati ćirilicom te je položio zakletvu kao latinski, ne ćiriliski pisar. Također, različit je rukopis slova koja su na latinici i ćirilici ista. Međutim, ćiriliske isprave iz godina prije njegova stupanja u službu starije su prijepisi, a ne originali, odnosno nastali su barem 15 godina nakon Paskalova zaposlenja kada je mogao već naučiti ćirilicu i sastaviti te kopije. Datiranje na početku i križ u ćiriliskim ispravama izgledaju kao oni u latinskim ispravama Paskala (a datiranje na početku bilo je atipično, ipak, slavenski ga je pisar mogao i preuzeti od Paskala). Objašnjenje zašto slova koja su ista u ćirilici i latinici izgledaju drukčije može biti u tome što su vođena različitim duktusom, tj. drukčijim načinom oblikovanja slova koji je različit u latinici i ćirilici, pa je ipak moguće da ih je pisala ista ruka. Postoje i primijećene podudarnosti u rezanju pergamene latinskih i ćiriliskih isprava koje govore u prilog tezi da ih je sve pisao Paskal.

je na razini jezičnih elemenata značilo i često miješanje nekih slavenskih i romanskih konstrukcija u korpusu ćirilčkih isprava. Nisu svi pisari u jednakoj mjeri poznavali slavenski jezik i pismo, što se odrazilo i u njihovim jezičnim i pisarskim pogreškama i u načinu oblikovanja slova i rečenica onako kako je to bilo tipično za njihov materinski jezik i duktus. U nekim se ispravama vidi utjecaj latinske obrazovanosti njihovih sastavljača i postojećih latinskih knjiga koncepata te utjecaj na slavenski prijevod. U svakom slučaju, latinski i slavenski jezik bili su u stalnome i intenzivnome kontaktu preko pisara, a valja istaknuti i kontakt s pisarima onih kancelarija s kojima su se Dubrovčani dopisivali – raškima i bosanskima.

Prve povelje sa susjednim slavenskim vladarima Stefanom Nemanjom i Miroslavom (1186, 1190) napisane su na latinskom i Dubrovčani do početka 13. st. nemaju posebne pisare za slavenski jezik, ali oni im dotad nisu ni trebali. Balkan je do 1205. bio pod vlašću Bizanta uključujući i Dubrovnik. Prema tome nije bilo potrebe, a niti pravne osnove na kojoj bi Grad sa slavenskim zemljama u zaleđu sklapao ugovore, davao povlastice, uređivao carine i rješavao sporove, kada su svi bili dio istoga Bizantskog Carstva. Međutim, nakon smrti bizantskoga cara Manojla, okolnosti na Balkanu su se promijenile utoliko što je veliki župan Stefan Nemanja stvorio nezavisnu rašku državu i proširio teritorij, a u Bosni je slično učinio ban Kulin. Dubrovnik je nakon sloma Bizanta (uz kratak period u kojem je bio pod zaštitom Normana) pao pod Veneciju, koja je priznala neovisnost Raške i Bosne, a Dubrovnik je počela okretati od morske trgovine prema zaleđu kako bi na moru sebi osigurala prevlast. Sada je naravno bilo važno da Grad pravno uredi poslove sa zaleđem, pa je otad bilo i potrebno, a i jednostavnije, komunicirati na zajedničkome materinskom jeziku. Otad imamo i više sačuvanih povelja na slavenskome jeziku i na ćirilici.

Također je poznato da su prilikom prepisivanja (a povelje su se prepisivale u nekoliko primjeraka) ili prilikom sastavljanja isprava prema dobivenim konceptima pisari koji su bolje poznavali slavenski jezik ispravljali dobivene dokumente koje su ponekad na slavenskome sastavljali latinski pisari (npr. pisar humskoga župana Radoslava sastavljajući ispravu prema Paskalovu konceptu ispravljao je Paskalov loš slavenski, isprava br. 26). Rijetkost je da nailazimo na takve potvrde jer za njih moramo imati nekoliko prijepisa iste isprave. Ipak, Vrana (1957: 328) primjećuje da su neke pogreške koje su se lako mogle ispraviti (npr. točan padež) ostale neispravljene, a smatra da je do toga dolazilo „u izrazima koji su se kao termini stereotipno ponavljali“. Ova je primjedba za naše istraživanje važna jer ističe da bi ono što se

dosad smatralo pogreškama u pravnim tekstovima trebalo istražiti i vidjeti nije li riječ upravo o izvangramatičkim konstrukcijama.²⁴ Naime, nisu li „izrazi koji su se kao termini stereotipno ponavljali“ zapravo konstrukcije kao konvencionalizirani izrazi tipični za pravni diskurs onoga vremena? Dodatno, ponavljanje koje Vrana spominje jedan je od vrlo važnih kriterija upravo pri utvrđivanju statusa konstrukcije. Strukturno gledano, određene sintagme (glagolsko-imenske skupine, prijedložno-padežni izrazi i sl.) nisu gramatički kompatibilne, ali gledano u kontekstu tekstne vrste i usporedbom s drugim “pogrešnim” strukturama te analizom njihova značenja, mogu se otkriti klase takvih primjera, što znači da je riječ o određenoj dosljednosti u izražavanju tipičnoj za pravni diskurs. Osim toga, Vrana kao pogreške navodi primjere poput *među moji ljudi* koji je ispravljen u *među moimi ludmi*, a upotrijebljen u potpuno istome kontekstu:

3) *a da nekoj delьkь bude među moji ljudi* (27) > *a da koi delьgь bude među moimi ludmi* 'a da neka prepreka²⁵ bude među moji ljudi / među mojim ljudima'

Smatramo da takve padežne varijante nisu od presudne važnosti i da ne ukazuju na neke drukčije zaključke do kojih bismo došli uzimajući ih u obzir na razini konstrukcijske analize. Zahvaljujući gotovo istome kontekstu i paradigmatškome odnosu s konstrukcijama gotovo iste strukture upotrijebljenima u istome kontekstu, očito je riječ o varijantama iste konstrukcije [biti *Z među kim*]. Semantičke uloge u toj konstrukciji ostaju iste bile izražene akuzativnom ili instrumentalnom dopunom i to je ključno za značenje. Možemo ovdje spomenuti još mnoge slične varijante potvrđene u korpusu poput *biti rat među kim*, *biti svađa među kim* itd. koje otkrivaju veću čestotnost instrumentalne dopune, a time i njezinu tipičnost u konstrukciji koju zovemo konstrukcijom društva i koja se pokazala tipičnom u domeni 'razmirja'. O tome će biti više riječi u analizi.²⁶ Sljedeći primjer iz korpusa također pokazuje kolebanje između akuzativa i instrumentala unutar iste konstrukcije, čime se potvrđuje da je zapravo riječ samo o varijanti istoga:

4) *i êko bi byla nêkoê razmeta među mnomь (...)* i *među grad dubrovьnikь* 'i ako bi bila neka razmeta/nesloga među mnom (...) i među grad Dubrovnik' (27)

²⁴ O gramatičkim i izvangramatičkim konstrukcijama v. poglavlje 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije.

²⁵ U ARJ *dělьkь* znači 'brdo, brdašće'. U prenesenome značenju moglo bi označavati prepreku, protivštinu.

²⁶ V. poglavlje 7.5 Konstrukcije kojima se izražava 'razmirje'.

Nakon pisara koji je pisao ćirilичke isprave u prvoj polovici 13. st. (bio on Paskal ili neki drugi anonimni pisar) u sljedećih 30 godina o slavenskoj kancelariji u Dubrovniku nemamo nikakvih podataka (Čremošnik 1952: 79). Tek se nakon osnivanja notarijata spominje pisar Ozren (Oserennus, sin popa Dragobrata), ali od njegova nam pera nije ništa sačuvano. Ozrena je naslijedio Stefan Binčulić, a nakon njega red je slavenskih notara vrlo dobro poznat²⁷: Jakov Krustić (posljednji plemić u slavenskome notarijatu²⁸), Đivo Parmesan, Niko Bijelić i Rusko Hristoforović.²⁹ Latinski su notari sebe nazivali komunalnim notarima i pisarima (*notarus communis*, *scribanus*, te varijantama tih naziva poput *iurati notarii communis*, *scribae communis*). Slavenski su se pak pisari nazivali *logotetima* ili *logofetima*, *gramaticima* i *dijacima* (đakonima), a potonji je naziv otkrivao da su dolazili iz crkvenoga kruga ili barem da su ondje bili obrazovani. Na nekim se poveljama nalazi jednostavno ime pisara u konstrukciji *a se pisa XY 'a ovo pisa XY'*, ali najčešće nakon završne kletve i zaziva Boga nema nikakvih podataka o zapisivaču.³⁰

3.1.2 Uzroci jezično-stilske homogenosti isprava

S obzirom na sve rečeno o pisarima, njihovome porijeklu, naobrazbi te postojanju notarijata i koncepata isprava možemo istaknuti nekoliko važnih čimbenika koji su se slijedom tih okolnosti odrazili i na jezik isprava.

S jedne strane, uzrok jezično-stilske homogenosti koja se vidi generalno u svim ispravama iz korpusa dijelom je nedovršen proces dijalektološke diferencijacije u razdoblju od 12. do 14. st., odnosno visoka vjerojatnost da su ljudi na području Dubrovnika i šire okolice uključujući Bosnu, Rašku, Hum i druge regije zaista slično govorili jer su isprave kao dokumenti javne vjere namijenjene svima, dakle morale su biti i pisane jezikom koji bi svi morali razumjeti (Dimitrijević i Žagar 2015). S druge strane, koliko je suvremenoj diplomaciji, povijesti i filologiji poznato, nijedan tekst nije zapisan direktno prema diktiranju naručitelja isprave, već su naručitelji (u pravilu moćnici na visokim položajima) svoje želje i izjave govorili pisarima. Oni su pak sastavljali prvo koncept isprave (dakle neku vrstu nacrtka) pa ga, potvrđena od strane naručitelja, tek tada prepisivali na pergament (Stipišić 1972). Na taj je način i pisarev jezik pronašao mjesta u ispravama i bio dijelom uzrokom jezične homogenosti, pa makar to ponekad

²⁷ Navodimo imena samo do kraja 14. st.

²⁸ Prevlast je plemstva u latinskom notarijatu završilo 20-ak godina ranije.

²⁹ Za imena latinskih pisara suvremenika v. Čremošnik 1927.

³⁰ To je već istaknuto kao bizantsko nasljeđe.

značilo i homogenosti pogrešaka zbog nedovoljnog poznavanja slavenskoga jezika (usp. Vrana 1957). Često se ističe da su pisari u Dalmaciji redovito bili Talijani, svećenici, visokoobrazovani stranci (Janeković-Römer 2005, 2011; Lučić 1991, Stipišić 1972) te da su ne samo njihova latinska obrazovanost, već i njihovi materinski jezici leksički i sintaktički utjecali na tekstove koje su sastavljali. Određeni strani utjecaj samorazumljiv je i očekivan i stoga što su i domaći ljudi odlazili u Italiju na školovanje za notare te tamo učili notarsku djelatnost, što nas dovodi do trećega važnog čimbenika relativno visoke jezične homogenosti. Naime, učenje koncepata značilo je i učenje administrativno-pravnoga diskursa onoga doba, dakle tipičnoga vokabulara, konstrukcija i strukture pravnih tekstova, a mnogo je naslijeđeno i iz bizantske pravne prakse (Šufflay 1904).³¹ To je nasljeđe temelj izgradnje uniformnoga političko-pravnoga diskursa i povelje kao njegove srednjovjekovne prototipne tekstne vrste. O svim će ovim karakteristikama biti još detaljnije riječi kasnije, no o pitanjima autentičnosti jezika, raznih utjecaja na njegove govornike/pisce te diskursa valja voditi računa prilikom bilo koje, a posebno dijakronijsko-semantičke jezične analize.

3.2 Vrste isprava

Građa na kojoj temeljimo analizu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' sastoji se od pravnih tekstova čija se raznolikost u literaturi objedinjuje nazivima *pravni spomenik*, *diploma*, *povelja*, *isprava* itd. (Stipišić 1972, Kuzmić 2009, Isailović 2014, Paskojević 2018 i dr), a odnosi se na tekstove od najsvečanijih povelja do najjednostavnijih pisama. U Stojanovićevu korpusu sastavljači pravnih dokumenata referiraju se na svoje tekstove kao na *statute* (184) i *povelje* (259), a često o njima govore i kao o *zakonima* i *uvjetima* (83, 118, 186 itd). U arhivima se čuvaju različite vrste isprava čija klasifikacija (kao općenito klasifikacija tekstnih vrsta) nije iscrpna i potpuna. Ne postoje čvrsti i jasni kriteriji podjele isprava i karakteristike se tekstova miješaju te ih se ne može uvijek jednoznačno razgraničiti. Tome valja dodati i višestruku funkciju svakoga teksta, pa tako i isprava.

Građa, kao što je dosad već više puta istaknuto, preuzeta je iz dviju Stojanovićevih zbirki *Stare srpske povelje i pisma*, čiji naslov sam otkriva kakve se vrste tekstova u njima mogu čitati.

³¹ Primjerice zaziv boga je nakon kraja 12. st. nestao iz srednjo- i sjevernodalmatinskih isprava pod talijanskim utjecajem, a sve ga dubrovačke isprave nastavljaju koristiti.

Povelje ili listine spadaju u isprave u užem smislu (Stipišić 1972), a u našem korpusu one dosljednije prate trodijelnu strukturu od drugih vrsta isprava koje ćemo uskoro navesti te budući da sadrže pravni čin, sadržajno se i funkcionalno od njih razlikuju.³² Zbog svoje stabilnije i uopće uređenije strukture i jezika lakše ih je analizirati, a te karakteristike povelje zahvaljuju upravo svojoj funkciji i auktorima koji ih naručuju. Naime, povelje su javne isprave koje svjedoče o pravnome činu te moraju biti svima jasne i razumljive, a izdaju ih ličnosti s najvišom političkom moći (kralj, ban, dubrovački knez), koje su imale svoje vrlo obrazovane notare. Sve isprave u našem korpusu pisane su u subjektivnoj formi, u prvome licu i takve se isprave nazivaju *kartama*.³³ One su starija varijanta pravnoga teksta, a novija se piše u trećemu licu i objektivnoj formi te se zove *noticija*. U odabranome korpusu u razdoblju od 12. do 14. st. na području Dubrovnika i okolice nismo pronašli nijednu *noticiju*.³⁴

Isprave u širem smislu su tekstovi koji su s ispravom na neki način povezani, npr. dokumenti isključivo administrativnoga karaktera koji sadrže naredbu više vlasti nižoj (*mandata*)³⁵ i dokumenti koji prethode ispravi ili slijede nakon nje (*acta*), kao primjerice molbe za izdavanje isprave. Teško je odrediti kakav je učinak imala neka molba, odnosno je li na temelju nje zaista nastala povelja jer obično nemamo sačuvanu cijelu korespondenciju na neku temu. U našem korpusu za postojanje *acti* saznajemo tek iz teksta samih povelja:

5) *mi vašega radi molenija (...)* *prostismo ônu carinu* 'mi radi vašega moljenja/molbe oprostismo onu carinu' (104)

Stojanović je u zbirkama koje smo analizirali objavio i pisma koja također spadaju u isprave u širem smislu ulaze, a uvrštavaju se u diplomatske izvore jer sadrže *ustaljene formule* (Stipišić 1972: 140). Upravo navedeni razlog svjedoči da su za klasifikaciju nekoga teksta kao pravnoga teksta važniji stil i jezik – dakle postojanje „formula“ ili suvremenom lingvističkom teorijom *konstrukcija*, nego struktura, sadržaj i postojanje pravnoga čina. Unatoč tomu mnogi autori nastavljaju navoditi strukturu, sadržaj i pravni čin kao osnovne uvjete da se neki tekst nazove ispravom. Međutim, kriterij postojanja ustaljenih konstrukcija niti u diplomaciji niti u filologiji nije istaknut kao jedna od najvažnijih karakteristika isprava uopće. Već smo spomenuli da

³² O strukturi isprava bit će riječi u poglavlju 3.4 Struktura isprava i govorni činovi

³³ Jedina isprava koja pokazuje neku vrstu prijelaza u objektivnu formu je isprava (106) o kojoj smo već govorili. V. pr. 1) i 2).

³⁴ O podrijetlu objektivne forme i tradiciji na kojoj se temelje dubrovačke isprave v. poglavlje 3.1 Razvoj pismenosti, isprava i notrijata u Dalmaciji i Dubrovniku.

³⁵ Takve je tekstove Stojanović spomenuo da planira objaviti.

mnogi autori poput Šufflaya (1904), Vrane (1957), Stipišića (1972) i drugih spominju *ustaljene formule* ili *tipične izraze* pa možemo sa sigurnošću reći da je riječ o postojanju koncepata i tipičnoga vokabulara za pravni diskurs koji su pisari koristili za sve vrste isprava i ovisno o kontekstu, sadržaju koji se htio izraziti i osobi koja ispravu daje pisati, može se očekivati vrlo jasan spektar tipičnih konstrukcija.

3.3 Definicija i funkcija isprave u užem smislu

Kada se u diplomaciji³⁶ govori o ispravama, najčešće se misli na isprave u užem smislu – povelje, diplome ili listine. Otac moderne diplomatike Theodor Sickel ispravu definira kao „*pisano svjedočanstvo o jednom činu pravne naravi sastavljenu u određenom obliku koji se razlikuje po mjestu, epohi, osobama i vrsti pravnoga čina*“ (Stipišić 1972: 139). Ostali povjesničari koji su se bavili diplomatikom definiraju ispravu na sličan način, a Stipišić (1972) definicije svodi na 3 osnovna uvjeta:

1. isprava mora biti pisani tekst,
2. mora sadržavati pravni čin i
3. mora biti sastavljena prema propisanome obliku.

Isprave iz odabranoga korpusa ispunjavaju sva tri navedena uvjeta. Prvo, sasvim je očito da je riječ o pisanim tekstovima i to od njihova nastanka, odnosno nije riječ o tekstovima koji su se usmeno prenosili pa su u nekom periodu i zapisani. Drugo, sve povelje iz odabranoga korpusa sadržavaju i neki obik pravnoga čina kojime se nešto naređuje, obećaje ili daje na znanje. Upravo to će se pokazati iznimno važnim za strukturu mikrokonteksta s konstrukcijama koje nas zanimaju. Konačno, tekstovi su redovito pisani prema određenome uzusu, što ne otkriva samo njihova stabilna trodijelna struktura, već i specifične konstrukcije koji se u određenome kontekstu ponavljaju iz isprave u ispravu.

Za prvi i treći navedeni uvjet ne može se reći da su razlikovna obilježja isprave u odnosu na druge tekstne vrste koje također mogu biti pisane i imaju propisani oblik (npr. recept,

³⁶ Diplomatika je pomoćna povijesna znanost koja proučava isprave i čiji je cilj utvrditi njihovu vrijednost i povijesnu autentičnost (HJP, Stipišić 1972).

smrtoznica, vic itd.) ili na druge vrste isprava (npr. pismo, acta i sl.), ali drugi uvjet to zasigurno jest. Povelja predstavlja sam događaj o kojemu svjedoči, njezin je tekst *djelovanje* kojime se stvara nova stvarnost, dok smrtoznica ne može nikoga usmrtniti niti se *actom* direktno stvara nova povelja. To dakako čini teoriju govornih činova (Austin 1962, Searle 1979³⁷) nezaobilaznom u analizi tekstova poput isprave. Ta je teorija svakako važna i u analizi pisama, koja iako ne sadržavaju pravni čin (dakle nisu pravni tekstovi u užem smislu), čine ilokucijsku snagu³⁸ govornoga čina eksplicitnom (*molim, potvrđujem, znajte* i sl.). Dakle, konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob' pronalazimo i u takvim tekstovima, no ipak veliku većinu korpusa čine isprave.

Srednjovjekovne su isprave sa stajališta sintakse, semantike i teorije govornih činova vrlo kompleksni tekstovi. Sintaktički, već se na prvi pogled vidi da nedostaje interpunkcija, razmaci među riječima, a detaljnijim se čitanjem uviđaju i neke gramatičke pogreške (ili barem neočekivanosti), leksemi i konstrukcije nejasna značenja te vrlo udaljeni anaforički odnosi, što otežava sintaktičku analizu i oduzima joj očekivanu jednoznačnost i pouzdanost. Dio tih problema svakako je i značenjske naravi, a k tomu dolazi još i činjenica da je i sama isprava višeznačna. Pritome prije svega mislimo na to da se unutar teksta jedne te iste isprave izražava nekoliko vrlo različitih govornih činova: govornik na početku ističe određeno stanje stvari, možda se žali ili kritizira, potom se obećanjem ili zakletvom na nešto obvezuje, zapovijeda drugima da se rečenoga pridržavaju, prijeti duhovnim i materijalnim sankcijama itd. To su ustaljeni, konvencionalni dijelovi teksta isprava pa je tipično da isprave zapravo imaju nekoliko različitih komunikacijskih funkcija. S obzirom na to, u njima očekujemo i tipične konstrukcije. Uobičajeno je i poznato da postoje određene konstrukcije za određene komunikacijske situacije poput *how do you do* (Fillmore, Kay i O'Connor 1988). Nije riječ o nikakvoj tipološkoj neuobičajenosti jer i druge vrste tekstova otkrivaju iste karakteristike (Binker 2010, Ivanetić 2003).

Unatoč tomu što svi tekstovi imaju nekoliko različitih funkcija, osnovnom se smatra ona dominirajuća (Binker 2010: 79), a nju se detaljnije može opisati teorijom govornih činova. Tako i isprave u našem korpusu imaju nekoliko funkcija: zabilježiti neko stanje stvari, informirati, uputiti, osvijestiti, ali glavna je funkcija ona čiji sadržaj izražava većina propozicija određene

³⁷ Iako ju tako nije nazvao, pa niti objavio, teoriju govornih činova u svojim je predavanjima zapravo razvio Austin, ali njihovom analizom i klasifikacijom bavili su se i drugi (Fraser, Wunderlich) od kojih je danas najpoznatiji Searle (1979). Za vrlo praktičan tablični pregled poznatijih taksonomija usp. Ivanetić (1995: 42).

³⁸ Ilokucijska snaga je diskursna funkcija nekog iskaza jer isti iskaz može biti tumačen kao poticaj, molba, zapovijed itd. Više o funkciji dalje u tekstu, a o ilokuciji posebno u poglavlju 3.4 Struktura isprava i govorni činovi.

isprave, a one ovise o vrsti pravnoga čina koji je najjasnije izražen performativom.³⁹ To su u slučaju našega korpusa performativi kojima se zapovijeda, tj. egzercitivi ili obećaje, tj. komisivi, a zapovijedi i obećanja na razini propozicija imaju strukturu *da*-klauza (npr. *prisežem da im ne bude od mojih časnika sile*).

Tekstne se vrste razlikuju prvenstveno po svojoj funkciji, a ne sadržaju jer ista tekstna vrsta može pokazivati vrlo bogatu sadržajnu raznolikost, npr. literarni tekstovi. Indikatori su funkcije nekoga teksta dominirajuće ilokucije koje se signaliziraju tekstualno – performativima, temom, jezičnim strukturama te kontekstualno – situacijom, vremenom, mjestom, pošiljateljem, primateljem i sl. (Ivanetić 2003: 45-55). Tome se priključuje i već spomenuto – jedan tekst poput isprave može imati i više funkcija odjednom.⁴⁰ Tekstualne ćemo signale, posebno performative i jezične strukture (konstrukcije), detaljnije opisati u sklopu makrokonteksta konstrukcija (poglavlje 3.4.1) i same analize, a kontekstualni signali će biti prikazani niže (3.3.1 Sucionici pravnoga čina isprave) te u povijesnome poglavlju (4. Povijesne okolnosti). Također, želimo istaknuti da je odvajanje tekstualnih i kontekstualnih signala tekstne funkcije jedan od pomoćnih alata u tekstnoj lingvistici koji treba uzeti s oprezom, tj. ti su signali u konkretnim uporabnim tekstovima neodvojivi i ne može se govoriti primjerice o nekome „kontekstualnom“ primatelju kao osobi izvanjezičnoga svijeta koji ujedno ne bi bio vezan uz svoju „tekstualnu“ jezičnu strukturu, tj. sintaktičku službu objekta i semantičku ulogu primatelja (Van Valin i LaPolla 1997).

Upravo stoga što jedna te ista isprava izražava različite govorne činove, prema Austinovoj podjeli govornih činova (1962), točnije prema ilokucijskoj snazi performativa, možemo je prepoznati u nekoliko različitih kategorija: ako se nešto zapovijeda, riječ je o egzercitivima, ako se govornik u nešto kune, to su komisivi, ako nešto tvrdi ili poriče, govorimo o ekspozitivima itd.⁴¹ Prema Searlovoj podjeli govornih (ilokucijskih) činova (1979), ovisno o ilokucijskoj namjeri i smjeru djelovanja, isprave ponovno možemo smjestiti u gotovo sve kategorije: ako donose neku obavijest, riječ je o asertivima, ako se njima navodi druge da nešto

³⁹ Performativi su glagoli obično u prvome licu jednine indikativa prezenta aktivnog kojima se nešto na eksplicitan način čini poput *obećajem, kunem se, zapovijedam, molim* i sl. (Austin 1962), a detaljna definicija performativa i primjeri iz korpusa slijede u poglavlju o strukturi isprave, čiji je i performativ dio. V. poglavlje 3.4.1 Makrokontekst – performativi.

⁴⁰ Funkcionalno razlikovanje isprava moglo bi riješiti terminološku neujednačenost u literaturi jer se ponekad o istome tekstu govori kao o pravnome tekstu, pravnome spomeniku, ugovoru, povelji, listini, karti itd. – bez definiranja i podrobnijega razgraničenja tih bliskoznačnih termina. Postoje različite vrste isprava o čijim se funkcionalnim razlikama katkad ne vodi dovoljno računa.

⁴¹ Prijevod odnosno prilagodba Austinovih termina za govorne činove hrvatskome jeziku preuzet je iz Milanko, A. (2014) *Kako djelovati riječima*. Zagreb: Disput.

učine, to su direktivi, ako se obvezuje sebe na neku radnju – komisivi. Analiza će pokazati da isti performativ može imati i nekoliko ilokucijskih snaga istovremeno jer su ilokucijske snage povezane te je zbog nemogućnosti odvajanja tekstualnih i kontekstualnih razina teško i za ovaj rad nepotrebno strogo klasificirati govorne činove.

I konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob' dakako su dijelom tih različitih govornih činova i ilokucijskih snaga, što ima utjecaj na njihovu interpretaciju. Iako u fokusu ovoga rada nije isprava kao tekstna vrsta niti ponovno određivanje isprave u odnosu na druge vrste tekstova, smatramo da će sljedeća poglavlja koja detaljnije ulaze u unutrašnje karakteristike isprava i teoriju govornih činova bolje rasvijetliti kontekst pojavljivanja konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' i tako doprinijeti njihovome boljem razumijevanju.

3.3.1 Sudionici pravnoga čina isprave

Kada se istražuje izražavanje pojma 'sukob' važno je proučiti sudionike pravnoga čina isprave jer je riječ o kontekstualnim elementima. Ti se referenti u konačnici i jezično uokviruju različitim semantičkim ulogama pa da bismo razumjeli njihove odnose, važno je znati o kome je riječ, tko komu govori i kakva su čija prava i obveze, posebno s obzirom na 'sukob'.

U diplomaciji se govornik ili pošiljatelj isprave naziva se *auktorom* – to je ona strana koja nešto (objekte, privilegije, obećanje, zapovijed, prijetnju, kaznu, kletvu itd.) daje. On je začetnik pravnoga, odnosno govornoga čina i u cijelome se korpusu izražava uvijek u prvome licu pa je lingvističkim metajezikom zapravo riječ o govorniku. Stoga pretpostavljamo da će se davanje kao temeljni govorni čin isprava na neki način ogledati i u konstrukcijama te će se odraziti i na 'sukob'.

Osoba kojoj je pravni dokument namijenjen u diplomaciji se zove *destinatar*. Nemoguće je zamisliti i razumjeti prizor *davanja* (pa tako i cijeli prizor 'sukoba') bez druge strane.⁴² Riječ je o strani koju aktor spominje u vidu semantičke uloge primatelja (njegovih riječi, njegovoga govornoga čina), odnosno sintaktičke funkcije indirektnoga objekta u dativu (tj. dativne dopune). Može se reći da je riječ o sugovorniku, posebno jer u nekim ispravama i ta strana dobiva glas. Kada se izražava 'sukob', odnos govornika i sugovornika u obliku primanja u

⁴² O teorijskim pojmovima prizora i okvira bit će detaljnije riječi u teorijsko-metodološkome dijelu rada, v. poglavlje 6.1.3.1 Semantika prizora i okvira.

pravilu će sadržavati negativne enciklopedijske podatke (nepoželjnost primanja, suprotstavljenost primanju, štetnost primanja itd).

Kao trećega sudionika isprave Stipišić (1972: 156) navodi još i *pisara*. S jedne strane, njegova je uloga u procesu govornoga čina u kojemu se nešto daje (obećaje, zapovijeda) instrumentalna. On je također izuzet i ako se radi o 'sukobu'. Već smo rekli da pisar na zahtjev kralja, kneza ili nekoga tko ima moć sastavlja tekst isprave, pa stvarni začetnik pravnoga čina na taj način govori kroz pisarevo pero. U našem korpusu uglavnom i ne saznajemo pisarev identitet te on potpuno ostaje u pozadini (odnosno saznajemo ga iz drugih povijesnih izvora ili drugim metodama npr. paleografskom analizom). Njegovu ulogu zasjenjuju i potpisi auktora i svjedoka na kraju isprava i već spomenuto govorenje u prvome licu. S druge strane, pisareva moć leži u jeziku i za ovo su istraživanje jezik pisara i njegovo obrazovanje vrlo važni i već argumentirani.⁴³ Pisar je taj koji sastavlja koncept isprave birajući riječi i konstrukcije i pišući tekst prema određenome obrascu po kojemu su se isprave pisale i koji se razvijao stoljećima, a kojega je pisar naučio na studiju notarstva ili šegrtujući kod nekoga već izobraženog starijeg pisara.

Spomenute uloge sudionika pravnoga čina za nas su važne kao uloge sudionika govornoga čina i dio su komunikacijske situacije, odnosno konteksta koji doprinosi tumačenju značenja konstrukcija na razini kojih se ogledaju kao semantičke uloge. Društveni odnosi određuju obveze sudionika dane isprave, tj. s konceptom uloge povezana su prava i obveze govornika i slušatelja (Ivanetić 1995: 11, 2003: 48), pa tako klauze poput:

6) *da imъ nѣ nikoere nepravъde ni usilia i prѣbѣgarъ da ne vlada nadъ nimi* 'da im nije nikakve nepravde ni nasilja i razbojništvo da ne vlada nad njima' (5)

a koje slijede nakon performativa:

7) *ml(s)tb stvori kraljevstvo mi (vlasteličikemъ dubrovъčъkimъ)* 'milost stvori moje kraljevstvo vlastelinima dubrovačkim' (5)

treba razumjeti kao propozicije odredbe i poseban pravni čin⁴⁴ upravo stoga što dolaze od kralja koji ima pravo i moć takvo što reći, a obveze su primatelja do kojih isprava dođe njegove riječi poštivati i razumjeti na način zadan tekstualnim i kontekstualnim, tj. jezičnim i izvanjezičnim

⁴³ V. poglavlje 3.1.1 Sastavljači isprava i 3.1.2 Uzroci jezično-stilske homogenosti isprava.

⁴⁴ O izrazu *stvori milost* v. 3.4.1 Makrokontekst – performativi te dalje u Isailović (2014: 278-279) koji izraz vezuje uz darovne povelje i razrješnice dugova.

signalima. Ispravnome tumačenju pomažu i iskazi u eshatolu kojima auktori još jednom (redundancijom) podsjećaju tko piše i kako se to ima razumjeti:

8) *sie bo vse pisa kraleŭstvo mi da e vsěmъ u svěděníe* 'ovo sve pisa moje kraljevstvo da je svima na znanje' (5)

Da propozicije uvedene performativima poput *klъni se, ōbekavaju se, davaju svoju milostъ* i sl. predstavljaju prava i obveze jasno je i iz brojnih sankcija i kazni koje se u tekstu i eshatolu nabrajaju:

9) *tko se drъzne prětvoriti da prime gněvъ i nakazanie ō(d) kraleŭstva mi* 'tko se trzne pretvoriti/promijeniti/prekršiti, da primi gnjev i nakaznost od mojega kraljevstva' (5)

Iz toga proizlazi da kraljevo *davanje milosti* jednome dijelu primatelja poruke, tj. njegovim ljudima, predstavlja zapovijed i obvezu da se ponašaju na način koji je on izrekao kao propoziciju svojega govornoga čina, a drugome dijelu publike, tj. destinatarima i onima na njihovoj strani, dana milost predstavlja obećanje na koje se mogu pozvati u raznim međudržavnim odnosima.⁴⁵ Dakle, zapovijed se može izreći različitim jezičnim sredstvima, a samo struktura iskaza neupotrebljiv je indikator, već se mora uzeti u obzir i makrokontekst.

Kompetentni govornici znaju „čitati“ tekstualne i kontekstualne signale, odnosno oni dijele znanja o različitim tekstnim funkcijama te znaju da je za određene ilokucije u danome kontekstu neka struktura konvencionalnija. Tako je performativ poput *stvoriti milost* rezerviran za kraljeve i predstavlja konvencionalan način izražavanja koji za dio slušatelja uvodi obveze, a za drugi dio prava.

⁴⁵ Znamo da je isprava kao *javni* dokument namijenjena različitoj publici, tj. daje se *svima* na znanje.

3.4 Struktura isprava i govorni činovi

Iz prethodnog je poglavlja jasno da u ovome radu strukturu isprava želimo proučiti iz jedne drukčije perspektive – iz perspektive govornih činova i time ukazati ne samo na dijelove njezine strukture koji dosad nisu bili uočeni ili su bili nedovoljno i neprikladno istaknuti, već i na ulogu koju takva perspektiva može imati na sintaktičku i semantičku analizu. Oblik u kojemu se isprave pojavljuju, a tako je i u našem korpusu, trodijelan je (Stipišić 1972, Kuzmić 2009):

1. uvod ili protokol;
2. tekst ili korpus;
3. zaključak ili eshatol.

Isprave iz našega korpusa prate tu strukturu, ali svaki navedeni dio ima i svoje poddijelove koji nisu obvezni niti slijede neki strogo zadan raspored, već ovise o vremenu, vrsti isprave i vrsti notarijata u kojoj je ona napisana ili prepisana. Stoga katkad već u protokolu možemo vidjeti dataciju kojoj je mjesto obično u eshatolu, katkad zaziv Boga i pozdrav mogu i izostati, posebno ako je predmet hitne naravi i sl.

U vrlo formulaično strukturiranim, uvodnim dijelovima nalaze se invokacija (*u ime oc'a i si'na i sta'go d'ha* 'u ime Oca i Sina i Svetoga Duha' (3), intitulacija (imenovanje pošiljatelja poruke, *ê banь bosъnьski kulinь* 'ja, ban bosanski Kulin' (3), inskripcija (imenovanje primatelja poruke, *tebê kneže krъvašu* 'tebi, kneže Krvašu' (3) i salutacija (*pošten'no poz(d)ravljenije* 'pošteni pozdrav' (246⁴⁶)). Protokoli ovisno o konkretnom sadržaju mogu biti iznimno svečani i sadržavati dugačke uvode raznih tema. Osim navedenih poddijelova, primijećen je još jedan iznimno važan, za ovaj rad ključan dio koji predstavlja stalan element strukture protokola i u kojemu leži interpretacija ostatka teksta u kojemu pronalazimo konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob', a to je **performativ** (Austin 1962).⁴⁷ On katkad može i izostati ili se nalaziti kasnije u korpusu isprave, a njegovo ispuštanje objašnjavamo pragmatičkom kompetencijom govornika koja uključuje prije svega poznavanje pošiljatelja/autora isprave, konteksta i same tekstne vrste, koju su mogli pisati (tj. naručivati) samo najviši i najmoćniji pojedinci. Ta je

⁴⁶ Stojanović (1929: 235) je pogrešno pročitao godinu (godine su se pisale slovima jer je svako slovo ćirilskog, glagoljičkog i dr. pisama imalo odgovarajuću brojevnju vrijednost) kao 1495. godinu, a u tekstu isprave piše godina 1395, dakle vremenski pripada granicama koje smo postavili za svoje istraživanje. To je slučajno otkriveno jer smo čitali i neke tekstove izvan granica određenih za korpus, posebno ako su iz naslova dale naslutiti da bi mogle govoriti o 'sukobu'. Salutacija poput *pošteni pozdrav* nije tipična za starije štokavske isprave pa odatle ovako visok broj povelje, tj. godine iz koje je preuzeta. Dakle riječ je o jednoj od najmlađih isprava.

⁴⁷ Usp. prethodno poglavlje i bilješku 39. Također detaljnije niže i u poglavlju o 3.4.1 Makrokontekst – performativi.

pragmatička kompetencija obostrana, odnosno i primateljci poruke koja se prenosi ispravom znaju tko poruku šalje i kako se ona treba razumjeti, a i pošiljatelj ju šalje s tim očekivanjem. U tom kontekstu i poneki drugi strukturni dijelovi isprave mogu izostati, a ispuštanje iz istih razloga odnosi se i na dijelove konstrukcija koje nas zanimaju, o čemu ćemo posebno govoriti u analizi.

Ključno je da se performativima, osim što se nešto kazuje, nešto i *čini*, kao što se zapravo nešto čini i sa svim drugim iskazima danoga jezika, samo što to nije u svim iskazima na isti način očito.⁴⁸ U performativima na eksplicitniji način iskazuje se ono što se čini. Riječ je o primjerice glagolima *prizezaju*, *klbnu se*, *đbekavaju se*, *mólju*, tj. 'prizežem, kunem se, obećavam, molim', koje iz isprave u ispravu i kroz sva stoljeća pronalazimo u protokolu isprava, a koji se tijekom središnjega dijela teksta mogu i ponoviti, posebno ako je povelja duža. Naime, struktura isprava je takva da se nakon performativa u dijelovima iskaza koji slijede nabrajaju odredbe pa pretpostavljamo da su u pozadini povremenog ponavljanja performativnih glagola tijekom teksta kooperativni princip i doprinošenje lakšem razrješavanju konverzacijskih implikatura (Grice 1975).⁴⁹ Dakle, željelo se izražavati jasno, sa što manje prostora za nagađanje i interpretaciju značenja **propozicija**. Propozicije su dijelovi iskaza nakon performativa koji imaju oblik "izjava" (Austin 1962: 85-86, Searle 1969: 29-33). Dakle propozicije nose sadržaj onoga što je izrečeno performativom, a performativ upućuje na **ilokucijsku snagu**⁵⁰ propozicija, odnosno na govorni čin koji se tim propozicijama izriče. Searleovim riječima (1969: 29) *propozicija je ono što se tvrdi činom tvrđenja*, a performativ i propozicija zajedno čine *potpun govorni čin*.⁵¹ Na važnost performativa i ostatka teksta upućuje i podatak da od 35

⁴⁸ Da je jezično ponašanje djelovanje, ciljano je Austinova teza. Poznato je da je "odustao" od početne tvrdnje da se samo performativima nešto čini, a konstativima nešto tvrdi te od kriterija istinitosti i posrećenosti kojima bi ih razlikovao. Također je poznato da ta dihotomija kao i mnoge druge dihotomije i problemi koje je otvarao u svojim predavanjima 1955., odnosno u svojoj knjizi, imaju instrumentalni karakter – naime Austin je nastojao naučiti svoje studente razvoju jedne misli i postupno pružiti dokaz za teoriju akcije koja govori da je jezik u cjelini djelovanje. Dakle poglavlje po poglavlje on je pobijao početne teze suprotstavljene ciljanoj, što predstavlja dokaz ciljane teze. Takvome tumačenju u prilog govori i činjenica da je u svojim bilješkama još iz 1951., a koje se čuvaju na Oxfordu, pisao o lokucijskim, ilokucijskim i perlokucijskim činovima te o tvrdnjama (konstativima) kao ilokucijskim činovima, što znači da je u vrijeme predavanja na Harvardu 1955. iz kojih je proizašlo i djelo *How to do things with words* već imao zaključak da je čitav jezik djelovanje, a ne samo jedan njegov dio (kao što su performativi) (usp. Sbisà 2007).

⁴⁹ Govoreći o komunikaciji kao o posebnoj vrsti smislenoga i racionalnoga ponašanja, Grice (1975) pretpostavlja da svaki sudionik, uključujući se u takvu vrstu ponašanja, slijedi određena pravila koja naziva kooperativnim principom i koja pomažu učiniti njegov doprinos onakvim kakav je potreban u trenutku u kojem se pojavljuje i u konkretnoj komunikacijskoj razmjeni s uzajamno prihvaćenom svrhom i smjerom te komunikacije. Konkretno, to su principi kvantitete ('budi informativan onoliko koliko je to potrebno i ne informativniji od toga'), kvalitete ('neka tvoj doprinos bude istinit'), odnosa ('budi relevantan za konkretnu temu') i načina ('budi jasan').

⁵⁰ V. prethodno poglavlje i bilješku 38 te niže u tekstu. Usp. Austin 1962: 99-100.

⁵¹ U poglavlju 3.4.2 Mikrokontekst – klauze/propozicije detaljnije ćemo zaći u prototipnu strukturu i značenje propozicija kao osnovnoga mikrokonteksta u kojemu pronalazimo konstrukcije za izražavanje 'sukoba'.

tekstova iz 12. i 13. stoljeća čije propozicije sadrže konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob' čak 32 teksta već u protokolu sadrže performative.

Međutim, čini se da autori u svojim analizama dosad nisu poklanjali pažnju performativima, nisu ih tako nazivali niti im priznavali zaseban status unutar protokola. Kuzmić (2009: 443) dijelove poput *daemo znati vsim i vsakomu* i *daemo na znane* navodi u primjerima za intitulaciju uz imena pošiljatelja poruke. U kontekstu dosadašnje rasprave smatramo da ti primjeri nisu dio intitulacije i ne bi trebali biti navedeni uz nju te da je riječ o performativima kojima se tvrdnja iskazuje na izravan način, a koji se nazivaju *ekspozitivima* (Austin 1962:85) ili *asertivima* (Searle 1979: 12-13).⁵² U Kuzmićevim primjerima ti su performativi izraženi dekomponiranim predikatom *dati na znanje*, koji se može svesti i na jedan eksplicitni performativ: *obznanjujemo*. Vodeći se sintaktičkom terminologijom (Silić i Pranjković 2007, Belaj i Tanacković Faletar 2014, 2017) nazvat ćemo takve performative **dekomponiranim performativima**, a u Kuzmićevu primjeru riječ je konkretno o dekomponiranome ekspozitivu. Potrebno je razlučiti različit (pretežno glagolski) sastav i obznanjujuću funkciju performativa od (pretežno imenskoga) sastava i funkcije imenovanja sudionika koje nosi intitulacija i unutar koje se tradicionalno smještaju i performativi.

Na temelju tih značajnih razlika performativima treba ne samo osigurati poseban status unutar protokola u budućim filološkim radovima koji analiziraju pravne tekstove, već ih zbog ilokucijske snage kojom upravljaju nad ostatkom teksta uzeti u obzir u analizi kako značenja isprava tako i njihove strukture. Ilokucijska snaga odnosi se na način na koji neki iskaz funkcionira, npr. isti iskaz može biti tumačen kao poticaj, molba, zahtjev ili zapovijed. Iskaz *i ne mozite mu nikakore smesti*, 'i nemojte mu nikako smesti/podvaliti/uništiti/poreći' (23) s neizrečenim performativom mogao bi se tumačiti na različite načine, ali izrekao ga je kralj pa kako u svojim primjerima Austin (1962: 76) kaže: „*coming from him, I took it as an order, not as a request*“, 'budući da dolazi od njega, shvatio sam to kao naredbu, a ne kao zahtjev'. To je ilokucijska snaga iskaza i ona prvenstveno ovisi o okolnostima (kontekstu, sudionicima itd).

Stipišić (1972: 149) pak performative koji upućuju na određeni način čitanja isprave (zapovijed, zabrana, molba itd.) pronalazi u središnjemu dijelu isprava, što ima veze s njegovim latinskim korpusom na kojemu temelji svoju analizu. Kuzmićev se korpus sastoji od čakavskih i kajkavskih isprava i nekoliko je stotina godina mlađi od Stipišićeva, a i stotinjak godina od

⁵² Navodimo i Searleove nazive zato što su u filološkim radovima rasprostranjeniji.

našega štokavskog korpusa. Odatle se, kao i iz sličnijih društveno-povijesnih utjecaja, može tumačiti sličnost mjesta performativa u protokolu u Kuzmićevu i našem korpusu. Podsjetimo, poddijelovi isprave nemaju strogo određena mjesta. Međutim, ono što valja primijetiti jest da ni Stipišić ne prepoznaje performativ kao zaseban dio, što se vidi u tome da performative smješta i u *promulgatio* (proglašenja sadržaja isprave) i u *dispositio* (materijalni ili moralni objekt koji *se daje*). Stipišić je povjesničar, pa analizira isprave na drukčiji način od lingvистa ili filologa, tj. njegov je fokus na izvanjezičnome. Ipak, postavlja se pitanje što je proglašenje sadržaja isprave *u kontekstu jezične analize*. U latinskim primjerima koje daje, očito je da funkciju proglašenja sadržaja nose performativi i izrazi kojima se izražava imperativnost (Pranjaković i Badurina 2012) i koji tako „zgušnjavaju“ sadržaj isprave, inače detaljnije razložen kroz različite faze teksta.

Performativi i određena sila iskaza u spomenutu Austinovu smislu istraživačima koji se bave nižim jezičnim razinama nisu tako očiti jer je i jezik pravnoga diskursa primitivniji, odnosno nije tako precizan kao jezik zakona danas, a performativi i propozicije ponekad se nalaze u vrlo dalekom anaforičko-kataforičkom odnosu.⁵³ Također, i sami performativi ponekad izostaju (implicitni su) ili su kao što smo vidjeli u Kuzmićevim primjerima dekomponirani, ali oni funkcionalno nikako nisu dio intitulacije. Za našu je analizu ključno primijetiti da postoje performativi zato što su oni strukturno i značenjski glava propozicijama koje sadrže konstrukcije za izražavanje pojma 'sukob' u čak 91% povelja iz 12. i 13. stoljeća. Upravo performativi otkrivaju kako se pojedini iskazi sintaktički i semantički uklapaju u kontekst te kako ih treba razumjeti, odnosno koja im je ilokucijska snaga. Stoga ćemo tome pokloniti više pažnje.

Ovdje bismo naveli još neke informacije o završnim dijelovima, tj. eshatolima koji obično sadrže dataciju, formulu javne vjere (*fidem publicam*), potpis i pečat. Šufflay (1904), Stipišić (1972) i Kuzmić (2009) spominju i potpise pisara, međutim u našem je korpusu to rijetko pa je ispod teksta potpisan najčešće sam pošiljatelj, npr. *jelena kralica* (29), a kraljevi se katkad potpisuju samo riječju *kra(l)* (84). Eshatoli iz našega korpusa kroz anaforičku, „zatvarajuću“ funkciju na različite načine pozivaju na poštivanje navedene odluke u korpusu isprave, i to: proklinjući one koji čine suprotno ('da onoga samoga građanina damo po grlu da ga pravina povali', 24) uključujući i sebe (tzv. autokletva: 'i ovo sve ako hoćemo shraniti kraljevstvu ti, da

⁵³ *Language as such and in its primitive stages is not precise, and it is also not, in our sense explicit: precision in language makes it clearer what is being said – its **meaning** and explicitness, in our sense, makes clearer the **force** of the utterances or 'how it is to be taken'* (Austin 1962: 73).

nas ubije bog i mati božja i svi sveti', 22), blagoslivljajući ('i bog vas umnožio', 118) te ponavljajući najvažnije dijelove odluke ('da nema nitko nevolje/brige za njega', 48) i performative ('dajem im milost', 34); 'na znanje svakomu', 39). Na taj se način u eshatolu pomoću redundancije osigurava prepoznavanje ispravne komunikacijske namjere pošiljatelja poruke, što je izvrsna taktika u izražavanju tema koje mogu proizvesti nesporazum, a time i 'sukob' (usp. Deutsch i dr. 2006: 146). Dio je toga razumijevanja i znanje o makrokontekstu (o pošiljatelju, o vremenu i prostoru itd).

Analizom se pokazalo da isprave predstavljaju plodno tlo za izražavanje pojma 'sukob', a najvažniji je dio isprave pritome dakako središnji, tj. korpus/tekst koji je i najduži i sadržajno najbogatiji dio. Ipak, kao što smo pokazali, i protokol je za nas od velike važnosti jer se prvi i glavni performativ nalazi upravo ondje i povezan je s konstrukcijama za izražavanje pojma 'sukob' kroz propozicije koje ih donose. Osim propozicija dakako postoje i drugi tipovi klauza kojima mjesto ne otvara performativ, a koje također sadrže konstrukcije za izražavanje 'sukoba'. Najvažnije su pritome klauze potencijalnoga značenja (*ako, tko, kad* itd).⁵⁴

U sljedećim poglavljima govorit ćemo o vrstama performativa koje smo pronašli u korpusu jer želimo produbiti i istaknuti njihov strukturni i značenjski odnos s ostatkom teksta. Performativi ukazuju na ilokucijsku snagu govornoga čina kojega su konstrukcije kojima se izražavao 'sukob' dijelom. Upravo je to glavni pokazatelj na koji način treba čitati i razumjeti određenu konstrukciju. Potom ćemo detaljnije zaći u mikrokontekst, odnosno konkretne klauze (imale one strukturu propozicija ili ne) u koje su konstrukcije smještene i s kojima su još uže sintaktički i značenjski povezane.

3.4.1 Makrokontekst – performativi

Performativi (ili eksplicitni performativi) su kao što smo već istaknuli tipično glagoli u prvome licu jednine indikativa prezenta aktivnog poput *obećajem, zapovijedam, proglašavam, dajem* itd. Dakako, nisu sva prva lica jednine indikativa prezenta aktivnog nužno *upotrijebljena* kao eksplicitni performativi, već mogu biti upotrijebljeni i kao historijski prezenti, habitativi itd., a konvencionalnost uporabe u određenome kontekstu upućuje na konkretno razumijevanje značenja, odnosno *ilokucijske snage* toga gramatičkog oblika (Austin 1962). Dakle, navedeno

⁵⁴ V. poglavlje 3.4.2 Mikrokontekst – klauze/propozicije.

gramatičko određenje nije isključivo rezervirano samo za opis performativa, ali ako govorimo o gramatičkim karakteristikama performativa, Austin (1962: 56) ističe da se prvo lice jednine indikativa prezenta aktivnog odnosi na *tipične*, odnosno *klasične* primjere eksplicitnih performativa. Koristeći se suvremenom kognitivnolingvističkom terminologijom možemo reći da su to *prototipni* performativi. Oni, navodi Austin (1962: 57) dalje, mogu biti i u prvome licu množine, pasivizirani ili impersonalni⁵⁵, a osim eksplicitni, mogu biti i implicitni ili Searleovom terminologijom indirektni (Searle 1969).

Uočili smo da u korpusu performativi mogu biti implicitni, odnosno ispušteni (elidirani), mogu biti eksplicitni – izraženi leksički jednim glagolom (*prisezaju, klъnu se* 'prisežem, kunem se' i sl.) te dekomponirani – izraženi složenijom konstrukcijom (*zapisa cr(s)vmi vь svednije vsakomu* 'zapisa carstvo mi/moje carstvo na znanje svakomu'). U sljedećim razdjelima prikazat ćemo te performative i istaknuti njihovu ulogu u konstrukcijama za izražavanje 'sukoba'.

3.4.1.1 Eksplicitni performativi

Eksplicitni performativi najčešće se nalaze u prvome licu jednine ili množine, a ta množina u starim tekstovima može biti *majestetična*.⁵⁶ Sljedeći primjeri pokazuju eksplicitne performative:

10) *prisezaju (...) da imъ ne bude оъ moiъ чьstnikovъ sile* 'prisežem da im ne bude od mojih časnika sile' (3)

11) *обекavaju se vamъ (...) da vy ne stvorju nikoegare zьla* 'obećavam se vama da vam ne stvorim nikakvoga zla' (15)

12) *pišu te (...) da vy kako si se ste naučili po kletьvê naša sela i naše volary emati* 'pišem ti (...) da vi kako ste se navikli po kletvi/protiv obećanja naša sela i naše volove uzimati' (16)

⁵⁵ Austin se u svojim izlaganjima nije detaljno bavio licem i govornikom, već više općenitim kontekstom performativa i posebno efektom koji proizlazi i koji je za njih karakterističan. (Zanemarivanje govornoga subjekta kasnije je kritizirao J. Derrida i tako proširio pojam performativa u znanstveni diskurs, ali taj pojam nije bio presudan za Austinovu teoriju i ovdje se time nećemo detaljnije baviti.)

⁵⁶ Tipično u obraćanjima osoba na višim političkim pozicijama koje su za sebe govorile u množini, npr. *vьsega togazi potvrdismo mi gdnъ banъ tvrtko* 'sve to potvrdismo mi gospodin ban Tvrtko' (80).

13) *potverdimo* da ni za našega sveta ni za sveta ôdъ ôpъkina gradъska vladimirъ ne plenovalъ tvoju zml'u 'potvrdimo da niti na naš savjet niti na savjet gradske općine Vladimir nije plijenio tvoju zemlju' (17)

14) *klъnemo se* (...) da ne pakostimo tѣbѣ ni tvoimъ ludemъ ni vašimъ zemlamъ 'kunemo se da ne pakostimo tebi ni tvojim ljudima ni vašim zemljama' (26)

15) *môlju jakô gdna i brata siegai pisanъê ne potvoriti* 'molim kao gospodina i brata ovoga zapisa ne potvoriti/poreći/uništiti' (56)

Sadržajno, ti se performativi odnose anaforički prema iskazima koji slijede, tj. propozicijama. U našem su istraživanju određene propozicije udaljene i po nekoliko redova od performativa čiji sadržaj nose. To otvara pitanje snage ilokucijskih činova na razini većoj od rečenice kojim se Austin, Searle i mnogi njihovi nastavljači nisu bavili.

Također, otvara se i pitanje ilokucijske snage nekih konkretnih performativa, primjerice *potverdimo*. Kao glagol govorenja, trebalo bi takve iskaze smjestiti u ekspozitive (Austin 1962) ili asertive (Searle 1979), ali što u pravnome kontekstu znači *tvrditi*? *Tvrditi* u *Tvrdim da pada kiša*. nema istu ilokucijsku snagu kao *tvrditi* u pr. 16) koji donosimo niže, *Tvrdim da odsad nadalje niti Vladimir niti neki drugi tvoj neprijatelj ne plijene tvoju zemlju*. U prvome je primjeru riječ o tvrdnji, a u drugome zapravo o obećanju. Budući da vladar tvrdi da će netko treći nešto učiniti, to je za njega obveza/zapovijed. Dakle tvrdnja može imati nekoliko ilokucijskih snaga. Searle je u nekoliko radova kritizirao Austinovu taksonomiju pokušavajući je urediti i dati joj sigurnije kriterije podjele, međutim mi želimo istaknuti upravo preklapanja govornih činova kako je to učinio Austin, primjerice smještajući *zakletvu* i u komisive i u ekspozitive. Austin (1962: 155) navodi jedno ključno zapažanje, a to je da je veza između egzercitiva (naredbi) i komisiva (obećanja) „bliska poput veze značenja i implikacije“. Austin tu ideju dalje nažalost nije razvijao, ali razlog povezanosti tih dviju i mnogih drugih razreda može se objasniti *semantikom prizora i okvira* (Fillmore 1968, 1976, 1977a i b, Fillmore i Atkins 1992 i dr.) o kojoj ćemo još detaljnije govoriti.⁵⁷ Naime, prizor obećanja podrazumijeva djelovanje u dva smjera: govornik se obvezuje ponašati na način *x*, a sugovornik može (i treba) očekivati *x* i uskladiti se s njime. Obećanjem se uokviruje neka buduća radnja *x* koja je za jednoga sudionika prizora (sugovornika) signal za očekivanje, a za drugoga (govornika) obveza. Stoga nije dovoljno samo analizirati leksičko značenje glagola u funkciji performativa

⁵⁷ V. poglavlje 6.1.3.1 Semantika prizora i okvira.

da bi se zaključilo koju ilokucijsku snagu govorni čin nosi, već u analizu treba uključiti kao što i Austin sam primjećuje (1962: 76, 100) *cijelu situaciju iskaza ili priliku iskaza*. Tako i spomenuti eksplicitni performativni glagol *potverdim* ima u određenome kontekstu snagu obećanja tj. komisiva, ali time, upravo stoga što je prizor ili situacija obećanja takva, i snagu „samo-zapovijedi“, tj. egzercitiva. Promotrimo još jednom pr. 16), točnije deblje otisnut dio i primijetimo i to da se koristi ista imperativna konstrukcija da+prezent kao i u drugim propozicijama komisiva i egzercitiva:

16) *potverdim* da ni za našega sveta ni za sveta ôdъ ôpъkina gradъska vladimirъ ne plenovaъ tvoju zml'u a ôdъ selê napredъ **da ni vladimirъ ni inъni tvoi vragъ da ne plene tvoju zml'u** potvrdimo da niti na naš savjet niti na savjet gradske općine Vladimir nije plijenio tvoju zemlju, a od sada nadalje da ni Vladimir niti koji drugi tvoj neprijatelj ne plijene tvoju zemlju' (17)

Ivanetić (1995: 11) ističe da je za interpretaciju značenja govornoga čina presudna uloga sudionika komunikacije.⁵⁸ Izjavu iz pr. 16) uputio je dubrovački knez Nikolav Tonisto kralju Stefanu Vladislavu, a govornik je u danim okolnostima, s određenom publikom, svrhom i namjerom svoga iskaza doista *odabrao prikladan izraz* (Austin 1962: 144).⁵⁹ Za kralja je taj izraz dobivanje kneževe riječi/obećanje, a za samoga kneza i posebice za njegove ljude kojima on upravlja to je obveza i zapovijed. S obzirom na kneževu izvanjezičnu ulogu, on ima moć, pravo te konačno obvezu vladati svojim ljudima te izjaviti takvo što, on može dovesti do toga da njegov ilokucijski čin ima konkretne posljedice, što njegovu iskazu daje legitimitet. Na taj način društvena uloga govornika u sprezi s kontekstom isprave postaje važnim konstitutivnim faktorom govornih činova, a time i konstrukcija kojima se izražavao 'sukob'. Dakle ovdje je riječ o očekivanjima koja proizlaze iz uporabe određenoga ilokucijskog tipa. „*Njegovu jezgru čine prototipični slučajevi u kojima se najočitije poklapaju predodžbe članova neke govorne zajednice o tome što neki tip jezičnog djelovanja zapravo jest*“ (Ivanetić 1995:87).

Iz svega navedenog proizlazi da zapravo ne možemo dati popis klasa performativa koje smo pronašli u korpusu kada njihova pripadnost klasi ovisi o situaciji iskaza, a ne o njihovome

⁵⁸ V. poglavlje 3.3.1 Sudionici pravnoga čina isprave.

⁵⁹ Austin (1962) ističe da je od uvjeta istinitosti i posrećenosti za govorni čin važnije da je prikladan, da “se prava stvar kaže u pravo vrijeme” onako kako je to konvencionalno u nekom društvu uređeno. Naime, kao filozof, pristupio je jeziku s formalno-logičkog aspekta, slično kao i Grice. Međutim uvidio je da se formalno-logički alati ne mogu upotrijebiti na jezik te da je besmisleno pitati *je li on to doista obećao/tvrdio/naredio?* kada je očito da jest, a jesu li njegove namjere iskrene i je li nešto istina manje je važno od činjenice da se sam govorni čin odvio.

leksičkom značenju. To bi zahtijevalo veliku tekstnu analizu i uključivalo bi analizu diskursa i zasigurno je zanimljiva tema za daljnje istraživanje. Međutim, ono što možemo zaključiti jest da svaki govorni čin ima određenu ilokucijsku snagu, koja očito ne proizlazi niti iz performativa, niti iz propozicija, već iz njihova zajedništva u kontekstu, a to snažno podsjeća na definiciju same konstrukcije. O tome ćemo voditi računa prilikom daljnje analize.

3.4.1.2 Dekomponirani performativi

Kod Kuzmića (2009) i u poglavlju 3.4 smo vidjeli neke dekomponirane performative na mjestu glagola *obznanjivati*, a kroz stoljeća se u našem korpusu primjećuje sve veća uporaba takvih oblika:

17) *zapisa cr(s)vmi vb svednije vsakomu (...) da imъ nikto ničo ne uzme po silê* 'zapisa moje carstvo na znanje svakomu (...) da im nitko ništa ne uzme po sili' (66)

18) *postavljajetъ cr(s)vmi vb svêdnije vsêmb (...) kako se bêhu dubrovčane poplašili ô crs'va mi* 'postavlja moje carstvo na znanje svima (...) kako se bijahu Dubrovačani uplašili mojega carstva' (99)

19) *dade imъ cr(s)vo mi ôvozi zapisanije i moju vêru (...) nikto da imъ ne ima zabaviti* 'dade im moje carstvo ovaj zapis i moju vjeru (...) nitko da im ne zabavlja/pravi probleme' (98)

20) *daju vi vidêti (...) ničimъ mi nêsu ôs'tali krivi ni dl'ъžni* 'dajem vam vidjeti (...) ničim mi nisu ostali krivi ni dužni' (120)

Svi navedeni primjeri (*postaviti na znanje, zapisati na znanje, dati zapis i vjeru, dati vidjeti*⁶⁰) predstavljaju *obznanu* koja, kao što smo prethodno na drugom primjeru pokazali, može imati još neki značenjski element koji proizlazi iz cijelog govornog čina i/ili iz šireg konteksta. Neke propozicije ponovno imaju strukturu da+present te otkrivaju ilokucijsku snagu govornih činova kojih su dijelom, a to je zapovijed. Tako je obznana u pr. 17) i 19) zapovijed pa je zapravo riječ o egzercitivima, a u pr. 18) i 20) doista je riječ o obavijesti o stanju stvari pa su to ekspozitivi,

⁶⁰ U tom je primjeru na snazi i vrlo poznata konceptualna metafora ZNATI JE VIDJETI potvrđena u svim indoeuropskim jezicima (Sweetser 1990, Raffaelli i Kerovec 2008, Stanojević 2013, a općenito o vezi znanja i percepcije v. također Lakoff 1987).

a tako ćemo onda klasificirati i konstrukcije koje su upotrijebljene u propozicijama koje uvode navedeni performativi.

Dodatno, ako analiziramo i sudionike pravnoga čina isprava, vidimo da je u većini primjera govornik kralj, tj. *carstvo mi* u značenju 'moje carstvo'. Da je svakako riječ o zapovijedi dokazuje ostatak povelje iz pr. 17), gdje se kroz pogodbene klauze otkrivaju sankcije:

21) *ako li se ôbreće kto uzemъ čo ljubo po silê (...) da plati cr(s)vmi (...) a togazi kriv'ca da iče cr(s)vmi i da uz'me na njemъ* 'ako se drzne tko uzimajući što god po sili/na silu, da plati moje carstvo, a toga krivca da traži moje carstvo i da uzme od njega' (66)

Vrlo je blisko značenje i sljedećeg primjera, koji ne spada u grupu dekomponiranih performativa, ali se u performativnu konstrukciju ponovno upisuje subjekt, agens, (*kraljevstvo mi*, 'moje kraljevstvo') te propozicije ponovno imaju strukturu da+prezent pa čitav govorni čin ima ilokucijsku snagu zapovijedi:

22) *piše kraljevstvo mi (...) da si hode vaši kupъci (...) svobod'no nikomъre zlo nevreĝeni* 'piše moje kraljevstvo da si idu vaši kupci slobodno nikim zlo (ne)uvrijeđeni' (20)

Sljedeća dva primjera dekomponiranih performativa ponovljeni su u korpusu u brojnim varijantama, a i drugi su ih autori prepoznali kao stalne izraze tipične za darovnice i razrješnice računa (npr. Isailović 2014):

23) *davaju svoju milostъ (...) da imъ se sie ne potvori* 'dajem svoju milost da im se ovo ne potvori/poreče' (18)

24) *stvorihъ ml(s)tb kraljev(s)va mi i zapisahъ (...) da ne ima nikto za nyh ni za nyh trъgъ pohvatiti ili čimъ zabaviti* 'stvorih milost mojega kraljevstva i zapisah da ih nitko ne ima otimati niti njihovu robu ili čime zabaviti/praviti problem/štetiti' (83)

Osim toga, jedno je od osnovnih ideala i zadaća srednjovjekovnoga kralja vladati pravedno, pobožno i *milostivo*.⁶¹ Važno je prepoznati navedene izraze (kao i prethodne dekomponirane performative) kao pragmatičke ekvivalente prototipnim eksplicitnim performativima obećanja i zapovijedi za koje smo pokazali da su dio istoga prizora/situacije iskaza. Ovdje bi mogli stajati

⁶¹ V. poglavlje 5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa, usp. Le Goff 1998: 355.

i drugi već viđeni dekomponirani performativi (*postavlja na znanje moje carstvo*) ili jednostavno eksplicitni performativi (*obećajem*) iz kategorije egzercitiva i komisiva, a zašto stoje upravo performativi koji uključuju izraz *dati milost* u vezi je s prikladnošću izražavanja koja je bila tipičnija za više pozicije. Naime, samo je kralj u stanju dati milost i takve konstrukcije performativa u korpusu isključivo koriste kraljevi, a nikad primjerice dubrovački knez ili neki drugi visoki dužnici. Dakle riječ je o vrsti konvencije.

Da su dekomponirani performativi međusobno slična značenja svjedoči i činjenica da se oni i poprilično slobodno kombiniraju u sinonimskim asocijacijama ili sinonimskim nizovima (usp. Raffaelli 2009: 193) pa možemo imati i nagomilane dekomponirane performative:

25) *piše kral'vbstvo mi da je vedomo vsakomu mi(l's')tb stvori kralvbstvo mi* 'piše moje kraljevstvo da je poznato svakomu milost stvori moje kraljevstvo' (29)

Takvo kombiniranje govori u prilog zamjenjivosti dekomponiranih performativa jednih drugima u istome kontekstu, odnosno o njihovoj bliskozačnosti. Raffaelli (2009) na korpusu francuskih srednjovjekovnih romana pokazuje istu karakteristiku gomilanja bliskozačnih leksema koji otkrivaju paradigmatičke i sustavne veze između jedinica u takvome nizu. Iz pr. 26) vidimo da sinonimski niz obuhvaća i dekomponirane performative, odnosno složenije strukture od samo leksičkih, što ukazuje na to da možemo očekivati i sinonimske nizove konstrukcija za izražavanje 'sukoba'.

Na diskursnoj razini povelje kao tekstne vrste dekomponirani performativi povezani su s eksplicitnim performativnim glagolima. Naime, oni dijele vrlo sličnu ilokucijsku snagu, a i propozicije koje slijede i nakon jednih i nakon drugih strukturom i značenjem vrlo su slične. Osim toga, tu su i uočljiva leksička podudaranja unutar propozicija (*sila, zlo, pakost*, itd), što govori o ispravi kao tekstnoj vrsti s tipičnim leksikom te očekivanim govornim činovima i propozicijskim sadržajima koje podupiru načela koherencije i kohezije na razini teksta.

Kao što postoji veza među eksplicitnim (*kunuti se*) i dekomponiranim performativima (*dati vjeru*), uočava se i veza konstrukcija kojima se izražavao 'sukob' na jednostavan način (*štetiti*) i na složen način (pomoću dekomponiranih predikatnih konstrukcija, npr. *činiti štetu*). U analizi želimo detaljnije proučiti takve pojave, semantičke uloge koje su uz njih vezane, dopune kojima su one kodirane i sl. Smatramo da može biti riječ o tipičnome, konvencionaliziranome načinu izražavanja u administrativnome diskursu koje očito zahvaća različite jezične razine. U

sljedećem poglavlju završavamo izlaganje o vrstama performativa koje smo zamijetili u makrokontekstu isprava.

3.4.1.3 Elidirani performativi

Eksplicitni performativni glagoli i dekomponirani performativi mogu se i ispustiti iz govornih činova. U tim situacijama izgleda kao da je sve na propozicijama, ali one se obično nabrajaju u tekstu i vezane uz vrlo daleki performativ te ipak jasno impliciraju određenu ilokucijsku snagu:

26) *kl̋nemo se (...) zla da ti ne učinimo nikogare*

*i ze'mli tvoei i gradom̋ tvoim̋ da ne ispakostimo ni pl̋enom̋ ni gusov̋ ni őčiv̋est̋
ni taem̋*

i carinik̋ tvoi da stoi u nas̋ nevr̋egen̋ őd nas̋ nikakore

i nikoim̋re uzrokom̋ da ne razrušimo sie kletve s tobov̋

'kunemo se zla da ti ne učinimo nikakvoga

i zemlji tvojoj i gradu tvojem da ne ispakostimo ni plijenom ni gusarstvom niti očitito niti potajno

i carinik tvoji da stoji kod nas neuvrijeđen od nas nikako

i nikim uzrokom da ne razrušimo ove kletve s tobom' (14)

Grice (1975) ističe da su konverzacijske implikature zapravo *konvencionalne implikature* jer upravo konvencionalizacija uporabe pomaže u njihovu razrješavanju. Smatramo da zbog konvencionalizacije možemo očekivati i slične preoblake konstrukcija (npr. uklanjanje sve većeg broja dopuna: ditranzitivna > tranzitivna > intranzitivna). U pr. 26) u propozicijama bez očitoga performativa u bližoj sintaktičkoj okolini razumijevanje implikature jasno se postiže zbog nadrečeničnoga odnosa (nabrajanje, ista sintaktička struktura itd.) s prepozicijama iz iste isprave kojima je mjesto otvoreno nekim performativom. Naime, pisci su se oslanjali na tekstualna načela koherencije i kohezije, a uvriježeno je da ilokucijska snaga nekog performativa djeluje kroz cijelu ispravu. Razrješavanju implikatura takvih „krnjih“ propozicija doprinosi i paradigmatički odnos s drugim sličnim propozicijama iz tekstova iste vrste koji je potpuniji i sadrže performative. Također, kao što smo vidjeli, bilo je uvriježeno koji se govorni

činovi mogu očekivati od određenih sudionika isprave, pa se i zbog te konvencije performativ mogao ispustiti.

Drukčiji je primjer sam završetak povelje između bana Stefana i Dubrovčana:

27) *Ø da se ne pomete* 'da se ne pomete/poreče' (51)

Taj primjer nije uveden performativom već je riječ o pravome ispuštanju. Austin (1962: 32) rečenice bez eksplicitnih performativnih glagola naziva implicitnim performativima i kaže da su oni odraz primitivnijega jezičnog stanja (Austin 1962: 71-73). Primitivne forme iskaza zadržavanju neodređenost primitivnih jezika i ne čine eksplicitnima konkretnu snagu određenoga iskaza, dok sofisticiranost i razvoj društvenih formi i procedura povlači za sobom i objašnjenje, tj. eksplicitnost. Međutim, svojom analizom ne možemo potvrditi da su eksplicitni performativi povijesno mlađi i da im prethode primitivni (implicitni) performativi. Zabilježili smo sve češće ispuštanje performativa kroz analizirana tri stoljeća, dakle proces upravo obrnut od onoga koji pretpostavlja Austin. Sa svakim je stoljećem sve više pravnih dokumenata sa sličnom strukturom i sadržajem, a odnosi su u društvu sve uređeniji. Dakle s osnivanjem institucije prava i pravno-administrativnoga diskursa u srednjovjekovnome društvu razvija se određeno znanje te očekivanja o jeziku i značenju pravnih tekstova. Smatramo da odatle proizlazi pretpostavka sastavljača povelja da će se ilokucijska snaga naredbe ili zakletve razumjeti i bez eksplicitnoga performativa. Stoga je moguće da su zakoni s razvojem svoje vrste i diskursa ponovno krenuli u smjeru pojednostavljenja strukture s obzirom na stvorenu konvenciju.

Searle govori da propozicije ne mogu stajati same i da je u takvim slučajevima riječ o nepotpunim rečenicama (Searle 1969: 29). On objašnjava da su to tipično rečenice koje počinju s *that* (kao u našem slučaju s *da*) i koje su rezultat eksplicitnoga izoliranja propozicija. „*Ne može se jednostavno iskazati propozicija bez da se još nešto čini, a da se tim iskazom ostvari i potpuni govorni čin. Kada se izriče propozicija, ona je uvijek dio ilokucijskoga čina*“ (Searle 1969: 29). Budući da je propozicija u pr. 27) smještena u kontekst isprave, može se reći da ona nije nepotpuna, nego je dio ilokucijskoga čina čije su granice, kao što smo već navijestili, puno šire od jedne rečenice, a očito im niti tekst nije granica, već diskurs i izvanjezični kontekst. Propozicija u pr. 27) ima strukturu *da*+prezent, koja može imati imperativno značenje. Obično je ono poduprto i nekim performativom iz klase egzercitiva (zapovijedi). Isprava iz koje je uzet pr. 27) doduše sadrži performativ *da zna vsaki človekь*, ali on se nalazi čak 50-ak redova prije

navedene propozicije i u odnosu na ostale propozicije nema ilokucijsku snagu zapovijedi, već obavijesti. Taj performativ ne otvara mjesto nijednoj propoziciji strukture da+prezent da bismo mogli reći da se određena ilokucijska snaga prenosi nabrojanjem kao u pr. 26). Međutim, čak ako se i zauzme stav da se dana propozicija dalekim anaforičkim odnosima vezuje uz taj performativ, ona se vezuje uz njega u značenju zapovijedi, a ne objave na koju upućuje performativ 'da zna svaki čovjek'. Stoga značenje propozicija kao u pr. 27) tumačimo prema onome na što same kao konvencionalne implikature upućuju. Još jednom, izvanjezični je kontekst u ovakvim slučajevima od ključne važnosti (a u danome primjeru govori ban).

Struktura isprava najčešće je takva da se nabrajaju propozicije ne otvarajući performativom uvijek mjesto svakoj jer se podrazumijeva ista ilokucijska snaga. Razumijevanje se postiže naprosto nabrojanjem i zadržavanjem ilokucijske snage početnoga performativa ako u međuvremenu nije nastupio nikakav drugi performativ. Neke su propozicije od svojih performativa tako daleko i prekinute drugim odnosima i sadržajima u tekstu da je na takve iskaze prikladnije gledati kao na propozicije s elidiranim performativima, posebice ako propozicije promijene ilokucijsku snagu. Zbog uštede prostora na pergameni i oslanjajući se na koherenciju i koheziju teksta te znanje slušatelja, performativ ostaje neizrečen ili neponovljen.

Dakle, veza iskaza s performativom – koji može biti izražen eksplicitnim performativnim glagolom (*klbnu se*), dekomponiranim performativom (*davaju svoju milost*) ili biti neizrečen (\emptyset)– strukturno i značenjski potpuno je neispustiva iz analize ostatka teksta. Zbog naravi samoga korpusa i građe tekstova, najčešće je za analizu *potpunoga govornog čina* potrebno proširiti fokus na makrokontekst (jezični i izvanjezični). Ako se zanemari veza performativa s propozicijama kojima otvaraju mjesto, postavlja se pitanje kako tumačiti smisao mnogih klauza s konstrukcijama kojima se izražavao 'sukob'. Takva bi analiza u najmanju ruku bila nepotpuna jer bi zanemarivala vezu s govornim činovima. Searle (1969: 17) daje nekoliko vrlo zanimljivih primjera što to znači proučavati nešto strogim formalizmom: „*Opisivati jezik odvojeno od govornih činova (dakle pragmatike, a time i semantike) bilo bi kao opisivati baseball kao sustav pravila, a ne kao igru.*“ Mi ćemo pokušati zaobići manjkavosti takve analize na način da konstrukcije za izražavanje 'sukoba' predstavljamo kao dio konteksta u kojima su upotrijebljene, a tomu služe upravo ova poglavlja.

3.4.2 Mikrokontekst – klauze/propozicije

Mikrokontekst kao također važan nositelj enciklopedijskih podataka o 'sukobu' otkriva sudionike, okolnosti i upotpunjuje interpretaciju značenja konstrukcija. Mikrokontekst konstrukcija koje izražavaju 'sukob' ograničili smo na klauze (usp. Raffaelli 2009, Givón 2001). Klauze su one strukture koje se u teoriji govornih činova kao što smo u prethodnim poglavljima već naveli nazivaju propozicijama (Searle 1969), s razlikom što klauze mogu imati bilo koji oblik (usp. Langacker 1991: 417-423, Givón 2001: 17-19) i nisu nužno uvedene su performativom. Termin klauze razlikujemo od termina surečenice utoliko što je potonji vezan uz rečenicu kao apstraktan objekt definiran isključivo gramatikom (usp. Langacker 1987: 425). Klauze definiramo kao dijelove iskaza, tj. aktualne uporabe rečenica u određenoj situaciji. Dakle, za razliku od termina surečenica, termin klauza signalizira diskursno-pragmatičku funkciju, a za razliku od propozicije klauza može imati i druge oblike. Stoga je klauza najprikladniji termin kada općenito govorimo o mikrokontekstu u kojemu pronalazimo konstrukcije. Ključni element klauze je glagol pa Langackerovim rječnikom prototipna klauza profilira interakciju energije, tj. proces, a 'sukob' je interakcija energije *par excellence*.

Kao što smo već izložili, mnoge su klauze zapravo propozicije uvedene performativom. Takve su strukture, koje u pravilu nose zapovjedno značenje, najčešći mikrokontekst konstrukcija za izražavanje 'sukoba':

28) *mir̃ da se ne ruši* 'mir da se ne ruši' (8)

Performativi koji ih uvode vrlo su različiti i mogu izricati i nekoliko različitih ilokucijskih snaga (*zapovijedam, molim, dajem milost* itd), ali kombinacijom mikro- i makrokonteksta jasno se ukazuje na dominirajuću ilokucijsku snagu i na taj se način osvjetljava i smisao konstrukcija u tome kontekstu. Dakle, riječ je u prvome redu o zapovijedima.

Osim unutar mikrokonteksta zapovjednoga značenja, konstrukcije koje izražavaju 'sukob' vrlo su često izražene i kao dio klauza potencijalnoga značenja (relativa) [*ako/kad/gdje/tko* (ne) VP_{pz}]:

29) *ako se cr(s)vmi svadi z dubrovníkôm'* 'ako se moje carstvo svađa s Dubrovnikom' (95)

To su strukture koje relativiziraju iskaz nepoznanicama (u prvome redu *ako* i *tko*) i nisu direktno uvedene performativima. Drugi dio takvih uvjetnih klauza ima strukturu [*da* (ne) V_{pz}], dakle cijeli iskaz može se sastojati od uvjetne i zapovjedne klauze: [[*ako/kad/gdje/tko* (ne) V_{pz}] [*da*

(ne) V_{pz}]]. To je vrlo čest način tkanja teksta isprave, a da se drugi dio takva iskaza treba tumačiti kao direktiv ili komisiv diktira i makrokontekst (performativ s početka isprave, obično već iz protokola, činjenica da govori kralj, ban i slični čimbenici o kojima smo već govorili).

Treći i najrjeđi oblik mikrokonteksta u kojemu pronalazimo konstrukcije jesu klauze izjavnoga značenja, odnosno asertivi ili tvrdnje. Tvrdnje imaju vrlo različite oblike i mogu biti jednostavne ili dio složenih struktura:

30) *eto smo čuli da je našêtmь trьgov'cemь zabava ô(d) tur'čina* 'eto smo čuli da je našim trgovcima zabava/nepriatika/šteta od Turčina' (268)

Dakle, primijećena su tri osnovna tipa mikrokonteksta na razini klauza u kojima se pojavljuju konstrukcije koje nas zanimaju:

- I. Klauze potencijalnoga značenja – relativni;
- II. Klauze zapovjednoga značenja – komisivi, direktivi;
- III. Klauze izjavnoga značenja – asertivi.

U klauze potencijalnoga značenja ubrajamo pogodbene *ako*-klauze, vremenske *kad*-klauze, mjesne *gdje*-klauze i subjektne *tko*-klauze jer im ostvarenje radnje podliježe određenim uvjetima, odnosno neizvjesno je, no ostvarenje uvjeta u zavisnoj surečenici vodi u ostvarenje radnje u osnovnoj surečenici. Stoga možemo reći da te klauze i konstrukcije pripadaju govornim činovima koje nazivamo relativima, npr. konstrukcija [razratiti se s kim] upotrijebljena je kao relativ: *ako se razratite sь kralemtь sь rašьkimь* 'ako se razratite s kraljem s raškim'. Od klauza potencijalnoga značenja daleko su najučestalije pogodbene *ako*-klauze kao osnovni mikrokontekst konstrukcija (u preko 90% slučajeva). Ipak, konstrukcije kojima se izražavao 'sukob' nalazimo najčešće u zapovjednome kontekstu. Klauze zapovjednoga značenja imaju strukturu propozicija, tj. *da*-klauza te izražavaju govorne činove zapovijedi, obećanja ili zabrane, npr. konstrukcija [ubiti koga] dijelom je direktiva (kletve): *da ga ubie i porazi sila č(s)tnago kr(s)ta* 'da ga ubije i porazi sila časnoga krsta'. Klauze izjavnoga značenja također mogu tvoriti mikrokontekst konstrukcijama za izražavanje 'sukoba', a one su različita oblika i dio su govornih činova tvrdnje, tj. asertiva poput konstrukcije [svađati se s kim] koja je upotrijebljena kao asertiv u primjeru *dubrovčane se bêhu svadili zь bratôm' crs'va mi s knezôm' voislavôm' i z gradomь crs'va mi s kotorôm* 'Dubrovčani se bijahu svadili s bratom mojega carstva, s knezom Vojislavom, i s gradom mojega carstva, s Kotorom'.

Budući da su klauze zapovjednoga značenja glavni mikrokontekst konstrukcijama za izražavanje 'sukoba' i da je općenito imperativnost u korpusu iznimno važna, na te ćemo se strukture detaljnije osvrnuti.

3.4.2.1 Klauze zapovjednoga značenja: [*da* (ne) VP_{pz}]

Pranjković i Badurina (2012) navode da se *da*+VP_{pz} strukturama na neprototipiran način izražava imperativnost, a prototipiran je način dakako samim imperativnim oblicima. Za niječni imperativ kažu da se neusporedivo češće tvori od nesvršenih glagola te da označava zahtjev (*Ne viči tako glasno*) ili upozorenje (*Ne naginji se kroz prozor*), a ako se koristi perifrastično (*Nemoj misliti da te nisam čuo*) označava zabranu ili upozorenje. U recentnoj su paleoslavističkoj literaturi takvi zaniijekani iskazi analizirani kao *nepravi oblici niječnoga imperativa* (Kovačević 2016).⁶² Nepravi imperativ „*tvori se od poticajne čestice da i prezenta glagola koji je nositelj leksičkoga značenja*“ (Kovačević 2016: 272). U definiciji i terminu vidimo nekoliko problema.

Naime, „formula“ se ne može svesti na česticu *da* i samo na glagol kao nositelj leksičkoga značenja. Kovačević (2016), između ostalih primjera, navodi *ni da imaši na nemь grêha*, a sličan je primjer i iz našega korpusa *i my u tomь (da) nêmamo gnêva na vy 'i mi u tom da nemamo gnjeva na vas'* (32). Ključno je primijetiti da glagol nije nositelj leksičkoga značenja, odnosno nije riječ o punoznačnome prijelaznome glagolu *imati* koji se može spajati s različitim dopunama i dodacima, već je u danome primjeru riječ o barem jednoj obveznoj predikatnoj dopuni, i to onoj u genitivu. Drugim riječima, riječ je o konstrukciji *imati grijeha (na komu)*. Dopuna u genitivu, *grijeha*, lokalna je glava konstrukcije *imati grijeha* i cijela konstrukcija preuzima njezin profil te na analitički način, koji je inače vrlo uobičajen za naš korpus, označava „ne krivi ga“ ili „ne budi kivan na njega“. Dakle, definiciju nepravih imperativa trebalo bi proširiti tako da uključuje i konstrukcije i eventualno govoriti o tvorbi od čestice *da* i predikatne dopune (bio to dekomponirani predikat, složeni imenski predikat ili već nešto treće što je dijelom konkretne konstrukcije).

Ne bi bilo neobično da tekst iz kojega je uzet primjer u Kovačević (2016) *ni da imaši na nemь grêha* sadrži i performativ ili da je kontekst takav da omogućuje elidiranje performativa s površinske razine rečenice, ali njegovo prazno mjesto uz pomoć makrokonteksta zadržava

⁶² Već je spomenuto da se sintaksom srednjovjekovnih tekstova osim nekolicine autora poput M. Mihaljevića, A. Kovačević, A. Mihaljević i dr. malotko u domaćoj filologiji ozbiljnije bavio, a pitanje niječnih imperativa dosad je najpreciznije opisala Kovačević (2016).

ilokucijsku snagu ili tzv. *force tendency* u Talmyjevu smislu (2000).⁶³ Također, ne možemo ne primijetiti mogućnost da u navedenom primjeru glagol *imati* ima egzistencijalno značenje, a i spaja se s genitivnom dopunom kao *nema struje* (Nazalević Čučević i Belaj 2018). Tomu u prilog govori i mogućnost prijevoda konstrukcije upravo pomoću glagola *biti* 'ne budi kivan na njega' (usp. *nema* struje – nije *bilo* struje). Konstrukcija inače i strukturno i značenjski slična mnogim složene konstrukcije iz našega korpusa poput *imati pečali*, *biti sile* itd. Tu je i genitiv (*grijeha*, *pečali*, *sile*) kao padež kojime se kodiraju negativne emocije zbog koncepta ablativnosti (odvajanje, oduzimanje) tipičnoga za genitiv (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 196-197), što su sve dodatni argumenti da je riječ o konstrukciji i da je mikrokontekst konstrukcija te njihovo povezivanje na paradigmatskoj razini vrlo važno iz perspektive dijakronijske semantike.

Govoreći o značenju imperativa, njime se prije svega izriče zapovijed (Barić i dr. 1995: 417, Anić 2003, Damjanović 2005: 135), pa se usuđujemo reći da je to ujedno i njegovo prototipno značenje, iako se on dalje definira i kao način kojime se izriče poticaj, poziv, molba, nutkanje (Katičić 2002: 72), zabrana, opomena i želja (Silić i Pranjković 2007: 74, Marković 2013: 193). Zbrku ilokucijskih snaga kada je riječ o imperativu jasno pokazuje i Maretićev pokušaj određenja značenja imperativa: „*Temeljno je značenje imperativa želja, a zapovijed je oštro izrečena želja; ali želja može biti izrečena i bez oštine i blago, i tako imperativ može značiti osim zapovijedi još želju (...), molbu (...), nagovaranje, nutkanje, poticanje (...), savjetovanje (...)*“ (prema Pranjković i Badurina 2012: 620). Vidimo cijeli niz različitih govornih činova koji se mogu ostvariti imperativom, ali oni se mogu ostvariti i drugim oblicima (primjerice upravo strukturom *da* (ne) VP_{pz}) koji imaju imperativna značenja, pa se pitamo kako ta značenja razgraničiti ako ne teorijom govornih činova i kontekstom. Stoga u ovome radu kada govorimo o imperativu, mislimo na gramatički oblik s posebnim derivacijskim morfemom (*daj*, *dajmo*, *dajte*) te na perifrastične oblike za 3. lica (*neka da*, *neka daju*). Taj oblik u našem korpusu nije čest i široko rasprostranjen u različitim kontekstima, već je to spomenuta [*da* (ne) VP_{pz}] struktura. U tim slučajevima nećemo govoriti o *nepravome imperativu* (Kovačević 2016), već o *imperativnosti*, tj. o *klauzama sa zapovjednim značenjem*.

Imperativnim načinom (izražavao se on imperativom ili klauzama sa zapovjednim značenjem) uvijek se nešto traži od drugog lica (ili drugih lica), različitim ilokucijskim snagama iskaza (molbom, zahtjevom, zapovijedi) koje su podložne varijaciji. Imperativnost se tako može

⁶³ Tendencija sile odgovara žudnji ili želji općega vršitelja. Usp. poglavlje 5.4 'Sukob kao dinamika sile'.

shvatiti kao stupnjevita kategorija od blage molbe do oštre naredbe i on je u tijesnoj vezi s modalnosti jer mu nije svojstvena činjeničnost, već hipotetičnost, što je glavno obilježje svih modusa (Pranjaković, Badurina 2012: 621). Ono što imperativnost izriče tek se treba ostvariti, a u našim se ispravama ostvarenje osigurava eksplicitnim performativima kao metodom uvjeravanja i osnaživanja ilokucijske moći iskaza (*kunem se, obećajem, zapovijedam*). Nakon da-klauze sa zapovjednim značenjem slijede sankcije, a koje mogu biti i božanske naravi (kletve), a imperativnosti da-klauze svakako doprinose i pošiljatelji isprava. Imperativnost u božanskim sankcijama naziva se imperativom *želje* i tipična je za proklinjanja:

31) *ako li sie prêstupimo da ny b'č sьpьne* 'ako li ovo prestupimo, da nas bog razapne'
(26)

Dakle imperativnost vidimo na različitim razinama teksta i riječ je o svakako jednome od najvažnijih obilježja mikrokonteksta u kojima se izražavao 'sukob'.

3.5 Zaključno o mikro- i makrokontekstu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'

Da sažmemo, pravni tekstovi na kojima se temelji analiza konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' najčešće pripadaju ispravama u užem smislu, to su *povelje* i javnog su karaktera te nešto starije, subjektivne forme (tzv. *karte*). Manji broj tekstova ubraja se u *pisma*, i to najčešće ona koja sadrže obavijest o vraćanju duga (tzv. razrješnice računa). I povelje i pisma vrsta su tekstova koji se nazivaju ispravama, a ključno je njihovo zajedničko obilježje da sadrže *ustaljene konvencionalne izraze tipične za pravni kontekst*. Stoga u njima očekujemo i tipične strukture kojima se izražavao 'sukob'. Povelje i pisma su kompleksni tekstovi koji sadrže nekoliko govornih činova i komunikacijskih funkcija istovremeno pa se teorija govornih činova u njihovoj analizi pokazala iznimno korisnim alatom. Sustav pravnih tekstova iz Dubrovnika i zaleđa razvijan je stoljećima te pokazuje utjecaje drugih pravnih tradicija te samoga porijekla i obrazovanosti njihovih pisara. Povelje su se u nekoliko kopija čuvale u registrima i kancelarijama zbog svoje velike povijesne i gospodarsko-političke važnosti pa su očuvane i do danas za razliku od privatnih pisama, kojih je zasigurno bilo mnogo više, ali su sa stoljećima izgubljena.

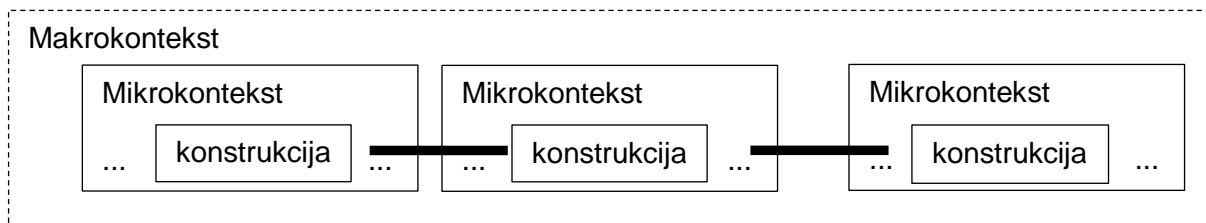
Zaključno o poglavlju o ispravama želimo istaknuti i ono najvažnije za analizu, a to je da su isprave tekstovi čiji mikro- i makrokontekst na različite načine uvjetuje njihovu strukturu, sadržaj te se odražava i na rekonstrukciju značenja samih konstrukcija kojima se izražavao pojam 'sukob'. Važno je uočiti i da se pravni čin kao osnovna funkcija isprave temelji na davanju – zapovijedi, obećanja, zakletve, prava, obveza itd., što je obično izraženo performativom. Davanje se ogleda i u samoj strukturi i značenju konstrukcija za izražavanje 'sukoba' na način da se dativnom dopunom pravilno izražava uloga primatelja. Neki autori ukazuju i na to da možemo očekivati pogreške u jeziku isprava, međutim s obzirom na saznanja o konvencionaliziranosti, njihov bi status trebalo preispitati.

O mikrokontekstu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' može se reći da najčešće ima strukturu [*da* (ne) VP_{pz}], a to je klauza sa zapovjednim značenjem. U pravilu je uvedena nekim performativom iz protokola isprave pa se takva klauza u teoriji govornih činova naziva propozicijom. Struktura [*da*+VP_{pz}] prototipnim je nositeljem konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob', a slijede [*ako*+VP_{pz}] i [*tko*+VP_{pz}] klauze koje imaju potencijalno značenje i predstavljaju uvjete za ono što slijedi u ostatku isprave. Konačno (i najrjeđe) mikrokontekst predstavljaju i klauze izjavnoga značenja. Osim ukazivanja na ilokucijsku snagu iskaza u kojemu zatičemo konstrukcije, kontekst je također nositeljem važnih enciklopedijskih podataka o 'sukobu'. U njemu nalazimo informacije o dinamici odnosa među suprotstavljenim sudionicima, identificiramo same sudionike, okolnosti poput mjesta, načina i sl, a tim ćemo se elementima baviti detaljnije u samoj analizi.

Povezanost mikro- i makrokonteksta pokazuje se važnim u analizi i rekonstrukciji značenja, a osim u navedenim primjerima, jasno se može oslikati i na primjeru konstrukcije *zaleći štetu*. Konstrukcija se nalazi u kontekstu tvrdnje 'nije ispravno da svi trgovci štetu zalegnu' (190) koja otkriva negativne stavove društva prema tom događaju (*nije ispravno*), što je važno za definiciju 'sukoba'⁶⁴, a mikrokontekst povezuje i konkretne sudionike s događajem (*svi trgovci*). Unatoč tomu, još uvijek nemamo dovoljno enciklopedijskih podataka da bi bilo jasno o kakvom je događaju ili prizoru točno riječ pa je potrebno proširiti analizu na makrokontekst. U njemu se otkriva uvjet „zaližeganja“ štete, naime 'za jednoga koji bi htio zlo učiniti, nije ispravno da svi trgovci štetu zalegnu'. Tek je odatle jasno da je riječ o vrsti osвете nad grupom trgovaca zbog jednog neposlušnog pojedinca. Odatle konstrukcija *zaleći štetu* znači 'nastradati, izvući deblji kraj'. Nepredvidivost i uvjetno rečeno „nepravilnost“ te konstrukcije ogleda se i u izražavanju

⁶⁴ V. poglavlje 5.5 Shematski model 'sukoba'

primatelja štete, tj. malefaktiva (*svi trgovci*) nominativnom dopunom, inače tipičnom za ulogu malefaktora.⁶⁵ Druga se karakteristika te konstrukcije otkriva razumijevanjem njezine tvorbe, odnosno riječ je o dekomponiranoj predikatnoj konstrukciji kojom se izražava jedna predikativnost: *zaleći štetu < nastradati*, a tako funkcioniraju brojne druge konstrukcije na razini korpusa poput *učiniti pakost < pakostiti*, *učiniti štetu < štetiti* itd. Vidjeli smo da se tako mogu izražavati i sami performativi. Dovođenjem tih konstrukcija u paradigmatički odnos, vidi se da je riječ o konvencionaliziranome načinu izražavanja 'sukoba' koji se može očekivati i u drugim primjerima. Dakle svjesnost ne samo o nužnosti uključivanja mikro- i makrokonteksta u analizu, već i o postojanju uređenoga sustava i konvencije u izražavanju pomaže u razvoju očekivanja čitatelja/slušatelja te u razumijevanju značenja i drugih konstrukcija, posebno dekodirajućih.

Shema 1: Prikaz odnosa mako- i mikrokonteksta s konstrukcijama

U sljedećem poglavlju nastavljamo analizu makrokonteksta proučavajući povijesne podatke o razvoju Dubrovnika te politici toga grada i identitetu njegovih građana. Te su nam informacije važne za razumijevanje kulturno-povijesnoga konteksta u kojemu su nastale konstrukcije za izražavanje 'sukoba' i mogle bi objasniti čestotnost, strukturu i značenje pojedinih konstrukcija u određenome periodu. Između Dubrovnika i susjeda od 12. do 14. st. vladalo je razdoblje mira i unosnih trgovačkih odnosa pa je taj povijesni kontekst jedan od razloga za nijekanjem 'sukoba', zabranom 'sukoba', kažnjavanjem poticanja 'sukoba i sl., kao i relativno malen broj konstrukcija upotrijebljenih u asertivnom (izjavnom) kontekstu. Također, kulturno-povijesni kontekst otkriva vrijednosti i stereotipe ondašnjega društva (primjerice o nacionalnoj i vjerskoj različitosti, izolaciji i sl), što se odražava i u samim konstrukcijama.

⁶⁵ O semantičkim ulogama v. poglavlja 6.1.4 Pristup semantičkim ulogama s naglaskom na dijakronijsku semantiku i 6.2.2 Vrste semantičkih uloga korištenih za izražavanje 'sukoba'.

4. POVIJESNE OKOLNOSTI

U povijesnoj i lingvističkoj literaturi stvaranje i razvoj srednjovjekovnoga grada Rausiuma ili Ragusiuma⁶⁶ (Dubrovnika) dovodi se u direktnu vezu, odnosno rezultatom je uništenja i razaranja staroga Epidauruma (Cavtata) od strane udruženih Avara i njihovih podređenih saveznika Slavena u 6. ili najkasnije 7. stoljeću (Lučić 1991, Katičić 1998, Janeković Römer 2011, Skok 2011, *Statut grada Dubrovnika* 1990⁶⁷, Šufflay 1904).⁶⁸ U 6. st. Avari su pokorena srednjoeuropska slavenska plemena koja su živjela duž granice Rimskoga Carstva (istočno uz Dunav) te Slavene iz današnje Vlaške priključili svojoj vojnoj sili i zajedno su sve više prodirali kroz Rimsko Carstvo na jug. Tako su se na prostoru između Drave i Jadrana krajem 6. st. počele stvarati sklavinije – velika područja naseljena Slavenima i gospodarski, politički, jezično i kulturno uređena prema slavenskome zakonu i običaju pored kojega je kontinuitet rimskoga života na tome prostoru iščezavao. Početkom 7. stoljeća Avari i Slaveni prodrli su u Istru, nakon čega je slijedio napad na Dalmaciju u kojemu je razoren između ostalih i grad Epidaur. Nedugo nakon tog osvajanja Slaveni su se uz pomoć bizantskoga cara Heraklija oslobodili prevlasti Avara na Balkanu, iako su Avari s drugim Slavenima nastavili prodirati kroz Grčku prema prijestolnici Bizanta. Katičić (1998: 163) zaključuje da je trajnom posljedicom avarskoga osvajanja zapravo bilo slavensko zaposjedanje zemlje na Balkanu.

⁶⁶ O porijeklu imena Ragusium, Rausium, odnosno Raguza i njihovih varijanata v. Skok (2011).

⁶⁷ Riječ je o Statutu iz 1272.g. koji je 1990. preveden s latinskoga na hrvatski (Križman i Kolanović) i čiji uvod piše Cvitanić, a ovdje se na njega misli kao izvor, a ne na sam tekst Statuta.

⁶⁸ Najstarija vijest o postanku Dubrovnika potječe iz 10. st, a napisao ju je bizantski car Konstantin Porfirogenet u djelu *De administrando imperio*, objašnjavajući da su Rauziji (do čijeg je imena došlo zamjenom slova *l* za *r* u romanskoj riječi *lau*, što znači ‘strma obala’) osnovale izbjeglice iz Pitaura, a cijeli događaj smješta u 5. st. Druga najstarija vijest o postanku Dubrovnika jest legenda u Ljetopisu popa Dukljanina iz 12. st. koja govori o princu Pavlimiru, potomku slavenskoga djeda i bake Rimljanke. Pavlimir je rođen u Rimu, a došao je u Gruž jer su u Rimu izbili nemiri. Zajedno s izbjeglicama iz Epidaura koje su živjele po šumama osnovali su Raguzij, kojega Slaveni zovu *Dubrovnic*. Imamo sačuvanu i verziju te legende kod Tome Arhiđakona iz 13. st. prema kojoj su došljaci iz Rima napadali Epidaur i oslabljen ga osvojili i uništili. Miješajući se s Epidaurijcima, postali su jedan narod i osnovali Raguzij, odnosno Dubrovnik na mjestu gdje je nekada bila šuma. Najstariji dubrovački kroničar iz 14. st, Milecije, u svojoj kronici u stihovima kombinira predaju Konstantina Porfirogeneta i popa Dukljanina, na neznatno drugačiji način tumačeći podrijetla i značenja imena gradova. Ono što je ovdje važno primijetiti jest to da je ta predaja bila živa u vremenu iz kojega potječe korpus za naše istraživanje i da su ljudi u nju vjerovali, za što pronalazimo potvrdu u ispravi 129 (Stojanović 1929: 124-125). Naime, njome braća župan i vojvoda Sankovići Dubrovčanima vraćaju cijelu konavosku župu, gdje su prema predaji, koja se kako kažu prenosila *ô(d)ь ednoga kolêna do drugoga*, Dubrovčani živjeli prije razaranja *staroga Dubrovnika*, a pravo i dostoino estъ u vsakomu vratiti i dati svoju pravъ i svoju baćinu.

4.1 Važnost dubrovačke luke

Opće prihvaćeno je mišljenje povjesničara i arheologa da je Raguzij, u kojega su se sklonile izbjeglice iz Epidaura, Salone i drugih opustošenih gradova, postojao i ranije, čemu u prilog govori obilje arheoloških nalaza koji potvrđuju da su se raguzejskom lukom koristili Rimljani iz doba cara Justinijana. Ničetić (1996) razvija pretpostavku da je strateški položaj toga naselja i luke morao biti od presudne važnosti i tisuću godina ranije, za vrijeme grčke kolonizacije Jadrana (5. st. pr. Kr.) jer se način plovidbe nije mijenjao gotovo dva tisućljeća. Za sigurnu plovidbu u vrijeme kada nisu postojali kompas i kormilo⁶⁹ i kada se putovalo isključivo danju u prosjeku 45 milja, bilo je važno imati dovoljan broj luka koje su odgovarale rečenoj dnevnoj udaljenosti plovidbe. U lancu luka na istočnoj obali Jadrana prema Ničetiću (1996: 103) dubrovačka, tj. raguzejska nikako nije mogla biti preskočena jer udaljenosti između grčkih luka Lješ – Budva – Dubrovnik – Lumbarda – Vis odgovaraju točno dnevnim udaljenostima plovidbe, a ako bi se Dubrovnik izostavio, između Budve i Lumbarde bilo bi 85 milja, što je i u antici i u srednjem vijeku bilo nemoguće preploviti. Vodeći dakle računa o dovoljnome broju luka, bez kormila i kompasa također je bilo važno ploviti uz povoljne vjetrove, morske struje i razvedene obale, gdje su otoci i vrhovi brda služili kao orijentacijske točke pa se u tom kontekstu istočna obala Jadrana u usporedbi s nerazvedenom zapadnom činila puno mudrijim izborom za putovanje morem. To se odrazilo i na gospodarstvo istočne obale pa se tijekom čitavoga srednjeg vijeka promet od Venecije do Levanta doista i odvijao uz dalmatinsku obalu Jadrana (Lučić 1991: 13). Dakle, za dominaciju je nad Jadranom važnije bilo imati uporišta na njegovoj istočnoj obali pa odatle potječe i interes brojnih srednjo- i južnoeuropskih srednjovjekovnih (i novovjekovnih) velesila za Dalmaciju, a posebno za Dubrovnik. Osim iz trgovačkih i gospodarskih razloga, Dubrovnik je bio primamljiv i kao mornarička vojna utvrda iz geografskih razloga – dijelom je bio zaštićen otokom Lokrumom, a dijelom otvoren naletima vjetrova pa su se neprijateljske lađe lako mogle razbiti o stijene, dok su ga s kopnene strane štatile i zidine i planina.⁷⁰

Propašću Epidaura Raguzij je preuzeo funkciju središta čitavoga područja (Janeković Römer 2011: 211). S jedne strane, on je bio jedna od karika u lancu istočnojadranskih luka, i to ona ključna karika na kraju Jadranskoga mora, tj. na Otrantskim vratima kroz koja je prolazila cijela trgovina od Venecije do Levanta. S druge strane, dubrovačka diplomacija stoljećima se

⁶⁹ Kompas je izumljen u 12. st., a kormilo u 13. st.

⁷⁰ U tome je gradu čak i Napoleon planirao imati svoju mornaricu, a više o strateškome položaju Grada v. de Diversis (2004) i Maršal Marmont (1984).

odlikovala vrhunskim umijećem da pod svakom vlašću i u svim uvjetima održi svoju političku maksimu – slobodan razvoj i suverenitet (Cvjetković 1923, Berković 2009). Ta dva čimbenika pretvorila su Dubrovnik u jedno od najvažnijih trgovačkih i prometnih središta u srednjem vijeku. Trgovina je vrlo duboko prožimala i građanski i patricijski sloj dubrovačkoga društva, a povezivala je i Dubrovnik sa zemljama u bližem i daljem susjedstvu, odnosno s prekomorskim zemljama (Italijom, Španjolskom, Francuskom), kao i sa zemljama u zaleđu (Raškom, Bosnom, Bugarskom, Humom). Iz pravnih, ali i drugih izvora⁷¹ možemo iščitati zanimljive pojedinosti o srednjovjekovnoj svakodnevici, bogobojznome kršćanskome mentalitetu i uređenju društveno-pravnoga života pravima i obvezama u prvome redu vladara, trgovaca i carinika, ali i drugih građana.

4.2. Izmjene vlasti i njihov utjecaj na Grad

Kada je Bizant nakon slabljenja avarske moći krenuo u rekonkvistu Balkana, promjena kulturne, političke i etničke slike u obliku romansko-slavenske simbioze uzrokovane avarsko-slavenskim osvajanjima bila je trajna. Bizant je vratio svoja područja pa je tako i Dubrovnik od osnutka do 1205. godine bio pod njegovom vlašću.⁷² Međutim, tu bi vlast bilo bolje nazvati zaštitom i razlikovati je od mletačke represivne vlasti koja je nastupila 1205. i trajala do 1358. godine.⁷³ Pod dalekom zaštitom Bizanta, Dubrovnik je slobodno uređivao i razvijao svoju upravu i vanjskopolitičke odnose. Bizant nikada nije sprječavao dubrovačke trgovce u poslovima na koju su se god stranu okrenuli, štoviše, pomagao im je u širenju trgovine. Tako do pada pod Mletačku Republiku dimenzije dubrovačke trgovine sežu od Rovinja, Ravenne i Venecije na sjeveru do Andijanopola i Bugarske na jugu te od Raške na istoku do Barija i Pize na zapadu (Lučić 1991: 267). Iz dubrovačkoga bizantskog razdoblja osim Povelje Kulina bana u Dubrovačkome arhivu nije nam sačuvana nijedna isprava na starohrvatskome jeziku.

Nakon što je Venecija osvojila Carigrad i osnovala Latinsko Carstvo, postala je najvećom trgovačkom silom na Mediteranu, a to je značilo i svjetskom silom. Godine 1205. zagospodarila

⁷¹ Osim živopisna opisa grada Dubrovnika Filipa de Diversisa, vrlo je zanimljivo i djelo Bena Kotruljevića *O trgovini i o savršenom trgovcu*, u kojemu je opisao pravila trgovine, knjigovodstva, brakova, miraza, pa čak i odijevanja trgovaca (Harris 2006).

⁷² Godine 1204. križari i Mlečani zauzeli su Carigrad pa je tada Dubrovnik pao pod njihovu vrhovnu vlast.

⁷³ Nakon poraza Mlečana u ratu s ugarsko-hrvatskim kraljem Ludovikom I. godine 1358. Zadarskim je mirom Dubrovnik kao integralni dio Dalmacije priznao ugarsko-hrvatsku krunu i nastavio se slobodno razvijati kao u doba bizantske vlasti (Statut 1990: 13).

je i Dubrovnikom te mu, kao što je rečeno, počela nametati mnoga ograničenja u pomorskoj trgovini kako bi sebi ondje osigurala monopol.⁷⁴ Tako je zabranjena trgovina s Egiptom (1224.) i s gradovima sjevernije od crte Zadar-Ancona (1226.), ali valja reći i to da se Mlečani nisu uvijek strogo pridržavali proklamiranih ograničenja.⁷⁵ Primjerice, Dubrovčani su u mediteranskim lukama kao mletački podanici uživali stanovitu zaštitu i dobivali su povlastice u svim važnijim talijanskim gradovima. Ipak, mletački su kneževi (koji su bili najviši izvršni organ vlasti u Dubrovniku) spretno okretali dubrovačku trgovinu prema zemljama u zaleđu. Iako je mletačka vlast kočila dubrovački napredak, Dubrovčani su iz toga uvijek nastojali izvući maksimum. „*Dubrovački trgovac je malo osjetljiv na bilo koju političku promjenu. Priznaje odmah novu vlast. Uporan i spretnan žuri od svakog tražiti i dobiti povlastice. Tok razmjene dobara i novca stalno se obnavlja i iznova potvrđuje ugovorima kod novih dinastija održavajući kontinuiranu trgovačku živost*“ (Lučić 1991: 67).⁷⁶ Odatle i povećani broj ćirilčkih isprava u razdoblju od 1205. do 1358. između Dubrovnika i kontinentalnih susjeda (Raška, Bosna, Hum, Bizant i Bugarska) koje su dakako pisane na zajedničkom im slavenskome jeziku. Okolnosti na Balkanu su se promijenile i utoliko što su se stvorile Raška i Bosna pa je postalo potrebno pravno urediti poslove s tim zemljama koje su prije, zajedno s Dubrovnikom, bile dio Bizanta, a sada su postale neovisne, dok je Dubrovnik pao pod mletačku vlast. Iz ovih je nešto više od 150 godina 'sukob' zabilježen u 69 povelja od ukupno sačuvane 82 povelje. Povlastice isposlovane u tom razdoblju dovele su do toga da je Dubrovnik u 13. st. postao najvažnijom točkom u posredničkoj trgovini između Istoka i Zapada.⁷⁷

Od 1358. do 1526. godine Dubrovnik priznaje hrvatsko-ugarsku krunu i priključuje se Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske. Ludovik I. vratio je Dubrovniku slobodu trgovine, a mletački knez i nadbiskup napustili su grad i otad vlastela sama bira kneza iz svojih redova. Pred kraj 14. st. Dubrovnik obnavlja ugovore sa zaleđem, a dobiva i nove trgovačke povlastice od Osmanskoga Carstva i Bosne, što odražava dubrovačku novonastalu političku neovisnost te ponovno rasplamsavanje dubrovačke trgovine nakon završetka mletačke vlasti.

⁷⁴ Ne postoje prvorazredni izvori o točnim uvjetima pod kojima je mletačka vlast u Dubrovniku zamijenila bizantsku. Prvi je izvor koji svjedoči o ograničenju dubrovačke trgovine tek iz 1224. godine, dakle s 20 godina zakašnjenja.

⁷⁵ Mletački su kneževi nekoliko puta protjerivani iz Dubrovnika, pa su se morali učiniti neki ustupci mletačke vlasti dubrovačkoj pomorskoj trgovini.

⁷⁶ Berković (2009: 206) smatra da je ta politička neutralnost jedan od ključnih čimbenika koji su pridonijeli višestoljetnome gospodarskome prosperitetu dubrovačkih građana. Detaljnije o mjerilima „*dubrovačkoga diplomatskog barometra*“ v. Cvjetković 1923: 13-21.

⁷⁷ Detaljnije o tome koje su se sirovine izvozile iz zaleđa na Zapad, a koja se roba uvozila na Istok, te što su Dubrovčani sami proizvodili i čime su sve trgovali v. de Diversis 2004, Lučić 1991. i Statut 1990.

Sredinom stoljeća, dakle na prijelazu vlasti, Dubrovnik je u nekoliko navrata poharala kuga (1348, 1357, 1366, 1374) ubivši veliki broj stanovnika, o čemu govore i povelje iz korpusa.⁷⁸ Unatoč tomu što ljudi tada još nisu znali prave uzroke bolesti, grad je bio na visokome stupnju razvoja, čemu u prilog govori i podatak da je Dubrovnik u razdoblju epidemije kuge bio jedan od prvih gradova u svijetu koji je osnovao karantene za oboljele, a dovodio je školovane liječnike uglavnom iz Italije te ih vrlo dobro plaćao⁷⁹ i rijetko ih “posuđivao” okolnim mjestima bez dobre medicinske pomoći.⁸⁰ O razvijenosti svjedoče i napredno moreplovstvo (Dubrovnik uopće ne kasni u razvoju nautičkih vještina za ostatkom svijeta⁸¹) te spomenuta vješta diplomacija (primjerice Dubrovnik je prije Engleske imao konzularne predstavnike u drugim zemljama). Iz razdoblja nakon 1358, tj. od osnutka Dubrovačke Republike do kraja 14. stoljeća konstrukcije koje izražavaju 'sukob' sadržane su u 94 povelje od ukupno sačuvanih 130. U usporedbi s razdobljem mletačke vlasti od 150 godina prije, 'sukob' se izražavao 15% rjeđe, a mogući je razlog taj što je Dubrovniku vraćena puna sloboda trgovine i upravljanja.

„*Državnička radnja dubrovačke državnice (...) kazat će istom onda sav smisao, kad bude osvijetljena činjenicama, koje su joj prethodile, koje su je pratile i koje su joj proizvele posljedice*“ (Cvjetković 1923: 30). Tako iz ovoga kratkoga povijesnog pregleda možemo istaknuti nekoliko činjenica koje se tiču *državničkih radnji* Dubrovnika zabilježenih u našem korpusu, a koje osvijetljavaju društveno-politički kontekst uporabe konstrukcija za izražavanje 'sukoba'. Isprave na kojima temeljimo istraživanje sakupljene su iz svih triju opisanih razdoblja dubrovačke povijesti, odnosno iz razdoblja kada je Grad bio pod vrhovnom vlašću Bizanta (7. st. - 1205.), Venecije (1205. - 1358.) i Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva (1358. - 1526.). Analizom korpusa ustanovljeno je da se pojam 'sukob' izražava u 163 isprave (od ukupno sačuvanih 213), od kojih je jedna isprava iz bizantskoga razdoblja (0,01%), 69 iz mletačkoga (42,33%) te 94 iz hrvatsko-ugarskoga razdoblja (57,66%). Da u razdoblju nakon 1358. ima više

⁷⁸ U skladu sa srednjovjekovnim kršćanskim svjetonazorom, bolest se tumači božjim gnjevom: *g(d) b(g) b posla svoju rasrdu po svētu i ô(d) tei rasrde dopustilb je na naše mēsto* 'gospodin Bog posla svoju rasrdu po svijetu i od te rasrde dopustio je na naše mjesto' (200).

⁷⁹ Liječnik je bio daleko najbolje plaćena osoba u Gradu. Plaća mu je sa stoljećima rasla, u 13. i 14. st. 300 - 500 perpera, u 15. do 1200. Brojevi se bolje razumiju ako se usporede s drugim zanimanjima, primjerice latinski notar je u ranijem periodu dobivao 100 perpera, slavenski 30-40 perpera, a u kasnijem latinski i slavenski notari dobivaju po 300-350 perpera, dakle još uvijek daleko ispod liječnika.

⁸⁰ Ovaj je podatak zabilježen i u ispravama gdje se dubrovački liječnici ispričavaju što ne mogu obilaziti bolesnike van grada: *s vama imamo uvēb da ni ne usilujete nigdē poslati lēčiti ôsvēb dubrovnika* 's vama imamo dogovor da nas ne silite nigdje poslati liječiti van Dubrovnika' (189). To bi naime bilo protiv dogovora, a i liječnici su stariji ljudi: *jerb smo ljudije vrēmenni i stari mnogo i ne moremo poki jerb jedva ôvbdē po gradu hodimo* 'jer smo ljudi vremešni i stari mnogo i ne možemo poći jer jedva ovdje po gradu hodamo'.

⁸¹ Dubrovačka se vlada brinula o dobro i sigurno opremljenim brodovima, vrlo razvijenome moreplovstvu i pomorskomu pravu, v. Statut glava 8 (1990).

konstrukcije pojma 'sukob' objašnjava se i većim ukupnim brojem sačuvanih povelja iz toga razdoblja. Usporedbom relativnih brojeva iz razdoblja prije i nakon 1358. 'sukob' se izražava u 84% isprava iz mletačkoga razdoblja Dubrovnika, a od ukupno sačuvanih povelja iz hrvatsko-ugarskoga u 72% isprava, što upućuje na to da je nakon oslobođenja od Venecije stanje u Dubrovniku ipak bilo nešto mirnije.

Spomenute su vrhovne vlasti i njihov utjecaj na dubrovačku politiku i gospodarstvo zajedno s drugim opisanim povijesnim i geografskim okolnostima (iznimno važan geografski položaj Grada, razvoj pisarske djelatnosti, strategija mirovne politike, tj. želja za suradnjom i razvojem itd.) direktno utjecale na sadržaj isprava, njihovu brojnost i same sudionike. U Državnome arhivu u Dubrovniku čuvaju se dragocjene trgovačke javne i privatne isprave gotovo 800 godina, odnosno od druge polovice 13. st kada je u Dubrovniku uspostavljen notarijat (Čremošnik 1932, Katičić 1998, Šufflay 1904).⁸² Osnivanje notarijata objašnjava i veći broj isprava od kraja 13. st, odnosno relativno malen broj sačuvanih isprava do tada (svega tridesetak).

Dokumenti Dubrovačkoga arhiva svjedoče o gradu iz kojega su se granali i u kojemu su završavali svi važniji srednjovjekovni trgovački putovi. Manji dio te građe, koji je napisan na starohrvatskome jeziku i ćirilici od razdoblja 12. do 14. st. poslužio je kao korpus za analizu konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'. Govoreći o 'sukobu', valja istaknuti da je „*dubrovačka vanjska politika vođena na načelu realnosti i miroljubivosti. Jedno od glavnih načela dubrovačke vanjske politike bilo je i izbjegavanje konflikata u međunarodnim odnosima, kao i nastojanje da se konflikti, ako ipak nastanu, rješavaju na miran i kompromisan način*“ (Berković 2009: 209). Dakle, u prethodnim razdjelima opisane povijesne okolnosti odgovaraju i na pitanje zašto je pojam 'sukob' u ispravama između Dubrovnika i kopnenih susjeda zanjekani u zapovjednim klauzama, relativiziran pogodbenim *ako*-konstrukcijama te u pravilu kažnjavan.

⁸² Arhiv se nekoliko puta tijekom povijesti selio na relaciji Beč - Beograd - Dubrovnik (Čremošnik 1948) te su pritom neke povelje i nestale.

4.3 Slavenizacija, pravo i politika

Pravno-gospodarski, kulturni i religijski utjecaj Talijana, posebno Mlečana, bio je u srednjem vijeku vrlo jak. Međutim, kao što je već napisano, nije sva latinska kultura Dalmacije “uvezena” putem kulturno-političkoga zračenja iz Italije, već je Dalmacija kao prostor rimske kolonizacije bila područje s vlastitom latinskom i romanskom tradicijom još iz antičkoga doba (od 3. st. pr. Kr.). Ta je tradicija zapravo bila dovoljno jaka da je potisnula ostatke ranije grčke kolonizacije toga prostora, ali ipak ne toliko jaka da bi neutralizirala utjecaj novopridošlih Slavena. Romanska je sastavnica tako počela blijedjeti prvo u izvangradskome prostoru, a potom i u gradovima. Povezani svakodnevicom, Slaveni su se postupno infiltrirali u sve romanske slojeve društva.⁸³

U izvorima se proces slavenizacije Dalmacije može pratiti već od 10. i 11. st., a smatra se da je taj proces u 14. st. završen (Janeković Römer 2011: 4, 8), što znači da naš korpus potječe iz posljednjih dvaju stoljeća pred sam kraj završetka toga procesa. Kada se govori o srednjovjekovnome Dubrovniku, slika nije drukčija, a riječ je o duboko slaveniziranome gradu. Imena osoba koje sudjeluju u pravnome činu uključujući i pisara otkriva promjenu etničkoga balansa u korist Slavena, iako neki naši stariji filolozi smatraju da je Dubrovnik u 13., pa čak i krajem 15. st. još uvijek pretežno romanski grad (Jireček 1903: 502, Rešetar 1894: 328). Takvo stajalište kritizira Čremošnik (1952: 74) navodeći imena sudaca i svjedoka iz 12. st., s pravom se pitajući „*da li je jednome Držimiru, Dobriši ili Povrženu ćirilica nepoznata i jezik teško razumljiv*“. I Janeković Römer (2011: 7) ističe da je Slavenima u 13. st. latinski sve više bio strani jezik, te da imena ljudi i mjesta otkrivaju etničke promjene u korist Slavena. Poznato je da je Dubrovnik u srednjem vijeku bio višejezičan grad (Janeković Römer 2011, Isailović 2014), a govorilo se latinskim, talijanskim, raguzejskim (romanski govorni dijalekt) i dakako slavenskim, odnosno staroštokavskim. Iako se još i u 15. st. latinskim govorilo u vijećima i državnim ustanovama (npr. na sudu), već u 13. st. starohrvatski je jezik bio ne samo najrašireniji materinski jezik, već je za većinu stanovništva bio jedini jezik, iako se vlastela borila za prevlast raguzejskoga (Janeković Römer 2011: 14). Slavenski je bio sveprisutan i u poslovnome životu i trgovini, što potvrđuju i isprave između Dubrovnika i balkanskih susjeda, koji su i sami govorili nekom od varijanata srednjovjekovnoga štokavskog.

⁸³ U plemićke već od 11. st.

Unatoč prevlasti slavenske sastavnice, romanskim kulturnim i etničkim nasljeđem Dubrovnik se rado hvalio⁸⁴, posebice svojom pripadnosti katoličanstvu⁸⁵, koje ga je povezivalo sa zapadnim svijetom, a razdvajalo od istočnoga. Iz *Statuta* (1990) saznajemo o odnosu Dubrovčana prema strancima i pripadnicima drugih vjera. Dubrovnik je kao sjecište trgovačkih putova zapravo vrvio strancima. Međutim, oni su imali vrlo ograničena prava i mogućnosti, a neki nisu ni smjeli ući u grad. Talijani su u Dubrovniku imali veća prava nego drugi stranci. Zapravo su pripadnici drugih vjera bili od svih ostalih stanovnika najmanje prihvaćeni, nisu mogli dobiti status građana⁸⁶ niti (osim u iznimnim situacijama) stanovati u Dubrovniku.⁸⁷ Tomu je razlogom bilo političko distanciranje od heretičkih (bogumili iz Bosne), pravoslavnih (Raška), a kasnije i muslimanskih (Osmansko Carstvo) zemalja u zaleđu koje su prijetile osvajanjem. Davanje velikih povlastica trgovcima iz zaleđa, plaćanje danka raškim i bosanskim velikašima i održavanje mirnih odnosa, bio je dio strateške politike grada Dubrovnika u sprečavanju njihova prodora u grad (Janeković Römer 2005: 6). Tako je Dubrovnik ističući svoju romansku tradiciju i katoličanstvo dobivao zaštitu od zapadnih zemalja i pape te vrlo selektivnim naseljavanjem grada držao kopnene susjede na distanci održavajući s njima mirne poslovne odnose i sprječavajući moguće osvajanje i politički utjecaj.

Iako su Dubrovčani isticali i branili katoličanstvo, njihov je odnos u razdoblju postojanja Dubrovačke Republike (od druge polovice 14. st.) prema toj vjeroispovijesti zapravo bio ambivalentan jer je kler u političkome svjetovnom životu bio marginaliziran, a crkvena je hijerarhija bila potpuno podvrgnuta svjetovnoj (Janeković Römer 2005: 13). Međutim, u razdoblju Dubrovnika kao komune, Lučić (1991: 69) među ostalim organima vlasti navodi i vrlo važnu ulogu nadbiskupa, ističući da mu je autoritet bio i iznad kneza pa čak i gradske skupštine. I sama građa korpusa svjedoči o bogobojažnome svjetonazoru i velikoj ulozi kršćanstva u pravu, što se vidi u kršćanskim pozdravnim formulama u protokolima te u

⁸⁴ Do te mjere da su se čak izmišljali ugledni romanski preci (Harris 2006: 186).

⁸⁵ Slaveni su vrlo rano po dolasku na Balkan pokršteni, a misu su držali na slavenskome, a ne latinskome jeziku, što je bilo osuđeno na splitskim sinodima u 10. i 11. st. Međutim, u kasnijem je srednjovjekovlju rasla snošljivost crkvenih velikodostojnika prema slavenskome glagoljaškome bogoslužju.

⁸⁶ Građanstvo se dobivalo rođenjem, međutim ako osoba duže vremena nije boravila u gradu, gubila je status građanina. Ostali su mogli dobiti građanstvo pod određenim uvjetima (npr. ako su godinama živjeli i radili u gradu, ondje kupili nekretninu i sl.). Nije bio rijedak slučaj niti da se građanstvo izgubi, a uzroci su najčešće bili zločin i izdaja, ali i već spomenuta preduga odsutnost. Vjeroispovijest je pritom također igrala vrlo važnu ulogu, odnosno vlada je priznavala samo katoličku vjeru.

⁸⁷ Berković (2009: 206) piše da su pripadnici drugih vjera bili u Dubrovniku dočekani s visokom dozom tolerancije. Međutim, takav je odnos razvijen tek kasnije u razdoblju Republike. U razdoblju komune (do 1358.) nailazimo na događaje koji daju naslutiti upravo suprotno (osim *Statuta* (1990) v. također Janeković Römer (2005, 2011)), iako same isprave koje su većinom prijateljske o tomu ne govore. Dapače, Dubrovčani su u ispravama nudili raškim kraljevima da se od progona smiju skloniti u Dubrovnik, unatoč njihovoj pravoslavnoj vjeroispovijesti.

kletvama i prijetnjama Božjom kaznom u eshatolima. Elementi crkvenoga prava vidljivi su i u Statutu grada Dubrovnika (1272, 1990), dokumentu na kojemu su se temeljili privatno- i javnopravni odnosi u dubrovačkome društvu.

Međutim, unatoč utjecaju kršćanstva te starogrčkih, rimskih i bizantskih elemenata, Statut i isprave iz našega korpusa rezultat su višestoljetnoga razvoja Dubrovnika i kodifikacije mnogih običajnopравnih normi te su u najvećoj mjeri prožeti starim hrvatskim, odnosno slavenskim pravnim shvaćanjima (Statut 1990: 47). Janeković Römer (2011: 2) ističe da je temelj dalmatinskoga, pa tako i dubrovačkoga srednjovjekovnog identiteta bilo rimsko-bizantsko nasljeđe, slavenska sastavnica, mediteranska kultura i kršćanstvo, pa su tako slavenski, romanski, bizantski, antički i kršćanski elementi na jedinstven način utkani i u dubrovačko pravo. U analizi konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' Statut grada Dubrovnika nije uključen jer je pisan na latinskome jeziku.

Dubrovnik je u razdoblju iz kojega je i naš korpus bio jedini slobodan obalni grad okružen u potpunosti Raškom (Srbija, Zeta, Travunija i Zahumlje) i već je istaknuto da je kao najznačajnija pomorska luka bio je stoljećima vrlo privlačan okolnim vladarima (Lučić 1991: 42). Jedini slavenski vladar kojemu je uspjelo ući u Grad s namjerom da ga osvoji bio je raški veliki župan Stefan Nemanja, ali je ubrzo istjeran i Dubrovnik je nastavio razvijati svoju trgovinu pod dalekom zaštitom Bizanta. O ratovima, pograničnim razmiricama i napadima iz zaleđa u korpusu saznajemo tek indirektno, odnosno sačuvane su izjave pomirbe, želje za suradnjom te davanje povlastica. Nakon osnivanja notarijata (1278.), sačuvano je i više privatnih isprava pa se odonda može čitati i o sukobu među pojedincima. Međutim, sukobi nisu bili toliko česti kao u ostalim dalmatinskim i europskim gradovima zahvaljujući trajnosti i stalnosti dubrovačkih institucija i zakona (Janeković Römer 2005: 6). Isprave iz korpusa od 12. do 14. st. također svjedoče o sve većoj ulozi vladavine prava u društvu, a vladari umjesto osvete pozivaju na zakon i red te osvješćuju građane o tome novom konceptu:

32) *mi se ô(d) pravde ne moremo dêliti* 'mi se od pravde ne možemo dijeliti' (136)

33) *da tko gode bude iskati zakonomъ i po prav'de u dubrovniku, dubrovnikъ mu hokje po pravde i zadovolje učini(t)* 'da tko god bude iskao zakonom i po pravdi u Dubrovniku, Dubrovnik mu hoće po pravdi i zadovoljstvo učiniti' (249)

Dubrovačko društvo se tijekom srednjega vijeka, u vrijeme kada je pravni sustav na ovim prostorima bio tek u povojima, na različite načine štitilo od korupcije⁸⁸ te je u pravnome pogledu bilo za ondašnje prilike napredno. Ipak, još nema nikakvih naznaka jednakosti pred zakonom, budući da je formalnopravna jednakost razvijena tek nakon građanskih revolucija (18. st.). Ljudi su bili diskriminirani na temelju društvenoga sloja, vjere i spola, ali je društveni život zahvaljujući Statutu, poveljama i ugovorima ipak bio pravno uređen, što je svakako doprinosilo miru i gospodarskome razvoju.⁸⁹ Na tim je uredbama svoj razvoj nastavila kasnije i Dubrovačka Republika. „*Dubrovačka politika u osvit novoga vijeka uvelike se oslanjala na Cicerona i njegovu postavku o državi kao najjačoj odrednici života pojedinca, na Aristotelovu ideju o dobru kao cilju države te na kršćanski humanizam i moral*“ (Janeković Römer 2016: 102).

Jedna je od osnovnih sastavnica takve politike bilo poštivanje zakona i etičkih normi, što je doprinijelo razvoju komunalnih organa: skupštine, vijeća i sudstva. Gradska skupština bila je najviši politički organ od kojega se tražio pristanak za sve važnije odluke, a sastojala se od klera, vlastele i pučana. Knez je bio najviši izvršni organ vlasti, on je bio predstavnik Grada koji je odlučivao o vanjsko-političkim i unutrašnjim pitanjima te sklapao ugovore pa se tako i njegovo ime, kao jednoga od ključnih sudionika pravnoga čina, u poveljama često spominje. Dio su izvršnoga organa vlasti i suci, koji u suradnji s konzulima, knezom i vijećem donose presude u sporovima. Knez je bio taj koji je odabirao suce i vijećnike za Malo vijeće – osnovno tijelo izvršne vlasti, a knez i Malo vijeće dalje su zajedno birali članove Velikoga vijeća, koje je bilo vrhovno zakonodavno tijelo. Iz izloženoga se vidi koliko je knez na svim razinama bio uključen u politički život grada te se može naslutiti i što je to značilo za grad i sukobe u vrijeme kada je na toj poziciji sjedio Mlečanin usmjeravajući vanjskopolitičke odnose prema zaleđu.

Razvitak komunalnih organa u Dubrovniku ne može se odvojiti od njegova gospodarskog napretka koji se pak zasnivao na sve većoj pravnoj sigurnosti koju je vlast nastojala uspostaviti

⁸⁸ Primjerice kratkim mandatima, izuzetno malim plaćama sudaca i diplomata (kako bi se postigla motiviranost javnim dobrom, a ne zaradom) te različitim zabranama (zabrana zadržavanja diplomatskih darova, zabrana privatnoga bavljnja poslom koji bi mogao biti vezan uz diplomatsku službu itd.), pa onda i kaznama. Također, postojala je posebna služba za nadzor računa, prihoda, glasanja, donošenja odluka te općenito za nadzor ponašanja građana, a vlada je obilato nagrađivala i dojave o zlouporabama državnih dužnosnika (Janeković Römer 2016). Raspon kazni za različita kaznena djela obuhvaćao je smrtnu kaznu (vješanjem, odsijecanjem glave i spaljivanjem), zatvor, sakaćenje (odsijecanje udova, nosa, vađenje oka/očiju), šibanje, žigosanje, javno izlaganje na stup sramote, izgon i novčanu kaznu (Statut 1990: 40). K tome spadaju i duhovne sankcije i prokletstva.

⁸⁹ Kao što je u tekstu već istaknuto, i u vremenu prije Statuta (1272), grad je različitim ispravama uređivao društvene odnose na pravni način. Iako je Statut ostao osnovom života Republike, dobio je i dodatne 3 zakonske knjige, koje prate i uređuju daljnji razvoj društvenih odnosa (Knjiga svih reformacija, Zelena knjiga i Žuta knjiga), a dodana su mu i dva zbornika carinskih normi (Statut carinarnice grada Dubrovnika te Novi carinski zakonik) (Statut 1990).

(Statut 1990: 12). U takvim je okolnostima naravno važno bilo imati i pismene pojedince koji su u ime sklapali važne poslove. Kada se u Dubrovniku uspostavlja notarijat kao javno-pravna gradska ustanova⁹⁰, vlast imenuje službene i za taj posao obrazovane notare. Razvijen i moderan trgovački grad Dubrovnik u srednjem je vijeku osim pisara i svećenika (te dakako trgovaca) privlačio i ostale intelektualce onoga doba: učitelje, liječnike i umjetnike.

Od 11. st. dubrovačka komuna obuhvaćala je Astoreu (Župu, Šumet, Gruž, Rijeku, Zaton i Poljice, a neko vrijeme i Cavtat) te manje otoke (Lokrum, Koločep, Loput i Šipan). U 13. st. dobili su otok Lastovo, a u 14. Pelješac sa Stonom te pojas povrh Župe dubrovačke od Ljute na granici Konavala do Petrova sela iznad Rijeke dubrovačke te otok Mljet. Nakon 1358. stekli su još Slansko Primorje, Konavle s Cavtatom i neke manje otoke. Tako je na kraju 14. st. dubrovačko područje obuhvaćalo između 1090 km² i 1375 km² te od 35000 do 45000 stanovnika, a u samome gradu živjelo ih je oko 10 000⁹¹ (Statut 1990: 14, Leksikon Marina Držića).

4.4 Zaključno o povijesnim okolnostima

Iz povijesnih okolnosti koje su pratile nastanak i razvoj grada možemo iščitati nekoliko važnih stavki kada je u pitanju 'sukob'. Kao glavna luka i središte Mediterana, kao grad grad trgovaca koji je obilovao različitim nacionalnostima, kulturama, jezicima i tradicijama od kojih je mnoge stoljećima i sam baštinio, Dubrovnik je vještom diplomacijom želio stvoriti i održati stanje mira sa susjednim zemljama. Takvo se stanje na razini pravnih tekstova odrazilo na način da se 'sukob' mnogo rjeđe izjavljivao ili konstatirao, već se daleko češće zabranjivao i uvjetovao postavljajući konstrukcije za njegovo izražavanje u kontekst zanijekanih zapovjednih *da*-klauza i uvjetnih *ako*-klauza. Ukoliko se ispravama ipak izjavljivao 'sukob', najčešće je tada riječ o kažnjavanju i proklinjanju onih koji potiču sukob, što je opet u skladu s mirovnim politikom Grada.

Gledajući period od 12. do 14. st, u razdoblju pod mletačkom vlasti (iako je riječ o čak 150 godina vladavine) sačuvano je manje dubrovačkih isprava nego u razdoblju u posljednjih 50-ak godina 14. stoljeća iz ugarsko-hrvatskoga perioda. Međutim, u ispravama iz mletačkoga

⁹⁰ Od 1278. su sačuvane notarske knjige za koje se smatra da su postojale i ranije, ali su bile nesustavne i u vlasništvu pisara.

⁹¹ Broj stanovnika u 14. st. značajno je varirao zbog spomenute pandemije kuge.

perioda više isprava sadrži konstrukcije za izražavanje 'sukoba', a kasnije ih bilježimo manje jer je Dubrovnik zadobio izvjesnu samostalnost u upravljanju i trgovini te se počeo slobodnije razvijati. S gospodarskim napretkom ide i opći razvoj, pa tako i razvoj prava i notarijata, što objašnjava zašto ima toliko više sačuvanih isprava od kraja 14. stoljeća za razliku od prethodnih razdoblja. Razvoj pravosuđa također leži u pozadini onih konstrukcija koje pozivaju na prestanak običajnoga prava i prakse otimanja i osvete, odnosno pozivaju na poštivanje reda i zakona.

5. POJAM 'SUKOB'

Odabiru i analizi konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' prethodi detaljno definiranje toga pojma. Istraživanje započinjemo analizom njegova značenja u različitim jezičnim i strukovnim rječnicima i enciklopedijama. Međutim rječnici, što je i očekivano u takvim vrstama izvora podataka, nastoje definirati 'sukob' široko i apstraktno, tako da definicije obuhvate što više pojedinačnih slučajeva. S jedne strane, takve su nam „shematizirane“ definicije jasno ukazale na to da se svaki sukob može svesti na dva osnovna tipa – sukob između dviju ili više osoba i sukob unutar iste osobe. Jezični rječnici doprinijeli su nešto cjelovitijoj slici dodatnim informacijama o dijakronijskim pomacima u značenju samoga leksema *sukob* i negativnim konotacijama. S druge strane, definicije iz rječnika za našu su temu ipak ostale preopćenite jer osim što nisu dovoljno isprofilirale 'sukob' u odnosu na druge bliskoznačne pojmove, nisu niti riješile pitanje rubnih primjera poput kletve, kazne, prijetnje i sl. Mnoga pitanja koja se tiču razgraničenja 'sukoba' od 'nesukoba' na temelju proučavanja samo rječničke građe ostala su otvorena.

Stoga je za smještanje neke pojave u kategoriju 'sukoba' nužno preciznije definiranje kriterija pa smo u proučavanje i definiranje 'sukoba' uključili i teorijsku nadopunu u vidu suvremenih, prvenstveno socio-psiholoških pristupa koji određuju osnovne kriterije i uvjete da se nešto nazove *sukobom*. Najvažnije teorije i pristupe prikazat ćemo u drugome dijelu ovoga poglavlja. U trećemu dijelu sliku pojma 'sukob' stvorenu na temelju rječničke i teorijske literature dopunjujemo podacima o srednjovjekovnome društveno-povijesnom kontekstu. Time želimo doprinijeti cjelokupnoj kontekstualizaciji konstrukcija za izražavanje 'sukoba' prikazom odnosa srednjovjekovnoga društva prema njemu te onoga što se o tome odnosu može iščitati iz samih isprava. Taj analitički postupak zaokružuje cijelu dosad iznesenu povijesno-kulturološku, tekstološku i pragmatičku pozadinu, koja je temelj svake kontekstualno utemeljene jezične analize. U završnome dijelu predstaviti ćemo konkretan izbor kriterija i definiciju jezgrene strukture 'sukoba' izgrađenu u sprezi literature s posebnim osvrtom na model dinamike sile (Talmy 2000) i potvrde iz korpusa. Također, tu donosimo i prikaz očekivanih rubnih primjera iz kojih se vidi odnos prema jezgrenoj strukturi. Na tim se definicijama i kriterijima temelji odabir konstrukcija za izražavanje 'sukoba' i njihova analiza.

5.1 Leksikografske definicije pojma 'sukob' i njihova primjenjivost na korpus

Analizu značenja pojma 'sukob' započinjemo istraživanjem rječničkih definicija, a obuhvatili smo definicije iz psihološke, sociološke, politološke i jezične perspektive. Najprije iznosimo kritički pregled definicija iz stručnih rječnika s obzirom na potvrde koje pronalazimo u ispravama, a potom donosimo i osvrt na jezične rječnike i njihove definicije leksema *sukob*. Također, ovdje želimo naglasiti da se leksemi *sukob* i *konflikt* u svoj rječničkoj građi definiraju na isti ili vrlo sličan način.⁹²

5.1.1 'Sukob' u stručnim rječnicima

U *Psihologijskome rječniku* (1992) sukob⁹³ je definiran kao „*vrlo širok pojam, koji označuje situaciju u kojoj postoje suprotna zbivanja i tendencije, ponašanja, čuvstva itd. U psihologiji razlikujemo interindividualni od intraindividualnog konflikta: prvi se očituje kao konflikt između dvoje ili više ljudi, a drugi kao konflikt unutar istoga čovjeka. (...) Glavno zanimanje psihologije usmjereno je na konflikte unutar čovjeka (...) kada se zbog različitih razloga ne možemo odlučiti što da učinimo: jer su motivi ili ciljevi, ili načini reagiranja međusobno nespojivi.*“ Katkad i isti cilj može biti pozitivno i negativno obilježen, tj. može istodobno privlačiti i odbijati. *Psihologijski rječnik* ističe da je takav slučaj istodobnog privlačenja i odbijanja najkompliciraniji i u životu najčešći. Budući da je intraindividualni sukob za psihologiju važniji, on se u *Psihologijskome rječniku* dalje detaljnije analizira i definira prikazom Lewinove teorije polja i Millerovih principa u vezi s tom teorijom, ali o tome će biti više riječi u sljedećemu potpoglavlju kada ćemo dublje ući u teorijska razmatranja. Iako u ispravama iz našega korpusa čitamo i o međuljudskim sukobima (što stvarnima, što mogućima) i o sukobima na jednoj strani kada ista vlast (metaforičkim odnosom institucija – organizam) mora odlučiti koji će se od dvaju suprotnih dogovora i zakona poštivati⁹⁴, u korpusu je ipak

⁹² Riječ je o domaćoj riječi i posuđenici koje autori rječnika i leksikona koriste na isti način, a te su riječi u sinonimskom ili eventualno u parasonimskom odnosu, tj. moguće je da među njima postoje određene značenjske razlike s obzirom na uporabu, što nismo istraživali.

⁹³ U tome rječniku pod natuknicom *konflikt*.

⁹⁴ Npr. Dubrovčani se nalaze u intraindividualnome sukobu (čime riskiraju i ulazak u interindividualni sukob) jer ne mogu kršiti svoje stare zakone po kojima je svatko u njihovome gradu slobodan, ali žele i udovoljiti svom prijatelju knezu Pavlu Radenoviću te uhititi i kazniti pastira koji se sakrio u Dubrovniku s njegovim navodno ukradenim blagom. Konačno se odlučuju ostati vjerni svojim zakonima moleći kneza da se ne ljuti: *za pastira (...) da je priběgalъ u našъ gradъ s tvoim dobitko'm (...) ako li bi vse blago ô(d) svêta uněľъ sobomъ ili ino čo učinilъ da mu je vĕra i sloboda i da si more slobod'no stojati (...) nemoi ni za zlo viděť i ne zazri ni ne moremo nikako naših' zakôn' slobonъčînъ prĕtvorit* (260).

značajno češće iskazivanje interindividualnoga, društvenoga sukoba. *Psihologijski je rječnik* u skladu s interesima psihologije usmjeren na pojedinca pa smo nadalje konzultirali sociološke i politološke rječnike očekujući u njima snažniji fokus na širu društvenu perspektivu kada je u pitanju sukob.

U *Rječniku sociologije i socijalne psihologije* (1977) navodi se da je sukob „*najviši stupanj borbe unutrašnjih suprotnosti koji dovodi do takvog njihovog zaoštavanja da pod određenim uvjetima one postaju isključne (...) i nepomirljive.*“ Iz te je definicije vidljivo da je latentna, unutrašnja ili skrivena strana sukoba ona osnovna i bez nje ne može doći niti do otvorenoga sukoba, što je u skladu sa socio-psihološkim pristupima koje ćemo iznijeti u sljedećem dijelu. Definicija navodi na zaključak da je sukob stupnjevita pojava, ali kao unutrašnja može ostati i neiskazana, što je važno jer upućuje na to da sukob uključuje i neke rubnije pojave poput nezadovoljstva. Na to ukazuje i *Psihologijski rječnik* definiranjem intraindividualnoga sukoba. Nadalje, sukob se „*očituje u nastojanju protivničkih društvenih subjekata da predusretnu i onemoguće zadovoljavanje interesa i ostvarivanje namjera protivne strane, makar po cijenu nanošenja štete i povreda, pa čak i njezinog uništenja.*“ Navedena tvrdnja vrlo je važna i kompatibilna je s teorijskim saznanjima ovoga poglavlja, koja ističu ključnu ulogu društva (odnosno živih subjekata) i povezanosti njihovih ciljeva prilikom sukoba. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije* upućuje i na konkretne vrste sukoba i druge natuknice (*fizički, kulturni, prikriveni, rasni sukob* itd), od kojih nam ostaje nejasnim zašto je natuknica *konfliktna situacija* izdvojena od natuknice *sukob* i kako se oni zapravo razlikuju, posebno uzimajući u obzir vrlo sličnu definiciju: „*konfliktna situacija nastaje zaoštavanjem borbe suprotnosti kada različitosti u pojedinim društvenim pojavama povećavaju svoju intenzivnost i pretvaraju se u protivrječnosti.*“ U svakom slučaju, pod natuknicom *konfliktna situacija* čitamo da u takvim situacijama „*dolazi do društvene opozicije natjecanja, antidruštvene aktivnosti, rasprava i sporova, klasne borbe, sukoba i rata.*“ Zbunjujuće je da se o sukobu govori kao o *primjeru* konfliktne situacije na isti način kao što se govori o sporovima i raspravama pa sukob prema tome ima manji opseg značenja od konfliktne situacije. S druge strane, važno je da se i sporovi i rasprave uključuju u konflikt, a ti su prizori sukoba vrlo česta tema isprava.

Sljedeći izvor koji smo konzultirali jest *The Blackwell Encyclopedia of Social psychology* (1995, 1996) prema kojemu sukob ima dva značenja: a) to je otvorena fizička ili simbolička konfrontacija u kojoj su riječi ili djela jedne strane suprotstavljene drugoj strani ili b) riječ je o sukobu interesa koji smješta sukob unutar misli jedne strane, odnosno to je situacija u kojoj dva

cilja jedne osobe ne mogu biti simultano ostvarena. Dva navedena tipa sukoba isticali su i prethodni rječnici pa se otvaraju pitanja: predstavljaju li oni jezgrenu strukturu svakoga sukoba i nije li na nekoj apstraktnijoj razini možda riječ o istome? Na ta pitanja trenutačno nismo u mogućnosti odgovoriti, iako nam teorijska literatura daje naslutiti pozitivne odgovore.⁹⁵ Ipak, bez analize i srednjovjekovnoga poimanja sukoba te konkretnih konstrukcija kojima se on izražavao nemamo uvid u to jesu li predložene shematske strukture sukoba tipične i u srednjovjekovnome kontekstu te koja će se konkretno struktura pokazati prototipnom. Ono što u upravo danoj definiciji sukoba smatramo zbunjujućim jest to što se intraindividualni sukob definira kao sukob interesa, a prema *Psihologijskome rječniku* (1992) sukob interesa je vrsta međuljudskoga sukoba („međuljudski konflikti dijele se na konflikte interesa i konflikte uvjerenja“), što je upravo suprotno definiciji koju nudi *The Blackwell Encyclopedia of Social psychology*. Prema citiranoj enciklopediji, oba tipa sukoba povezana su na način da drugi (unutarnji) često izaziva prvi (međuljudski), što se poklapa i s ostalim rječnicima. Međutim, naglasili bismo da otvoren međuljudski sukob ima i druge antecedente osim sukoba interesa⁹⁶, a sukob interesa ne mora prijeći u otvoreni sukob, već se može i raspustiti, tj. može rezultirati popuštanjem, pomirenjem i ne-akcijom. Također, ono što se naziva sukobom interesa (točnije bi bilo reći unutarnji ili intraindividualni sukob tako da se uključe i emocije, stavovi, stereotipi, vrijednosti, religija, spol, kultura, a ne samo interesi) ima i druge rezultate od onih u rječniku navedenih (npr. frustraciju, bolest ili čak institucionalizaciju – tj. proces „postajanja normalnim“⁹⁷). *The Blackwell Encyclopedia of Social psychology* ističe da je međugrupni sukob često intenzivniji nego onaj među individuama zbog socialnog identiteta, iluzorne korelacije, efekata grupne polarizacije i deindividuacije. To je važno jer isprave iz korpusa prije svega uređuju međunarodne zakone i odnose, gdje međugrupni sukobi zbog upravo spomenutih razloga jesu ili bi mogli biti vrlo razorni. Odatle se jasno vidi zašto se silno vodilo računa o tome da se oni spriječe ili kazne. Sukob prema citiranoj enciklopediji može rezultirati na tri osnovna načina⁹⁸: borbom (koja može dovesti do eskalacije), pregovaranjem (najbezbolniji način rješavanja sukoba) i arbitražom (davanjem odgovornosti trećoj strani, obično sudu, da razriješi spor). Dubrovnik je kao politički osviješten grad na razvijenome stupnju diplomacije naravno uvijek birao drugi ili treći način rješavanja sukoba, pogotovo onoga međugrupnog.

⁹⁵ V. primjerice Galtung (1996: 70).

⁹⁶ Primjerice ljutnju, različite vrijednosti i sl.

⁹⁷ Npr. odnos prema ženama u nekim muslimanskim zemljama.

⁹⁸ Konkretna vrsta sukoba koja može rezultirati na tri predložena načina je prema enciklopediji “konflikt *interesa*”, što zbunjuje jer je on u početnoj definiciji objašnjen kao “conflict *inside the head*”. Pitamo se kako izgleda pregovaranje i arbitraža “inside the head”. Da definicija bude još zamršenija, na kraju iznošenja triju načina kako se sa sukobom može nositi, navodi se “all three can be considered forms of *overt conflict*”.

Međutim, sukob među pojedincima (koji su također dijelom različitih grupa i imaju različite društvene uloge) bio je otvoren i manje diplomatski te je upravo stoga što je rješavan borbom katkad zapisan i dospio na višu razinu – sud ili u povelje između susjednih zemalja. O tome se rijetko pisalo i nema mnogo takvih isprava iz nekoliko razloga: zbog srednjovjekovnoga ideala sloge i mira, tj. zataškavanja sukoba, zbog nepismenosti većine stanovništva, posebno nižih slojeva koji su bili uključeni u takve borbe te nemanja prava glasa tih osoba.⁹⁹ Kada sukob preuzme oblik otvorene borbe, tada je vrlo često rezultat eskalacija. „*Eskalacija je glavni razlog zbog kojega je sukob na lošem glasu; ona često dovodi do raspadanja veza i proizvodi nasilje. Ipak, većina sukoba je puno blaža i može biti poprilično dobrotvorna. Blagi sukobi često doprinose rješavanju problema i motiviraju strane da pronađu bolja rješenja problema koji su ih prouzrokovali. Sukob je toliko ključan da je vrlo vjerojatno da će organizacije i društva stagnirati u svojem razvoju ako ga pokušaju spriječiti. Sukob treba biti upravljani radije nego spriječen.*“ (*The Blackwell Encyclopedia of Social psychology*, 1995) Sukob je jedan od pokretača napretka, ali je također već prema samoj definiciji on djelovanje u suprotnim smjerovima, pa smatramo da je napredak koji se postiže sukobom, i to samo onim blažim, zapravo nuspojava. Cilj sukoba nije napredak, već blokiranje ili uništavanje ciljeva druge strane.

U *Sociološkom leksikonu* (1982) postoji natuknica *društveni sukob (konflikt)* u kojoj se navodi da je to „*vrsta društvenog procesa u kojem se strane (pojedinaac, skupina) međusobno otežavaju ili onemogućavaju u ostvarivanju određenih ciljeva. (...) Društveni sukob spada u temeljne društvene pojave i bio je prisutan u svim dosad poznatim društvima. On se pojavljivao kao osnovna poluga historijskog progresa, zamene starih društvenih ustanova novijim, naprednijim.*“ Vidimo da je definicija iz *Sociološkoga leksikona* marksističke orijentacije, gdje se kao i u prethodno konzultiranoj Enciklopediji govori o napretku. S marksističkoga stajališta potrebno je razlikovati klasne sukobe u društvu koji su izazvani privatnom svojinom i eksploatacijom (i prema Marxu i Engelsu ti su sukobi pokretačem cijele ljudske povijesti) i ostale vrste društvenoga sukoba koje imaju ekonomski ili politički izvor i vezane su uz različitost u interesima. U dubrovačkim ispravama češće su iskazani ekonomski i politički uzroci sukoba. Pretpostavljamo da su eksploatacija i klasna raslojenost (odnosno

⁹⁹ O razlozima će biti više riječi u poglavlju 5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa. Smatramo da moguća neočuvanost izvora (uništeni ili izgubljeni spisi) nije glavnim razlogom zbog kojega nemamo potvrda za borbe. Pravi je razlog taj da su klasne borbe bile uobičajene, a seljačko stanovništvo nije imalo prava ni mogućnosti požaliti se. Tako da i malobrojna pisma koja sadrže potvrde o borbama također potječu od viših slojeva društva koji se katkad, kad sukob eskalira, požale drugim još višim slojevima (kralj, knez).

neravnomjerna podjela moći) bile dio strukture ondašnjega društva, tj. njegov institucionalizirani oblik i postojale su velike klasne, vjerske i spolne razlike (što izriču i isprave: *vsi ljudie nêsu jednaci*, 186). Osim toga, u vrijeme opće nepismenosti klasni sukobi i kritike koje su dolazile iz glasova nižih slojeva nikako nisu mogle pronaći mjesta u pisanome obliku svečanih vladarskih isprava i pisama. Što se tiče psihološkog objašnjenja društvenih sukoba, Marx je smatrao da on „*ne otkriva njihove bitne i specifične izvore.*“ Time je zanemarena cijela psihološka dimenzija sukoba koju suvremene teorije društva, pa tako i sukoba, nikako ne ostavljaju po strani, dapače, sugeriraju da je unutarnji sukob pokretač i onoga vanjskog (Galtung 1996, Deutsch i dr. 2006 itd). *Sociološki leksikon* navodi i drugo stajalište, suprotno marksističkome: „*funkcionalistička teorija društva u izvornom vidu (T. Parsons) posmatrala je društvene sukobe kao pojavu patologije u društvu, koja je po svojoj prirodi privremena, pretežno spolja izazvana, u suštini strana socijalnom sistemu kojeg zajednički normativno-vrijednosni sistem čini u osnovi harmoničnim.*” Srednjovjekovno društvo također je imalo stav prema sukobu kao društvenoj patologiji (usp. Le Goff 1998), što se jasno iščitava iz isprava. Dubrovačka politika i politika susjednih zemalja nastojale su stvoriti i zadržati hamonične odnose unutar i izvan grada, pokušavali su urediti pravni poredak i grad voditi prema humanističkim i aristotelovskim načelima dobra i pravde.¹⁰⁰ U tom kontekstu, komu u prilog idu i izražavanja želje da sukoba ne bude, kažnjavanje za poticanje sukoba i sl., možemo tvrditi da vlast i najviši slojevi društva nisu vidjeli pozitivne učinke sukoba na društvo.

Posljednji konzultrani strukovni rječnik jest *Politološki rječnik* (2001). U njemu o sukobu možemo čitati pod natuknicom *konflikt/teorija konflikta*, koja započinje činjenicom da su i same teorije sukoba često izazivale sukobe, navodeći i u čemu su se te teorije razlikovale, o čemu su polemizirale i u čemu su vidjele uzroke političkih sukoba. Natuknica je usmjerena na političke sukobe i pretežno političke pristupe sukobu – marksizam i funkcionalizam koje smo već spomenuli, odnosno na disruptivnu i stabilizacijsku stranu sukoba, kao i na prebacivanje fokusa s vanjskih uzročnika sukoba poput klasnih borbi, industrijskoga sukoba i sl. na unutarnji sukob nakon 50-ih godina prošloga stoljeća, što je bilo potaknuto zanimanjem socijalnih psihologa za to polje. Socio-psihološkim pogledima na sukob posvetit ćemo posebno poglavlje (5.2). Međutim, u cijeloj se natuknici nigdje ne navodi što to sukob zapravo jest. Iako su nam informacije iz *Politološkoga rječnika* dale uvid u problematiku sukoba u povijesno-političkom

¹⁰⁰ V. poglavlja 4. Povijesne okolnosti i 5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa, ali i u Z. Janeković Römer 2016 i J. Lučić 1971.

kontekstu, nisu doprinijele razumijevanju samoga pojma, definiranju njegovih osnovnih elemenata, sudionika i okolnosti zbivanja.

Prije nego što se okrenemo jezičnim definicijama, na temelju strukovnih rječnika možemo donijeti nekoliko zaključaka. Prvo, sukob je jedna od temeljnih društveno-psiholoških pojava za koju zna svako dosad poznato društvo i njime su se bavili brojni psiholozi, sociolozi, političari i filozofi. Za sukob su potrebne dvije strane u odnosu oprečnih suprotstavljenih sila. Suprotstavljene sile mogu biti ili dva oprečna cilja unutar iste individue pa govorimo o intraindividualnome sukobu ili odnos suparništva (zbog različitih ciljeva, vrijednosti itd) između dvije (ili više) osoba, pa govorimo o interindividualnome sukobu. Sukob je u svakom slučaju borba suprotnosti, tj. situacija u kojoj postoje suprotna zbivanja, tendencije i/ili osjećaji pa može biti i iskazan ili prikriiven. Neki stručni rječnici više ističu psihološku stranu sukoba, a neki društvenu te govore o njemu i kao o društveno pozitivnoj i kao o društveno negativnoj situaciji. Na temelju korpusa i saznanja o srednjovjekovnome društvu smatramo da je ono imalo negativan stav prema sukobu. Tomu ne svjedoči samo sadržaj isprava i govorni činovi želje za mirom i ne-želje za sukobom, izricanje prokletstava onih koji stupaju u sukob i sl, već i samo postojanje isprava. Naime, razlog nastanka pravnih tekstova upravo je čežnja za temeljem na kojemu bi se izgradilo uređenije društvo, čija se prava temelje na (pisanim) dokazima, što je bio veliki prevrat u pravosuđu. Osim toga, u poglavlju o srednjovjekovnome odnosu prema sukobu (5.3) vidjet ćemo da je društvo bilo svjesno ljudske prirode sklone neslozi (*natura hominis prona est ad dissentendum*), ali ključno je da se ta nesloga tumačila pokvarenošću prirode, neskladom uzrokovanim prvim grijehom i nečim što treba spriječiti, kažnjavati i iskorijeniti (Le Goff 1998: 355, 362). Dosad izloženi rječnici navode različite primjere sukoba poput rata, spora, borbe i sl. te različite načine njihova razrješavanja, naravno iz perspektive suvremena čovjeka pa dakako ne govore o kletvi koju tako često susrećemo u korpusu. Vidjeli smo i da su neke definicije iz pojedinih rječnika u kontradikciji jedne s drugima ili u kontradikciji same sa sobom. Stoga slika sukoba koju stvaraju stručni rječnici još uvijek nije dovoljno jasna i detaljna te ne odgovara u potpunosti na pitanje rubnih primjera i kriterija definiranja. U sljedećem dijelu dopunjujemo stručne deficinije jezičnima ne bi li se osnovna struktura sukoba jasnije isprofilirala.

5.1.2 'Sukob' u jezičnim rječnicima

U ovome poglavlju prikazat ćemo najvažnije definicije iz hrvatskih jezičnih rječnika počevši od najstarijih. Želimo naglasiti da se sama riječ *sukob* ili *konflikt*, kao i glagoli *sukobiti se* ili *konfronirati se* u ispravama nigdje ne pojavljuju, već se spominju konkretni primjeri u konstrukcijama *činiti zlo komu*, *zledovati što komu*, *činiti silu komu*, *poslati silu na nečije zlo*, *nasilovati što komu*, *prići vrh koga*, *razratiti se s kim* itd. Naime, u srednjem vijeku pravo i zakoni vrlo su živopisni i s konkretnim primjerima (kao npr. i Vinodolski zakon), u njima se ne može govoriti ni o kakvoj razini apstrakcije te takvi nimalo ne sličie današnjim zakonima i ustavima. U tom smislu, u ispravama se navode primjeri sukoba u vidu prijestupa, nepoštivanja, svađe, rata, otimanja, udaranja, sramoćenja i sl. Tomu je tako jer je i srednji vijek razdoblje koje isrepliće konkretno i apstraktno (Le Goff 1998: 430). Srednjovjekovni čovjek kojemu se često pripisuje primitivizam zapravo je bio sklon viđenju svijeta koje počiva na apstraktnim odnosima (simbolika brojeva, boja, životinja, različite religije, tumačenja svijeta itd.), ali konkretna je domena ipak u to doba bila dominantna (počevši npr. od mjera koje su bile vrlo konkretne – koraci, lakat, pedalj, površine koja se uzore za jedan dan itd.), a vrlo konkretno bilo je i samo pravo. Budući da smo u ovome radu suočeni s brojnim pojedinačnim oprimjerenjima iz korpusa, važno je razlučiti koja od njih doista pripadaju u kategoriju sukoba. U ovome poglavlju promotrit ćemo na koji način jezične definicije mogu doprinijeti njegovu jasnijemu određenju.

Brozov i Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901) govori da je *sukob* „kad se što sa čime sukobi u neprijateljskom smislu“ te se prevodi kao „*Zusammenstoß*“ – sudar. U *Akademijinu rječniku* (1956. - 1958.) također se navodi da je *sukob* „*susret, sudar*“ i da se „*obično uzima u neprijateljskom smislu.*“ Navodi se i izvedenica *sukobiti se* u značenju „*sresti se, susresti se, sudariti se*“, što svjedoči o tome da se starije značenje leksema *sukob* nije odnosilo na apstraktnu pojmovnu domenu suprotstavljenih misli, vrijednosti i stajališta, već na konkretnu koliziju tijela koja se *obično* razumijevala u neprijateljskom smislu.

Za razliku od spomenutih starijih rječnika, *sukob* se u *Velikomu rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (2015) i drugim suvremenim rječnicima u prvome značenju definira kao „*otvoreno neprijateljstvo, suprotnost gledišta, interesa i sl.*“ te se upućuje na pojmove *konflikt, raspra, spor, sraz* i *svađa*. Drugo je značenje leksema *sukob* „*oružani obračun među neprijateljskim vojskama*“, dakle ono što je u psihološkim i sociološkim definicijama ovoga pojma već njegov rezultat, a ne značenje. Treće je značenje „*psihička borba prilikom*

istodobnoga djelovanja oprječnih nagona, poriva i izvanjskih ili unutarnjih zahtjeva.“ To se, kao što smo u prethodnome razdjelu istaknuli, u psihologiji naziva sukobom interesa ili intraindividualnim sukobom. Svi ostali konzultirani rječnici hrvatskoga jezika¹⁰¹ ne donose nikakve nove informacije kada je u pitanju detaljnije definiranje leksema *sukob*, već svi ističu suprotnost gledišta, interesa i neprijateljstvo te se navode primjeri i kolokacije.

Iz navedenih rezultata možemo zaključiti da je leksem *sukob* i u starijim i u recentnijim jezičnim rječnicima povezan s neprijateljstvom. U usporedbi sa starijim značenjem, vidimo da je leksem prošao kroz dijakronijsku promjenu u značenju koja otkriva pomak iz konkretne domene u apstraktnu i reorganizaciju značenja na način da apstraktno značenje postaje ne samo temeljno, već i jedino te se grana u nekoliko podznačenja. Dakle, značenje „sudara“ i „kolizije tijela“ u suvremenome jeziku potpuno je izgubljeno, a u odnosu na starije stanje u jeziku vidimo i dodatno naglašavanje značenjske komponente 'neprijateljsko'.¹⁰² Jezični rječnici ne ulaze u filozofiju sukoba, razloge njegova nastanka, različite razine sukoba i ne ističu da on u konačnici može doprinijeti društvenome napretku. Kao što smo već naveli, prema saznanjima i iz povijesne literature i iz korpusa, nemamo primjere bilo kakvih naznaka filozofskoga promišljanja ili svijesti srednjovjekovnoga čovjeka o pozitivnim stranama sukoba.

Dva osnovna tipa sukoba navedena u strukovnim rječnicima (interindividualni i intraindividualni) u jezičnim su rječnicima razdvojeni na drugo, odnosno treće značenje leksema *sukob*. Osnovno je i prvo značenje naprosto suprotnost i neprijateljstvo, a ne spominju se suprotni ciljevi, vrijednosti, stereotipi te razlika između prikrivenoga i otvorenoga sukoba. Općenito uzevši, sve iznesene definicije nisu dovoljne za klasifikaciju raznorodnih primjera iz korpusa. Stoga je nužno još dublje zaći u značenje samoga pojma, u kriterije na kojemu se to značenje temelji i odnose s drugim pojmovima poput moći, nasilja ili mira pa u sljedećem razdjelu donosimo filozofski i sociološki pregled pristupa sukobu te se usredotočujemo na suvremene, socio-psihološke pristupe.

¹⁰¹ Konzultirani su još Anić (2003), Brozović (2000) i Hrvatski enciklopedijski rječnik (2002). Provjerili smo i na Portalu hrvatske rječničke baštine <http://crocip.ffzg.hr/> pojam *sukob*, *fukob*, *szukob*, *sukob*, *kob*, *konflikt* i nismo pronašli nijedan rezultat. (15.02.2021.)

¹⁰² O čimbenicima i mehanizmima značenjskih promjena v. Raffaelli 2009.

5.2. Pristupi sukobu kao društveno-psihološkoj pojavi

Mnogi se znanstvenici već stoljećima bave prirodom, uzrocima i dinamikom sukoba, a riječ je o vrlo kompleksnoj pojavi koja je unatoč pažnji znanstvenika još uvijek nedovoljno izučena (Deutsch i dr. 2006, Jeong 2008, Sandole i dr. 2009, Webel i Galtung 2007). Postoje različita gledišta i teorije kada je u pitanju sukob. Razvojem rane socijalne psihologije na području izučavanja sukoba dominirali su radovi Darwina, Marxa i Freuda, a sva su trojica isticala natjecateljske aspekte sukoba: Darwin govoreći o borbi za preživaljavanje i preživljavanju najjačih, Marx govoreći o društvu nejednakih i o klasnim borbama te Freud ističući vječnu borbu između biološki ukorijenjenog i društveno nametnutog superega (Deutsch i dr. 2006: 13).¹⁰³ Tako su teorije sukoba započele iz perspektive kompetitivne borbe koju je podupirala i sama povijest čovječanstva, a pogotovo bliži društveno-povijesni kontekst s početka 20. st., koji je možda upravo tim idejama bio i potaknut.¹⁰⁴ S padom popularnosti tih pogleda na društvene fenomene i sukob nakon 30-ih dominantnima postaju psihološka i društveno-političko-ekonomska stajališta, koja nisu potpuno odvojena, dapače – prerastaju u jedinstven ogranak socio-psiholoških pogleda na sukob koji su aktualni i danas.

Termin *teorije sukoba* (eng. *conflict theories*) odnosi se na mnoštvo empirijski orijentiranih upravo spomenutih socio-psiholoških pristupa, koje treba razlikovati od *socijalne teorije sukoba* (eng. *social conflict theory*) koju je razvio Marx. Socio-psihološke teorije sukoba nisu povezane ni s jednom konkretnom školom ili filozofom te se ne bave samo društvenim i ekonomskim aspektom sukoba (poput društvene nejednakosti koja rezultira neravnomjerno raspoređenim sredstvima, šansama i sl.), već i psihološkim i kulturološkim (primjerice stavovima o tome što je prihvatljivo, a što ne). Ipak, mnogi socio-psihološki pristupi svojim društvenim aspektom barem djelomično baštine materijalističko, tj. marksističko nasljeđe. Društveni aspekt tih teorija temelje sukoba vidi u društvenim, ekonomskim i političkim faktorima i interesima, a psihološki aspekt pristupa sukobu kao pojavi koja se temelji na percepciji, vjerovanjima, vrijednostima i drugim psihološkim stanjima. Jednostavnije rečeno, uzroci sukoba mogu biti i u okruženju, tj. vanjski i u osobi samoj, tj. unutarnji.

¹⁰³ Redukcionistički naponi da se izvor sukoba smjesti u samo jedno polje (koje je za Freuda na intrapersonalnom nivou, za Marxa na intradruštvenom, a za Darwina na interprirodnom) nisu obuhvatili i opisali sukob u cjelini. Sukob se odvija na nekoliko razina istovremeno (Galtung ih je pobrojao šest, Galtung 1996: 78) te na latentnoj i/ili manifestnoj osi. Detaljnije o tome u daljnjem tekstu.

¹⁰⁴ Pojave poput rasizma, totalitarizma i svjetskih ratova pronašle su svoje opravdanje ili racionalizaciju upravo u idejama poput nasljednog determinizma, preživaljavanja najjačega itd.

Kada govorimo o razvoju suvremenih teorija sukoba, važno je spomenuti utjecaj dviju teorija na brojne istraživače sukoba unutar okvira socijalne psihologije, a to su Lewinova teorija polja i teorija igara koju su razvili von Neumann i Morgenstern (Deutsch i dr. 2006: 15-17). Lewin je predstavio tri tipa psihološkog sukoba: sukob dvostrukog privlačenja (dva cilja privlače podjednakim intenzitetom), sukob dvostrukog odbijanja (dva cilja u podjednakoj mjeri odbijaju) i (najčešći) sukob istodobnog privlačenja i odbijanja (isti cilj i privlači i odbija, tj. kada smo mu daleko, on privlači, a kada smo mu blizu, odbija).¹⁰⁵ On je u svoju teoriju polja uveo termine poput sustava napetosti, pogonskih i sputavajućih sila, polja moći itd. Ti su pojmovi, iako nešto drukčije nazvani (tendencija sile, suprotnost, moć i sl.) ključni i za Talmyjevu (2000) dinamiku sile kao model za opis interakcije objekata s obzirom na silu unutar kognitivne semantike.¹⁰⁶ Talmy i sam spominje paralele između aktanata modela dinamike sile (Agonista i Antagonista) i Freudovih koncepata (Ida i Superega) te između dinamike sile u semantici i u fizici. Sukob je dinamika kao što je i komunikacija dinamika, a u njihovoj pozadini leži dinamika moći (Deutsch i dr. 2006: 120-143) pa su ta tri pojma – sukob, komunikacija i dinamika moći – nerazdvojno povezani. Kao jedan od čimbenika okoline na razvoj sukoba neki istraživači, među kojima i Chomsky (2002)¹⁰⁷, ističu da je gotovo svaki sukob na dubinskoj razini diktiran unaprijed postojećim odnosima moći.

Spomenuta teorija igara za socio-psihološke istraživače sukoba važna je zbog otkrića da sukobljene strane imaju međuovisne interese, odnosno u sukobu su isprepleteni i kooperativni i kompetitivni interesi, a njihov odnos utječe na ishod sukoba. Ta saznanja direktno proturiječe ranijim pogledima na sukob kao na destruktivnu kompetitivnu borbu te su otvorila plodno tlo za mnoge druge teorije igara i teorije sukoba, npr. Deutschevu teoriju kooperacije i natjecanja. I matematički je dokazano da postojanje sukoba implicira neku vrstu međuovisnosti ciljeva ljudi umiješanih u sukob i tu najčešće postoji asimetrija moći. Međuovisnost ciljeva u kontekstu gospodarsko-političkih odnosa između Dubrovnika i slavenskih zemalja u zaleđu uključivala je prije svega trgovinu, tj. uspješan i za obje strane koristan uvoz i izvoz dobara, a s tim su

¹⁰⁵ Tu su ideju dalje istraživali i empirijski potvrđivali mnogi, od kojih najvažniji Miller, pokazavši da postoje gradijenti privlačenja i odbijanja – što smo pozitivnom ili negativnom cilju bliže, on nas više privlači, odnosno odbija te je gradijent odbijanja strmiji (gradijent odbijanja blizu negativnog cilja znatno je viši od gradijenta privlačenja blizu pozitivnog cilja).

¹⁰⁶ Talmy je model predstavio 20-ak godina ranije i objavio članke o dinamici sile kao generalizaciji nad konstrukcijama uzrokovanja u nekoliko različitih časopisa tijekom 80-ih godina prošloga stoljeća (npr. Talmy 1985), ali u radu se koristimo njegovom kognitivnom semantikom *Toward a Cognitive Semantics (2000)* pa odatle uzimamo i poglavlje o dinamici sile. Više o dinamici sile govorit ćemo u poglavlju 5.4 'Sukob' kao dinamika sile.

¹⁰⁷ Chomsky se međutim sukobom bavio prvenstveno kao sociolog i političar, a ne kao lingvist. Općenito je broj lingvista koji proučavaju sukob s jezičnoga aspekta vrlo malen (v. dalje u ovom dijelu poglavlja).

ciljem povezani i drugi ciljevi – mir, komunikacija, općenito dobrosusjedski odnosi itd. Iza svih tih ciljeva leži dakako cilj preživljavanja i boljitka. Naravno da je na tržištu bilo natjecanja za moć, monopol, bolje uvjete prodaje, bilo je i nepoštivanja pravila, a to je sve izazivalo sukobe, no u ispravama čitamo da su oni najčešće ipak bili uspješno izbjegavani ili konstruktivno rješavani.

Teorije sukoba uključujući i Marxovu treba razlikovati od *studija mira i sukoba* (eng. *peace and conflict studies*), a riječ je o disciplini s područja društvenih znanosti čiji je cilj analizirati i razumjeti nasilno ponašanje kako bi se doprinijelo društvu mira. Društvo mira bilo je veliki dubrovački ideal pa u ovome radu preuzimamo teoriju sukoba razvijenu unutar tih studija, a pobliže ćemo je opisati u sljedećemu poglavlju. Ovdje bismo u bogatome spektru različitih pristupa sukobu još spomenuli i jednu od grana studija mira i sukoba, tzv. *mirovne studije ili irenologiju* (eng. *peace studies, irenology*) – područje koje se bavi deeskalacijom, medijacijom i razrješavanjem sukoba na konstruktivan način te *studije razrješavanja sukoba* (eng. *conflict resolution studies*), koje su specijalizirane za mirovnu transformaciju konflikta posredovanjem i pregovorima. Suprotno njima stoje *vojne studije* (eng. *military studies*), koje proučavaju umijeće ratovanja te teoriju i primjenu organizirane prisile u cilju razvoja strategije koja dovodi do pobjede tijekom sukoba.

Kao što vidimo, proučavanje sukoba predstavlja vrlo razgranato i multidisciplinarno područje koje uključuje sociologiju, psihologiju, antropologiju, povijest, političke znanosti, ekonomiju, znanosti o religiji, rodne studije itd, pa se govori i o transdisciplinarnome polju konfliktologije (eng. *conflictology*) (Sandole i dr. 2009: 511-523). U sljedećem poglavlju promotrit ćemo prikladnost odabrane socio-psihološke teorije sukoba (Galtung 1969, 1996) kroz prizmu odnosa te teorije i korpusa.

5.2.1 Trokut sukoba

Među socio-psihološkim pristupima sukobu spomenuli smo i studije mira i sukoba (eng. *peace and conflict studies*), čijim se osnivačem smatra prof. Johan Galtung. On je ujedno i osnivač Instituta za istraživanje mira u Oslu (PRIO) i časopisa *Journal of Peace Research* u kojemu je predstavio svoju teoriju sukoba pomoću trokuta sukoba ili ABC trokuta¹⁰⁸ (Galtung 1969,

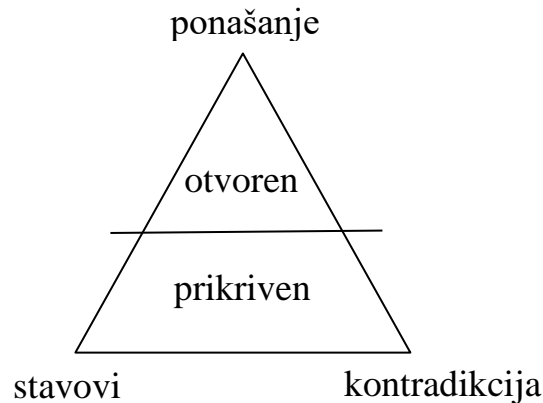
¹⁰⁸ Gdje vrh A stoji za *attitudes* (stavovi), B za *behaviour* (ponašanje) i C za *contradictions* (kontradikcije).

Galtung 1996: 72, Webel i Galtung 2007: 17). U ovome poglavlju izložit ćemo njegovu teoriju koja čini osnovnu teorijsku pozadinu za definiranje sukoba te omogućuje uključivanje kako tipičnih, odnosno jezgrenih struktura, tako i onih perifernih na puno jasniji i obuhvatniji način, nego što je to bilo moguće proučavanjem samo rječničke literature.

Galtungov trokut prikazuje tri elementa nasilja čije odsustvo definira mir, a prisustvo sukob. Na taj su način sukob i nasilje stavljeni u najuži odnos koji bi u nekome drugom radu trebalo još detaljnije istražiti. Odsustvo nasilja definira tzv. negativan mir, što je također Galtungov koncept (Galtung 1996, Webel i Galtung 2007), a pozitivan je mir određen stavovima i institucijama koje stvaraju i održavaju ravnotežu i društvo mira. U ispravama iz korpusa prvenstveno je iskazan negativni mir, tj. nijekanjem nasilja i rješavanjem sporova nastoji se spriječiti sukob i održati mir, ali važno je reći da se istim ispravama radi i na izgradnji pozitivnoga mira uz pomoć razvoja pravosuđa, vanjske i unutarnje politike te institucija i društva koje će samo održavati mir, odnosno priprema se društveno-politički kontekst za pozitivan mir.

Vrhovi trokuta sukoba predstavljaju stavove (društveno i kulturološki uvjetovana perspektiva, predrasude, emocije, karakter čovjeka itd.), ponašanje (fizičko i verbalno ponašanje) i kontradikciju (konkretan sadržaj sukoba, tj. problem). Sukob može započeti na bilo kojem kutu trokuta i odvijati se u bilo kojem smjeru vrteći se ukrug potencijalno onoliko puta koliko ima resursa (fizičkih, mentalnih, emocionalnih) za sukob. Također, sukob je trijada koja ima dvije strane: jednu manifestiranu, jasno iskazanu kroz ono što bića ili društvene strukture¹⁰⁹ konkretnim djelovanjem čine (ponašanje) te ima latentnu ili prikrivenu stranu uzrokovanu stavovima i konkretnim problemom, tj. kontradikcijom.

¹⁰⁹ Prema Galtungu (1969: 170, 1996: 2), ako postoji konkretan aktant koji uzrokuje nasilje, riječ je o osobnome ili direktnome nasilju; ako takvoga aktanta nema, a nasilje se događa, tada je riječ o strukturnome ili indirektnome nasilju, koje se katkad naziva i institucionalnim, a već smo ga spomenuli u prethodnome razdjelu ovoga poglavlja. Struktura je medij koji nasilju daje legitimitet (npr. kolonijalizam, patrijarhat, u srednjovjekovnome kontekstu balkana vladavina običajna prava itd.). Autor češće govori o nasilju, nego o sukobu jer kao antonim miru vidi nasilje, a ne sukob (Webel i Galtung 2007). U našem je kontekstu sukob promatran kao hiperonim nasilju pa je nasilje zapravo primjer sukoba. U skladu s time analizirat ćemo i konstrukcije kojima se izražava 'nasilje' kao jednu od domena ili prizora 'sukoba'.

Shema 2: Trokut sukoba (Galtung 1996: 72)

Sukob ne može postojati na otvorenome nivou, a da ne postoji i na prikrivenome (koji ne mora biti osviješten), ali obrnuto je moguće i stoga sukob ne mora uvijek poprimiti neki konkretan fizički ili verbalan oblik. Postoji skala otvorenosti, eksplicitnosti, uočljivosti i osviještenosti određenoga kuta trokuta. Prema tome, ako sukob nije iskazan kao otvoreno verbalno ili fizičko nasilje, tvrdnja da je nešto sukob uvijek mora biti uzeta kao hipoteza, a ne kao nešto očito jer je pitanje definiranja određene situacije kao konfliktne vrlo složeno, a povezano je s prijašnjim iskustvima, kulturom, vremenom i sl. (Galtung 1996). To je s jedne strane pitanje osviještenosti samih aktera, a s druge strane, može doći do pogrešne interpretacije (ili *pogrešne svijesti* kako je naziva Marx, eng. *false consciousness*) jer svatko ima vlastiti pojam 'sukoba' koji stalno mora biti iznova ispitivan i smješten u kontekst.¹¹⁰ Svjesni smo da nam kao suvremenim istraživačima nedostaje iskustvo života u srednjem vijeku na ovim prostorima, ali jezične strukture i uži jezični kontekst u koje su te strukture smještene, kao i kontekst tekstne vrste te kulturno-povijesni kontekst, omogućuju nam određivanje konkretnih jezičnih struktura kao nositelja pojma 'sukob' s visokom sigurnošću. Ono što nam pritom također pomaže su i očiti stavovi ondašnjih ljudi prema određenim situacijama koji se također iščitavaju iz makrokonteksta, a koji se podudaraju sa saznanjima iz povijesti i antropologije. Prema Galtungu (1996: 74) samo osviješteni akteri sukoba imaju ulogu subjekta, a time i moć upravljanja, tj. transformacije određene konfliktne situacije, a neosviješteni akteri su objekti sukoba, koji se naprosto ponašaju

¹¹⁰ Ta tvrdnja dakako vrijedi i za autora ovoga rada. Valja računati s time da se osoban pojam 'sukoba' u nekoj mjeri zasigurno reflektira i u odabiru i definiranju određenih konstrukcija iz korpusa kao konstrukcija za izražavanje 'sukoba', ali vlastitu smo sliku nastojali objektivizirati analizom različitih pristupa i teorija sukoba kroz povijest, rječničkim definicijama te proučavanjem društveno-povijesnih okolnosti vremena i prostora odakle je korpus. Također, vlastiti smo pojam nastojali relativizirati i iščitavanjem stavova društva o odedenim situacijama iz samih isprava. Tako je i svrha ovoga poglavlja iz filozofske, sociološke, psihološke i leksikografske perspektive što šire i detaljnije definirati 'sukob' kao apstraktan pojam te ga usporediti s onim srednjovjekovnim.

onako kako obrasci nasilnoga ponašanja određuju. Odatle i toliki napor za osvještavanjem (potencijalnih) aktera sukoba koji se vidi u ispravama, a koji uči ili podsjeća ljude da je sukob nešto loše i nepoželjno, a da je suradnja dobra i poželjna te se ističu zajednički ciljevi i navode se ustupci koje strane međusobno čine, darivanja, prijateljstvo, kao i sankcije za izazivače sukoba. To je taktika koja je Dubrovnik stoljećima pružila razdoblje mira i napretka.

5.2.2 Implementacija teorija sukoba na građu

Prikazani trokut sukoba (Shema 2) za ovo je istraživanje važan jer dopirnoseći potpunijem definiranju kompleksnoga pojma 'sukob', pomaže u otkrivanju i smještanju i onih rubnijih primjera iz korpusa također u kategoriju sukoba, primjerice izražavanje kazne, prokletstva, zavjere, prijetnje i sl.:

34) ake mi ne plati na rokъ da ni polovinu konъ toga vi kohete poznati čo mu kju ustvoriti 'ako mi ne plati do roka, ni polovinu od toga vi nećete znati, što ću mu stvoriti' (40)

Bez uključivanja i konstrukcija koje izražavaju latentan sukob u istraživanje, a čemu je više pridonijelo proučavanje teorijskoga okvira nego rječničke građe, mnoge bi konstrukcije u ovome istraživanju ostale neanalizirane. Ono što je ključno, a donose socio-psihološke teorije i teorija igara, jest isticanje povezanosti ciljeva aktanata uključenih u sukob. Tako u slučaju kazni (primjerice u kletvama) za koje je bilo dvojbeno predstavljaju li oprimjerenja sukoba i hoćemo li ih uključiti u analizu, uočavamo suprotnost ciljeva kažnjenoga i društva u čije ime djeluje vlast (ili božanska sila) i kažnjava pa su i takve pojave sada jasno kategorizirane kao sukob.

Socio-psihološki pristupi sukobu, pa tako i Galtungova teorija također su za nas važni jer ističu psihološke aspekte sukoba, dok su dotadašnji pristupi zanemarivali psihološku dimenziju na račun one izvanjske, ekonomske i društveno-povijesne. Psihološki aspekti poput različitih vrijednosti, religije, razlike u kulturi, ekonomskim interesima, moći i neravnomjeran, ali međuovisan odnos aktanata određene konfliktne situacije ključni su za razumijevanje svih, i otvorenih i prikrivenih i jezgrenih i perifernih razina sukoba. Implikacije koje to ima na jezik uskoro ćemo pokazati u poglavlju 5.5 Shematski model 'sukoba'. Društveno-povijesni kontekst i sadržaj korpusa svjedoče o suradnji između društava različitih religija, kulture i moći, ali i međuovisnih ciljeva, ekonomskih interesa i vrijednosti. Različitost je dakako bila plodno tlo za

sukob, ali povezanost ciljeva, poticanje suradnje i osuđivanje sukoba od strane vlasti doprinijeli su u većini slučajeva harmoničnome odnosu natjecateljskih i suradničkih sila.

Socio-psihološke teorije sukoba idu još detaljnije u razradu kompleksnosti sukoba s obzirom na broj aktanata i broj problema (ili sukobljenih ciljeva), ali to nam za ovaj rad neće biti potrebno. Važno je ipak napomenuti da su svakodnevnom životu najtipičniji spor i dilema (Galtung 1996), tj. sukobi s dvama sudionicima i jednim “deficitarnim” ciljem (dakle samo ga jedna strana može ostvariti) ili s dvama nekompatibilnim ciljevima i jednim sudionikom (odnosno unutar jednoga sudionika). Iako ga ne naziva prototipnim, možemo pretpostaviti da su upravo spor i dilema za Galtunga prototipni (usp. Galtung 1996: 70), odnosno ono što u svojim radovima naziva *klasičnim primjerima, elementarnim konfliktnim formacijama ili atomima sukoba*. Ti se sukobi, a posebno spor najčešće pojavljuju i u korpusu i najčešće je upravo riječ o odnosu između dvaju referenata. Ta je „uobičajenost“ i čestotnost pojavljivanja važna jer doprinosi definiranju jezgrene strukture 'sukoba' koju ćemo predstaviti na kraju poglavlja. Galtung (1996: 79) govori da se uzimajući jedan tip sukoba kao prototipan može pratiti lanac uzročnosti koristeći isti metaforički proces na sve tipove sukoba.¹¹¹ U analizi ćemo vidjeti koji su metaforički pomoci u značenju pojma 'sukob' vidljivi na jezičnoj razini u obliku konstrukcija.

Društvo bez sukoba koje je Marx vidio u ostvarenju komunizma do danas nije ostvarilo, dapače, prema suvremenim teorijama sukoba niti u jednom društvenom sustavu se neće ostvariti jer je sukob sastavni dio života (ne nužno samo ljudskog) i za postojanje sukoba nužan je život¹¹² – „*if conflict is essential in life, then life may also be essential for conflict*“ (Galtung 1996: 71). Teorije igara dokazuju da sukob postoji među bićima s međuovisnim ciljevima, a to je svako društvo. Svake godine u svijetu se događa između 20 i 40 oružanih sukoba (Jeong 2008: 3). Štoviše, potpuno odsustvo sukoba opisuje se kao *stanje smrti* (eng. *the state of death*) (Galtung 1996: 73). Dakle, sukob je stalni pratilac života, pitanje je samo koji je aspekt nekoga društva dominantan: harmoničan ili disharmoničan.

Na temelju poglavlja o socio-psihološkim pristupima sukobu s posebnim osvrtom na Galtungov trokut sukoba, možemo donijeti još nekoliko novih i važnih zaključaka o sukobu koje na temelju proučavanja samo rječničke literature nismo mogli donijeti. Bez uključivanja

¹¹¹ Teorije sukoba ističu da s kompleksnošću sukoba rastu i šanse za njegovu nenasilnu i kreativnu transformaciju te da sukob na vrhuncu svoje napetosti poprima jednostavnije oblike i postaje izomorfan, direktan i isključiv.

¹¹² Prema teoretičarima sukob ne postoji među objektima jer oni nemaju ciljeve.

Galtungove teorije sukoba i teorije igara mnoge bi konstrukcije promakle anotaciji i analizi jer se kao latentne, netipične, ali specifične za korpus (tj. diskurs i vrijeme) ne poklapaju s rječničkim definicijama. Prije svega, naglašeno je da je sukob odnos među živim bićima ili unutar jednoga živoga bića jer samo oni imaju *ciljeve*. Naime, postojanje suprotnih, ali međuovisnih ciljeva ključno je za razumijevanje svih vrsta i aspekata sukoba koje se izražavaju u ispravama: otvorenih (rat, svađa) i prikriivenih (stereotipi, vjerovanja), društvenih (spor; grupni, vjerski, nacionalni) i psiholoških (dilema; frustracija, neodlučnost), jezgrenih (borba) i perifernih (kazna, kletva). U svakoj od tih vrsta sukoba nailazimo na povezanost ciljeva koji su ili sami po sebi oprečni (ostvarenje jednoga onemogućuje ostvarenje drugoga) ili se aktanti natječu za ostvarenje jednoga deficitarnog cilja (samo ga jedan može ostvariti). Nasilje i moć su također pojmovi koji pritome imaju važnu ulogu jer među aktantima sukoba uvijek postoji razlika u moći, a neravnomjerna raspodjela moći uzrok je nezadovoljstva i u konačnici nasilja. Teorijska literatura govori u prilog sukobu kao negativnoj situaciji, što su isticali i neki rječnici i naš korpus, dovodeći ga u bliski odnos s nasiljem pa se sukob i definira kao postojanje nasilja, a mir kao postojanje nenasilja.

U sljedećem poglavlju prikazat ćemo neke od najčešćih konstrukcija u kontekstu srednjovjekovnoga društva i njegova odnosa prema sukobu. Tu donosimo najčešće i najtipičnije primjere koje možemo jasno povezati s dosadašnjim saznanjima o sukobu i s društveno-povijesnim okolnostima srednjega vijeka. Tako okvir za tumačenje sukoba koji donosimo na kraju ovoga poglavlja ne nastaje samo u sprezi stručne literature i korpusa, već mu značajno dopirnose i povijesna saznanja o društvenim odnosima, uređenju i stavovima društva. Pritom ne nastojimo ocrtati oblik pojmovne strukture srednjovjekovnoga čovjeka, već pokušavamo s obzirom na štura saznanja opisati i povezati one osnovne osobine koje se tiču sukoba i dovesti ih u vezu s teorijskom literaturom.

5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa

Dosad smo u prethodnim razdjelima donekle prikazali srednjovjekovni (negativan) odnos prema 'sukobu' u dubrovačkome društvu i susjednim slavenskim zemljama koji se zrcali u ispravama, a ovdje želimo predstaviti općeniti srednjovjekovni svjetonazor i duh s naglaskom na 'sukob'. O tome je koliko nam je poznato naiscrpnije pisao Le Goff (1998), koji ističe da je srednjovjekovni odnos prema 'sukobu' uvjetovan općim društveno-povijesnim kontekstom, i to prije svega kršćanstvom. Duhovna i svjetovna vlast tijekom srednjega vijeka čvrsto su isprepletene i suradnjom i sukobima, a duhovna je vlast nastojala sebi podvrgnuti zemaljsku.¹¹³ Iako je Crkva i službeno u dubrovačkoj upravi imala značajnu riječ (Lučić 1991), dvije su vlasti u razdoblju iz kojega je naš korpus ostale načelno odvojene, ali tijesno povezane u zajedničkome upravljanju društvom koje je u Dubrovniku i okolici između 12. i 14. st. bilo kršćansko.

Treba razlikovati srednjovjekovnu stvarnost upravljaju tim dvjema najvećim silama od dijela te stvarnosti koju izražavaju same isprave stvorene od strane jedne od tih sila. Srednjovjekovna stvarnost prema povjesničarima izgledala je na sljedeći način.¹¹⁴ Društvo je bilo seljačko, a malen postotak stanovništva živio je u gradovima koji su također bili prožeti selom i ovisni o njemu.¹¹⁵ Društvom je upravljao feudalizam, što je oblik uređenja u kojemu su plemić (vlastelin) i vazal (namjesnik) povezani ugovorom. Vazal se plemiću zaklinje na vjernost te upravlja njegovim gospodarstvom (lenom, feudom) na kojem rade kmetovi, a plemić vazalu zauzvrat daje zaštitu. Feudalizam se osniva na posjedovanju feuda, tj. zemlje, što taj oblik vlasti postavlja na seosku osnovu pa je riječ o sustavu posjedovanja i eksploatacije zemlje (i seljaka). Prema Le Goffu (1998: 123) takav „klasični“ oblik feudalizma završava u 13. st. i otad feudalno plemstvo organizira proizvodnju te je prenosi u grad, na trgovce i građane. Tako se počinju razvijati gradovi i nastajati nove društvene skupine koje oživljavaju stare gradove i stvaraju nove – trgovci i zanatlije.

¹¹³ Do 13. st. crkvena i svjetovna vlast više su prožete sukobima, a kasnije suradnjom i solidarnošću. Sukobi su poticali iz nastojanja Crkve da zagospodari svjetovnim - ideje čiji su temelji u doktrini sv. Bernarda, tj. doktrini dvaju mačeva. Prema tome učenju, mačevi simboliziraju duhovnu i svjetovnu vlast. Međutim, oba mača čuva sv. Petar, odnosno papa, a vitezovi su mogli koristiti svjetovni/materijalni mač samo na dopuštenje pape. Tako je svjetovni mač podređen duhovnome.

¹¹⁴ Usp. Le Goff 1998, Lučić 1991, Janeković Römer 2005.

¹¹⁵ Gradovi koji su se najviše obogatili trgovinom (Firenza, Milano, Venecija i Dubrovnik) svoj razvoj i djelatnost duguju zapravo svojem ruralnome okruženju, tj. selu (Le Goff 1998: 392).

Dubrovnik je klasičan primjer jednoga takvog srednjovjekovnoga grada u kojemu građani-trgovci postaju najvažnijim gospodarskim slojem društva (Janeković-Römer 2005). U međuvremenu je društvo, koje se može podijeliti i na plemićko i neplemićko, u velikim i stalnim borbama. Građani i trgovci se bore protiv plemića na čelu gradova kako bi si omogućili slobodu profesionalnoga djelovanja (u Dubrovniku su građani često dizali bune protiv kneževa), a seljaci se bore protiv plemića posjednika zbog stalnog ugnjetavanja i zbog borbe za opstanak jer su ljudi većinom na rubu pothranjenosti, gladi i epidemije. Ta slika svijeta nije bila upisana u isprave. Stvarnost koju reflektiraju isprave koje pišu kraljevi i plemići (knezovi, banovi itd), oslikava stvarnost kakva bi prema srednjovjekovnome idealu trebala biti: složna, dobra, pobožna i pravedna.

Važno je naglasiti da je crkva, kao jedno od najvažnijih mjesta okupljanja ljudi, oblikovala mentalitet, senzibilitet i moral cijeloga društva (Le Goff 1998: 406). U srcu srednjega vijeka, od 11. do sredine 14. st., dakle u razdoblju iz kojega je i naš korpus, Crkva je bila ona instanca koja je odobravalala određena zanimanja, a druga zabranjivala (Le Goff 1998: 11). Odobravalala je feudalizam i trodijelnu shemu društva („oni koji mole, oni koji se bore i oni koji rade“), a odbacivala je i kritizirala pojavu novih društvenih slojeva (upravo pojavu trgovaca i građana između 11. i 13. st.), propisivala je što je ispravno, a što ne (pa je čak i kralju ponašanje propisano od Crkve), ona je također osuđivala i izbacivala sve strano i različito (strance, pripadnike drugih vjera, posebno Židove, ali i bogalje, gubavce i dr.).¹¹⁶ Unatoč velikim društvenim razlikama i klasnim borbama koje je Crkva zataškavala u svojem monopolu nad pismenošću, najveći su srednjovjekovni ideal bili jedinstvo, sloga i istina (Le Goff 1998: 349, 472). Taj se ideal najviše izražavao i u našem korpusu. Dobro se poistovjećivalo s jedinstvom, pravednošću i istinom, a zlo s nakaznošću i laži. U ispravama se tako često priziva i nakaznost kao kazna za grijeh:

35) *tko se obrête preslušavъ poveljenje kraljevstva mi da se nakaže gnevomъ nakazaniem* 'tko se nađe preslušavši poveljenje/govor mojega kraljevstva, da se nakaže gnjevom, nakazom' (20)

36) *ne malъ gnêvъ i nakazanije ima vьsprijeti* 'ne malen gnjev i nakaznost će primiti' (13)

¹¹⁶ usp. Janeković Römer 2005.

Budući da se raznolikost tumačila iz negativne perspektive, svakodnevnica vrlo raslojenog srednjovjekovnog društva bila je prepuna sukoba. No, naš korpus ostavlja dojam dugotrajnog mira, prijateljstva i dobrosusjedskih odnosa. Ipak, poznato je da su Dubrovčani bili vrlo izbirljivi i strogi u davanju statusa građana i općenito propuštanju stranih trgovaca kroz svoj grad.¹¹⁷ S druge strane, s obzirom na rečeno o notarima, liječnicima i drugim obrazovanim pojedincima, očito su oni u tom pogledu bili iznimka.

Jedan je od srednjovjekovnih ideala i „vladar-svećenik“, odnosno zemaljski vladari nastojali su steći ugled i političkog i vjerskog vođe u isto vrijeme (tzv. cezaropapizam) poput primjerice Karla Velikog (Le Goff 1998: 350-358). I sam obred krunidbe s pomazanjem koje primaju još samo svećenici, ukazuje na sakralno obilježje toga obreda kojim kralj postaje božjim pomazanikom, a tu je i predaja predmeta i vjerskih simbola (žezla, krune, prstena itd). Rekli smo da je Crkva uređivala cjelokupno društvo pa su tako na Crkvenome saboru u Parizu 829. godine postavljene i glavne zadaće kralja, koje će ostati uzorom tijekom cijeloga srednjeg vijeka: *„Kraljevska služba posebno se sastoji u upravljanju Božjim narodom u jednakosti i pravednosti te u bdijenju da se osiguraju mir i sloga. Ustvori, ona mora ponajprije biti zaštitnikom crkava (...), zastrašujuća i puna revnosti kako ne bi došlo ni do kakve nepravde; a ako do neke dođe, ne smije dopustiti nikome da gaji nadu kako neće biti otkriven u drskosti da čini zlo, nego svi trebaju znati da će biti kažnjeni“* (Le Goff 1998: 355). Riječ je o ključnome srednjovjekovnome stavu koji se u svakom svom djeliću preslikava na korpus i iskaze kraljeva i vladajućih u ispravama. Od protokola do eshatola, u zazivanjima božjeg (ili kraljeva) blagoslova ili prokletstva, u pobožnome duhu, u zapovjedima o očuvanju mira i pravednosti, a kažnjavanju nepravde i nesloge izražavao se i zrcalio srednjovjekovni ideal kroz cijeli korpus kroz sva tri stoljeća.

Sukob je u svakom slučaju morao biti spriječen i sankcioniran jer je ugrožavao ne samo srednjovjekovni ideal mira i sloge, već konkretno i uvjete na kojima se temeljio pravni čin same isprave. Stoga su se oni koji su izazivali sukob kažnjavali ozbiljnim kaznama kao primjer drugima, što u pogledu kazne otkriva utilitarističko stajalište srednjovjekovnoga društva:

¹¹⁷ V. poglavlje 4.3 Slavenizacija, pravo i politika.

37) *molimo ljubaṽ tvoju imaṽ ga u ruku pedepsai ga gp(s')tvoti takoṽemi načinom̃ da se druži nim̃ kažu* 'molimo ljubav tvoju, imajući ga u rukama kazni/istuci ga gospodstvo ti/tvoje gospodstvo takvim načinom da se i drugi na to ugledaju' (138)

Treba imati na umu da je riječ o vremenu u kojemu je vladavina prava i pravosuđe tek u svojim začecima, a i ta je vladavina srednjovjekovnoga svjetonazora, što znači često i sama okrutna i primitivna u kažnjavanju i rješavanju sporova. Međutim, i takvo pravosuđe ipak donosi uređeniji, kontroliraniji i pravedniji sustav od dotadašnjeg surovog i osvetoljubivog.

Osveta se u pravnom sustavu nastojala izbjeći, ali u srednjem vijeku obitelj je bila osnovna ekonomska i društvena jedinica i prema njoj se gajila velika solidarnost, tzv. *rodovska solidarnost* koja se prije svega očitovala u osvetama (Le Goff 1998: 379):

38) *ere se smo ôgrêšili u sem̃zi čaovêcê da ôsveti ga* 'jer smo se ogriješili u ovom čovjeku, osveti ga' (37)

Velik dio srednjega vijeka osvete su se priznavale i hvalile pa se to može pronaći i u dijelu isprava, ali s razvojem pravosuđa, što potvrđuje većina korpusa, takav se oblik donošenja pravde smanjuje i zapravo osuđuje (pr. 40). Naime, mir je težnja svih racionalnih bića i oduvijek je bio ciljem ljudskih nastojanja (Webel i Galtung 2007: 345), a to vrijedi i za srednji vijek. Ipak, u ime očuvanja mira nije se ustručavalo koristiti silu, ali se na nju nije gledalo kao na zlo jer u jednome tijelu, udruzi, upravi – neslaganje i raznolikost su sramotni (Le Goff 1998: 362) pa je sila u svrhu očuvanja jedinstva, mira, reda i sloge opravdana.

Prema Crkvi, kralj zaslužuje naslov kralja ako vlada nabožno, pravedno i milosrdno. Odatle i u kraljevskim ispravama toliki zazivi boga i svetaca, blagoslivljanja poslušnih i proklinjanja neposlušnih te brojne konstrukcije davanja milosti kao dio performativnih uvodnih formula *davaju svoju milost̃* 'dajem svoju milost' (18); *stvari mil'(s)ť kralvt'(s)vo mi* 'stvari milost moje kraljevstvo' (34) itd.¹¹⁸

Iz uvodnoga dijela ovoga poglavlja saznali smo da su međugrupni sukobi potencijalno najopasniji. U čitavu korpusu riječ je ponajviše o međunarodnim odnosima i stvaranju međunarodnoga prava koje je kompleksno jer je riječ o uređenju odnosa među velikim i slojevitim društvenim grupama. Tomu treba dodati i činjenicu da u srednjem vijeku pojedinac

¹¹⁸ V. poglavlje 3.4.1 Makrokontekst – performativi.

praktički nije postojao i da ljudi nisu imali osjećaj slobode u smislu u kojem je današnji čovjek osjeća. Srednjovjekovni čovjek pripadao je grupama, i to prije svega obitelji, velikoj, patrijarhalnoj, kršćanskoj, koja mu je nametala zadaće i moral (Le Goff 1998: 379). Budući da se društvo temeljilo na grupi, to je predstavljalo veliki potencijal za sukob. Pojedinaac je tako bio obuhvaćen mrežom poslušnosti, podređenosti, različitih grupnih identiteta i pripadnosti, a grijeh je bio osamljivati se. Smatralo se da izdvojeni pojedinac može učiniti samo zlo pa i jedna od kazni koju susrećemo u ispravama – ekskomunikacija, treba biti shvaćena u tome kontekstu:

39) da ga ne primemo megu nasъ u veku ne da bude svenъ nasъ 'da ga ne primimo među nas dovijeka, nego da bude bez nas' (24)

Pravo, pa tako i ono međunarodno, u velikoj je mjeri oblikovano prioritetima i razboritošću vodećih političkih ličnosti (Webel i Galtung 2007: 343), uključujući i one crkvene. S razvojem pravne države u ispravama se poziva na suđenje sa sucima i svjedocima s obje sukobljene strane kako bi se izbjegla pristranost te kako bi se u kontroliranim uvjetima donijela pravda oštećenome. Stvaranje mirnih i harmoničnih odnosa očito je povezano sa smanjivanjem i izbjegavanjem nasilja (Galtung 1996: 2). Tako se ispravama komunicira suradnja i osvješčuje se postojanje pravne države, što je struktura koja još nije potpuno zaživjela u praksi. Paralelno s niječnim konstrukcijama – kojima se izražava nepoželjnost 'sukoba' zanijekanim imperativima i optativima – uklopljenima u govorne činove zapovijedi:

40) i be=suda ôbkega da ne učinimo nikoegare besъpravъdja 'i bez suda općega da ne učinimo nikakve nepravde' (22)

afirmativnim konstrukcijama u okruženju istih govornih činova ističe se pozitivno i poželjno razrješavanje sukoba na miran način:

41) da se iču sudomъ i pravdomъ (...) 'da se traže sudom i pravdom' (95)

Funkcija je obaju tipova konstrukcija međutim ista: promovirati mir i slogu. Time je postavljena baza novim moralnim mjerilima dubrovačkoga društva i okolice, što je u jednom kršćanskom i jako pobožnom i bogobojaznom društvu kakvo je bilo tadašnje usporedivo s postavljanjem temelja kršćanstvu pomoću deset božjih zapovijedi.

Od 13. st. poveljama se počinju uređivati naknade koje seljaci moraju davati vlastelinima te se ograničavaju vlastelinski nameti (Le Goff 1998: 124). Time se poboljšava položaj seljaka, a

općenitoj emancipaciji pojedinca pridonio je i napredak kraljevskog pravosuđa. U velikoj zajednici kao što je kraljevstvo ili grad-država poput Dubrovnika, prava pojedinca su bolje zajamčena (što se vidi i u ispravama), nego u malome, ugnjetavačkome vlastelinskom okruženju. Naime, u feudalizmu, gdje postoje gospodari i vazali te ugnjetavani kmetovi, gospodari su si po vlastelinstvima ugrabili ulogu suca te nepravedno sudili i maltretirali seljake (zbog općenito velike mržnje plemića prema neplemićima). Teorijska literatura o 'sukobu' govori da on postoji u svakome društvu te da je pitanje samo koji su odnosi dominantniji: suradnja ili natjecanje. Iz korpusa je vrlo očito da je odnos kompetitivnih i kooperativnih interesa u srednjovjekovnome društvu s područja Dubrovnika i okolice bio na strani kooperacije ili se barem težilo tome da odnosi budu takvi, što je svima donosilo novac, prosperitet i mir.

Asimetrija moći, koju ističu socio-psihološke teorije i koja može biti jednim od uzroka sukoba, u tekstovima je vrlo jednoznačno i jasno izražena u govornim činovima zapovijedi, prijetnje, kazne i sl. Međutim, svrha tih činova nije izživljavanje, diktatura i bilo kakvo nasilje, već izražavanje ideala mira, jedinstva i napretka, pa se asimetrija moći u tom kontekstu koristi kako bi se prikazao jasan vrlo negativan odnos onih koji imaju moć prema sukobu i onima koji ga uzrokuju.¹¹⁹ Nositelji tzv. primarne moći, tj. oni koji oblikuju smisao istine, poštenja, pravde i oblikuju normativnu domenu (Deutsch i dr. 2006: 123), a to su u našem korpusu oni koji govore u ispravama, koriste tu moć za izbjegavanje ili razrješavanje sukoba, što je uvijek bio prioritet u ostvarenju uspješnih diplomatskih odnosa. Nenasilna komunikacija koju isprave bez sumnje promiču isticanjem višestoljetnoga prijateljstva, korištenjem riječi pozitivna sadržaja, uvažavanjem svojih sugovornika, pozivanjem na mir i pravdu, davanjem povlastica itd. – dakle taktika koju su stari Dubrovčani i njihovi susjedi prakticirali prije 800 godina, a koju čovječanstvo danas ponovno uči na seminarima konstruktivne i nenasilne komunikacije¹²⁰ – tada je već bila poznata i razvijena u diplomatskim međudržavnim tekstovima. Takva je komunikacija poticala napredak u kooperativnome okruženju. Rečeno rječnikom socio-psiholoških pristupa, donošenjem zakona i zabranom sukoba pokušava se promijeniti dotadašnja struktura društva koja je običajnim pravom legitimizirala nasilje (npr. osvetu).

Isprave su namijene višestrukoj publici, što je pragmatički kompleksna situacija: primatelju (obično drugi politički vođa), primateljevim ljudima te pošiljateljevim, tj. vlastitim ljudima. Ispravno razumijevanje komunikacijske namjere dio je znanja o jeziku i svijetu. Tako je znanje

¹¹⁹ O dinamici sile i moći unutar samoga sukoba govorit ćemo u sljedećem poglavlju 5.4 'Sukob' kao dinamika sile.

¹²⁰ Centar za nenasilnu komunikaciju osnovao je poznati psiholog M. Rosenberg 1984. godine.

o identitetu autora poruke jedna od najvažnijih komponenti interpretacije značenja poruke iz koje se razumijevaju prava, obveze i očekivanja pošiljatelja i primatelja.¹²¹ Budući da u ispravama riječ imaju vladari, nema sumnje o tome komu je što činiti, to je znanje povijesno i kulturološki određeno. Vladari također dodatno osiguravaju ispravno razumijevanje komunikacijske namjere svojih riječi tako što se koriste redundancijom i organizacijom teksta prema govornim činovima: ponavljaju svoj identitet nekoliko puta kroz tekst isprava, ponavljaju najvažnije govorne činove u završnim dijelovima, tj. eshatolima, smještaju ključne govorne činove u kontekst sankcija ako se oni ne poštuju, čime se dodatno ističe njihova moć i sl. Također, vladari biraju sadržaj pa se u kontekstu svega rečenog teško može procijeniti u kojoj je mjeri sukob doista bio prisutan u društvu.

Sukob i kazna dolazi onima koji odlutaju od zakona, a svaki prekršaj će biti primijećen i sankcioniran, ako ne od strane vlasti, onda od boga:

42) Da e prokletъ ô(d)ъ bga i ôъ прѣчисте bogorodice i ô(d)ъ časnago krsta (...) i ô(d)ъ svetêhъ jurъê i arъhanъdela mihaila (...) i ô(d)ъ vsêhъ svetêhъ i sveticъ božihъ i da e pričestnikъ k judê i dъêvlu i proklectvo očino i materino (...) 'da je proklet od Boga i od prečiste Bogorodice i od časnoga križa i od svetih Jurja i arkandela Mihaela i od svih svetih i svetica Božjih i da je pričesnik k Judi i đavlu i prokletstvo očevo i materino' (129)¹²²

Biblijsko gledište vrlo je izraženo u srednjovjekovnom pravu rimske i bizantske tradicije na kojemu su se temeljili društveno-politički odnosi Balkana. Pobožnost izvire iz gotovo svakoga dijela isprava od početnoga do završnoga pozdrava. Božju moć na zemlji preuzimaju kraljevi, kneževi i drugi vladari i zakonodavci. Rekli smo da je tom pogledu pogodovala sama srednjovjekovna Crkva koja povlači paralelu između neba i zemlje čineći vladara Božjim utjelovljenjem na zemlji (Le Goff 1988: 356), pa se konkretni prijestupi o kojima govore isprave ne čine prema Bogu, već prema kralju, što je jednako tako (ponekad i smrtni) grijeh. U današnjim zakonima dakako nema spomena nebeskih sila i kletvi, već je kazna “vanjska”, fizička i/ili materijalna, ali u srednjovjekovnom je kontekstu i u našem korpusu kazna uvijek

¹²¹ Usp. poglavlje 3.3.1 Sudionici pravnoga čina isprave.

¹²² Navedena kletva proteže se čak kroz 6 redova povelje i najduža je zabilježena kletva u korpusu.

svakako bila i duhovna, a k tome dodatno (možda i drugorazredno) popraćena materijalnim najčešće novčanim sankcijama¹²³:

43) *i da ga ubie i porazi sila č(s)tnago kr(s)ta hv'a i takovi potvorivi da mi je(s) nevêr'nb i da plati tisuću per' 'i da ga ubije i porazi sila časnoga krsta Hristova i takav nevaljali da mi je nevjeran i da plati tisuću perpera' (60)*

Kao što smo u uvodnome dijelu rada istaknuli, razlog odabira ponešto zanemarene vrste pravnih tekstova između ostaloga je i u tome što se u njima očekuje jasnije i učestalije iskazivanje pojma 'sukob'. Međutim, s jedne strane povelje i pisma iz našega korpusa najvećim su dijelom nastali u vrijeme mira i prijateljskih odnosa Dubrovnika s kopnenim susjedima, a sigurno je i to vrijeme mira i prijateljskih odnosa povratno uzrokovano upravo prijateljskim poveljama i vještom diplomacijom. S druge strane, valja imati na umu i vrlo precizan i svjestan odabir onoga što će ući u tekst isprava. Očekivano je da će najsvečanije kraljevske povelje (kao i crkvena literatura i književnost koja je bila pod njezinim utjecajem) pokušati u najvećoj mogućoj mjeri istaknuti srednjovjekovni ideal mira i sloge. Prema tome, treba biti oprezan sa zaključivanjem i tvrdnjom da je društvo bilo složno i kooperativno. Postojale su represije, velika klasna raslojenost, mali čovjek nije bio pismen niti je imao sredstava ili mogućnosti da se pismeno požali, čime bi ostavio traga svojim nedaćama. O patnjama i sukobima društva koje je bilo većinom seljačko, pa čak i u gradovima koji su prožeti selom i gdje se živi poluseljačkim životom (Le Goff 1998: 390), saznajemo iz drugih izvora, kronika i (auto)biografija. Ne može se reći da isprave jasno o tome progovaraju jer im je svrha donijeti, tj. narediti nešto novo i bolje (slogu, red, mir), a u pismima kao otvorenijoj vrsti tekstova donekle izviru nezadovoljstva i frustracije pojedinaca (ali opet samo onih bogatijih). Odatle možemo pretpostaviti kako je bilo najnižim slojevima, tj. većini. Ipak, činjenica je da se Dubrovnik u srednjem vijeku silno razvio i obogatio te da je gospodarski aktivirao cijelo kopneno zaleđe i uvukao ga u trgovinu s prekomorskim zemljama. Činjenica je također i to da u tome razdoblju Dubrovnik ni s kim nije ratovao, dakle nije bio oslabljen velikim krizama (osim kugom, unatoč kojoj je također napredovao) te je imao

¹²³ Kazne su uključivale smaknuće (vješanjem, odsijecanjem glave i spaljivanjem), zatvor, sakaćenja (odsijecanje desne ruke, nosa i vađenje očiju), šibanja, žigosanja, izlaganja na stup sramote, izgon i novčane kazne (tzv. vražde) (v. *Dubrovačko statutarno pravo* 1990: 40). U samome korpusu pronalazimo iskaze o odsijecanju glave (*ili ônoga samoga gradanina damo po ger'lu, 24*), zatvoru (*uvêdêsmo kako ste svezali kudêlina daboevikja našega dubrovčanina 174*), šibanju (primjer [X]), izgonu (*i da e ô(t)padnikъ ô(d) bratie, 135; da ga mi ôbъ našъ ôbъver'žemo da ga ne primemo megu našъ u veku, 24*) i novčanim kaznama (*da plati e' tisuće perperъ, 54*). Dvije potonje najčešće se spominju, a sadržajem je gotovo svake isprave i prokletstvo (*da jes prokle(t) (...) i da ga ubie i porazi sila č(s)tnago kr(s)ta, 60*) te se kao popratna konstrukcija nalazi uz druge navedene materijalne i fizičke kazne.

povlastice i slobodu u određenoj mjeri čak i od Venecije (prije i poslije čije je vlasti bio potpuno slobodan), a bio je i pod zaštitom mnogih zemalja. Iz korpusa saznajemo i da je kraljevsko i gradsko pravosuđe sve više preuzimalo kontrolu nad često nepravednim suđenjem vlastelinskih podanika na malim imanjima. To je također poboljšalo status svih nižih slojeva, donijelo pravdu i red za sve, pa je zasigurno umanjilo nezadovoljstva i u konačnici sukobe.

U ovome smo dijelu poglavlja nastojali prikazati srednjovjekovni odnos prema sukobu koji je prvenstveno bio uvjetovan kršćanstvom i društveno-povijesnim kontekstom. Od 13. stoljeća kada se proizvodnja počinje prenositi sa sela u grad i kad se razvija još jedan sloj društva – trgovci, počinje se poboljšavati položaj seljaka i smanjivati sukobi. Tome doprinosi i povijesno razdoblje mira između Dubrovnika i susjeda te rad na razvoju pravosuđa, a to je jedna od osnovnih funkcija isprava. U ispravama se zrcali srednjovjekovni ideal sloge, zajedništva i istine te ideal vladara-svećenika koji vlada pravedno, nabožno i milosrdno. Isprave su oblikovale pravdu novoga vijeka i udarile temelje novim moralnim mjerilima izvan običajnoga prava osvete. Nositelji moći koristili su moć za oblikovanje normativne istine uz pomoć mirovnoga načina komunikacije koji je poticao napredak u kooperativnome okruženju. Tako isprave svjedoče o promjeni strukture društva koja je dotad običajnim pravom legitimizirala nasilje. U takvom je kontekstu korištenje sile u ime očuvanja mira bilo opravdano.

Kao što se i u prethodnim poglavljima vidi, klasifikacija 'sukoba' koja proizlazi iz nekih suvremenih izvora „univerzalna“ je u smislu odraza na srednjovjekovno dubrovačko društvo i kompatibilna je i s njegovim vrijednostima i stajalištima. Dosadašnji multidisciplinarni pristup pojmu 'sukob' u sljedećem poglavlju dopunjujemo i modelom dinamike sile (Talmy 2000) koji doprinosi zaokruženju zaključne klasifikacije 'sukoba' te konačnomu definiranju njegove jezgrene strukture. U sklopu toga poglavlja vidjet ćemo i na koji su način rubni primjeri povezani s jezgrenom strukturom. Cilj tako široka pristupa koji se sastoji u sagledavanju pojma 'sukob' iz povijesne, socio-psihološke, filozofske, leksikografske i kognitivnolingvističke perspektive koja slijedi te upravo izloženih saznanja o 'sukobu' u srednjovjekovnome društvu jest pokazati kako se klasifikacija 'sukoba' koju donosimo ostvaruje u konkretnim konstrukcijama. Ta se multidisciplinarna kontekstualizacija dakle ogleda i u samoj lingvističkoj analizi. Kognitivnosemantički model dinamike sile kao model kompatibilan saznanjima o pojmu 'sukob' i kao posljednja karika u multidisciplinarnome lancu doprinosi usmjeravanju svih saznanja o pojmu 'sukob' na lingvističku razinu, odnosno definiranju onih jezičnih struktura za izražavanje pojma 'sukob' koje očekujemo i u samoj analizi.

5.4 'Sukob' kao dinamika sile

Model za opis interakcije objekata s obzirom na silu, tj. model dinamike sile unutar kognitivne semantike razvio je Talmy (2000) i ovdje ćemo ga ukratko izložiti te povezati s dosad rečenim o 'sukobu'. Model dinamike sile kompatibilan je sa 'sukobom' kao pojavom koja generira energiju (Galtung 1996:70) i u kojoj također najčešće djeluju dvije oprečne sile. Osim samih konstrukcija koje iskazuju neki tip sile odnosno 'sukoba' u korpusu, i govorni činovi unutar kojih su konstrukcije uklopljene također izražavaju određenu silu iskaza (ilokucijsku silu), posebno kroz imperative i performative pa su tako dinamika sile, 'sukob' i načini njegova izražavanja višestruko isprepleteni.

Dinamika sile očituje se prvenstveno na fizičkoj razini i metaforičkim pomakom na psihičkoj, a vidjeli smo da je i 'sukob' pojava koja može biti vanjska i unutarnja. Kao unutarnja, dinamika sile temelji se na podijeljenome sebstvu (eng. *divided self*) isto kao i unutarnji 'sukob' (dilema), no literatura upućuje na to da i fizička razina dinamike sile i vanjski 'sukob' predstavljaju prototipne primjere, pa to očekujemo i u korpusu.

Dinamika sile jedna je od fundamentalnih značenjskih kategorija i prema Talmyju (2000: 428) predstavlja generalizaciju nad uzročnim konstrukcijama, što prihvaća i Goldberg (1999: 393-394), čiju konstrukcijsku gramatiku preuzimamo kao glavni teorijski okvir analize. Međutim, kao što svaki iskaz ne izriče stav dobro/loše prema događaju ili njegovim sudionicima, tako ne izriče svaki iskaz niti dinamiku sile, odnosno neki su iskazi s obzirom na sve to neutralni. Oni iskazi koji izriču tendenciju sile (eng. *force tendency*, Talmy 2000: 413) kao smjer energije i težnju nekog sudionika prema njezinu manifestiranju ujedno su iskazi koji izražavaju dinamiku sile, a neki od njih pod određenim uvjetima odnose se i na 'sukob'.

U pozadini svih obrazaca dinamike sile nalazi se opozicija dviju sila. Prvu silu utjelovljuje entitet izdvojen fokalnom pažnjom, on je istaknut s obzirom na to uspijeva li manifestirati svoju tendenciju sile ili je nadvladan i zove se Agonist. Drugu, suprotnu silu utjelovljuje entitet promatran u odnosu na silu koju vrši prema prvome entitetu i naziva se Antagonist. U vezi Agonista i Antagonista važnu ulogu igra moć spomenuta već i u poglavlju o sukobu, a entitet koji može manifestirati svoju tendenciju sile na račun drugoga je jači. Primjerice u iskazu *Vjetar je otvorio prozor*, prozor je Agonist kojemu se nešto događa i koji je nadvladan silom koja se nad njim vrši od strane vjetra, tj. Antagonista.

Agonist i Antagonist za Talmyja predstavljaju semantičke uloge (2000: 468), a detaljnije ćemo o semantičkim ulogama govoriti u poglavljima 6.1.4 Pristup semantičkim ulogama s naglaskom

na dijakronijsku semantiku i 6.2.2 Vrste semantičkih uloga korištenih za izražavanje 'sukoba'. No, ovdje ipak valja naglasiti da se prilikom izražavanja 'sukoba' ističu sasvim konkretni izvanjezični podaci pa svaka konstrukcija gradi puno detaljniji sustav semantičkih uloga sa svojim Agonistima čije su okolnosti u pitanju i njihovim suparnicima Antagonistima koji predstavljaju izvor sile. U tom smislu Talmyjeve semantičke uloge Agonist i Antagonist zapravo predstavljaju dvije makrouloge, koje s obzirom na 'sukob' kao konkretan primjer djelovanja dinamike sile i s obzirom na to kako se on izražavao u srednjem vijeku nisu dovoljno značenjski profilirane. Stoga ćemo se u analizi koristiti semantičkim ulogama koje nose dodatne značenjske odrednice, posebice uloge s odrednicama 'loše, neprijateljsko' pa se može reći da za ovaj rad sužavamo okvir dinamike sile kako bismo detaljnije opisali izražavanje pojma 'sukob' i prilagodili ga njemu.

Model dinamike sile i Talmyjevi primjeri konstruirani su na temelju opozicije aktivnosti i mirovanja (eng. *action, rest*). U primjerima 'sukoba' iz korpusa teško je i nepotrebno odrediti je li tendencija neke uloge prema aktivnosti ili mirovanju, već je model za nas važan jer prikazuje odnos suprotnosti, bez obzira na to kako se ona manifestira; kao tendencija aktivnosti/mirovanja, mira/rata, neometanog trgovanja/stvaranja problema, otimanja/vraćanja itd.

Za kraj bismo saželi definiciju prototipa dinamike sile prema Talmyju (2000: 466), koja se ogleda i u dosadašnjim opisima 'sukoba':

1. Dinamika sile je djelovanje dviju sila (ne jedne, tri ili više) koje su okrenute direktno jedna nasuprot drugoj (pod kutem od 180° , a ne pod nekim drugim kutem pa rezultat ne može biti zajedničko kretanje u nekom novom smjeru);
2. Tendencija sile je konstantna i binarna (ili prema akciji ili prema mirovanju);
3. Rezultat sile je također binaran (ili akcija ili mirovanje).

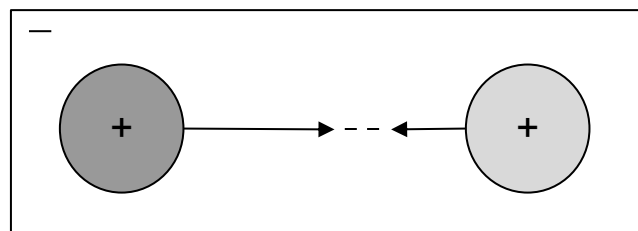
Usporedivo s time i 'sukob' je djelovanje dviju sila koje su direktno suprotstavljene jedna drugoj na temelju suprotnosti svojih ciljeva, a rezultat njihova odnosa je također binaran: ili se ostvaruje cilj jedne strane ili druge strane. Međutim, 'sukob' kao opimjerenje odnosa dinamike sile ima i neke dodatne karakteristike pa u sljedećem poglavlju predstavljamo shematski model 'sukoba' i neka očekivanja s obzirom na jezgrenost/tipičnost i rubnost u izražavanju toga pojma.

5.5 Shematski model 'sukoba'

Dosad smo vidjeli da je 'sukob' složen pojam koji obuhvaća negativno obilježene situacije između najmanje i najčešće dviju suprotstavljenih strana, bila to dva entiteta pa govorimo o sporu ili dva inkompatibilna cilja unutar istoga entiteta pa je riječ o dilemi. To su prema rječničkoj i teorijskoj literaturi ujedno i dva tipična oblika 'sukoba'. 'Sukob' tako može biti manifestirana ili latentna pojava, odnosno direktna pojava pa ju uočavamo u ponašanju drugih ili prikrivena u stavovima, vjerovanjima, kulturi, emocijama itd.

Ako je 'sukob' manifestiran, izražava se različitim verbalnim sredstvima i fizičkim aktivnostima, a ako je latentan, postoji na razini društvenoga uređenja, kulturnih datosti, očekivanja okoline i unutarnjih psihičkih borbi. Treba biti oprezan kada se neka situacija određuje kao 'sukob' jer to ovisi o interpretaciji promatrača i kontekstu vremena, mjesta, kulture itd. Tom smo problemu pokušali doskočiti proučavanjem srednjovjekovnih stavova kada je u pitanju 'sukob'. 'Sukob' se također može definirati i onime što on nije, tj. mirom, a u klasu sinonimnih i povezanih pojmova uz 'sukob' dolaze rat, borba, bitka, konfrontacija, tučnjava, nasilje i svađa (Webel i Galtung 2007: 347). Vidjet ćemo na koji način se ti pojmovi poklapaju sa 'sukobom' na jezičnoj razini te postoje li za njih neke različite konstrukcije.

Na temelju svega iznesenog, na sljedeći način možemo prikazati jezgreni model 'sukoba' s primjerima:

Shema 3: Jezgreni model 'sukoba'

44) *nemoite ih mučiti* 'nemojte ih mučiti' (141)

45) *ako kto ushoke zlo učiniti dubrovčaninu* 'ako tko htjedne zlo učiniti Dubrovčaninu'
(107)

46) *gde ga ubie gusa ili ga pokradu u sele* 'gdje ga ubiju gusari ili ga pokradu u selu'
(140)

Dvije kružnice predstavljaju najmanje i najčešće dva entiteta uključena u konfliktan događaj koji su predviđeni i modelom dinamike sile. Plusevi u kružnicama označavaju značenjsku kategoriju živosti, tj. nužno je riječ o bićima jer samo ona imaju ciljeve. To je važno dodatno obilježje u odnosu na Talmyjevu (2000) dinamiku sile, gdje može biti riječ o bilo kojim dvama entitetima koji silom utječu jedan na drugog (vjetar otvara prozor, lopta se nastavlja rotirati niz padinu itd). Stoga je dinamika sile kao semantički model zapravo generalizacija ili shema, a 'sukob' je opimjerenje negativne i neprijateljske dinamike sile. Različiti tonovi kružnica ukazuju na to da je tipično riječ o različitim entitetima, tj. osobama (a nije riječ o dilemi unutar jedne osobe), ali za oba je entiteta odabran isti geometrijski oblik kako bi se istaknula njihova povezanost kroz cilj. Dvije suprotstavljene strelice koje iz njih izvire simboliziraju (potpuno) suprotstavljene sile, što je također nužan uvjet za 'sukob', od kojih dužina strelice predstavlja jačinu sile te je, kao što je prikazano, tipično riječ o neravnomjernome odnosu moći. Isprekidane linije između sila prikazuju da 'sukob' može ostati i potencijalan, ali pod tim ne mislimo latentan jer je tipičan 'sukob' otvoren i direktan, a ne prikriven (poput spletke koje se također izražavaju u korpusu). Pravokutnik u koji je scenarij 'sukoba' uklopljen simbolizira kontekst uporabe koji je vrlo važan za razumijevanje toga da je neki događaj primjer 'sukoba', a minus u lijevome gornjem uglu označava negativne stavove srednjovjekovnoga društva prema takvome scenariju i negativne, obično neprijateljske osjećaje koji su uzrokom 'sukoba' i pratiteljem njegova odvijanja.

Shematski, odnosno jezgreni model 'sukoba' prikazuje pojmovnu razinu za koju se očekuje da će biti najčešće izražavana u ispravama. Shema ne govori ništa o uzrocima 'sukoba' jer su oni brojni i raznoliki, ona također nema vremensku dimenziju, iz nje se ne vidi o kojoj je fazi 'sukoba' riječ i sl. Također, shema kao integralna struktura koja povezuje zajednička obilježja članova kategorije, a oni označavaju specifičnije, tj. detaljnije predodžbe kao različite elaboracije sheme (Langacker 1987: 371) upućuje na određena očekivanja kada je riječ o jezičnim realizacijama pojma 'sukob'. Nih želimo predstaviti u sljedećim poglavljima.

5.5.1 Jezgrenost

S obzirom na evidentne paralele između dosad iznesene literature, posebno dinamike sile i saznanja o izražavanju 'sukoba' iz preliminarne analize korpusa, očekujemo da će se na jezičnoj

razini pokazati prevlast tranzitivnih konstrukcija kao jezgre izražavanja 'sukoba'. Prototipnu tranzitivnu konstrukciju definiramo na sljedeći način (Langacker 1991: 302):

1. sastoji se od dva sudionika izražena imenskim riječima koje funkcioniraju kao subjekt i objekt;
2. ta konstrukcija opisuje događaj;
3. događaj je energičan, relativno kratak s vrlo jasno definiranom krajnjom točkom;
4. subjekt i objekt reprezentiraju odvojene fizičke entitete;
5. ti fizički entiteti već postoje kad događaj nastupi (nisu kreirani događajem);
6. subjekt i objekt sudjeluju u snažno asimetričnom odnosu;
7. sudjelovanje subjekta je voljno, dok sudjelovanje objekta to nije;
8. subjekt je izvor energije, a objekt je cilj;
9. objekt je u potpunosti pogođen akcijom.

Analiza će pokazati poklapaju li se sve karakteristike prototipne tranzitivne konstrukcije s tranzitivnim konstrukcijama upotrijebljenima za izražavanje 'sukoba' u korpusu. Sintaktička struktura tranzitivne konstrukcije tipično ima oblik [Nom–V–Ak]. Iz njega proizlazi da će se prilikom izražavanja 'sukoba' iskazati dvije semantičke uloge pomoću nominativne i akuzativne dopune (tj. subjekta i objekta). Kao što smo već rekli, Antagonist i Agonist funkcioniraju kao makrouloge modela dinamike sile (usporedive su s ulogama općega vršitelja i općega trpitelja, eng. *Actor* i *Undergoer*, Van Valin i LaPolla 1997), no za ovaj je rad potrebno detaljnije određenje značenjskih nijansi uloga jer u njima leže i dodatni enciklopedijski podaci koji su važni za istraživanje pojma 'sukob'. Za detaljniji opis uloga uvodimo revidirani model semantičkih uloga koje smo preuzeli iz Van Valin i LaPolla (1997), Givón (2001), Fillmore (1969) i dr. Naša je lista obogaćena dvjema ulogama koje su dosad u istraživanjima zanemarene, a nose važne izvanjezične podatke, posebno odrednice 'loš, zao, neprijateljski'. To su uloge malefaktor (Nom, izvor sile, zao Antagonist) i malefaktiv (Ak, primatelj sile, žrtva Agonist).

Očekujemo da će se kao prototipna način izražavanja 'sukoba' pokazati upravo predstavljena tranzitivna konstrukcija s dvjema semantičkim ulogama. Također, s obzirom na pojmovno značenje 'sukoba' kao aktivne i energične dinamike sile, očekuje se izražavanje radnje pomoću **glagola** u kojima će biti pohranjena i glavnina značenja takve radnje. Preliminarna analiza izražavanja pojma 'sukob' pokazuje da su upravo takve konstrukcije najučestalije u korpusu, no ona otkriva i brojne druge strukture. Značajan broj konstrukcija prema nekom elementu odudara

od upravo navedenih očekivanja, od kojih ćemo neka predstaviti u sljedećem poglavlju, a neka će se tek otkriti analizom.

5.5.2 Rubnost

Neki primjeri pokazuju odmak od prototipnoga modela 'sukoba' i otvaraju mogućnost za pronalazak i rekonstrukciju drukčijih konstrukcija od tipičnih tranzitivnih [Nom–V–Ak]. Preliminarna analiza otkriva da konstrukcije najčešće odstupaju od jezgrenoga modela na jedan od sljedećih načina: uvođenjem još jedne uloge čime konstrukcije postaju ditranzitivne, uklaňanjem (elidiranjem) različitog broja i vrste uloga, kodiranjem odnosa 'primanja' umjesto direktnoga odnosa tipičnoga za 'sukob' pa se koristi netipična tranzitivna konstrukcija s dativnom umjesto akuzativne dopune, analitičkim izražavanjem radnje pomoću dekomponiranih predikata umjesto glagola itd. Takve konstrukcije nisu predviđene jezgrenim modelom 'sukoba', a ukratko ćemo ih predstaviti niže. U analizi ćemo više govoriti o tim pojavama.

5.5.2.1 Ditranzitivnost i netipična tranzitivnost

Prema preliminarnoj analizi dio odstupanja od jezgrenoga modela 'sukoba' odnosi se na uvođenje dodatne uloge i korištenje ditranzitivne konstrukcije [Nom–V–Ak–Dat]. Tipične su značenjske odrednice ditranzitivne konstrukcije sljedeće (Goldberg 1995: 33):

1. prijenos objekta recipijentu;
2. prijenos je uspješan;
3. prijenos je izvjestan;
4. prijenos je željen od strane agensa i recipijensa.

Međutim, u izražavanju pojma 'sukob', nije riječ o prototipnoj ditranzitivnosti jer nije riječ o željenome prijenosu, barem ne od strane recipijenta, a ukoliko je prijenos uspješan, on je nužno štetan. Izvjesnost prijenosa (štete, zla i sl) upitna je, tj. ovisna je o uporabi (govornim činovima) pa je u nekim primjerima sigurnija (zapovijedi, obećanja) nego u drugima (prokletstva, molbe). Tako da od četiri navedene točke prototipne ditranzitivne strukture naš korpus u pravilu

potvrđuje samo prvu, s time da je riječ o prijenosu, odnosno primanju **apstraktnoga** objekta (šteti, zlu, pakosti).

Preliminarnom analizom uočili smo i svojstvo neprofiliranosti, tj. ispuštivosti akuzativne dopune, što je zasigurno pokazatelj neprototipičnosti jer je prema literaturi obično dativna dopuna ispuštiva, pa ćemo ovo opažanje dublje istražiti.¹²⁴ Ispuštanjem direktnoga objekta u konstrukcijama koje su potvrđene u ditranzitivnu obliku one postaju tranzitivne s dativnom dopunom, tj. imaju strukturu [**Nom–V–Ø–Dat**] odnosno [**Nom–V–Dat**]. Na taj se način, između ostalog, vraća fokus na primanje te na odnos malefakora (Nom) i malefaktiva (Dat), koji je i ključan za 'sukob' dok objekt ostaje neprofiliran.

Govoreći o ispuštanju uloga i netipičnoj tranzitivnosti, primijetili smo i neke konstrukcije u kojima je došlo do elidiranja više uloga pa su konstrukcije ostale samo na ulozi izraženoj nominativnom dopunom [**Nom–V**], a najčešće je to malefaktor. To je također tipično za one konstrukcije koje su potvrđene i u ditranzitivnom obliku pa je vjerojatno ovdje riječ o ekonomičnosti koja je opravdana postojanjem potpunijih primjera i konvencionalnoga znanja o njima, odnosno paradigmatskim odnosom takvih konstrukcija. Sve ćemo ove pojave u analizi proučiti detaljnije.

5.5.2.2 Netipična predikativnost

U postavljanju očekivanja s obzirom na jezgrenost i rubnost, potrebno je osvrnuti se ponovno na kontekst. Naime, analizirat ćemo izraze 'sukoba' u pravnome kontekstu, a to je jako važan čimbenik koji upućuje na to da će se s obzirom na tekstnu vrstu slijediti i neke moguće konvencije i stil. U prvome redu mislimo na dekomponire predikatne strukture npr. *činiti štetu*, *činiti pakost* (< *pakostiti*, *štetiti*). Strukturno su takve konstrukcije [**Nom–Pred[V–Ak]–Dat**] slične ditranzitivnoj konstrukciji [**Nom–V–Ak–Dat**], ali su glagol i ono što mu je inače direktni objekt povezani u predikat i čine značenjsku cjelinu Pred[V–Ak] te zapravo imamo složene tranzitivne konstrukcije.¹²⁵ To je očekivan način izražavanja bilo kakve radnje, događaja ili stanja u administrativnome diskursu i danas (*izvršiti uplatu* < *uplatiti*, usp. Silić 2006) pa stoga tu mogućnost treba ostaviti otvorenom i za izražavanje 'sukoba' u srednjovjekovnim ispravama.

¹²⁴ Detaljnije v. poglavlje 7.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Dat].

¹²⁵ V. poglavlje 6.2.3.1 Predikatne dopune.

Analiza će pokazati je li takav način izražavanja s obzirom na učestalost i distribuciju u izražavanju različitih prizora 'sukoba' tipičan i je li ga u tom smislu u konačnici opravdano smatrati rubnim.

5.6 Zaključno o 'sukobu'

Na temelju klasifikacije 'sukoba' u rječničkoj i teorijskoj literaturi s osvrtom na trokut 'sukoba' i model dinamike sile u kognitivnoj semantici te na temelju analize onoga što možemo saznati o 'sukobu' i društvenim stavovima u srednjovjekovnome kontekstu i potvrda koje za to imamo iz korpusa, u ovom je poglavlju razvijen shematski model 'sukoba' s pripadajućim očekivanjima s obzirom na jezgrenost i rubnost izražavanja. Jezgreni model pokazuje da na pojmovnoj razini moraju postojati određeni elementi ili tipične karakteristike konfliktne situacije s naglaskom na tri važne stavke – sudionike, njihov odnos i kontekst zbivanja:

1. postoje dvije strane koje su:
 - a) žive
 - b) u odnosu
 - c) imaju različitu moć
2. odnos dviju strana karakterizira:
 - a) suprotnost sila (direktnost)
 - b) otvorenost
 - c) neprijateljstvo
 - d) suprotnost, ali međuovisnost ciljeva
3. kontekst zbivanja: negativni stavovi društva prema odnosu (i/ili sudionicima)

Jezgreni model 'sukoba' upućuje na još jednu točku koja se tiče dominantne strukture konstrukcija koje jezično odražavaju navedene pojmovne elemente:

4. tranzitivne konstrukcije prototipne strukture i značenja, konkretno [Nom–V–Ak] u kojima je glagol temeljni nositelj značenja dinamične i energične sile 'sukoba' s dvjema semantičkim ulogama: malefaktor i malefaktiv.

Brojne potvrde iz korpusa značenjski i/ili strukturno odstupaju od jezgrenoga modela poput izražavanja dekomponiranim predikatima umjesto glagolima, izražavanje uloge malefaktiva dativnom dopunom u netipičnoj tranzitivnoj konstrukciji i sl., ali glavnina potvrda još uvijek

dijeli većinu dodirnih točaka s jezgrenom modelom. Osim što će ukazati na one podatke znanja o svijetu i elemente znanja o jeziku koji su tipično sudjelovali u izražavanju pojma 'sukob' kroz konkretne konstrukcije, analiza će pokazati i u čemu se točno sastoje najznačajnija odstupanja od jezgrenoga modela koji je ovdje razvijen, kao i rasvijetliti načine na koje se rubnost dodiruje i preklapa s jezgrenošću i s obzirom na strukturu i s obzirom na značenje. Takvim se pristupom dobiva cjelovitija slika konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' u srednjem vijeku i širi spektar enciklopedijskih podataka koji su sudjelovali u njegovu izražavanju, što je važno za rekonstrukciju značenja toga pojma s dijakronijsko-semantičke perspektive, a važno je i za potvrđivanje početnih hipoteza ovoga rada. U analitičkome dijelu pokušat ćemo sistematizirati, opisati i objasniti raznolikost konstrukcija koristeći se kognitivnim i konstrukcijskim pristupima, a u sljedećem poglavlju detaljnije ćemo iznijeti taj teorijski okvir. Na njega ćemo se kritički osvrnuti i prilagoditi ga dijakronijskoj semantici i potrebama ovoga rada.

6. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR ANALIZE

Ovaj rad predstavlja sintaktičko-semantičku analizu srednjovjekovnih tekstova kroz nekoliko stoljeća pa je ujedno i sinkronijski i dijakronijski orijentiran (Sweetser 1990, Raffaelli 2009). Teorijska okosnica dijakronijske semantike od 90-ih do danas leži u načelima kognitivne lingvistike, koja je potaknula novo buđenje dijakronijske semantike izrasle iz predstrukturalističkih promišljanja o utjecaju kulture i društva na oblikovanje mentalnoga sadržaja i na komunikaciju (Raffaelli 2015). Stoga je moderna kognitivna dijakronijska semantika povezana ne samo s proučavanjem kulture i društva, već i sa spoznajama o ljudskim kognitivnim sposobnostima, načelima kategorizacije, teorijom prototipa, mehanizmima semantičkih promjena poput metafore i metonimije i sl.¹²⁶ U svim uporabnim pristupima, a posebno u kognitivnoj dijakronijskoj semantici, kontekst kao glavni nositelj jezičnih i enciklopedijskih podataka predstavlja ključ ispravnog metodološkog pristupa značenju te su općenito uporaba i njezin kontekst središte i glavno uporište svih analiza.

U ovom ćemo poglavlju detaljno izložiti teorijski model koji smo odabrali kao dopunu dijakronijskoj semantici kao i razloge odabira toga modela jer se proučavanju izražavanja pojma 'sukob' dakako moglo pristupiti iz različitih aspekata. Uvijek ćemo se iznova vraćati na građu i oprimjerivati teorijsko-metodološke postavke primjerima iz korpusa. Takav će odnos teorije i građe ukazati na njihovu kompatibilnost, ali i na neka konkretna nepodudaranja koja su proizišla iz njihove sprege te otvoriti prostor za kritiku, raspravu i prijedlog vlastitoga modela prikladnoga za dijakronijsko istraživanje. Jasno ćemo definirati osnovne pojmove, prije svega pojam konstrukcije, o kojemu se ovim radom u domaćoj filologiji po prvi puta promišlja iz perspektive dijakronijske semantike. Neke je ključne pojmove bilo potrebno definirati već u prethodnim poglavljima, a ovdje ćemo na njih podsjetiti, dopuniti ih drugim pojmovima potrebnima za sintaktičko-semantičku analizu te ih povezati s teorijama unutar čijeg ih konteksta promatramo. Na kraju ćemo se usredotočiti na načela anotacije i metodologiju analize.

¹²⁶ Blake (2003) i Geeraerts (1988) govore da su već i tradicionalna onomasiologija i devetnaestostoljetna semasiologija, tj. leksička semantika tematizirale (doduše ne sustavno u obliku konkretne teorije uma i jezika) brojne ideje na kojima se danas temelji kognitivna semantika, poput ideja da se bliski elementi grupiraju u domene, da postoji veza asocijacija sličnih i različitih elemenata, da se kompleksni scenariji sastoje od manjih dijelova, tj. prizora, da ponajvljučniji elementi imaju ulogu u kognitivnoj usađenosti itd.

6.1 Uporabno utemeljeni modeli

Termin uporabno utemeljeni modeli (eng. *usage-based models*) uveo je Langacker (1987, 2000) unutar okvira kognitivne gramatike, a termin se odnosi na pristupe značenju koji ističu kontekst i njegove društvene aspekte te vezu jezičnih struktura i govornih činova.¹²⁷ Smatramo da je takav pristup značenju najprihvatljiviji i najsveobuhvatniji općenito, a posebno u dijakronijskoj semantici. U ovome radu riječ je o rekonstrukciji značenja leksema i konstrukcija unutar iskaza različite ilokucijske snage, u kojima su pravila uporabe jezičnih jedinica i njihovo često idiomatizirano značenje istraživaču nepoznati i neintuitivni. Stoga su kontekst i njegovi društveni aspekti te pragmatička funkcija jezičnih jedinica od presudne važnosti. Zbog još uvijek dominantno strukturalističkoga i formalnoga pristupa starim tekstovima, osim nekih rijetkih radova (npr. Štrkalj Despot 2013) uporabnih sintaktičkih i značenjskih analiza starohrvatskoga jezika gotovo i nema.

Prema Raffaelli (2015: 43-45) uporabno utemeljeni modeli uz referencijalistički, antireferencijalistički, mentalistički i antimentalistički pristup predstavljaju jedan su od pet osnovnih pristupa značenju koji su na različite načine bili kombinirani ovisno o dominantnoj lingvističkoj misli u određenome razdoblju. Ti se pristupi prije svega razlikuju u prihvaćanju ili neprihvaćanju dviju osnovnih kateogrija: referenta i pojma, tj. predmeta izvanjezičnoga svijeta i mentane slike, što upućuje na jednu bitnu odrednicu semantike, a to je da se ona gradi u sprezi jezika, svijeta i pojma. Međutim, udio pojedinoga od tih triju elemenata u povijesti semantike nije uvijek bio isti, odnosno pojam i izvanjezično iskustvo na kojemu se on gradi često su bili u potpunosti odbacivani. Za poststrukturalističku semantiku karakterističan je mentalistički, referencijalistički i uporabni pristup. To znači da poststrukturalistička, a posebice kognitivna semantika pa onda i dijakronijska kognitivna semantika kao uporabno utemeljeni pristupi gradbu značenja vide u sprezi znanja o izvanjezičnome referentu, pojma i konteksta njegove uporabe. Upravo je to perspektiva istraživanja i u ovoj disertaciji.

Uporabni pristupi danas su vrlo raznorodni, pa Barlow i Kemmer (2000) ističu opasnost od preširoke primjene toga naziva. U članku navode devet osnovnih zajedničkih pretpostavki uporabno utemeljenih modela, a mnogi su od njih, što je i karakteristično za razvoj ljudske misli, razvijeni kao reakcija i kritika na prethodne (prije svega generativne) pristupe. Osvrnut ćemo se samo na one značajke koje se ogledaju i u ovome radu. Prije svega, autori ističu važnost

¹²⁷ Za pregled uporabno utemeljenih pristupa v. Barlow i Kemmer 2000, Croft i Cruse 2004, Žic Fuchs 2009, Raffaelli 2015. Općenito o karakteristikama uporabnih pristupa v. također Evans i Green 2006.

podataka sakupljenih iz stvarne jezične proizvodnje koja je obično bilo ograničena na margine lingvistike npr. na sociolingvistiku i fonetiku, a proučavanje sintakse gotovo se isključivo temeljilo na analizi umjetno konstruiranih primjera. Idealna uporabno utemeljena analiza jest ona koja proizlazi iz proučavanja podataka potvrđenih u uporabi – korpusa. Takav je dakako i ovaj rad, koji obuhvaća i leksičku i složeniju konstrukcijsku analizu izražavanja pojma 'sukob' ne bi li se tako proniknulo u načela kategorizacije ljudske misli i funkcioniranja jezika (Fillmore 1977b: 135, Blank 2003). Također, takvim se pristupom podsjeća na to da se jezik samo do neke mjere može podijeliti u lingvističke kategorije i da postoje istaknutiji i rubniji primjeri, a potonji kao međuprimjeri pokazuju vezu i kontinuitet (kontinuum) među kategorijama. Na to smo ukazali u poglavlju o jezgrenom modelu 'sukoba' s rubnim strukturama, a konkretne ćemo primjere i način na koji tvore kontinuum vidjeti u analizi. Znanje općenito funkcionira kao odnos tipičnoga i rubnoga, a jezično znanje nije ništa drukčije, što je također jedna od teza uporabnih pristupa. Kognitivna lingvistika detaljno je razradila ideju da je jezik isprepleten s ostalim kognitivnim sustavima. Kao i ostale vrste znanja, i jezični je sustav vođen iskustvom pa se čestotnost smatra osnovnim čimbenikom njegove strukture i načina funkcioniranja, tj. ona je i rezultat i oblikovna sila jezičnoga sustava (Barlow i Kemmer 2000). Veća čestotnost određenih obrazaca rezultira većim stupnjem usađenosti, što ima utjecaj na procesiranje i leksičku reprezentaciju tih obrazaca.¹²⁸ To je razlog zbog kojega u Prilogu s tabličnom analizom navodimo sve primjere i potvrde bez obzira na njihovu strukturnu i značenjsku sličnost, a stupanj usađenosti i reprezentacija potpunijih obrazaca (poput ditranzitivnih konstrukcija) omogućuje i tvorbu konstrukcija samo s jednom ulogom ili bez uloga. Također, čestotnost je i jedan od kriterija definicije konstrukcije (Goldberg 2006: 5). Osim toga, ono što je slično u ponavljajućim iskustvima prolazi kroz proces apstrahiranja, što također vrijedi i za stvaranje shematiziranih gramatičkih konstrukcija. Ako su procesi apstrakcije i kategorizacije isti u jezičnim i nejezičnim kognitivnim domenama, kao što se tvrdi u uporabnim pristupima, tada se i procesiranje i učenje jezičnih i nejezičnih obrazaca odvija na isti ili sličan način. To upućuje na zaključak da su svi aspekti jezika otvoreni utjecaju jezičnoga i nejezičnoga konteksta pa je zato toliko važno posvetiti pozornost i jednome i drugome (Barlow i Kemmer 2000). U semantici je dobro poznato da elementi pragmatičkoga konteksta u kojemu se neki izraz obično pojavljuje mogu postati dijelom njegova konvencionalnoga značenja. Tako je primjerice s konstrukcijom [bez svak- X] koja se uvijek pojavljuje unutar konteksta obećanja (*da idete slobodno k cr(s)vu mi bezь vsakoga strah* 'da idete slobodno k mojemu carstvu bez svakoga

¹²⁸ O utjecaju učestalosti uporabnih obrazaca na organizaciju jezika v. Langacker 1987 i Bybee 2007.

straha') te se učestalo i pravilno pojavljuje u mikrokontekstu nakon priloga *slobodno* kao prijedložno-padežna postmodifikacija kojom se niječe 'sukob', dakle kao posljednji dio konstrukcije [da VP_{pz} Adv[(slobodno) bez svak- X]]. Ta je konstrukcija djelomično specificirana, ispunjena ili supstantivna (Fillmore, Kay i O'Connor 1988, Goldberg 1995) u primjerima *bez svake zabave, bez svake pakosti, bez svake štete, bez svakoga straha* itd. To je primjer kako pragmatički kontekst (obećanje, prijateljstvo, nastojanje održavanja mira) uvjetuje da nešto što je sintaktički i značenjski suvišno jer postoji već prilog *slobodno* u istome iskazu, ipak iz pragmatičnih razloga postaje konvencionaliziranim dijelom govornoga čina obećanja. Visok stupanj podudarnosti i pravilnosti u tome kontekstu postaje jednim od pragmatičkih obilježja konstrukcije [bez svake X]. Na taj način se povezuju uporaba, struktura i značenje, a navedeni primjer i mnogi drugi ujedno dovodi u pitanje neobveznost dodataka za razliku od dopuna o kojoj se u sintaksi često govori (Dowty 1990, Silić i Pranjković 2007, Belaj i Tanacković Faletar 2017, Van Valin 2001, Forker 2014). Dijakronijski gledano, dodaci kao stalan dio nekih konstrukcija predstavljaju važan dio značenja koji može utjecati na strukturu i značenje konstrukcija (usp. Raffaelli 2009¹²⁹), pa se i govori o tome da semantički gledano ništa nije ispušteno (Forker 2014), no o tome će biti više riječi kasnije.

6.1.1 Odnos uporabnih i generativnih modela jezičnoga opisa s obzirom na građu

Odbacivanje izvanjezičnoga iskustva karakteristika je generativnih pristupa,¹³⁰ koji su razvijeni nekoliko desetljeća prije uporabnih modela i na koje su uporabni modeli svojevrsna reakcija. Najznačajniji su radovi unutar generativnih pristupa dakako radovi i teorije samoga Chomskog (1965, 1976, 1995) kao i mnogih njegovih nastavljača, primjerice Katza i Fodora (1963), Katza i Postala (1964) i dr. Unutar generativnih se pristupa gramatika i leksikon promatraju kao odvojeni polovi ljudskoga znanja, s tim da je naglasak stavljen na gramatiku, a posebice na sintaksu i gramatička pravila za kombiniranje odabranih (i od sintakse odobrenih) jedinica leksikona i generiranje rečenica. S druge je strane leksikon, koji je definiran kao neuređena lista leksičkih unosaka (Chomsky 1965: 84, 164; Katz i Postal 1964: 12-13), a leksikon je ujedno i

¹²⁹ Raffaelli (2009: 101) pokazuje kako priložne oznake u pojedinim konstrukcijama omogućuju profiliranje značenjskih nijansi nekih leksema ili pak kako izostanak prijedložnih izraza uvjetuje pojavu drukčijih sintaktičkih dopuna, tj. drukčije nijansiranje značenja leksema. V. također i Raffaelli (2009: 194-196).

¹³⁰ Ideju o transformacijama kao ključnim operacijama prilikom generiranja novih rečenica u nekom jeziku razvili su 50-ih godina N. Chomsky i Z. Harris, pa je transformacijsko-generativna gramatika od samih početaka podijeljena različitim stajalištima svojih začetnika (Brown i Miller 1996). Generativna je gramatika do 70-ih godina bila dominantnom sintaktičkom teorijom, a tijekom nekoliko desetljeća od svojega začetka razvijana je u mnogim formalnim pristupima sintaksi i semantici te je stoga danas ispravnije govoriti o *generativnim pristupima*.

mjesto objašnjenja onih „neposlušnih“ (Langacker 1987: 26) jezičnih struktura čija nepravilnost nije obuhvaćena sintaktičkim pravilima za derivaciju regularnih izraza nekoga jezika.¹³¹

U generativnim se pristupima značenjem leksičkih unosaka bavi leksička semantika. Za razliku od uporabno utemeljenih pristupa značenju riječi, zadaća je formalne leksičke semantike opis nekontekstualnoga značenja riječi pa je tako značenje riječi zapravo skup značenjskih obilježja (čovjek, muško, odraslo itd.) i osnovnih gramatičkih obilježja (vrsta riječi, načini na koje se riječ deklinira ili konjugira, a Katz i Fodor /1963/ tome dodaju i neka sintagmatska ograničenja). No, to je pitanje odvojeno od konteksta, uporabe, pragmatičkoga utjecaja i interakcije s vanjskim svijetom, što prema generativnim pristupima to nije predmet lingvistike.

Smatramo da dijeljenje značenja na komponente može imati određene prednosti u analizi, no Langacker (1987: 19-20) upozorava da komponencijalno značenje nije cjelovito, prirodno i njime se zanemaruje holistička i kontekstualna slika koja je ključna za značenje. Uporabni pristupi tvrde upravo suprotno od toga da se značenje riječi u cijelosti može definirati komponencijalnom analizom na kontekstno neovisan način. Oni tvrde da nekontekstualno značenje riječi (nazvano još i denotativnim) ne određuje kako se ona upotrebljava. Prema uporabnim modelima značenje riječi je posljedica jezične uporabe i pragmatičkoga znanja pa jezično i svjetovno, odnosno enciklopedijsko znanje predstavljaju kontinuum.¹³² Prema kognitivnim semantičarima riječi se razumiju u odnosu na okvire (Fillmore 1977a, 1977b) ili domene iskustva (Langacker 1987)¹³³ pa se i značenje gradi u odnosu na široku pozadinu znanja i konkretan kontekst uporabe.

Ovaj se rad bavi cjelokupnom rekonstrukcijom značenja i strukture i konstrukcija i riječi od kojih su one sastavljene, a u formalnim pristupima značenjem kompleksnijih cjelina od riječi bavi se kompozicijska semantika (Jacobson 2014). Prema tome pristupu značenje neke kompleksne cjeline poput rečenice proizlazi iz značenja riječi u kombinaciji s gramatičkom strukturom rečenice. Rečenice se analiziraju prema uvjetima istinitosti i distribuciji elemenata

¹³¹ Drugim riječima, gramatička pravila nekoga jezika služe za derivaciju neograničenoga broja ispravnih rečenica, a one rečenice čija se struktura i značenje ne mogu generirati iz sustava pravila pripadaju idiomatiziranim izrazima i uče se napamet kao i leksički unosi te su takvi izrazi prema generativnim lingvistima rijetki i ne čine jezgru jezika. Teze da se regularni i predvidivi izrazi ne pohranjuju (nego samo gramatička pravila za njihovo generiranje), već samo oni neregularni te da su ti uvjetno nazvani neregularni izrazi rijetki, kao i tvrdnja da je leksikon neuređen skup opovrgnute su mnogim istraživanjima s polja kognitivnih znanosti (Bybee 2010, Taylor 2012).

¹³² Stoga se uporabni pristupi katkad nazivaju enciklopedijskima, a formalni rječničkim (Evans i Green 2006).

¹³³ O ovim će pojmovima više biti riječi u poglavljima 6.1.2.1 Kognitivna semantika i dijakronijska semantika i 6.1.3.1 Semantika prizora i okvira.

te se na temelju toga dovode u logičku vezu (parafraze, kontradikcije itd). Međutim, performativi i imperativne konstrukcije kojima naš korpus obiluje ne podliježu uvjetima istinitosti pa je formalan pristup značenju i tih i drugih uvelike idiomatiziranih konstrukcija (*zaleći štetu, ponesti ponos, činiti krv, činiti drevo* itd.) vrlo nekompatibilan sa samom građom. Veza značenja i strukture jezičnih jedinica s kojima ćemo se u ovome radu susresti može se puno sustavnije opisati kognitivnim pristupima, npr. mehanizmima značenjskih promjena poput metafore i metonimije, pojavljivanjem uvijek istih riječi unutar istih konstrukcija (tzv. *kolostrukcije* kao veze konkretnih riječi sa shematičnom strukturom konstrukcije, eng. *collostructions*¹³⁴, Taylor 2012: 140), sinonimskih asocijacija (Raffaelli 2009: 193) itd., a to su sve pojave koja formalna gramatička (sintaktička) pravila ne predviđaju.

Međutim, generativisti konstrukcijama oduzimaju teorijski status nazivajući ih „taksonomskim epifenomenima koji proizlaze kao rezultat puno osnovnijih principa“ (Chomsky 1991: 417; usp. Goldberg 2006: 229). Chomsky (1965: 218) govori da su neobičnosti i iznimke (kojima se često bave kognitivne i konstrukcijske analize) periferne u jeziku, pa onda i u znanosti. Upravo to pitanje kritiziraju i iznova propituju kognitivni i konstrukcijski pristupi. Prema formalnim modelima idiomatizirani izrazi, budući da su „nepravilni“ i da ih jezik transformacijama ne može generirati iz skupa pravila koja se odnose na regularne izraze, ne pripadaju u fokus jezične analize, a uporabni modeli pokazuju da jezik obiluje takvim izrazima te da oni ne mogu biti stavljeni na margine jezika, već da gramatički opis danoga jezika mora biti oblikovan na način da može opisati i one regularne i one manje regularne izraze. Takav je stav vrlo prikladan opisu građe odabrane za naš rad jer s teorijskog aspekta na isti način pristupa i onim potpuno regularnim izrazima kao i onim nepravilnijima (Fillmore, Kay i O'Connor 1988), odnosno metodološki omogućuje homogen opis bez obzira na pravilnost, predvidivost, idiomatiziranost i sl. Štoviše, takvim se pristupom i među manje očekivanim izrazima mogu primijetiti određena ponavljanja i uvjetno rečeno pravilnosti koje ukazuju na njihovu vezu na razini sustava.

Za razliku od formalne semantike kognitivna semantika (o kojoj ćemo još detaljnije govoriti kasnije) tvrdi da se značenje riječi ne sastoji od komponenata izvan konteksta, već pretpostavlja da je svaka jezična jedinica polisemna. Pritome se značenje iz palete mogućih značenja leksema konstruira „online“ – uporabom u kontekstu, a tako se konstruira i značenje složenijih struktura, primjerice konstrukcija. Njihovome značenju doprinosi dakako i gramatika, ali gramatika nije

¹³⁴ Sličnu ideju iznose i Stefanowitsch i Gries (2003) govoreći o *kolostruktu* i *kolostrukcijskoj snazi* kao odnosu privlačenja određenoga leksema i konstrukcije.

odvojeno jezično znanje, već gramatika i leksikon tvore kontinuum pa je pitanje pripadnosti jezičnih jedinica u jednu ili drugu klasu više pitanje stupnja nego strogo odijeljene klasifikacije (Talmy 2000).¹³⁵ Vidjet ćemo da je kontinuum obilježje ustroja jezičnih pojavnosti na mnogim razinama pa se tako odražava i na primjerima semantičkih uloga, na razlikama između nekih obveznih i ispuštivih strukturnih elemenata (tj. dopuna i dodataka) itd. Također, valja naglasiti da je prema uporabnim pristupima i sama gramatika odraz značenja pa gramatičke funkcije i konstrukcije imaju značenje bez obzira na riječi koje ih upotpunjuju (primjerice u ispravama vrlo česta konstrukcija [da+VP_{pz}] kojom se *prototipno*¹³⁶ izražava imperativno značenje bez obzira na riječi koje konstrukcija može sadržavati). S obzirom na našu temu i karakteristike korpusa razvidno je da je uporabno utemeljeni pristup prikladniji od formalnoga, a u sljedećim ćemo odlomcima tu tvrdnju još detaljnije potkrijepiti.

Prema uporabnim pristupima, da bi se ispravno služili jezikom, govornici moraju posjedovati i dijeliti ne samo znanje o jeziku, već i znanje o svijetu, a jezično znanje dio je te vrlo široke sfere enciklopedijskoga znanja (Langacker 1987, Žic Fuchs 1991, Goldberg 2006), odnosno jezično znanje uključuje i znanje o konvencionalnoj uporabi jezičnih jedinica. Time se kao ključni čimbenici značenjskoga opisa ističu kontekst i uporaba, a upravo to je osnovna razlikovna karakteristika uporabnih modela u odnosu na tradicionalni strukturalizam i generativne pristupe. Uporabni pristupi, dakle, ne razdvajaju jezično znanje od jezične uporabe, dok ih generativne gramatike strogo razdvajaju, stavljajući jezično znanje (eng. *competence*) u svoj fokus i opisujući ga formalnim modelima koji se prema jeziku odnose kao prema nepromjenjivome sustavu bez konteksta i uporabe.¹³⁷ Za uporabne je pristupe kao što smo već spomenuli jezično znanje sastavni element enciklopedijskoga znanja i u interakciji je s drugim aspektima kognicije. Žic Fuchs (1991: 42) ističe da je važnost izvanjezičnoga znanja (ili znanja o svijetu) Fillmore smjestio u centar lingvistike postavivši pitanje „*što trebam znati kako bih ovaj oblik koristio na adekvatan način i kako bih razumio druge ljude kada ga koriste?*“¹³⁸ Tim je pitanjem usmjerio pozornost na važnost komunikacijske funkcije jezika i znanja o uporabi jezičnih jedinica u komunikaciji.

¹³⁵ Primjerice prijedlozi su na razmeđu gramatike i leksikona (v. Katunar 2015), gramatički morfemi kao zatvorena klasa su više na polu gramatike, a jedinice otvorene klase poput leksema *pas*, *cvijet*, *ljubav* na polu leksikona.

¹³⁶ Naglašavamo prototipno jer i konstrukcije pokazuju karakteristike polisemije (v. poglavlje 7.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Dat] i Goldberg 1995: 31-39, 161-164).

¹³⁷ Odatle i brojne poteškoće s kojima su se generativni pristupi suočili, ponajprije s problemima jezične promjene, modularnosti uma, podmodularnosti jezika itd., a koje su opovrgnula istraživanja s područja psihologije, neuroznanosti i jezičnoga usvajanja kod djece (Croft i Cruse 2004, Hoffmann 2016).

¹³⁸ Fillmore 1971: 247. Slično pitanje postavlja i Taylor (2002: 64).

Tim su se pitanjem bavili i notari u notarskim školama učeći koje su konstrukcije u kojem kontekstu adekvatne i kako ih se smije eventualno varirati da se ne naruši razumijevanje i legitimitet pravnoga diskursa. Odatle proizlazi i relativna strukturna jasnoća konstrukcija koje izražavaju određene domene 'sukoba'. Fillmore smatra da je jezik neodvojiv od ostalih čovjekovih spoznajnih procesa, pri čemu je stvaranje pojmova od ključne važnosti.¹³⁹ Iskazi koji ne stvaraju pojmove u umu sugovornika dovode do nerazumijevanja jednako kao i neznanje o uporabi jezičnih jedinica. Stoga smo velik dio ovoga rada posvetili društveno-povijesnim okolnostima i definiranju samoga pojma 'sukob' pomoću socio-psiholoških teorija i modela dinamike sile. Enciklopedijski podaci iz korpusa potvrđuju te izvanjezične podatke, a sintaktičko-semantička analiza konstrukcija otkriva nova saznanja o načinima izražavanja 'sukoba' i tako doprinosi i njegovu preciznijem tumačenju u kontekstu srednjega vijeka.¹⁴⁰ Dakle, značenje je pojavnost koja je ovisna i o izvanjezičnome znanju, ali i o jezičnome znanju i na svakoj se jezičnoj razini te dvije vrste znanja isprepliću i izražavaju uporabom u konkretnome kontekstu.

Građa odabrana za ovo istraživanje idealan je primjer povezanosti i ovisnosti oblika, značenja i konvencionaliziranosti uporabe. Iste ili vrlo slične jezične strukture pravilno se pojavljuju u istome kontekstu i ponavljaju se iz isprave u ispravu, iz stoljeća u stoljeće. Sastavljači isprava znali su koji oblik, odnosno konstrukciju koristiti u kojem kontekstu kako bi je drugi razumjeli na željeni način – kao dio pravnoga čina. Stoga se o konvencionaliziranosti treba voditi računa i pri analizi značenja takvih tekstova. Tim više što dijakronijskom semantičaru zapravo ne preostaje ništa drugo negoli povezati društveno-povijesni kontekst, značenje jezičnih jedinica, njihovu strukturu i kontekst njihove uporabe. Ako se danas primjerice želi dokazati da je neka isprava falsifikat, također se mora krenuti iz konteksta i uključiti široku povijesnu, diplomatsku i jezičnu analizu. Tako se falsifikati prije svega otkrivaju nedosljednošću jezične uporabe. Stipišić (1972: 167) piše da sastavljači falsifikata nisu bili diplomatski obrazovani pa im se lako potkrao neki izraz koji nije odgovarao pravnome diskursu ili pak vremenu kada je nastao pravni čin o kojem fiktivna isprava govori. Stoga koristiti neki oblik na adekvatan način u

¹³⁹ Za razliku od Lyonsa i Wittgensteina koji se protive pojmovnome pristupu u opisu značenja smatrajući pojam neuhvatljivim i nepouzdanim elementom opisa, Fillmore smatra da je pojam nužni dio značenja bez kojega nema razumijevanja (Raffaelli 2015).

¹⁴⁰ Wierzbicka (1988) tvrdi da sintaktičke konstrukcije i leksemi odražavaju jezični kognitivni profil govornika određenoga jezika i specifične načine razmišljanja. Međutim, semantička analiza cijeloga leksikona nemoguć je zadatak pa se, kako bi proniknula u relevantna područja etno-filozofije, posvetila sintaktičkim analizama. Iznijela je odlične primjere za sintaktičko kodiranje tjelesnih aktivnosti i događaja kao dobrih i loših, a koje se ogledaju i u našem korpusu (primjerice konstrukcija *dati koga po grlu* i različite konstrukcije s dativnom dopunom).

danome kontekstu osigurava ne samo pravilno razumijevanje značenja toga izraza od strane slušatelja, već i vjerodostojnost i legitimitet cijeloga iskaza.

U ovome smo poglavlju nastojali dati širi kontekst iz kojega proizlaze konkretni teorijski okviri koje preuzimamo u ovome radu, a u sljedećim ćemo se poglavljima unutar konkretnih teorija usredotočiti na one modele opisa jezika koji su najpotrebniji i najadekvatniji s obzirom na građu.

6.1.2 Kognitivna lingvistika

Kognitivna lingvistika jedan je od glavnih uporabno utemeljenih modela koji proučava jezik na način kompatibilan sa spoznajama o ljudskome umu. Taylor (2002: 5) ističe da je nakon psihologije lingvistika kognitivna disciplina *par excellence* i da ono što većina lingvista danas zapravo pokušava jest objasniti što je to u umu govornika što mu omogućuje jezično usvajanje/učenje, razumijevanje i produkciju. Dakle, velik dio moderne lingvistike zapravo je kognitivan utoliko što pokušava uskladiti saznanja iz jezičnih istraživanja sa saznanjima raznih disciplina o ljudskoj kogniciji. Razlog za upravo izloženi pristup jeziku leži u uvjerenju kognitivnih lingvista da on omogućuje odmak od formalizacije jezičnih činjenica te nudi pronicljivije i smislenije objašnjenje.

Prema Evansu i Green (2006: 27-50) kognitivni lingvisti dijele tri glavne pretpostavke: obvezu generalizacije, kognitivnu opredijeljenost i tezu o utjelovljenome umu. Generalizacija negira važnu hipotezu generativnih pristupa – jezičnu modularnost, koja podrazumijeva da su jezične razine poput fonologije, semantike i sintakse odijeljene i izgrađene od bitno različitih jedinica te da je i jezik sâm jedan od kognitivnih modula (uz pamćenje, dedukciju itd). Modularnost znači da je sintaktički modul zadužen za strukturiranje rečenica od riječi, fonološki za povezivanje zvukova u obrasce itd. Modularni pristup opravdava podijeljenost lingvistike na različite discipline jer su prema tome stajalištu dijelovi jezika potpuno odvojeni i neproporcionalno organizirani. Iako kognitivni lingvisti priznaju da razdvajanje jezičnih razina može biti praktično, prema hipotezi o obvezi generalizacije, oni tvrde da jezični moduli ili podsustavi u realnosti nisu organizirani na značajno različit način, štoviše, smatraju da ti moduli uopće ne postoje. Kognitivnolingvistička je hipoteza da navodno odijeljene jezične komponente

dijele zajedničke temeljne organizacijske karakteristike među kojima postoji kontinuum.¹⁴¹ Što se tiče kognitivne opredijeljenosti, riječ je o pretpostavci da principi jezične organizacije odražavaju ono što je opće poznato o strukturi ljudskoga uma iz ostalih disciplina (psihologije, umjetne inteligencije, neuroznanosti i filozofije). Za razliku od već spomenutoga modularnog pristupa, prema toj pretpostavci jezik i jezična organizacija odražavaju opće, a ne neke jezično-specifične principe. Kognitivni lingvisti tu stavku dokazuju pomoću triju općih ljudskih sposobnosti koje na jednak način funkcioniraju i u jeziku, a to su pažnja (profiliranje), kategorizacija i metafora kao kognitivni, a ne samo jezični ili stilistički fenomen. Nakon razvoja Descartesove dualističke filozofije o umu i tijelu kao dvama odvojenim entitetima, što je misao koju je racionalistički pristup (kojemu pripada i generativna gramatika) prihvatio, od 17. stoljeća do druge polovice 20. stoljeća filozofija i kognitivne znanosti proučavaju um odvojeno od tijela i iskustva.¹⁴² Nasuprot toj ideji, empiristički pristup (kojemu pripada kognitivna lingvistika i općenito uporabno utemeljeni pristupi) smatra da se ljudski um, pa onda i jezik kao dio toga uma, ne može proučavati odvojeno od tijela. Drugim riječima, ljudska vrsta (kao i svaka druga vrsta) ima specifičan pogled na svijet zbog prirode svojega tijela i okoline koji uvjetuju određena iskustva. Tako su iskustva i utjelovljenost (eng. *embodiment*) u samome korijenu naših osnovnih pojmova.¹⁴³ Različitim konceptualnim metaforama i metonimijama koje između ostalog otkrivaju i utjelovljenost uma obiluje i naš korpus, npr. *prići na koga* 'napasti', *shraniti, pomesti* ili *potprati riječ/obećanje* 'prekršiti', *dati po grlu* 'ubiti/kazniti' itd.

U sljedećim poglavljima predstaviti ćemo dvije za nas najvažnije discipline unutar kognitivne lingvistike, a to su kognitivna semantika s naglaskom na dijakronijsku semantiku i konstrukcijske gramatike koje se u ovome radu uz određene preinake koriste kao teorijski pristupi u dijakronijskoj semantici. Treba razlikovati kognitivne pristupe gramatici kao krovni termin za različite kognitivne opise gramatike od same kognitivne gramatike kao teorije koju je razvio Langacker (1987, 1991). Mi ćemo iz te teorije konkretno preuzeti opće kognitivističko stajalište i neke stavove po pitanju izgradnje značenja, ali ne i samu metodologiju. Langacker (1987) definira jezičnu jedinicu kao simboličko jedinstvo fonološkoga oblika i značenja isključujući dakle gramatičku/sintaktičku komponentu (za njega je i gramatika simboličko

¹⁴¹ Navedenu tvrdnju kognitivni lingvisti dokazuju pomoću principa kategorizacije, polisemije i metafore (Evans i Green 2006). Više o kognitivnim sposobnostima koji se reflektiraju i u jeziku između ostalih v. Lakoff 1987, Langacker 1987 i Taylor 2002.

¹⁴² Više o dualističkoj filozofiji, tj. objektivizmu i njegovu povijesno-filozofskome kontekstu v. Johnson 1987.

¹⁴³ Više o utjelovljenome umu, koji se još naziva i iskustvenim realizmom, v. Lakoff i Johnson 1980, Johnson 1987, Lakoff 1987, 1993, Varela, Thompson i Rosch 1991 i dr. Spomenuta teza govori da je objektivna realnost posredovana ljudskim iskustvom (tijelom i konceptualizacijom), koje ograničava i uvjetuje razumijevanje te realnosti.

jedinstvo oblika i značenja). Međutim, u ovome radu kao jednome od prvih radova koji analizira starohrvatski korpus iz perspektive kognitivne dijakronijske semantike smatramo da bi takav teorijski okvir oduzeo radu neke zaključke vezane uz sintaktičke strukture koji su u ovoj fazi potrebni. U analizi ćemo se stoga više voditi konstrukcijskim gramatikama *u užem smislu* (usp. Belaj i Tanacković-Faletar 2014) jer su to pristupi koji ističu jedinstvo značenja i površinskoga oblika, tj. gramatike. Želimo preispitati primjenjivost tih pristupa u analizi izražavanja jedne konkretne pojmovne domene u vrlo starome jeziku, odnosno njihovu primjenjivost u dijakronijskoj semantici¹⁴⁴, što dosad još nije učinjeno za starohrvatski.

6.1.2.1 Kognitivna semantika i dijakronijska semantika

Kognitivna semantika jedna je od grana kognitivne lingvistike koja proučava odnos između značenja, iskustva i pojmovnoga sustava (Evans i Green 2006). Proučavati neki jezik iz kognitivnosemantičke perspektive znači pokušati objasniti jezični sustav u odnosu na pojmovni sustav, koji je povezan s utjelovljenim umom o kojemu je već bilo riječi.¹⁴⁵ Kognitivna semantika, kao i kognitivna lingvistika i uporabni modeli općenito tvrdi da su jezične jedinice povezane s pojmovima (ili pojmovnim domenama, Langacker 1987) i predstavljaju točke pristupa golemome skladištu enciklopedijskoga znanja. Pritom se njihovo konvencionalno značenje gradi uporabnom, tj. odabirom prikladne interpretacije u odnosu na kontekst iskaza. Za kognitivnu je semantiku jako važan razvoj teorije okvira (Fillmore 1976, 1977a, 1977b) i s njom povezanih semantičkih uloga (Fillmore 1968, Dowty 1991, Van Valin i LaPolla 1997). Teoriju prizora i okvira i semantičke uloge izlažemo u poglavlju 6.1.3.1. U okviru kognitivne semantike razvijen je i Talmyjev (2000) model dinamike sile koji smo predstavili u poglavlju 5.4.

Moderna dijakronijska lingvistika razvijala se paralelno s kognitivnom lingvistikom, štoviše, kognitivna se teorija i sama temelji na vezama jezične povijesti i suvremene jezične uporabe (Langacker 1987, Sweetser 1990, Winters 2010). I dijakronijski pristupi s početka 80-ih eksplicitno su kognitivni (npr. radovi Sweetser, Geeraerts i Winters), no dijakronijskim istraživanjima kognitivni lingvisti do danas ipak nisu posvetili dovoljno pozornosti.¹⁴⁶ Kao dio

¹⁴⁴ v. Blank (2003), Raffaelli (2009)

¹⁴⁵ V. bilješku 143.

¹⁴⁶ Prva konferencija koja je između ostalog tematizirala vezu dijakronijske i kognitivne lingvistike organizirana je tek 2007. godine u Krakowu (Winters 2010: 4).

kognitivne semantike, suvremena dijakronijska semantika bavi se prošlim jezičnim razdobljem sa sviješću da su stabilnost i dinamika nerazdvojne jezične tendencije, tj. da se sinkronija od dijakronije ne može jasno razgraničiti (Sweetser 1990, Raffaelli 2009). Prema Raffaelli (2009: 82, 171-192) zadaća je dijakronijske semantike rekonstrukcija značenja koja obuhvaća definiranje stabilnih elemenata polisemnih struktura tijekom vremena ili unutar prošloga vremenski zaokružena razdoblja te opis odnosa, sveza i motiviranost među značenjskim nijansama, odnosno opis čimbenika značenjskih promjena.¹⁴⁷ U ovome radu rekonstrukcija značenja jezičnih jedinica temelji se na strukturno-značenjskom opisu u prvome redu konstrukcija koje su u srednjem vijeku služile za izražavanje pojma 'sukob' te definiranje odnosa među njima. Pritom se kombinira i takozvani semasiološki pristup, kojemu je cilj rekonstrukcija značenjske strukture pojedinih leksema od kojih su konstrukcije sastavljene i onomasiološki pristup, koji za cilj ima rekonstrukciju odnosa među leksemima koji se odnose na isti pojam. Stoga ovaj rad onomasiološku analizu shvaća šire jer osim analize leksema analizira, i na tome je zapravo naglasak, složenije strukture – konstrukcije, što je u dosadašnjim onomasiološkim istraživanjima bilo zanemareno.

Budući da nasljeđuje kognitivnolingvističku perspektivu, moderna dijakronijska semantika stavlja naglasak na značenje kao odraz čovjekova iskustva s okolinom koje se odražava u opojmljivanju pa onda i u jeziku. Odatle slijedi da se metafora i metonimija kao fundamentalni procesi opojmljivanja odražavaju i u jeziku, a na pojmovnoj se osnovi temelje i značenjski odnosi sinonimije, antonimije, polisemije i dr. (Lakoff i Johnson 1980, Lakoff 1987, Langacker 1987, Sweetser 1990, Varela, Thompson i Rosch 1991, i dr). U tim se pojavama dakle vidi strukturiranost, povezanost i prototipna ustrojenost pojmovnih kategorija koja se odražava i na značenjsku strukturu jezičnih jedinica, što dakako očekujemo i u konstrukcijama za izražavanje pojma 'sukob'. Kao i za kognitivnu lingvistiku općenito, istaknuli smo da je i za dijakronijsku semantku kontekst od presudne važnosti, tim više što ne postoji mogućnost provjere značenja kod izvornih govornika i ne postoji jezična kompetencija istraživača. Stoga je kontekst jedini izvor enciklopedijskih podataka i na mikro- i na makrorazini jer se oni upisuju u svaku razinu, a ne samo u makrokontekstnu (usp. Raffaelli 2009, 2015).

Upravo stoga što je jezik povezan sa sustavom izvanjezičnoga znanja koje s govornicima staroštokavskoga ne dijelimo u potpunosti (već smo ih pokušali prikupiti iz različitih drugih

¹⁴⁷ O mehanizmima semantičkih (značenjskih) promjena, a konkretno to su metafora, metonimija, specijalizacija, generalizacija, analogija te razdioba (posljednju dodaje Raffaelli 2009: 166), v. detaljnije u Geeraerts (1997) i Blake (2003). Ovdje ih nećemo detaljno opisivati, već ćemo ih se dotaći gdje bude potrebno u analizi.

izvora), mnoge konstrukcije, ako smo i znali rječničku definiciju svake riječi unutar njih, nismo razumjeli sve dok ih na temelju sličnoga oblika i/ili sličnih pragmatičkih obilježja nismo doveli u paradigmatiku vezu. Takav je primjerice izraz *činiti drevo* koji se pojavio jedanput i za koji u odnosu na vrlo negativan kontekst pojavljivanja uz glagol *pakostiti* i uzročno-posljedičnu vezu s kaznom u sljedećoj klauzi smatramo da znači 'napasti morskim putem'. U toj je konstrukciji došlo do metonimijskoga pomaka riječi *drevo* 'drvo, kolac' > 'brod' te do tvorbe konstrukcije *činiti drevo* po uzoru na druge složene konstrukcije [(u)činiti Z]. U prilog tome govori činjenica da na razini cijeloga korpusa postoji tendencija izražavanja 'sukoba' analitički, dekomponiranim predikatima poput *činiti sramotu*, *činiti pakost*, *činiti zlo* itd. pa je analogijom prema tome i konstrukcija *činiti drevo* jedan od primjera iz te kategorije. Na taj način mikro- i makrokontekst omogućuju rekonstrukciju značenja izraza poput spomenutoga *činiti drevo*. O ulozi konteksta još ćemo govoriti, a prije toga potrebno je izložiti neke najznačajnije karakteristike konstrukcijskih pristupa općenito te razloge odabira kognitivne konstrukcijske gramatike za opis građe.

6.1.3 Konstrukcijske gramatike s naglaskom na konstrukcijsku gramatiku A. Goldberg

Gramatika je u kognitivnim pristupima inventar jezičnih jedinica, a svaka je jedinica simbolično jedinstvo oblika i značenja (Langacker 1987, Evans i Green 2006). Jezična jedinica kao kombinacija oblika i značenja može biti sve od potpuno shematičnih struktura kao što je naprimjer tranzitivna konstrukcija, preko idiomatskih izraza, riječi i morfema. Već smo istaknuli da su se paleoslavisti i mnogi drugi filolozi i lingvisti počeli koristiti terminom *konstrukcija* govoreći o jezičnim jedinicama jedinstvena značenja kao što su primjerice dekomponirani predikati, sintagme i surečenice, nevezujući pritom svoje analize uz konstrukciju kao teorijski pojam.¹⁴⁸ U radu ćemo pokušati pokazati koliko bi pristup koji je zaista i utemeljen na konstrukciji kao pojmu iz konstrukcijskih gramatika mogao poslužiti kao primjer sveobuhvatne rekonstrukcije značenja.

Razvoj teorijskoga pojma *konstrukcija* u lingvistici počinje sredinom 80-ih godina prošloga stoljeća u skupu pristupa poznatih pod nazivom konstrukcijska gramatika¹⁴⁹ (Fillmore 1985,

¹⁴⁸ Usp. Damjanović 2005: 161, Gadžijeva i dr. 2014, Mihaljević 2003, Silić i Pranjković 2007, Nazalević Čučević 2016: 138-141 itd.

¹⁴⁹ Studije objavljene 80-ih originalno su se nazivale konstrukcijskom gramatikom, ali budući da je u desetljećima nakon slijedio razvoj raznolikih konstrukcijskih pristupa poput znakovno utemeljene konstrukcijske gramatike,

1988, Fillmore, Kay i O'Connor 1988, Lakoff 1987, Wierzbicka 1988 i dr.). Glavno je načelo konstrukcijskih gramatika da su konstrukcije, tj. konvencionalne veze oblika i značenja, osnovne jedinice ljudske jezične sposobnosti te da se sve razine sintaktičkoga opisa od morfema do rečeničnih obrazaca mogu objasniti pomoću tih predložaka. Konstrukcija je znak koji uključuje skup sintaktičkih, značenjskih, prozodijskih, pragmatičnih, tekstualnih i drugih obilježja koja su konvencionalizirana i ostvarena u neraskidivoj vezi oblika i značenja (Fried 2015: 975). Pritom su oblik i značenje shvaćeni vrlo široko, pa oblik može biti bilo koja kombinacija obilježja koja pripadaju strukturi, a značenje također nije samo leksičko, već uključuje situacijske aspekte, pragmatiku i diskurs (Goldberg 2006, Fried 2015). Konstrukcijske gramatike načelno ne rade razliku između značenjskih i pragmatičkih obilježja i u mnogim se radovima govori o sprezi značenja, uporabe i funkcije, a kontekst uporabe jedno je od najvažnijih točaka izgradnje značenja.

U ranoj teoriji o konstrukcijama, Fillmore i sur. (1988) su, koristeći se spomenutim načelom generalizacije (koje govori da isti skup principa djeluje na sve jezične jedinice i da među njima postoji kontinuum), ideju o simboličkim jedinicama proširili s riječi na kompleksnije (gramatičke) jedinice. Oni su istraživali pojave koje se ne mogu do kraja opisati pravilima frazne strukture (prije svega idiomatizirane konstrukcije), primijetivši da taj dio jezika nipošto ne može biti marginalan. Autori su podijelili idiomatizirane konstrukcije prema razumijevanju, gramatičkoj idiosinkratičnosti i shematiziranosti/apstraktnosti na tri klase: *kodirajuće* i *dekodirajuće*, *gramatičke* i *izvangramatičke* te *supstantivne* i *formalne*. O tome ćemo detaljnije govoriti u poglavlju 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije jer se podjela pokazala korisnom i u analizi konstrukcija iz našega korpusa.¹⁵⁰ Ovdje je važno istaknuti temeljnu pretpostavku ranih Fillmoreovih konstrukcijskih analiza koja se sastoji u tome da će se teorija koja je razvijena na temelju idiosinkratičnih jedinica moći primijeniti i na one manje idiosinkratične. Fillmore i sur. prepoznaju da je kontekst uporabe ključan za uspješno ostvarenje konstrukcija poput konstrukcije *let alone* uvodeći u svoju analizu između ostaloga i teoriju govornih činova i Griceove konverzacijske implikature (usp. Fillmore, Kay i O'Connor 1988: 532). Kao što smo naveli na početku poglavlja o uporabnim pristupima, uporabni pristupi ističu kontekst i njegove

fluidne konstrukcijske gramatike, radikalne konstrukcijske gramatike i dr. (usp. Hoffmann 2016), konstrukcijska gramatika Fillmorea i suradnika iz 80-ih sada se naziva Berkley konstrukcijskom gramatikom. Nabrojani konstrukcijski pristupi dijele neke pretpostavke (Hoffmann 2016: 310-329), prije svega tezu o već spomenutom rječničko-sintaktičkom kontinuumu, tj. sve razine jezičnoga znanja uključuju vezu oblika i značenja i pohranjene su kao konstrukcije, a jedina je razlika među tzv. leksičkim/ispunjenim/supstantivnim i gramatičkim/neispunjenim/formalnim konstrukcijama u stupnju shematiziranosti.

¹⁵⁰ Detaljnije o idiomima, njihovoj podjeli te idiomima kao konstrukcijama v. Fillmore, Kay i O'Connor 1988, Croft i Cruse 2004: 225-256.

društvene aspekte te vezu jezičnih struktura i govornih činova, a takav je i upravo citirani rad. Međutim, njihova analiza kao i općenito njihov konstrukcijski pristup prihvaćaju formalnu notaciju kako bi zadržali analitičku rigoroznost (usp. Fried 2015: 979).

Goldberg (2006: 215-217) upozorava da formalizam pretjerano naglašava sintaktičku komponentu budući da je upravo ona ta koja se redovito opetuje i omogućuje formalizaciju zanemarujući tako detaljna značenjska obilježja leksema, no s druge strane niti čisto leksički pristup nije dovoljan da opiše značenje u cijelosti, već velik dio značenja leži i u strukturi samih konstrukcija. Autorica izbjegava formalan opis jer smatra da su gramatičke kategorije i semantičke uloge specifične za svaku konstrukciju i to otežava jednostavne međukonstrukcijske generalizacije, a time i sveobuhvatan formalan opis.¹⁵¹ Svoju teoriju Goldberg (1995, 2006) iznosi u analizi konstrukcija na razini rečenice, konkretno analizom ditranzitivne konstrukcije (X UZROKUJE Y DA PRIMI Z), konstrukcije uzrokovanog kretanja (X UZROKUJE Y DA POMAKNE Z), rezultativne konstrukcije (X UZROKUJE Y DA POSTANE Z), konativne konstrukcije (X VRŠI RADNJU NA Y) i drugih. Kognitivna konstrukcijska gramatika A. Goldberg definira konstrukcije kao parove fonološko-morfosintaktičke komponente (oblika) i značenja (shvaćenog široko tako da obuhvaća i pragmatiku), a njezine postavke velikim dijelom izrastaju iz semantike prizora i okvira (Fillmore 1976, 1977) i iskustveno utemeljenoga pristupa jeziku (Lakoff 1977, 1987). Osim toga, semantika prizora i okvira važna je za ovo istraživanje i stoga što ćemo korpusu pristupiti s obzirom na konkretne prizore ili domene 'sukoba' koje su se u njemu izražavale pomoću konstrukcija. Ti su prizori sustavi znanja o svijetu, a za svaki smo od njih pronašli konkretne grupe konstrukcija. Stoga smatramo važnim ukratko predstaviti i samu semantiku prizora i okvira s naglaskom na veze između nje i korpusa.

¹⁵¹ Usp. Hoffmann 2016: 24.

6.1.3.1 Semantika prizora i okvira

Unutar kognitivne semantike teorija okvira ili semantika prizora i okvira (eng. *frames and scenes semantics*) predstavljena je u različitim radovima Fillmorea (1968, 1976, 1977a i b, Fillmore i Atkins 1992 i dr.), a sličnu ideju razvija i Langacker (1987) jedinicama predodžbe koje se odnose na šire pozadinsko znanje – domenama, matricama domena i okvirima.

Koristeći neki jezik ljudi povezuju prizore iskustva s određenim jezičnim okvirima, koji predstavljaju konkretne leksičko-gramatičke jedinice za imenovanje i opis (Fillmore 1977a: 63, 1977b: 127). Drugim riječima, jezične strukture povezuju se s konkretnim kulturno ugrađenim prizorima ili scenama¹⁵² iz ljudskoga iskustva i obrnuto (Evans i Green 2006: 222). Stoga se značenje jezičnih jedinica ne može razumjeti neovisno o pozadini iskustva s kojim je povezano. To dakako vrijedi i za 'sukob'; dakle potrebno je imati iskustvo sukoba, uočiti različite nasilne ili frustrirajuće prizore iz života i dovesti ih u vezu na temelju sličnosti. Na taj način se stvaraju pojmovi, a u ovome smo radu pojam 'sukob' predstavili shematskim modelom u kojemu dva aktanta djeluju suprotno, neprijateljski, onemogućavajući ostvarenje ciljeva jedan drugomu. Shematski model ukazuje i na oblikovanje određenoga skupa jezičnih jedinica za izražavanje pojma o kojemu je riječ, pa tako i očekujemo da će se na jezičnoj razini 'sukob' izraziti pomoću tipične tranzitivne konstrukcije poput *mučiti koga*.¹⁵³ Uporabom i drugih konstrukcija poput ditranzitivne *potvoriti komu što*, konstrukcije društva *svađati se s kim*, konstrukcije usmjerena kretanja *prići vrh koga* „napasti“ i sl. uokviruju se različiti prizori ili domene 'sukoba' koji služi kao baza za njihovo razumijevanje. Drugim riječima, uokviruju se određeni izvanjezični (enciklopedijski) podaci, a mi u ovome radu analiziramo te jezične okvire, otkrivamo koje enciklopedijske podatke o 'sukobu' one u određenom kontekstu nose te kako su paradigmatički povezane. S obzirom na to, odredili smo pet glavnih prizora 'sukoba' koji su se u korpusu izražavali ograničenim tipom konstrukcija:

1. 'Bezakonje';
2. 'Nasilje';
3. 'Otimanje';
4. 'Kršenje slova zakona';
5. 'Razmirje'.

¹⁵² Pojam *scene*, tj. *prizora* odnosi se na poznatu situaciju s kojom imamo osobno iskustvo, a ta je situacija povezana s drugim situacijama i uvijek je dio širega okvira (Fillmore 1977a, 1977b).

¹⁵³ V. poglavlja 5.5 Shematski model 'sukoba' i 5.6 Zaključno o 'sukobu'.

Semantika prizora i okvira i iskustveno utemeljen pristup jeziku povezani su i važni za konstrukcijske pristupe. Primjerice, izvanjezično znanje o tome da je uz grlo vezana glava čije odstranjenje kod svih živih bića vodi u smrt i znanje o tome da su se tako ljudi kažnjavali, pozadinski je okvir potreban za stvaranje i razumijevanje konstrukcije *dati koga po grlu*. Za stvaranje i razumijevanje konstrukcije usmjerenoga kretanja *prići vrh koga* u značenju „napasti“ također je ključan pozadinski okvir izvanjezičnoga iskustva u borbama. Ukupno pozadinsko znanje o 'sukobu' uvjetuje i odobrava konkretne leksičke jedinice i gramatičke oblike koji se u određenoj govornoj situaciji mogu pojavljivati i koji na različite načine ističu različite aspekte 'sukoba' i govornikovu perspektivu.

Prema Raffaelli (2015: 158) semantika okvira može pridonijeti razumijevanju leksičkoga značenja na način da objasni razloge za stvaranje određene riječi. Kao što se iz dosadašnjih primjera može zaključiti, u ovome radu vidjet ćemo da teorija prizora i okvira doprinosi razumijevanju i razjašnjavanju produkcije i veze ne samo leksema, već i složenijih struktura – konstrukcija. Na primjer, izvanjezični kontekst, odnosno znanje o ratovima, parnicama i sl. koje se izražavalo samo među vlastodršcima i koje se za razliku od ostalih domena 'sukoba' nije kažnjavalo pa stoga niti društvo o njemu nema tako negativne stavove, potiče tvorbu i uporabu specifičnih konstrukcija društva s instrumentalnom dopunom koja označava društvo ili odnos. U njima se ne izražavaju semantičke uloge malefaktora i malefaktiva niti se Antagonist i Agonist jezično polariziraju pomoću subjekta i objekta jer je to u tome kontekstu neprikladno, već se izriče odnos dviju strana pomoću uloge mjesta (*čini se rat među kim*) ili socijativa (*X ima rat s Y-om*). U tome se zasjenjivanju polariteta ide tako daleko da se stvaraju i manje očekivane kombinacije (*rat je među X-om s Y-om* ili *rat je X-u s Y-om*). Takve su konstrukcije funkcionalne u društvu i kontekstu u kojemu se u razdoblju mira na oprezan način želi govoriti o 'sukobu' među najvišim ličnostima. U kontekstu teorije prizora i okvira, u ovome radu pojam 'sukob' promatramo kao bazu za razumijevanje različitih prizora koji mu služe kao oprimjerenja i poddogađaji pa ćemo u analitičkome dijelu ovoga rada analizirati izražavanje pet već spomenutih najučestalijih prizora 'sukoba'.

6.1.3.2 Definicija konstrukcije

Iz upravo iznesene tradicije prizora i okvira Goldberg (1995, 2006) preuzima ideju o konstrukcijama kao osnovnim jezičnim jedinicama i definira konstrukciju na sljedeći način:

Neka je jedinica konstrukcija ako i samo ako je ona spoj oblika i značenja tako da neki aspekti oblika ili značenja nisu nužno predvidivi iz dijelova te jedinice ili iz drugih prethodno utvrđenih konstrukcija. (Goldberg 1995: 4).

Ta verzija konstrukcijske gramatike (Goldberg 1995) slijedi Fillmore, Kay i O'Connor (1988) i konzervativniju metodologiju te definira konstrukciju kao bilo koji striktno nepredvidiv par oblika i značenja, umjesto kao bilo koji naučeni par forme i značenja/funkcije koji je usađen (za koji postoji mentalna reprezentacija) i konvencionaliziran (Langacker 1987: 409, 2005: 140-141), a takva bi definicija bila puno bliža uporabno utemeljenim pristupima i perspektivi ovoga rada.

U novijoj je verziji (Goldberg 2006) definicija konstrukcije proširena upravo idejom o usađenosti i čestotnosti¹⁵⁴:

Konstrukcije su jezični obrasci kojima neki aspekti oblika ili značenja nisu predvidivi iz pojedinih dijelova, a ako i jesu predvidivi, ti su obrasci pohranjeni kao konstrukcije dok god se pojavljuju dovoljno učestalo. (Goldberg 2006: 5)

Ipak, smatramo da je i u toj definiciji konvencionaliziranost kao ključni element značenja (usp. Langacker 1987, Žic Fuchs 2009: 89-94) ostala nedovoljno istaknuta. Jezični izrazi oblikuju predodžbe na način koji je uspostavljen konvencijom i to je opći aspekt funkcioniranja jezika koji se mora uključiti i u definiciju konstrukcije. Osim toga, konvencionaliziranost je gledano dijakronijsko-semantički važnija od predvidivosti i pohranjenosti, što ćemo niže dodatno objasniti. Stoga ćemo za potrebe ovog rada konstrukciju definirati na sljedeći način:

Konstrukcija je par oblika i značenja koji u određenome kontekstu uporabe predstavlja konvencionaliziranu cjelinu.

Prema toj definiciji u fokusu nije pitanje predvidivosti jer taj kriterij u analizi naše građe nije stabilan i uopće ga je teško procijeniti. Predvidivost neke strukture procjenjuje se u odnosu na sustav. Ako kao sustav uzmemo staroslavensku gramatiku, ona nije adekvatno mjerilo

¹⁵⁴ Učestalost je jako važan čimbenik jezičnoga usvajanja i uporabe koji ima direktan utjecaj na konceptualizaciju, jezičnu organizaciju i usađenost (eng. *entrenchment*) jezičnih jedinica (usp. Bybee 2007). Učestalost je već spomenuta kao jedna od osnovnih točaka uporabnih modela.

pravilnosti naših konstrukcija jer smo s 13. i 14. stoljećem zašli već duboko u recenzije staroslavenskoga i odstupanja su normalna i očekivana. U tom se razdoblju dijalekti tek grade i miješaju svoja obilježja¹⁵⁵, dakle stabilan sustav još nije izgrađen. Ako kao sustav uzmemo sam korpus, tu se dakako uočavaju određene pravilnosti koje utječu i na predvidivost, no tu je predvidivost teško jasno odrediti prije same analize. Stoga smo na temelju definiranja pojmovnoga značenja 'sukoba' (uz pomoć teorijske literature, povijesnih saznanja itd) pokušali predvidjeti sustav koji kao najučestalije konstrukcije za izražavanje 'sukoba' sadrži prototipne tranzitivne konstrukcije, no analiza to predviđanje tek treba potvrditi. Osim predvidivosti, iz perspektive dijakronijske semantike upitan je i stupanj usađenosti ili pohranjenost o kojoj govori Goldberg (2006) jer je kod izvornih govornika ne možemo provjeriti, ali čestotnost bi se mogla uzeti kao kriterij koji ukazuje između ostaloga i na kognitivnu usađenost.

Stoga jedini stabilni čimbenici na kojima možemo temeljiti analizu jesu kontekst i čestotnost, a oni zapravo ukazuju i na usađenost i konvencionaliziranost. Na primjer, postoje neke idiosinkratičnosti poput konstrukcija samo s jednom ulogom ili bez uloga koje su neočekivane i s obzirom na druge konstrukcije u korpusu (kontekst) i s obzirom na pojmovno značenje 'sukoba' kao odnosa između dvoje. Ipak, i te se konstrukcije jasno razumiju zbog sustava, tj. paradigmatškoga odnosa s puno češćim i potpunijim (ditranzitivnim i tranzitivnim) konstrukcijama koje predstavljaju usađene i konvencionalizirane varijante.

Dakle nisu sve konstrukcije na koje nailazimo u korpusu u jednakoj mjeri konvencionalizirane i usađene već među njima postoji gradacija (usp. Langacker 1987: 56-76). Neke su zbog čestotnosti i širine primjene „bolji“ primjeri pa se za njih lakše može dokazati da imaju status jedinica jezičnoga sustava, a na temelju njih se tvore i mnoge supstantivne konstrukcije. Druge su pak rubniji primjeri, rjeđe se pojavljuju, tj. nisu produktivne, idiosinkratične su, idiomatiziranijska značenja i sl.¹⁵⁶

Osnovna je ideja svih konstrukcijskih pristupa opisati cijelu klasu struktura koje čine neki jezik, a ne samo onih struktura za koje se misli da čine jezgru nekoga jezika. Generativna gramatika ne može objasniti idiosinkratične jezične pojave jer je razvijena da bi opisala pravilnosti formalnim redukcionističkim metodama. Suprotno od toga, konstrukcijski se pristupi temelje na ideji da se uzimanjem u obzir upravo “nejezgrenih” slučajeva može doći do fundamentalnih uvida u jezik, tj. da se teorijski aparat razvijen za opis idiosinkratičnih jezičnih pojava može

¹⁵⁵ V. poglavlje 2.1.1 Jezik isprava.

¹⁵⁶ V. poglavlje 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije.

upotrijebiti i za opis onih pravilnih, jezgrenih pojava. Odatle toliki fokus na idiomatizirane izraze i uvjetno rečeno nepravilne primjere kojima obiluju konstrukcijski pristupi (ali dakako ne samo njima). Glavna dodirna točka konstrukcijskih gramatika prema Goldberg i Fillmoreu jest da je značenje predstavljeno na način kompatibilan s kognitivnom semantikom, posebno s utjelovljenošću uma i teorijom prizora i okvira, koja je također u temeljima ovog rada. Ono što je za radove Goldberg (1995, 2006) karakteristično jest da ona smatra konstrukcije povezanim jedinicama *konstruktikona* – inventara konstrukcija u kojemu konstrukcije predstavljaju čvorove u mreži od apstraktnih i shematičnih do sasvim konkretnih i ispunjenih. Svaka je konstrukcija prototipno ustrojena i sadrži stabilne varijante te je kao dio konstruktikona povezana sa svim drugim konstrukcijama i svojim varijantama. Na taj je način prototipna konstrukcija društva koja se koristi u domeni 'razmirja' (*X se svađa s Y-om*) povezana sa svojim varijantama (*svađa je među X-om i Y-om*, *svađa je X-a s Y-om*, *svađa je X-u s Y-om*, *svađa je među X-om s Y-om* itd), ali i sa drugim konstrukcijama za izražavanje 'sukoba' na temelju izražavanja odnosa suprotnosti između dvoje, na temelju zasjenjivanja njihove polarnosti što se inače postiže pasivizacijom u drugim konstrukcijama itd. Taj paradigmatički odnos konstrukcija je jako važan i pokazat će se ključem za razumijevanje značenja mnogih struktura. U skladu s tim, vidjet ćemo i na koje se sve načine jezgrenost i rubnost odražavaju u našem istraživanju.

I leksički ispunjene i apstraktnije sintaktičke konstrukcije kao i konstrukcije na razini leksema i one na razini rečenice prema konstrukcijskim gramatikama isti su tip strukture: parovi forme i značenja. Konstrukcijske gramatike ne dijele leksikon od sintakse, a niti semantiku od pragmatike. Pragmatička obilježja (poput topikalizacije, fokusa ili registra) pohranjena su prema tome pristupu zajedno sa značenjskom informacijom unutar konstrukcije. Iako Goldberg smatra da riječi u svakom slučaju značajno doprinose konkretiziranju značenja i strukturi konstrukcija, ona tvrdi, i to je središnja teza njezine konstrukcijske gramatike, da konstrukcije već same nose značenje (Goldberg 1995, 2006).

Kao primjer možemo uzeti već predstavljenu prijedložno-padežnu postmodifikacijsku *bez-*konstrukciju¹⁵⁷ kojom se pomoću negacije potvrđuje ilokucijska snaga iskaza obećanja. Prema modelu dinamike sile značenje se konstrukcije može prikazati uklanjanjem prepreke, tj. nedopuštanjem da ona sprječava smjer sile govornoga čina:

¹⁵⁷ V. poglavlje 6.1 Uporabno utemeljeni modeli.

(...) *da gredu svobodno*

*bezъ vsake bojazni / bezъ vsake zabave / bezъ vse habe i zledi / bezъ vsakoga strah /
bezъ vsakoga dijavolega umišlenija i dêla / bezъ vsakoga propadъstva i be-zblê misli /
bezъ vsega zъloga primysla*¹⁵⁸

Konstrukcija se pojavljuje i kontrahirana u priložima *bezъbojaznô* (< *bez /svake/ bojazni*) i *bezъzabavnô* (< *bez /svake/ zabave*¹⁵⁹), a mjesto u iskazu, značenje i funkcija tih priloga su isti kao i same konstrukcije [bez svak- X]. Ono što je važno jest da ta konstrukcija, bez obzira na lekseme koji ju ispunjavaju, ima uvijek isto značenje, a to je nijekanje suprotnoga od onoga što je rečeno afirmativnim iskazom – nijekanje 'sukoba' i time još jače potvrđivanje prijateljske namjere govornoga čina obećanja.

Ti primjeri potvrđuju i funkcionalističke Givónove tvrdnje (1979: 139) da se negacija obično iskazuje u onim kontekstima u kojima se već raspravlja o sukladnoj afirmaciji i gdje govornik pretpostavlja slušateljevu upoznatost s odgovarajućim afirmativom, tj. asertivom. Na taj način izricanjem antonima (tj. njegovim nijekanjem) još se više potvrđuje osnovna ilokucijska snaga iskaza i to je glavna pragmatička funkcija *bez*-konstrukcije. Ako se vratimo na konvencionaliziranost koja je u samoj srži definicije konstrukcije, vidimo da nije dakle nužnost da je svaki *bez* dijelom *bez*-konstrukcije ili svaka imenica koja označava neki prizor 'sukoba' i stoji na kraju iskaza uvijek bude dijelom te konstrukcije, nego tek njihova kombinacija u danome kontekstu navodit će govornike da je interpretiraju kao postmodifikacijsku konstrukciju s navedenim značenjem ako o tome dijele znanje.

¹⁵⁸ Riječ *misao* (*myslъ*) trebala bi se deklinirati i-promjenom ženskoga roda, a ovdje se deklinira glavnom promjenom muškoga roda, no ta varijanta nema nikakav utjecaj na interpretaciju značenja *bez*-konstrukcije zbog svih ostalih učestalijih, usađenijih i predvidivijih tvorbi. To je još jedan primjer funkcioniranja konvencionaliziranosti.

¹⁵⁹ Podsjetimo, riječ *zabava* u korpusu ima isključivo negativno značenje. Lingvistima su dobro poznate dijakronijske promjene između pozitivnih i negativnih značenja riječi (Goldberg 1999, Raffaelli 2009). Prema Mažuraniću (1975) *zabava* znači *molestia* 'svađa, neprimlik, smetnja, muka', *difficultas* 'poteškoća', *afflictio* 'dodijavanje, neprijatnost, srdžba', *vexatio* 'maltretiranje'; *prijenosom* značenja *oblectamentum* 'uživanje, naslada, užitak, zadovoljstvo'.

6.1.3.2.1 Poklapanje konstrukcije i glagola

Goldberg u svoju teoriju uvodi pojam *prototip*¹⁶⁰ – jedan od temeljnih pojmova u kognitivnoj lingvistici – kao jednu od karakteristika konstrukcija pa je tako već spomenuta ditranzitivna konstrukcija¹⁶¹ prototipna kada izražava uspješan prijenos kao *naučiti koga što* ili *dati komu što*. Takva konstrukcija, osim što ima svoje prototipno značenje, uključuje i prototipne glagole koji leksički kodiraju to značenje, poput glagola *dati* ili *dodati*. Budući da im se značenje i argumenti potpuno poklapaju s konstrukcijom, kaže se da ti glagoli *elaboriraju* konstrukciju (Goldberg 1999: 386). Elaboracija je prototipan odnos konstrukcije i glagola. Ditranzitivne konstrukcije u kojima je pak prijenos neuspješan *zabraniti komu što* ili za koje uspješnost nije sigurna *obećati komu što* predstavljaju manje prototipne primjere ditranzitivne konstrukcije. Vidjet ćemo da je 'sukob' u našem korpusu izražen i jednim i drugim manje prototipnim ditranzitivnim konstrukcijama, dakle s neuspješnim prijenosom (*oteti što komu, uništiti što komu* i sl.) te s nesigurnošću prijenosa, posebno s obzirom na govorne činove zapovijedi, zabrane, obećanja i sl. u kojima ih nalazimo.

Ukoliko glagol ne elaborira konstrukciju (npr. glagol *to sneeze* 'kihnuti' koji nije tranzitivan niti uzrokuje kretanje može se naći u konstrukciji uzrokovanoga kretanja *He sneezed the napkin off the table* 'On je kihnuo/otkihnuo rupčić sa stola'¹⁶²), kao objašnjenje njihove integracije Goldberg (1995) pretpostavlja hipotezu uzrokovane relacije.¹⁶³ No, kako ta hipoteza ne pokriva i slučajeve negacije, sile, kontrastne, tendencije i sl. (što je važno i za izražavanje 'sukoba') autorica hipotezu uzrokovane relacije zamjenjuje *hipotezom dinamike sile* koja uključuje i upravo navedene odnose (Talmy 1985, 2000, Goldberg 1999). Ta nova hipoteza govori da značenje glagola i konstrukcije mora biti integrirano pomoću odnosa dinamike sile. U analizi ćemo vidjeti primjerice glagole *pomesti* i *potprati* koji su se iz svakodnevnog života našli u

¹⁶⁰ Teorija prototipa razvijena je 80-ih u radovima E. Rosch (1987), a temelji se na kategorizaciji ljudskoga iskustva prema istaknutim i tipičnim karakteristikama stvari i pojava te strukturiranoj vezi među njima.

¹⁶¹ Ditranzitivna konstrukcija uključuje dva objekta i time ograničava svoju strukturu i značenje te profilira ili uokviruje samo one događaje koji uključuju uloge agensa, objekt transfera i recipijenta kao *Mary je naučila Billa francuski* (Goldberg 1995: 33).

¹⁶² V. Goldberg 1996: 9, 29 i dalje. U hrvatskome jeziku s obzirom na postojanje prefigiranih glagola koji mogu biti tranzitivnima (*kihnuti* i *otkihnuti*, *puhnuti* i *otpuhnuti* itd.) otvara se pitanje odnosa konstrukcija kako ih tumači Goldberg i tvorbe riječi u morfološki bogatijim jezicima poput hrvatskoga. No, to pitanje ostavljamo po strani jer se naša analiza ne temelji na razlici prefigiranih i neprefigiranih glagola što utječe na tranzitivnost (takvih primjera niti nemamo) već je fokus na utvrđivanju skupa konstrukcija kao konvencionaliziranih parova oblika i značenja u određenome kontekstu.

¹⁶³ Hipoteza tvrdi da značenje konstrukcije i značenje glagola mora biti integrirano pomoću kauzalnoga odnosa. Kihanje prouzrokuje vjetar koji ima silu i može pomaknuti stvari pa je konstrukcija uzrokovanoga kretanja s glagolom *kihnuti* omogućena. Slično je i u primjeru s glagolom 'škripiti': *The car screeched out of the driveway* 'Auto je škripio/odškripio s prilaza' (Goldberg 1999: 388) gdje je zvuk prouzrokovan kretanjem.

konstrukcijama za izražavanje 'sukoba' upravo zbog dinamike sile koja leži i u značenju tih glagola i u značenju tranzitivne konstrukcije u kojoj se koriste. To je kompatibilna dodirna točka koja omogućuje njihovu uporabu u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona'. Rekonstrukcija tih struktura te njihova mikro- i makrokonteksta ukazuje na dinamiku sile u kojoj se zakon nalazi kao čvrsta i tvrda prepreka i ograničenje na putu i ne može ga se pomesti ili potprati kako bi se dalje nastavilo ići kako tko hoće. U skladu s takvim značenjem koriste se i tranzitivne konstrukcije pa su glagoli *pomesti* i *potprati* u odnosu elaboracije s tranzitivnom konstrukcijom.

Prema Goldberg (1995), glagol je povezan s jednim ili nekoliko osnovnih značenja koja moraju biti integrirana u značenje konstrukcije. Neki se glagoli mogu pojaviti u osam ili više različitih konstrukcija, što ne znači da imaju i osam značenja (Goldberg 1995: 21-23).¹⁶⁴ Umjesto da se izvodi novo značenje svaki put kada se radi o novoj sintaktičkoj konfiguraciji i da se tada to značenje koristi kako bi se objasnilo postojanje te konfiguracije, konstrukcijski pristup zahtijeva povezivanje glagolskoga i konstrukcijskoga značenja. Upravo je to ključno za dijakronijsku semantiku u kojoj nemamo priliku provjeriti značenja glagola izvan konstrukcija u kojima ih zatičemo zbog nedostatka izvora i time različitih kontekstā. Osim toga, prema uporabnim načelima, glagoli (i druge riječi) se uvijek nalaze unutar konteksta konstrukcija i značenje se obiju struktura gradi istovremeno u toj sprezi. Stoga je značenje izraza u određenome kontekstu rezultat integriranja značenja leksičkih jedinica i značenja konstrukcija zajedno s izvanjezičnim znanjem.

Goldberg dinamiku sile prvenstveno dakle vidi u odnosu konstrukcije i glagola kada između njih postoji neka nekompatibilnost pa konstrukcija ograničava, dopušta, uvjetuje, omogućuje, sprječava i sl. glagolske argumente. U ovome se radu dinamika sile shvaća kao spona između pojmovnoga i jezičnoga, tj. kao semantički model koji opisuje odnos među entitetima u nekom događaju (konkretno sukobu) i koji nam omogućuje definiranje jezgrenih i rubnih konstrukcija u njemu, a činjenica da se i sam odnos glagola i konstrukcija temelji na dinamici sile dodatno ukazuje na to koliko je model dinamike sile blizak ovome radu.

¹⁶⁴ To ne znači da Goldberg niječe leksičku polisemiju, naprotiv, navodi primjere leksičke polisemije (inter alia Goldberg 1995: 164, 2004: 37-38, 170), ali ističe da leksikon ne bi smio biti pribježište za sve idiosinkratičnosti u jeziku. Ona tvrdi da isti leksem redovito pripada različitim konstrukcijama koje ograničavaju i dopunjuju njegovo prototipno značenje. U pristupu koji se temelji na leksičkim pravilima niječe se status konstrukcije pa se "novo" značenje određene riječi ne može pripisati kombinaciji značenja te riječi sa značenjem konstrukcije, već se pretpostavlja leksička polisemija.

6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije

Govoreći o konstrukcijama, Fillmore i sur. (1988) primjećuju da su neke od njih poput *kick the bucket* ('umrijeti'), *spill the beans* ('odati povjerljivu informaciju') vrlo idiomatične, tj. ne mogu se razumjeti ako se prethodno ne nauče; neke su i gramatički nepravilne poput *all of a sudden* ('odjednom'), *so far so good* ('dobro'), gdje nas ništa što znamo o ostatku gramatike ne može osposobiti da ih predvidimo. Takve i slične tvorbe autori dijele na tri grupe:

1. Kodirajući i dekodirajući idiomi. Kodirajuće idiome poput *answer the door* govornici mogu razumjeti bez prethodnoga iskustva, ali u proizvodnji iskaza bez učenja takvih konstrukcija u kontekstu ne bi znali da je to konvencionalan način da se nešto kaže. S druge strane dekodirajuće idiome poput *pull a fast one* ('izigrati, prevariti koga') govornici ne mogu interpretirati ako ih prethodno ne nauče. Uz starohrvatske i staroslavenske rječnike i gramatike, većinu konstrukcija za izražavanje 'sukoba' bez teškoća smo razumjeli, iako ima i konstrukcija čija je interpretacija ostala otvorenom. Ono što je ključno jest da je usporedba konstrukcija na razini korpusa uputila na zaključke o tomu što je bio konvencionalan način izražavanja 'sukoba' u srednjovjekovnim ispravama. Za većinu konstrukcija ne bismo znali da je riječ o konvencionalnome načinu da se nešto kaže. Drugim riječima, korpusna analiza omogućila je razgraničavanje konvencionaliziranoga od nekonvencionaliziranoga.

2. Gramatički i izvangramatički idiomi. Gramatički idiomi sastoje se od riječi u pravilnim gramatičkim oblicima kao spomenuti *kick the bucket*, *spill the beans* i *pull someone's leg* ('šaliti se, zadriživati, nasamariti') itd. Izvangramatički idiomi sastoje se od riječi unutar konstrukcija čije kombiniranje ostatak gramatike ne predviđa kao *so far so good*, *all of a sudden* i *by and large* (što bismo mogli prevesti kao 'generalno', 'naveliko' ili 'uđuture'). Takvih nepredvidivih struktura ima mnoštvo: *stvoriti zlo o koga*, *stvoriti zla koga*, *govoriti na koga*, *pasti kletve na komu* itd. Razdioba na gramatičke i izvangramatičke strukture za naš je rad također nešto problematičnija jer smo već spomenuli česte varijante i pogreške koje proizlaze ili iz nedovoljnog poznavanja jezika ili se pogreške prepisuju iz starijih predložaka bez popravljivanja ili je pak doista riječ o izvangramatičkoj konvenciji. Također, spomenuli smo i jako važnu činjenicu da je riječ o dijalektološki nestabilnu i još nedovoljno stratificiranu razdoblju pa je teško s apsolutnom sigurnošću reći je li nešto pogreška, inovacija ili dio konvencije, posebno ako je riječ o neproduktivnoj konstrukciji.

3. Supstantivni i formalni idiomi. Supstantivni imaju specificiran leksički sastav kao svi dosad navedeni, a formalni idiomi predstavljaju shematizirane sintaktičke obrasce čije se značenje i pragmatika ne mogu izvesti samo iz njihova oblika. Formalne idiome poput *the X-er the X-er* (ostvaren u različitim iskazima npr. *The more carefully you do your work, the easier it will get*) autori nazivaju gramatičkom konstrukcijom. Kao rezultat analize preko petsto supstantivnih konstrukcija za izražavanje 'sukoba' u mogućnosti smo apstrahirati shematičnije sintaktičke obrasce poput tranzitivnih, ditranzitivnih i drugih konstrukcija te odrediti njihovu tipičnost, odnosno rubnost za određeni kontekst, odnosno domenu 'sukoba'.

Iako su Fillmore i sur. (1988) teoriju razvijali na temelju idiomatičnih i idiosinkratičnih jedinica, studijom konstrukcije *let alone* 'kamoli'¹⁶⁵ pokazuju da nije jednostavno riječ samo o nepravilnim izrazima koji su dio liste leksikona, već leksički unosci poput *let alone* impliciraju cijelu gramatičku konstrukciju u kojoj su sintaktička, značenjska i pragmatička informacija isprepletene (Fillmore i sur 1988: 530). Štoviše, Taylor (2002: 566) tvrdi da je i u slučaju supstantivnih i u slučaju formalnih jedinica zapravo riječ o istim pojavama; i idiomi i konstrukcije predstavljaju simboličke jedinice, odnosno kombinacije oblika i značenja, ali na različitoj razini shematiziranosti. Autor govori da su konstrukcije obično shematičnije, a idiomi specifičniji, što za sobom povlači druge posljedice: veća je vjerojatnost da će shema (poput ditranzitivne konstrukcije *Subj V Obj₁ Obj₂*) koja se apstrahira na temelju velikoga broja primjera (*moji ljudi su nešto pakostili Dubrovčanima, uzeo mu je zavjetne dinare, shranili su im dobre zakone* itd.) biti kognitivno usađena i produktivnija ukoliko nijedan od primjera koje odobrava nije posebno učestao. Suprotno tomu, shema koja se apstrahira na temelju maloga broja primjera od kojih neki mogu biti vrlo učestali, teže doseže razinu usađenosti i produktivnosti (*zaleći štetu, uložiti zlo* itd). Stoga idiomi, koji su specifični i visoko kognitivno usađeni kao *by and large* često ne pripadaju nijednoj shemi, nisu dijelom nijedne shematične konstrukcije i nisu produktivni. Smatramo da su takvi primjerice izrazi *ponesti ponos koga* 'osramotiti koga' ili *zaleći štetu* 'nastradati', dok su izrazi *učiniti pakost komu, činiti štetu komu, činiti zlo komu* i sl. supstantivne jedinice složene tranzitivne konstrukcije [X [(U)ČINITI Z] Y-u].

I Goldberg (2006) navodi primjere konstrukcija različite razine složenosti i apstrakcije od razine morfema (-ing), riječi (*avokado*), ispunjenih (ili supstantivnih) idioma (*going great guns*),

¹⁶⁵ Obično se govori o konstrukciji *let alone*, ali *let alone* je leksički ili supstantivni dio konstrukcije koju autori zovu konstrukcijom uparena fokusa (Fillmore i sur. 1988: 512), a čiji je izraz $F < X A Y \text{ let alone } X B Y >$, npr. sumnjam <da možeš natjerati Freda da jede lignje, a kamoli da možeš natjerati Luise da jede lignje>.

djelomično ispunjenih idioma (*jog <someone's> memory*), do neispunjenih gramatičkih konstrukcija (*Subj V Obj₁ Obj₂*). S obzirom na izražavanje 'sukoba', u našem su užem interesu sve strukture od više ili manje idiomatičnih ispunjenih (*udati u udavu, zaručiti zarukom, zaleći štetu*), djelomično ispunjenih ((u)činiti *Z: učiniti krv, učiniti drevo, učiniti pakost*) do neispunjenih gramatičkih konstrukcija (tranzitivne *Subj V Obj₁*, ditranzitivne *Subj V Obj₁ Obj₂* itd).

Budući da su dakle i vrlo specifični idiomi i apstraktnije gramatičke strukture zapravo konstrukcije prema definiciji, u ovome radu zvat ćemo ih jednostavno konstrukcijama, a ne konstrukcijama i idiomima. No, kada bude potrebno istaknuti razliku na razini leksičke ispunjenosti/apstraktnosti ili jasnoće izraza, govorit ćemo o supstantivnim i shematiziranim konstrukcijama te o konstrukcijama s idiomatiziranim značenjem. Stoga su prema podjeli Fillmorea i sur. (1988) supstantivni idiomi, tj. konstrukcije sva oprimjerenja iz korpusa koja donosimo (s različitom razinom idiomatiziranosti), a na temelju njih možemo izvesti sljedeće formalne idiome, tj. shematizirane konstrukcije za izražavanje 'sukoba':

a) tipične tranzitivne: [Nom–V–Ak]

b) netipične tranzitivne: [Nom–V–Dat]

c) ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak–Dat]

d) konstrukcije s elidiranim ulogama (različite strukture, npr. [Nom–Pred[V–Ak]])

e) konstrukcija društva koja se koristi u domeni 'razmirja': [Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}],

f) konstrukcija usmjerenoga kretanja koja se koristi za izražavanje 'napada': [Nom–V–Prep_{Ak}],

g) složene konstrukcije npr. [Nom–Pred–Dat] tipa *učiniti komu zabave*.

Važno je naglasiti da između supstantivnih i shematiziranih konstrukcija postoji kontinuum, a navedene se konstrukcije mogu apstrahirati na temelju mnogih potvrda različitih supstantivnih konstrukcija od kojih nijedna nije posebno istaknuta i učestala.

Isprave su kao iznimno formulaični tekstovi sastavljene od blokova konstrukcija od kojih se mnoge mogu apstrahirati u shematizirane i katkad poluispunjene, a neke su više na polu idiomatiziranih, manje produktivnih konstrukcija. One imaju konkretnu tekstnu funkciju i

kontekstno su ovisne, pa se tako u protokolu nalaze otvarajuće formule¹⁶⁶ pozdrava, zaziva boga i predstavljanja, u eshatolu su pozdravne formule, ponovno blagoslivljanja i ponavljanja najvažnijih dijelova iz teksta isprave između protokola i eshatola. Iako se o „formulama“, odnosno konstrukcijama u tekstu između mnogo manje ili uopće ne govori, i on obiluje konstrukcijama različita sadržaja i različite razine idiomatiziranosti i shematiziranosti te nema razloga pretpostaviti da nije motiviran istim načelima ustroja i sastavljen na isti način kao ostatak teksta. U sljedećim ćemo poglavljima detaljnije zaći u one dijelove i pojmove kognitivne semantike i konstrukcijskih gramatika potrebnih za ovo istraživanje posebno iz perspektive dijakronijske semantike.

6.1.4 Pristup semantičkim ulogama s naglaskom na dijakronijsku semantiku

Prema semantici prizora i okvira određeni događaj poput sukoba uključuje za njega specifične sudionike. Agonist i Antagonist kao makrouloge iz modela dinamike sile nisu dovoljno specifične za pojedine konkretne prizore 'sukoba', tj. potrebne su semantičke uloge koje nose više enciklopedijskih podataka važnih za izražavanje 'sukoba'. Semantičke uloge koje su nerazdvojno povezane s okvirima i koje je primijetio još Pāṇini (Dowty 1991:548), u različitim se studijama različito nazivaju, pa rad koji predstavlja najveću listu uloga do danas, naime Blakeov (1930) članak o padežima, definira uloge jednostavno kao *padeže*, a njihove oblike kao *padežnu formu*. Zanimljivo je da je već tada postojala svijest o ulozi semantike i diskursa na cjelovitost gramatičkoga opisa i o ovisnosti semantičkih (ili padežnih) uloga o konstrukciji koje su dijelom (usp. Blake 1930: 35, 48). Padežima, točnije dubinskim padežima ih u početnim radovima naziva i Fillmore (1968), a u sintaksi Van Valina i LaPolle (1997), Givónovoj sintaksi (2001) i drugim recentnijim radovima nazivaju se semantičkim ulogama ili tematskim odnosima.¹⁶⁷

Van Valin i LaPolla (1997) predstavljaju sudioničke uloge vezane uz stanje stvari (eng. *state of affairs*) koje je tipično kodirano glagolom (Van Valin i LaPolla 1997: 82-86), a stanje stvari klasificiraju na situacije, događaje, procese i akcije. Sudioničke uloge razlikuju od značenjskih

¹⁶⁶ Formule su naziv iz filologije i diplomatike koji se zapravo odnosi na konstrukcije koje su se tipično ponavljale u određenim dijelovima starih tekstova. O formulama ili formulaičnim konstrukcijama v. Taylor (2002: 544-545). Također v. poglavlje 3.4 Struktura isprava i govorni činovi i usp. Kuzmić (2009).

¹⁶⁷ U semantici formalne tradicije semantičke uloge nazivaju se tematskim ulogama (Dowty 1991) ili tematskim odnosima (Jackendoff 1972).

odnosa između predikata i njegovih argumenata koje zovu tematskim odnosima, napominjući da se ti odnosi još mogu nazivati i semantičkim ulogama, padežnim ulogama i sl. (Van Valin i LaPolla 1997: 113, usp. Van Valin i Wilkins 1996). Sudioničke uloge kao dio nekoga stanja stvari označavaju stvarne odnose u svijetu, a tematski odnosi su uloge argumenata u logičkoj strukturi rečenice i oni su lingvistički entiteti. Tako sudionička uloga doživljavač (eng. *experiencer*) označava osjećajno biće koje doživljava unutarnja stanja poput emocija, spoznaja i sl., a tematski odnos (ili semantička uloga) DOŽIVLJIVAČ je „prvi argument dvovalentnog predikata stanja koji označava unutarnje iskustvo“ poput glagola *feel'* (x, y), gdje je x doživljavač, a y senzacija (Van Valin i LaPolla 1997: 114-115). U našem korpusu primjer te uloge bio bi u nominativnoj dopuni *my u tomъ nēmamo gnēva na vy* 'mi u tom nemamo gnjeva na vas/po tom pitanju nismo gnjevni na vas' (32). Autori također iznose generalizaciju argumentnih uloga pomoću dvije semantičke makrouloge: opći vršitelj (eng. *Actor*) i opći trpitelj (eng. *Undergoer*).¹⁶⁸ Na temelju toga oni razlikuju tranzitivnost kao broj makrouloga od valentnosti kao broja sintaktičkih argumenata koje glagol podrazumijeva (tzv. M- i S-tranzitivnost, odnosno semantička valentnost i sintaktička valentnost) (Van Valin i LaPolla 1997: 147-153, Šojat 2009).

Goldberg (1995: 43) također razlikuje dvije vrste uloga: sudioničke uloge i argumentne uloge. Uloge vezane uz glagol kao i Van Valin i LaPolla (1997) naziva sudioničkim ulogama; no, one su u Goldberginoj teoriji specifičnije i vezane su uz glagolsko leksičko značenje. Sudioničke uloge nasljeđuju naziv prema glagolu, npr. glagol *kuhati* ima sudioničke uloge *kuhatelj* i *kuhano*, a ne agens i pacijens. Uloge koje vezuje uz konstrukciju (a glagol *kuhati* obično je dijelom tranzitivne konstrukcije kao u primjeru *Ana kuha ručak*) naziva argumentnim ulogama i njima daje iste nazive kao i ostali autori semantičkim ulogama (agens, pacijens, tema itd). Za razliku od mnogih drugih autora Goldberg (1995: 24-25) ne smatra da je argumentna struktura ovisna samo o glagolu, već je rezultatom složenoga odnosa glagola i konstrukcije, o čemu smo već govorili i čime se nadovezuje na Fillmoreovu teoriju prizora i okvira izloženu u poglavlju 6.1.3.1.

Dio je glagolskoga okvira određenje sudioničkih uloga. Tako je visoko konvencionalizirano i leksički određeno da glagol *kuhati* profilira obvezne entitete, tj. sudioničke uloge *kuhatelj* i *kuhano*. Dodatno, on se tipično pojavljuje u tranzitivnoj konstrukciji [X DJELUJE NA Y] koja profilira argumentne uloge vezane uz gramatičke odnose, a to su u danome primjeru uloga

¹⁶⁸ Prijevodi su iz Belaj i Tanacković Faletar (2014).

agensa (vezana uz subjekt) i uloga pacijensa (vezana uz direktni objekt). U tome su primjeru sudioničke uloge glagola *kuhati* u potpunosti i značenjem i profiliranošću¹⁶⁹ kompatibilne s argumentnim ulogama koje nameće konstrukcija. Goldberg iznosi dva principa spajanja sudioničkih i argumentnih uloga (Goldberg 1995: 50, 2006: 39-40):

- I. Načelo značenjske koherencije. Samo uloge koje su značenjski kompatibilne mogu biti spojene. Uloge r_1 i r_2 su značenjski kompatibilne ako r_1 može biti konstruiran kao oprimjerenje r_2 ili ako r_2 može biti konstruiran kao oprimjerenje r_1 .¹⁷⁰ Npr. sudionička uloga udarač glagola *udariti* može biti spojena s ulogom agensa jer se udarač može ostvariti kao oprimjerenje agensa. Može li se uloga smatrati oprimjerenjem druge uloge određeno je općim principima kategorizacije.
- II. Načelo podudaranja. Svaka sudionička uloga koja je leksički profilirana (izražena) mora biti spojena s profiliranom argumentnom ulogom konstrukcije. Ako glagol ima tri profilirane sudioničke uloge, onda jedna od njih može biti spojena s neprofiliranom argumentnom ulogom konstrukcije.

Zbog potpunog poklapanja sudioničkih i argumentnih uloga kaže se da spomenuti glagol *udariti* s ulogama *udarač*, *udareni*, *instrument udaranja* elaborira ditranzitivnu konstrukciju, a o elaboraciji kao poklapanju konstrukcije i glagola već smo govorili u poglavlju 6.1.3.2.1 (za druge primjere v. Goldberg 1995, 2010). Između glagola i konstrukcije može doći i do različitih nepodudaranja o kojima smo također već nešto rekli, a nadovezat ćemo se na to u sljedećem poglavlju.

6.1.4.1 Problemska pitanja

Dosadašnje izlaganje o semantičkim ulogama otvara neke metodološke probleme, pogotovo iz aspekta dijakronijske semantike. Prvo, Goldberg (1995) nigdje ne raspravlja o jasnim kriterijima za određenje sudioničkih i argumentnih uloga niti o jasnim kriterijima kako ih razlikovati jedne od drugih, već se kroz raspravu više usredotočuje na pravila njihova spajanja ili fuzije (eng. *fusion*). Što se tiče spomenutih kriterija, navodi jednostavno da su profilirane sudioničke uloge samo one koje su obvezatno izražene, a argumentne uloge su profilirane samo ako izražavaju direktne gramatičke veze, a to su subjekt, direktni objekt i indirektni objekt (usp.

¹⁶⁹ Profiliranost je vezana uz istaknutost i obveznost izražavanja. V. detaljnije objašnjenje niže u tekstu.

¹⁷⁰ Ovdje je u originalu zacijelo došlo do pogreške: *Two roles r_1 and r_2 are semantically compatible if either r_1 can be construed as an instance of r_2 , or r_1 (! op.a.) can be construed as an instance of r_1 .*

Goldberg 1995: 48-49). Termin profiliranje preuzima iz Langackerove gramatike (1987), a profiliranje se odnosi na istaknutost struktura u značenjskome okviru pa razlike u profiliranju ukazuju na razlike u distribuciji pažnje. Dijakronijski gledano, moguće je da neki element koji ne izražava direktnu gramatičku vezu zbog pragmatičkoga doprinosa značenju konstrukcije i učestaloga i pravilnoga supojavljivanja s drugim njezinim elementima postane sastavnim dijelom te konstrukcije (npr. priložne oznake *po sili*, *posilijem*, *silom*, *samosiljem* itd. stalan su dio konstrukcija za izražavanje 'otimanja' s glagolom *uzeti* kako bi se preciziralo da nije jednostavno riječ o 'uzimanju', već 'otimanju').¹⁷¹

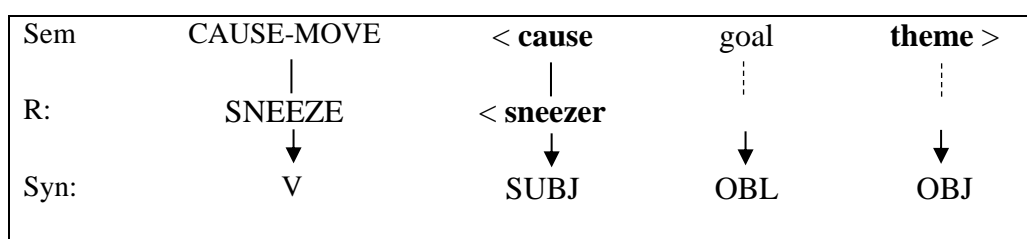
Drugo, postavlja se pitanje koliko je dijeljenje na sudioničke i argumentne uloge u nekome davnom dijakronijski i korpusno ograničenom razdoblju utemeljeno i metodološki opravdano. Naime, i o sudioničkim ulogama (koje su dakle leksički određene samim glagolskim značenjem) i o argumentnim ulogama (koje su gramatički, konstrukcijski određene) u našem se slučaju može zaključivati samo na temelju relativno siromašnoga niza struktura u kontekstu jednoga ograničenoga korpusa. Nemamo podataka o razvoju značenjske strukture glagola koji izražavaju 'sukob' do 12. stoljeća, pa stoga ne možemo odrediti niti razvoj njihove argumentne strukture, a dublja poredbena analiza s drugim pravnim korpusima pisanih čakavskim narječjem iz istoga razdoblja zahtijevala bi puno iscrpnije poredbeno istraživanje. Osim toga, u drugim korpusima, što pravnim, što crkvenim, zbog drukčije tradicije možemo očekivati i ponešto drukčije izražavanje 'sukoba'. Stoga, zbog nedovoljno široka konteksta uporabe na temelju kojega bi se mogla rekonstruirati cijela značenjska struktura glagola, posebno njihovo prototipno značenje i dopune koje tipično zahtijevaju, ne možemo s apsolutnom sigurnošću zaključivati niti o njihovim sudioničkim ulogama, već samo možemo tvrditi kako se glagoli ponašaju unutar konkretnih konstrukcija u kojima ih zatičemo, a koje su dijelom pravnoga diskursa i o tome su ovisne. Također, glagoli nisu uvijek glavni nositelji enciklopedijskih podataka o 'sukobu', već i razni drugi dijelovi konstrukcije, što s jedne strane ukazuje na nužnost promatranja konstrukcije kao funkcionalne i značenjske cjeline, a s druge strane na nepotrebnost razdvajanja glagola i drugih dijelova konstrukcije pa onda i glagolskih i konstrukcijskih uloga u konstrukcijskim pristupima.

Goldberg (1995, 2006) smatra da je glagol svakako važan za određenje vrste i broja argumenata koji se s njime pojavljuju, ali ono što je do pojave konstrukcijskih gramatika bilo zanemareno je glagolska okolina (konstrukcija) koje je taj glagol dijelom, a njezin se utjecaj na strukturu ne

¹⁷¹ Također usp. primjere priložnih oznaka koje kao stalan dodatak nekim starofrancuskim leksemima postaju važan dio njihova značenja (Raffaelli 2009: 101, 196).

smije zanemariti. Naime, upravo to je ono što imamo u korpusu i što možemo rekonstruirati na temelju uporabe, a ne možemo donositi zaključke samo o glagolima jer to ne bi bilo empirijski utemeljeno. Rječnici ovdje ne donose uvijek nova saznanja jer definicije oprimjeruju istim korpusom koji i mi analiziramo zato što su to doista nastarije potvrde, a naišli smo i na pogrešne definicije (već spomenuti leksem *drevo*) ili nepotpune definicije. Primjerice pitanje refleksivnosti nekih glagola (*razratiti se, ratovati se* itd) može biti i posljedicom njihova mjesta u konstrukciji društva, odnosno analogije uslijed paradigmatskoga odnosa s drugim većinom refleksivnim glagolima iz iste domene 'razmirja' (*svađati se, priti se, raspravljati se* itd), a ne leksičko-semantičkoga ustrojstva samih tih glagola. Potvrde iz drugih stoljeća nakon srednjega vijeka, a kojih ima sve više jer se sve više tekstova i proizvodi i čuva (posebno nakon izuma tiskarskoga stroja, uspostava notarijata i sl.), također nisu od koristi za donošenje zaključaka o ovome razdoblju, kao što treba biti oprezan i s definicijama riječi u rječnicima koji su nastali na temelju crkvene građe (navest ćemo neke nepodudarnosti uočene u analizi).

Stoga se postavlja pitanje uopće razloga za razlikovanje sudioničkih i argumentnih (semantičkih) uloga u uporabno utemeljenim konstrukcijskim gramatikama. Uvođenje sudioničkih uloga u opis konstrukcija Goldberg (1995) opravdava tvrdnjom i primjerima da argumentne uloge koje nameće konstrukcija ne moraju brojnošću odgovarati sudioničkim ulogama koje zahtijeva glagol pa konstrukcija može dodati ili oduzeti neke uloge te ih općenito ograničava i nameće glagolu. Konstrukcijski gramatičari često koriste inovativne izraze kao primjere neelaboriranih konstrukcija i kao dokaz njihova postojanja (usp. Fillmore, Kay i O'Connor 1988, Goldberg 1995, 2006, 2010) pa tako Goldberg navodi već spomenuti primjer glagola „to sneeze“ *kihnuti*, koji nije tranzitivan glagol, ali se može koristiti u konstrukciji uzrokovana kretanja (*He sneezed the napkin off the table*). Ta je konstrukcija predstavljena je na sljedeći način:

Shema 3: Konstrukcija uzrokovana kretanja (Goldberg 1995: 54)

Shema prikazuje da se glagol *sneeze* 'kihnuti' koji ima jednu profiliranu sudioničku ulogu (onaj koji kiše, *sneezer*) spaja s argumentnom ulogom uzroka unutar konstrukcije uzrokovana kretanja (u intransitivnoj konstrukciji u kojoj se glagol 'kihnuti' inače pojavljuje dobio bi ulogu

agensa), koja mu dodaje još dvije uloge, cilja i teme. U našem istraživanju pokazat će se neke drukčije nepodudarnosti, primjerice tendencija prema elidiranju uloga koje inače zahtijeva glagol, a što je omogućeno kontekstom uporabe i paradigmatskom vezom s učestalijim potpunijim konstrukcijama u kojima se taj glagol nalazi (npr. *uzeti komu što po sili – uzeti komu što – uzeti komu – uzeti što – uzeti; sve uporabe u značenju 'oteti'*).

Ako se na razlikovanje uloga pogleda s aspekta dijakronijske semantike, gdje kao neiskusni govornici nekoga vrlo starog jezika ne znamo da primjerice *kihnuti* inače nije tranzitivan glagol niti to imamo gdje provjeriti, već imamo potvrde toga glagola samo u konstrukcijama uzrokovana kretanja, tada moramo zaključiti da mu je upravo potonje značenje i sintaktičko ponašanje *tipično u danome kontekstu uporabe*. Postoje potvrde da se riječi općenito usvajaju u konstrukcijama uporabom u određenome kontekstu (Goldberg 2006). Prema uporabnim modelima, ako se neki glagol uobičajeno koristi kao dio neke konstrukcije u danome kontekstu, tada mu se i značenje gradi s tom konstrukcijom i podudara se s njezinim značenjem (a time i strukturom) i to je konvencionalizirano uporabom. To je ono na što u ovome radu stavljamo naglasak, kao i na rekonstrukciju značenja ne samo glagola, već i drugih leksema koji sudjeluju u izražavanju 'sukoba', na pitanje koji se glagoli i dopune koje izražavaju 'sukob' pojavljuju u kojim tipovima konstrukcija, koje smjerove širenja značenja otkrivaju posebno u odnosu na jezgrenu strukturu 'sukoba', u kojoj su vezi na razini ondašnjega sustava i što govore o domenama 'sukoba' i njegovoj konceptualizaciji u srednjem vijeku. Ta su pitanja u žarištu ovoga rada i dijakronijske semantike.

Problematika određivanja sudioničkih i argumentnih uloga u drugim dijakronijskim radovima koji koriste konstrukcijske gramatike ili se slijedom sretno odabrane teme izbjegava ili se djelomično rješava. Analizirajući posvojne konstrukcije u staroruskom, H. M. Eckhoff (2011) ne problematizira sudioničke i argumentne uloge jer se posvojnost očituje u imenskim riječima pa glagol u tom kontekstu nije primaran, što je omogućilo da se cijela problematika glagolskih i konstrukcijskih uloga zaobiđe, a autorica koristi pojam semantičkih mapa (ili konceptualnih prostora, Croft 2001: 93) za analizu prostora posesivnosti koju istražuje.

R. Möhlig-Falke (2012) u analizi staroengleske impersonalne konstrukcije uočava problematiku uloga. No, iako to ostaje teorijskim i metodološkim problemom kroz cijelo istraživanje, ona ga donekle rješava na nekoliko načina, od kojih je ključan onaj u kojemu autorica glagole koji sudjeluju u impersonalnim konstrukcijama analizira u *svim njihovim kontekstima* uključujući i personalne tranzitivne, intransitivne, refleksivne, pasivne i dr. konstrukcije (dakle ne samo impersonalne koje su joj u užem interesu). Takva je širina bila

omogućena 3,5 milijunskim računalnim korpusom¹⁷² kojim se autorica služila. Na taj je način mogla detektirati i razlučiti koje su uloge uvedene prema glagolu, a koje su specifične samo za impersonalnu konstrukciju u usporedbi s drugim konstrukcijama koje uključuju isti glagol – metodološki korak koji mi nismo u mogućnosti napraviti. Ona tvrdi da je „vezu među sudioničkim ulogama i argumentnim ulogama moguće odrediti samo pomoću ispitivanja različitih komplementacijskih obrazaca u kojima se mogu pronaći individualno pojedini glagoli i usporedbom različitih načina na koje je jedna te ista sudionička uloga morfosintaktički ostvarena u različitim konstrukcijama“ (Möhlig-Falke 2012: 67).

Stoga bi komparativna analiza glagola za izražavanje 'sukoba' u drugim konstrukcijama iz drugih izvora (s oprezom u odnosu na pozadinu i tradiciju njihova nastanka) svakako bila nužan korak u rekonstrukciji njihove jasne značenjske strukture i vodila bi znanstveno utemeljenom razgraničenju sudioničkih i argumentnih uloga u dijakronisko-semantičkome istraživanju. Međutim, naglasak je ovoga istraživanja na konstrukcijama i na tezi da se glagolsko značenje (kao i značenje svih drugih riječi) gradi u kontekstu uporabe. Time se vraćamo na konvenciju s početka definicije o konstrukcijama. Prema Möhlig-Falke (2012: 75) „značenjski okvir glagola je morfosintaktički ostvaren (...) u nizu konstrukcija u kojima on može biti upotrijebljen. (...) To je mjesto gdje se razina leksičkoga (glagolskoga) značenja i gramatičkoga ili konstrukcijskoga značenja spajaju (...).“

S obzirom na sve rečeno, semantičkim ulogama pristupamo kao središnjem mjestu kontinuuma sudioničkih i argumentnih uloga. Sudioničke i argumentne uloge o kojima govori Goldberg i drugi, spajaju se u uporabi i zapravo su rezultatom konvencije. Svaka semantička uloga upotrijebljena u konkretnome kontekstu ima uobičajeni (konvencionalizirani) značenjski odnos prema glagolu i određene opcije za svoj morfosintaktički izraz. Semantičke uloge smatramo ne samo odrazom značenjske povezanosti glagola i konstrukcija, već prije svega njihove kompatibilnosti sa širim događajnim modelom čiji konkretan prizor izražavaju. Primjerice, da kihanje ne prouzrokuje silu, glagol *kihati* nikada ne bi mogao biti upotrijebljen u konstrukciji uzrokovana kretanja. Dakle dinamika sile kao semantički model prvo omogućuje konceptualno spajanje kihanja i kretanja, a potom i njihovo gramatičko spajanje unutar konstrukcije uzrokovana kretanja. Stoga je dinamika sile ključna teorija kojom se mogu objasniti ne samo nekompatibilnosti spajanja glagola i konstrukcije kao u primjeru *kihanja*, već i potpuno

¹⁷² Digitalni korpus staroengleskoga sastoji se većinom od crkvenih tekstova, propovijedi, života svetaca, prijevoda filozofskih tekstova s latinskoga i sl., a autorica nije vodila računa o utjecaju latinskoga, sociolingvističkoj stratifikaciji autora i utjecaju različitih diskursa jer i sam korpus nije tako organiziran te ona navodi da je riječ o više „data-based“ nego „corpus-based“ izvoru (Möhlig-Falke 2012: 25-27).

regularne i očekivane pojave. S obzirom na dinamiku sile, 'sukob' je akcija, energija, odnos suprotnosti i neprijateljstva između dvoje, što mu omogućuje izražavanje u prvome redu prototipnom tranzitivnom konstrukcijom, ali i određenim ograničenim setom drugih konstrukcija. Tako primjerice dinamika sile omogućuje prijenos sile na trećeg u nizu, što na razini jezika otvara mogućnost za uvođenje treće uloge i ditranzitivne konstrukcije koja to onda izražava. Dinamika sile 'sukoba' omogućuje i druga značenjska širenja i strukturne mogućnosti koje ćemo vidjeti u analizi. To također znači da nikako ne očekujemo intranzitivne konstrukcije jer one nisu u skladu s dinamikom sile 'sukoba'. Time se vraćamo na značenjsku kompatibilnost glagola i konstrukcija za izražavanje istoga događaja jer samo glagoli koji izražavaju dinamiku sile kompatibilnu sa sukobom ili ju uz određene dopune mogu izražavati, mogu biti spojeni s konstrukcijama koje su za to izražavanje također adekvatne. U sljedećem poglavlju iznijet ćemo konkretne vrste semantičkih uloga koje su korištene za izražavanje 'sukoba', kao i vrste dopuna te principe njihova označavanja.

6.2 Načela anotacije i analize

Budući da građa na kojoj temeljimo istraživanje nije digitalizirana, bilo je potrebno pročitati određenu količinu materijala da bi se dobio uvid u korpus. Pokazalo se da srednjovjekovne isprave svjedoče o gospodarsko-političkim odnosima u kojima postoji mnogo prostora za razlike na društvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom planu i da je u njima sukob doista česta tema. Slijedom analize stručnih leksikona, jezičnih rječnika i teorijskih socio-psiholoških pristupa sukobu uz pomoć modela dinamike sile (Talmy 2000) i povijesnih saznanja o 'sukobu' definirali smo shematski model toga pojma i strukture koje očekujemo za njegovo izražavanje. Primjeri koji se poklapaju s tim modelom ili na različite načine odstupaju od njega ukazuju na to da je riječ o kompleksnoj pojavi koja obuhvaća širok spektar odnosa izraženih i širokim spektrom leksema i konstrukcija. U odnosu na strukture koje smo pronašli preliminarnim čitanjem tekstova odredili smo teorijski okvir za opis dane građe, a zatim se vratili na detaljno iščitavanje, anotaciju i analizu.

U osnovne pojmove koji su anotirani i analizirani ulaze dakako konstrukcije, klauze, semantičke uloge, sintaktičke dopune te konačno principi tabličnih prikaza i primjera. O tome govore sljedeća poglavlja.

6.2.1 Konstrukcije i klauze

Objašnjeno je da kao polazište i osnovnu jedinicu jezične analize preuzimamo pojam **konstrukcije**.¹⁷³ Nastojali smo anotirati sve konstrukcije koje izražavaju 'sukob' u različitim govornim činovima u afirmativnome ili zanijekanome kontekstu, a mnoge su od njih bile potpuno neprozirna značenja (dekodirajuće) i strukturno nepredvidive, no otkrivene su usporedbom s drugim konstrukcijama slične strukture, prevođenjem i upornim nastojanjem za razumijevanjem svakoga dijela teksta. Pritom smo konzultirali staroslavenske i suvremene gramatike te starije rječnike.¹⁷⁴ Rezultat takva rada bila je lista konstrukcija različite razine složenosti i različitoga stupnja idiomatiziranosti.¹⁷⁵ Drugi je korak bio sintaktičko-semantička analiza i sistematizacija te liste, a ključan je element pritom bila podjela rezultata prema pojedinim enciklopedijskim podacima o 'sukobu' koje konstrukcije izražavaju, tj. podjela na prizore ili domene koja se osim na značenju temelji i na uočenoj strukturnoj sličnosti konstrukcija vezanih uz isti prizor. Tako smo rezultate podijelili na konstrukcije kojima se izražava:

1. 'Bezakonje';
2. 'Nasilje';
3. 'Otimanje';
4. 'Kršenje slova zakona';
5. 'Razmirje'.

Važno je istaknuti da granice među tim prizorima nisu strogo određene i da među njima postoje strukturna i leksička preklapanja. Posebno su uočljivi sinonimski nizovi koji otkrivaju ustroj leksikona i pojamovnu bliskost između pojmova 'svađa', 'rat', 'napad' i 'optužba'. Pojedini su

¹⁷³ V. poglavlje 6.1.3.2 Definicija konstrukcije.

¹⁷⁴ Gramatike kojima smo se u prvome redu služili za razumijevanje isprava su Hamm (1974), Damjanović (2005), Silić i Pranjković (2007), a rječnici Mažuranić (1975), Damjanović i sur. (2004), Skok (1971) i Akademijini rječnici hrvatskoga ili srpskoga jezika.

¹⁷⁵ O idiomatiziranosti konstrukcija i tipovima idioma v. Fillmore i sur. (1988) i Taylor (2002). O tome smo govorili i u poglavlju 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije.

prizori izražavani raznolikijim i kompleksnijim konstrukcijama od drugih, za neke je prizore korišten i puno raznolikiji leksički inventar ili pak sasvim ograničena struktura i leksički sastav konstrukcija, a konstrukcije su i različito distribuirane unutar isprava i klauza, pa ćemo ih shodno tome analizirati i prikazati.

Sljedeća razina analize obuhvaća detaljnu analizu samih konstrukcija. Osim analize značenja konstrukcija i podjele u domene prema rekonstruiranim enciklopedijskim podacima, članimo konstrukcije na sintaktičke sastavnice, konkretno na glagol/predikat, dopune i dodatke te na semantičke sastavnice, odnosno na semantičke uloge kao u sljedećem primjeru:

Konstrukcija	Sintaktička razina	Značenjska razina	Primjer
zabaviti <i>tko što komu</i>	Nom–V–Ak–Dat	<mfr, tema, mfv>	tko ino učini (...) i zabavi čo dubrovčanomъ

Svi primjeri svih konstrukcija doneseni su u obliku **klauza** jer smo u analizi konstrukcija vodili računa i o tome u kojim su govornim činovima one izražene.¹⁷⁶ Klauze su dakle mikrokontekst konstrukcija, obično u korpusu imaju strukturu [da+VP], ali načelno mogu imati bilo koji oblik (usp. Langacker 1991: 417-423, Givón 2001: 17-19). Definiramo ih kao dijelove iskaza, tj. aktualne uporabe rečenica u određenoj situaciji pa termin klauza (za razliku od termina rečenice) signalizira diskursno-pragmatičku funkciju.

Klauze uvodimo u analizu ne samo kako bi se istaknuo uporabni kontekst konstrukcija koji ima utjecaj na potpuniju interpretaciju njihova značenja, već i kako bismo prikazali i one elemente konteksta za koje prije same analize nismo sigurni u kojoj mjeri pripadaju profiliranim elementima konstrukcija (poput adverbijala). Klauze su mikrokontekstualni okviri konstrukcija, ali i one dakako predstavljaju konvencionaliziran spoj strukture i značenja te se također mogu smatrati konstrukcijama (npr. pogodbene klauze, vremenske klauze i sl.). Budući da termin konstrukcije koristimo samo za konstrukcije koje izražavaju pojam 'sukob', zbog jasnoće izbjegavamo i strukture u koje su te konstrukcije uklopljene tako nazivati. Članjenje teksta na klauze s konstrukcijama koje izražavaju 'sukob' predstavlja prvu razinu sintaktičke analize. Kao što smo prikazali u poglavlju o mikrokontekstu (3.4.2), konstrukcije koje izražavaju 'sukob' mogu se naći unutar tri tipa klauza:

I. Klauze potencijalnoga značenja – relativni;

¹⁷⁶ V. poglavlje 3.4.2 Mikrokontekst konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'.

- II. Klauze zapovjednoga značenja – komisivi, direktivi;
- III. Klauze izjavnoga značenja – asertivi.

Na toj razini analize dakle određujemo u kojim se tipovima klauza konstrukcije pojavljuju i kako ih to uvjetuje te lakše procjenjujemo je li neki element profiliran dio konstrukcije ili nije. Da bismo to preciznije odredili potrebna je sprega i sintaktičke i semantičke analize, a posebno je u tom smislu značajna usporedba stalnih i ponavljajućih dijelova konstrukcija ista značenja kroz stoljeća. Takva će paradigmatska usporedba ujedno predstavljati i završni element analize.

Mikrokontekst konstrukcija u obliku klauze prikazuje sustavnost izražavanja pojma 'sukob' i omogućuje dovođenje različitih konstrukcija u vezu na razini govornih činova te još važnije, pokazuje različit smisao istih konstrukcija unutar različitih konteksta. To je punoća značenja konstrukcija koju smo željeli postići njihovim uvođenjem kroz klauze i govorne činove.

6.2.2 Vrste semantičkih uloga korištenih za izražavanje 'sukoba'

Kao što smo vidjeli, zbog ograničenja koja proizlaze iz korpusa i razdoblja ne možemo rekonstruirati samo sudioničke uloge niti ih zbog teorijsko-metodoloških nedorečenosti u postavkama konstrukcijske gramatike A. Goldberg (1995) strogo razgraničiti od argumentnih uloga.¹⁷⁷ Stoga ćemo govoriti o semantičkim ulogama kao o centru kontinuuma među njima, a semantičke uloge također shvaćamo *odrazom okvira* (Fillmore 1977a, 1977b). To znači da su uloge konvencionalizirane te su uvjetovane naravi 'sukoba' kao pojave. Pojam 'sukob' koji označava neprijateljsku dinamiku sile između dvije strane nameće i ograničava značenjske i strukturne mogućnosti jezičnih jedinica koje ga izražavaju, a to nisu samo semantičke uloge, već i glagoli i u konačnici same konstrukcije. Stoga očekujemo prije svega tranzitivne konstrukcije, odnosno profiliranje dviju uloga. Međutim, zbog toga što je 'sukob' kompleksna pojava (može biti direktan i indirektan, prikriven i otvoren, postoje tipičniji i rubniji primjeri), on se može izražavati na vrlo različite načine pa dolazi do preoblika jezgrene strukture na način da se dvije tipične uloge mogu proširiti na tri, tranzitivna se konstrukcija može preoblikovati u

¹⁷⁷ V. poglavlje 6.1.4.1 Problemska pitanja.

ditranzitivnu, uloge se mogu ukloniti¹⁷⁸, dolazi do različitih promjena perspektive i sintaktičkih preoblika koje ju reflektiraju.

Semantičke uloge predstavljaju pojmovne arhetipe (Langacker 2000: 29) koji su, kao što smo rekli, prototipno ustrojani (Dowty 1991). Koji će argument dobiti koju ulogu ovisi prvenstveno o stanju stvari u koje je uključen. Ostvarivanje semantičkih uloga u određenim gramatičkim odnosima ima i svoja ograničenja, npr. ako se pojavljuje agens, on može biti samo subjekt, ako se pojavljuje pacijens, on može biti i subjekt i objekt itd. (Fillmore 1968, Givón 2001) pa postoji i hijerarhija dodjeljivanja semantičkih uloga (Van Valin i LaPolla 1997: 127, 146, Goldberg 1995: 57). S obzirom na narav 'sukoba' te na opću ljudsku tendenciju kategorizacije događaja i stvari kao dobrih ili loših (Wierzbicka 1988: 210), u našem se korpusu posebno ističu malefaktor i malefaktiv. Razlika je u odnosu na makrouloge Antagonista i Agonista, odnosno općega vršitelja i općega trpitelja u značenjskome obilježju 'zlo, negativno, neprijateljski' koji je važan aspekt pojmovnoga značenja 'sukoba'. Uloge malefaktora i malefaktiva u 'sukobu' kao događaju gdje se očituju dvije neprijateljske sile očekivane su i očite, a ostvarene su najčešće tako da je malefaktor izražen nominativnom, a malefaktiv akuzativnom ili (s obzirom na primanje kao važan aspekt 'sukoba') dativnom dopunom.

S obzirom na izloženu teoriju prizora i okvira, ne iznenađuje da se i uloge benefaktora i benefaktiva također pojavljuju unutar okvira 'sukoba' kada se njihovom uporabom, a pomoću negacije i/ili suprotnosti izražava 'sukob', npr. zapovijed *da mu nije viere ni ruke ôd godna bana* 'da mu nije vjere ni ruke od gospodina bana', tj. 'neka mu gospodin ban ne pomaže'. *Gospodin ban* u danome primjeru nije malefaktor jer svjesno i namjerno ne čini zlo, već se izriče zapovijed da on ne čini dobro. Prema tome, riječ je o zanižekanome benefaktoru. Stoga se i takvim konstrukcijama (doduše na potpuno ruban način) izražava 'sukob', koji ostaje u pozadini i čini okvir za njihovo razumijevanje. Postavljanjem dijelova iskaza u sinonimski odnos (sinonimski niz) koji se temelji na negaciji antonimije kao u *bez*-konstrukciji (npr. *slobodno – bez maltretiranja i zadržavanja*) još se više ističe glavna ilokucijska snaga iskaza. To je vrlo tipično u svim ispravama i stalno je mjesto u različitim domenama 'sukoba', pa ga se može nazvati i stilom isprava.

Nazive za uloge i značenja preuzimamo prije svega iz sintakse Van Valina i LaPolle (1997), a zbog toga što popis niti ondje niti igdje drugdje nije potpun, naša građa zahtijeva prilagodbu i

¹⁷⁸ Goldberg (1995) govori o uklanjanju sudionika zasjenjivanjem (eng. *shading*), izrezivanjem (eng. *cutting*) i stapanjem (eng. *merging*).

dopunu koju gradimo sintezom radova Dowtyja (1991), Givóna (2001), Van Vallina (2001), Levin i Rappaport Hovav (2005) i Kalyuge (2020). Treba naglasiti da se istraživači oko mnogih uloga ne slažu, iako je cilj teorije semantičkih uloga identificirati set uloga koji se može primijeniti na sve argumente. Dio problema leži i u tome što svaki autor definira uloge različitim kriterijima i različitom detaljnošću, a smatramo da korijen toga problema leži upravo u zanemarivanju kontinuuma i povezanosti uloga između glagola i konstrukcije.

Neki autori idu u detaljnije članjenje poduloga (Blake 1930), a suprotno od toga rade već spomenuti Talmy (2000) i Van Vallin i LaPolla (1997) svodeći sve uloge na dvije makro-uloge ne bi li tako obuhvatili generalizacije u različitim jezicima. Stav u ovome radu jest pristupiti ulogama kao organiziranim jedinicama čiji su članovi u međuodnosu i nisu strogo odijeljeni. Među navedenim ulogama postoje određena preklapanja, hibridne uloge i sl, odnosno među ulogama postoji kontinuum (usp. Van Valin 1999: 152). Hibridnost između uloga socijativa i odnosa (označenoga mjestom) vidi se naprimjer u kolebanju u primjeru *ako bude rat među Bosnom s Dubrovnikom*. Nedjeljivost uloga s jedne je strane rezultat pripadnosti glagolskih i konstrukcijskih uloga istim okvirima u istome kontekstu, ali s druge strane nedjeljivost govori o tome da postoje bolja i lošija oprimjerenja i pripadnici neke uloge, odnosno uloge su prototipno ustrojene, a ne diskretne kategorije (Hopper i Thompson 1984, Dowty 1991: 551, Langacker 2000: 30, Givón 2001: 107).

U sljedećoj tablici donosimo uloge koje su tipično, manje tipično i potpuno rubno korištene za izražavanje 'sukoba'. Zatamnjene uloge kao najučestalije (mfr je iskazan u 198, a mfv u 175 od ukupno 544 pojavnice, što je duplo češće od svih ostalih uloga) i tipične za izražavanje 'sukoba' u usporedbi s drugim ulogama nose bogatije encilopedijske podatke o 'sukobu', nešto svjetlije su manje tipične i rjeđe izražene uloge, a neobojane uloge pokazale su se za 'sukob' potpuno rubnima (spomenuti benefaktor i benefaktiv te uloge koje se pojavljuju u manje od 10 pojavnica).

Antagonist	Agonist	Popratne okolnosti
Malefaktor (mfr) – zao vršitelj koji je činio, čini ili je u mogućnosti činiti zlo; ima zle namjere (obavezno živi entitet)	Malefaktiv (mfv) – trpitelj koji prima ili nad kojim se vrši nešto loše, koji mijenja stanje na lošije (obavezno živi entitet)	
Agens (ags) – voljni vršitelj i poticatelj neke s obzirom na stav dobro-loše neutralne radnje ili događaja	Tema (tema) – pojam, osoba ili stvar koje su negdje locirane (prostorno ili vremenski) ili mijenjaju mjesto, koje imaju neko svojstvo ¹⁷⁹	Način (nač) – način na koji se radnja odvija, a koji je ključan za interpretaciju radnje kao sukoba
Socijativ (soc) – vršitelj koji se uvijek pojavljuje uz još jedan prvi argument glagola aktivnosti ili stanja (npr. uz agens), a obično uz uzajamne glagole; društvo neke druge istaknutije uloge koji sam ne mora biti pokretač radnje ¹⁸⁰	Pacijens (pcs) – osoba ili (češće) stvar koje su u nekome stanju ili mijenjaju stanje	Mjesto (mje) – mjesto stanja stvari ili događaja; u prenesenom značenju odnos ¹⁸¹ , što je u izražavanju 'sukoba' tipičnije
Benefaktor (bfr) – dobar vršitelj koji je činio, čini ili je u mogućnosti činiti dobro; ima dobre namjere, uključujući i činjenje na svoju korist (tzv. auto-benefaktor ¹⁸²)	Benefaktiv (bfv) – trpitelj koji prima ili nad kojim se vrši nešto dobro, koji mijenja stanje na bolje	Uzrok (uzr) – uzrok nekog događaja, radnje ili stanja
Doživljavač (dož) – osoba kao osjećajno biće koje doživljava neke emocije, spoznaje i sl.	Recipijens (rec) – osoba koja s obzirom na stav dobro-loše prima nešto neutralno.	Cilj (cilj) – destinacija, mjesto gdje nešto završava, kamo stiže i sl.; kao recipijent, ali obično neživo; u prenesenom značenju rezultat (npr. <i>biti sličan komu</i>)
Izvor (izv) – mjesto ili osoba od koje se netko/nešto kreće		
Efektor (efr) – vršitelj i poticatelj radnje ili događaja koji ne mora biti voljan i svjestan toga		

Tablica 1: Semantičke uloge korištene za izražavanje 'sukoba'

¹⁷⁹ Ulogu koja ima neko svojstvo, ali nije u interakciji s drugim entitetom Langacker (2000: 29-30) i Talyor (2003: 420) nazivaju Nulom eng. *Zero*, npr. *Ona je visoka, Alice spava, Knjiga košta 50£, Telefon je zazvonio*. Većina je ostalih autora zove temom pa ćemo je i mi tako označavati.

¹⁸⁰ Za sintaktičku i terminološku problematiku uloge društva izražene prijedložnim instrumentalom v. Brač (2018). Ulogu zovemo socijativom bez obzira na to je li riječ o objektu ili priložnoj oznaci (Van Valin i Wilkins 1996, Givón 2001) i analiziramo je kao konvencionalizirani dio, tj. jednu od uloga sudionika sukoba. Drugi je mogući termin za tu ulogu vrlo prikladan, ali manje poznat naziv *partner* (Rákosi 2008).

¹⁸¹ O metaforičkim proširenjima uloga v. Langacker (2000: 30) i Taylor (2002: 419-420). Ukoliko ulogu *mjesta* koristimo za *odnos* što je mnogo važnija i tipičnija uloga u izražavanju 'sukoba' (npr. u konstrukcijama društva u domeni 'razmirja': *biti svađa među X-om i Y-om, biti svađa među X-om s Y-om* itd.), *odnos* analiziramo kao objekt, pa ova uloga u pravilu ne opisuje adverbijale i popratne okolnosti (Adv), već izražava Antagonista i Agonista (Prep).

¹⁸² V. Zúñiga i Kittilä (2010). Takvih primjera u korpusu ima svega četiri pa nismo smatrali opravdanim uvesti tu ulogu kao zasebnu, a isto vrijedi i za ulogu auto-malefaktora (koja se pojavljuje jednom: *da ne griješim dušu*).

Dok se benefaktiv pojavljuje na gotovo svim listama semantičkih uloga u literaturi, nerazumljivo je da se malefaktiv kao njegova suprotnost tek sporadično spominje i nije definiran ili je definiran u odnosu na benefaktiv. Van Valin i LaPolla (1997) ulogu malefaktiva spominju tek usput u jednoj bilješci (1997: 661), a razrađuju tipove benefaktiva, što su još od Fillmorea slijedili i drugi autori (npr. Givón 2001). Najopsežnija studija benefaktiva i malefaktiva dosad objavljena jest skup radova kojemu su urednici F. Zúñiga i S. Kittilä (2010), međutim i njihov članak, a i radovi većine drugih u toj publikaciji jako zanemaruju semantičku ulogu malefaktiva. Malefaktor i malefaktiv uključila je M. Kalyuga (2020) u opis prepozicijskih konstrukcija u ruskom. Iako autorica ne daje čvrstu teorijsku bazu svojem istraživanju i na veliko iznenađenje ne referira se niti na jednoga od autora na koje se mi u kontekstu semantičkih uloga pozivamo, ipak preuzimamo te termine jer nigdje drugdje nisu dovoljno razrađeni niti uključeni u analizu te dodajemo svoje definicije.

6.2.2.1 Popratne okolnosti

Na temelju analize korpusa otkriva se da popratne okolnosti¹⁸³, a posebno *mjesto* koje čini osnovu konstrukcije društva kojom se izražava 'razmirje' (*biti svađa među kim*) i *način* koji je nužan za razumijevanje konstrukcija za izražavanje uzimanja u značenju 'otimanja' (*uzeti što po sili*), predstavljaju pravilan dio konteksta mnogih konstrukcija. Sintaktički gledano, može se raspravljati o tome je li riječ o dopunama ili dodacima i profiliranim ili neprofiliranim dijelovima konstrukcija, ali za dijakronijsku semantiku, pa tako i za ovo istraživanje, važna je zapravo činjenica da su i neke uvjetno rečeno „popratne okolnosti“ nositeljima izvanjezičnih podataka o 'sukobu' i da i oni mogu biti konvencionaliziranim dijelom konstrukcija. Stoga je pristup u ovome radu u vezi s time bio anotirati adverbijale jer je očito da dio kodiranja enciklopedijskih podataka vezanih uz 'sukob' leži i u njima te njihovom usporedbom uočiti koji su od njih u sinkronijskome trenutku nužnijim dijelom konstrukcija, a koji su ispustiviji. Mjesna, vremenska i načinska kontekstualizacija 'sukoba' u pravnim je tekstovima očekivana jer nije isto ako se primjerice nešto nekome uzima bez razloga (otima) ili mu se uzima po zakonu, sudskom presudom. Međutim, za sam *jezgreni model* 'sukoba' kao neprijateljskoga odnosa između dvoje, popratne okolnosti mjesta, vremena, puta i sl. bit će manje važne, ali zbog činjenice da upravo u nekim adverbijalima leži ključ razumijevanja cijelih konstrukcija kao iskaza 'sukoba', njihova anotacija može se pokazati važnom. U analizi starofrancuskih

¹⁸³ V. treći stupac u Tablici 1.

leksema *liez* i *joians* I. Raffaelli (2009) također vidimo da su priložne oznake i drugi dodaci koji su se našli u bližem kontekstu tih leksema dijakronijski utjecali na strukturu konstrukcija i nijansiranje značenja samih leksema *liez* i *joians*. To upućuje na oprez u analizi dodataka, posebno unutar dijakronijske semantike.

Prema načelu kontinuuma među jezičnim jedinicama smatramo da i među dopunama i dodacima ne postoji čvrsta granica (Dowty 1991, Forker 2014). O tome imaju li i dodaci uloge ili samo dopune Fillmore daje naslutiti da ih i dodaci imaju (v. Dowty 1991: 554), ali postoji dakako prostor za debatu. Adverbijale za koje smatramo da su ispustivi ili da su bliže polu dodatka i koji ne donose enciklopedijske podatke ključne za interpretaciju konstrukcija u značenju 'sukoba' nismo bilježili (npr. *ako se čini plijen u miru između nas i Dubrovčana*). Ukošenom oznakom *Adv* bilježili smo dijelove konstrukcija koji su važniji za 'sukob', ali ne označavaju ni Antagonista ni Agonista i nismo im dodjeljivali semantičku ulogu. To se vidi u primjeru *prići vrh koga s njegovim vragom*, što označava okolnost (priložna oznaka društva) i manje je važna uloga za događaj te je različita od socijativa u *ratovati s kim*, koji označava drugu stranu u 'sukobu' bez čijeg sudjelovanja nema niti 'sukoba'; dakle prvi je socijativ adverbijal, a drugi objekt. Za one adverbijale koji su bliži polu dopuna i značenjski su ključniji za izražavanje 'sukoba' koristili smo neukošenu oznaku *Adv* i oni imaju semantičku ulogu (jednu od uloga navedenu u stupcu „popratne okolnosti“ u Tablici 1) poput uloge načina u primjeru *uzeti komu što po sili*. Jedina nešto drukčija uloga u grupi „popratne okolnosti“ jest *mjesto* koju koristimo i za *odnos*. Kada se *odnosom* označavaju podaci o Antagonistu i Agonistu u sukobu (kao u primjeru *rat je među X-om i Y-om*), tada dakako nije riječ o adverbijalu niti o popratnim okolnostima, već na sintaktičkoj razini takvoj ulozi dodjeljujemo oznaku za objekt (ovdje konkretno *Prep* za prijedložni objekt).¹⁸⁴

Dosad smo nastojali iznijeti osnovne karakteristike konstrukcijskih gramatika s naglaskom na gramatiku odabranu za ovo istraživanje i odrediti stav po pitanju semantičkih uloga, statusa neprofiliranih uloga te na općenitu prihvatljivost konstrukcijskih pristupa u dijakronijskoj semantici. Možemo zaključiti da u dijakronijskoj semantici konstrukcijski pristupi dopunjuju teorijske postavke i nude dodatan metodološko-analitički alat utoliko što nude sistematičan kontekstualni pristup za strukturni i značenjski opis cjelina većih od riječi koje pokazuju različitu razinu idiomatiziranosti, (ne)pravilnosti, (ne)predvidivosti i shematiziranosti (Fillmore, Kay i O'Connor 1988, Goldberg 1995, 2006). Upravo su takve strukture, koje se

¹⁸⁴ Dodatni argumenti za to nalaze se u analizi, v. 7.5 Konstrukcije kojima se izražava 'razmirje'.

ponavljaju u istome kontekstu tijekom dijakronijski zaokružena razdoblja, vrlo uobičajen način izražavanja u starim tekstovima, i to ne samo vezano uz 'sukob', a povjesničari i filolozi koji su ih primijetili dosad nazivali su ih *formulama*, katkad i *konstrukcijama*, ali bez vezivanja uz konstrukciju kao teorijski pojam. Stoga bi sistematična analiza strukturnog i značenjskog (a to znači i diskursnog i funkcionalnog) jedinstva složenijih jezičnih jedinica – konstrukcija, mogla dokinuti dosadašnje nepovjerenje u dosege semantike kada je riječ o analizi starih tekstova. U sljedećim ćemo poglavljima opisati konkretne principe anotacije i zaći dublje u materiju. Izložit ćemo vlastita načela analize i najvažnije elemente koje ćemo istraživati.

6.2.3 Vrste sintaktičkih dopuna i veza sa semantičkim ulogama – principi

Gramatička su svojstva klauze glagolske i imenske komponente (dopune), dok kompleksnost klauze raste s uključivanjem dopuna koje označavaju sudionike procesa (semantičke uloge). Svakoj je semantičkoj ulozi koja sudjeluje u iskazivanju nekoga elementa 'sukoba' na sintaktičkoj razini dodijeljena oznaka dopune. Dakle, razlikujemo semantičku valentnost, gdje se sudionici događaja nazivaju semantičkim ulogama i sintaktičku valentnost, gdje se sudionici sintaktički kodiraju kao određena dopuna (v. Šojat 2009).¹⁸⁵ U ovome radu sintaktičku valentnost i semantičku valentnost iz kojih proizlaze dopune i semantičke uloge smještamo u kontekst dosad izložene teorije prizora i okvira i konstrukcijskih pristupa, što znači da se u konkretnom kontekstu uporabe profiliraju semantičke uloge tipične za situaciju koju iskazuje glagol spojen s kompatibilnom konstrukcijom. Budući da je 'sukob' odnos i energija, većina je enciklopedijskih podataka vezana uz njega sadržana već u samom glagolu, no valja naglasiti da u korpusu često nailazimo i na glagole oslabljena značenja pa tada većina podataka zapravo leži na dopunama i samoj konstrukcijskoj strukturi koja se ponavlja kroz primjere.

Ne preuzimaju se tradicionalne sintaktičke oznake za službe riječi poput subjekta, objekta, priloga i sl. koje se obično koriste u konstrukcijskoj gramatici, već se govori o dopunama (s oznakama padeža) jer su one specifičnije i obavjesnije od tradicionalnih naziva za sintaktičke sastavnice. Primjerice kratica Inst za besprijedložnu dopunu u instrumentalu informativnija je od kratice OBJ koju koristi Goldberg (1995, 2006), a i razlika je u odnosu na Goldbergičine analize u tome što se u ovome radu analizira morfološki bogatiji jezik pa možemo i jasnije

¹⁸⁵ Givón (2001: 105) argumente sukladno tome naziva semantičkim i gramatičkim ulogama. Van Valin i LaPolla (1997: 50, 147-150) preispituju značenje pojma valentnosti (koji je inače u lingvistiku uveo otac ovisnosne gramatike L. Tesnière), pa valentnost koja se odnosi na semantičke uloge nazivaju tranzitivnošću, odnosno tranzitivnost je broj i vrsta semantičkih uloga, a naziv valentnost ostavljaju za broj i vrstu sintaktičkih dopuna.

govoriti o padežima nego što se to može u engleskome. Posljedica je toga odabira da se glagolskome dijelu konstrukcija pridaje veća strukturna i značenjska važnost, no to nameće i jezgrena definicija pojma 'sukob' kao i dinamika sile pa je očekivano u prvome redu glagolsko kodiranje glavnine značenja 'sukoba'. Međutim, pozadina i perspektiva naše analize je konstrukcijska pa se glagoli i dopune promatraju kao strukturno-značenjska cjelina jer se u konačnici želi obuhvatiti pojam 'sukob' sa svim enciklopedijskim podacima koji su upisani u različitim elementima konstrukcija i vidjeti postoji li strukturno-značenjska podudarnost takvih struktura.

Sustav dopuna koje nalazimo u konstrukcijama za izražavanje 'sukoba' sastoji se od osam razreda (Šojat 2009):

Nom, Gen, Dat, Aku, Instr, Prep, Adv i Pred

Kraticom Nom označava se nominativna dopuna koja redovito nosi sintaktičku funkciju subjekta. Ta se dopuna ne izražava samo na razini riječi, već se ogleda i u glagolskoj morfologiji. To znači da se Nom u promjeru *ne mozite mu nikakore smesti* 'nemojte mu nikako smesti/napakostiti' iščitava iz glagolskog morfema za 2. lice množine imperativa (*ne mozite > vi*) i konstrukcija [*smesti komu*] će biti označena kao: [Nom–V–Dat]. Iz toga proizlazi da na isti način (iz glagola) možemo iščitati i semantičku ulogu agensa, tj. ovdje malefaktora pa imamo uloge <mfr, mfv>. Kraticama Gen, Dat, Aku i Instr označeni su besprijedložni objekti u padežima koji stoje za te kratice, a kraticom Prep prijedložni objekti (u nekim primjerima će se pokazati potrebnim pa ćemo bilježiti padež prijedložnog objekta, posebno Prep_{Inst} koji je dio konstrukcije društva).

Adv se odnosi na priložnu dopunu. Budući da prije analize nismo mogli procijeniti ulogu neobveznih dopuna na strukturu konstrukcija, odlučili smo anotirati i neobvezne dopune (koje se dakle mogu interpretirati kao dodaci ili modifikatori¹⁸⁶) i vidjeti imaju li značajan status u konstrukcijama kroz različite isprave i stoljeća. U nekim se primjerima kao što smo već napomenuli pokazuju poklapanja i učestala ponavljanja što ukazuje na status tih dijelova kao profiliranih dijelova konstrukcije.

Oznaka Pred označava kombinaciju glagola i predikatne dopune čiji su nositelji imenski predikat i obvezni predikatni proširci: imenski i glagolski (Silić i Pranjković 2007, Belaj i

¹⁸⁶ Usp. Belaj i Tanacković Faletar (2017).

Tanacković Faletar 2017). Takve su strukture u ovome radu najčešće dekomponirani predikati nastali kombinacijom glagola oslabljena značenja i obvezne dopune koji funkcioniraju kao značenjska cjelina. Uvijek u uglatim zagradama pišemo od kojih se sintaktičkih elemenata takva struktura točno sastoji, npr. Pred[V–Ak]; *stvoriti štetu* (< *štetiti*). Sam glagol označavamo kraticom V bez obzira na to je li riječ o jednostavnome, složenome ili višestrukosloženome predikatu. Međutim, ako je riječ o refleksivnom glagolu, označen je V_{refl} jer refleksivnost ima posljedice na konstrukcijsko ustrojstvo (npr. zasjenjivanje uloga). Dopune se uvijek navode istim redoslijedom neuzimajući u obzir redoslijed njihova pojavljivanja u primjeru koji se analizira: Nom – V/Pred – Ak – Dat – Gen – Inst – Prep – Adv; dakle nakon subjekta i predikata slijede izravni objekti, potom neizravni te adverbijalne dopune. Na taj način je postignuta veća strukturalna preglednost konstrukcija. One dopune koje su s obzirom na ostale primjere u neočekivanom (uvjetno rečeno „pogrešnom“) padežu označene su znakom natpisanoga uskliknika (Ak[!]) kao u primjeru *mi vi hokjemo zadovolje na nje(m') učini(t')* 'mi vi hoćemo zadovoljstvo na njemu učiniti', gdje se koristi akuzativ mjesto dativa.

6.2.3.1 Predikatne dopune

Jasni kriteriji dodjeljivanja svake semantičke uloge određenim dopunama još su uvijek nedovoljno razjašnjeni (Jacob 2004). Upravo je to problematično mjesto i kada su u pitanju uloge predikatnih dopuna. Uobičajeno je da se svim dopunama dodjeljuju semantičke uloge, pa tako i predikatnima. Prema tome, akuzativna dopuna *štetu* u primjeru *stvoriti štetu* trebala bi imati semantičku ulogu. Slijedeći literaturu (Šojat 2009) i pregledavajući banke stabala (*Hrvatsku banku stabala* i *International Dependencies Tree bank*) vidimo da je predikatnim dopunama dodijeljena uloga ili ju katkad te dopune zbog nekog nejasnog razloga nemaju iako su dijelovi predikata. Ako je imaju, primijećeno je da je ta uloga najčešće tema, a u našem korpusu, kada bismo ulogu dodjeljivali predikatnoj dopuni, to bi bilo gotovo isključivo pravilo. Budući da je uloga predikatnih dopuna načelno uvijek tema, postavlja se pitanje je li njezino uvođenje potrebno i kakvu informaciju ta uloga donosi. Najvažnije je pitanje – je li riječ o novome sudioniku u događaju 'sukoba' koji onda dobiva semantičku ulogu?

Ako se predikatnim dopunama daje uloga, a prema pravilu dodjeljivanja uloga u istom iskazu ne mogu se pojaviti dvije iste uloge (Fillmore 1968), to uvodi problem jer smo često u takvim

situacijama prisiljeni pripisivati različite uloge.¹⁸⁷ Također, pitanje je i može li se u drugim vrstama predikata odrediti uloga, npr. *Marko je napravio štetu*. Ovo je za analizu vrlo važno jer se 'sukob' često izražavao na upravo takav, analitički način, dakle umjesto *naštetiti > učiniti štetu*, umjesto *pakostiti > učiniti pakost* itd. Smatramo da se ovdje predikatnom dopunom (*štetu, pakost*) ne uvodi novi sudionik u neki prizor sukoba, već se radi o konvencionaliziranome načinu izražavanja jedne predikacije.

Za razliku od *napraviti policu, napraviti štetu* je predikat, a osnovni kriterij za takvo određenje bit će nam glagolsko značenje i funkcionalna cjelovitost značenja. Naime, u prvom je primjeru riječ o punoznačnoj uporabi glagola *napraviti*, a u drugom je primjeru riječ o predikatu izraženome glagolom *napraviti* oslabljena značenja i upravo zbog toga potrebna mu je dopuna. No, ta dopuna nije ista kao i objektna dopuna u *napraviti policu* i ne bi smjelo biti moguće dodijeliti joj ulogu u lancu radnje na isti način kao i *policu*. *Štetu* u danome primjeru smatramo imenskom riječju, koja se naziva i predikatnom riječju (Katičić 2002: 44-50), a koja može biti i glagol sam te imenica, pridjev, prilog itd. Kada se druge riječi nađu u toj funkciji poput pridjeva i priloga, obično im se ne daje uloga, a samo stoga što imamo imenicu u toj ulozi ne smatramo dovoljno jakim argumentom da bi joj se pripisala uloga.

Predikatna riječ je nužna jer dopunjuje značenje glagolu zbog slabljenja ili promjene njegova značenja, ona je dio predikata/rijeka/radnje kao konstrukcije (dekomponirana predikatna konstrukcija), a smatramo da dio predikacije ne može imati semantičku ulogu ili barem ne na isti način kao što je imaju druge dopune. Za razliku od dijela predikata, objekt je zaseban sintaktički element koji je ili izravno uključen u glagolsku radnju i bez njega često nema niti same te radnje ili je zahvaćen glagolskom radnjom, tj. predmet u vezi s kojim se radnja vrši (Silić i Pranjković 2007: 300-301). Također, konstrukcija *napraviti štetu* može se parafrazirati (*naštetiti*), a ono što je rečeno objektom ne može se reći drukčije: *napraviti policu > *napraviti policom, *napraviti polici, *opoličiti, *popoličiti* itd. (usp. Silić i Pranjković 2007: 305). S druge strane, objekt može biti preoblikovan pasivizacijom i množinom¹⁸⁸, a dijelovi predikata teže ili uopće ne podnose takve preoblike, *polica je napravljena – *svađa je napravljena*. Prema

¹⁸⁷ U primjeru *Marko je učitelj i Marko i učitelj* su tema po definiciji (sudionik koji ima neko svojstvo, koji se nalazi negdje ili mijenja mjesto), ali to nije dozvoljeno, pa se *Marku* daju različite drukčije uloge, a problem bi bio riješen time da se *učitelju* kao dijelu predikata ne dodijeli uloga jer nije riječ o novome sudioniku događaja, tj. stanja.

¹⁸⁸ Ovdje valja naglasiti da se u našem istraživanju ne možemo strogo držati svih pravila suvremenih gramatika u definiranju uvjeta da bi se neka konstrukcija nazvala dekomponiranim predikatnom, posebno pravila koje se tiče načelne nemogućnosti množinskih oblika (v. pr. 89, usp. Silić i Pranjković 2007: 190).

Katičiću (2002: 32-40, 138) objektom se izriču uloge agensa, socijativa, učinka ili pripatka, ali predikatnim se dijelovima ne izriču nikakve uloge, već je to *rijek sam* (Katičić 2002: 36). Osim njega, I. Brač (2018) u svojoj monografiji o instrumentalu predikatnim riječima ne daje značenjske uloge. Smatramo to logičnim i tim ćemo se načelom voditi u analizi u ovome radu.

Ako glagol promijeni svoje značenje tako da ono postane nepotpuno ili oslabljeno¹⁸⁹, on gubi ulogu samostalnoga člana rečeničnog ustrojstva i obvezno se proširuje drugim izrazima (Barić i dr. 1995: 403, Silić i Pranjković 2007: 184-185). Takvi su primjerice perifrazni glagoli koji mogu biti upotrijebljeni kao dijelovi konstrukcija s čvrstim (često frazeologiziranim¹⁹⁰) spojem glagola i imenske riječi kao *izraziti zahvalnost*, *stupiti na snagu* i sl. (Silić i Pranjković 2007: 184-190). Tada je riječ o dekomponiranim ili raščlanjenim predikatima, kojima često odgovara jedan glagol (*izraziti zahvalnost – zahvaliti*), međutim ima i onih koji se ne mogu svesti na jedan glagol. U svim konstrukcijama [(u)činiti Z] koje su se pojavile u korpusu riječ je o jedinstvenome predikatnome značenju koje se izražava pomoću dodatnih leksema, a često se ta konstrukcija može preoblikovati u [Z-(ov)ati], kao *učiniti zlo > zledovati*. Navedeni razlozi su glavni argumenti i kriteriji da je riječ o predikatima kao značenjskim cjelinama, tj. kao predikatnim konstrukcijama koje nemaju ulogu.

6.2.4 Tablični prikazi i primjeri konstrukcija

U tabličnom prikazu na kraju rada sve su konstrukcije grupirane prema prizorima 'sukoba' koje izražavaju i prema zamijećenoj podudarnosti u strukturi. Prije svega, ona se odnosi na jednostavnost ili složenost, odnosno na pitanje je li glavnina enciklopedijskih podataka smještena u glagolu (jednostavne konstrukcije), predikatnoj dopuni (složene konstrukcije) ili u nekoj drugoj dopuni poput subjekata ili objekata (ostale konstrukcije). Te su tri temeljne grupe konstrukcija odijeljene masnom linijom. Također, tablični prikaz s obzirom na to klasificira konstrukcije u ditranzitivne, tranzitivne i one u kojima je izražena samo jedna ili nijedna jedna uloga, odnosno dopuna. Te su konstrukcije odijeljene dvostrukom linijom. Sve su konstrukcije analizirane i sintaktički i značenjski, a predstavljene su abecedno gdje je to bilo moguće jer se prvenstveno vodilo računa o njihovu grupiranju prema istovjetnosti ili usporedivosti na sintaktičkoj i semantičkoj razini. Konstrukcije s istim leksemima, semantičkim ulogama i

¹⁸⁹ Iako se u tim dvama značenjima također ističe razlika, usp. Belaj i Tanacković Faletar (2017: 233), ali taj detalj ovdje nije važan.

¹⁹⁰ Dakle u idiomatiziranim konstrukcijama možemo očekivati perifrazne glagole i dekomponirane predikate.

dopunama često su ponavljane iz povelje u povelju ili identično ili vrlo slično. Te smo varijante uvijek navodili u bilješkama povezanim s konstrukcijama čija oprimjerenja su predstavljena tablično.

Negdje nailazimo na znak jednakosti (=) koji se koristio u starim tekstovima kao znak skraćivanja kada se isto slovo prenosi na novu riječ (npr. *mi=hb* stoji za *mi ihb*). To je transliteracijski znak koji je i Stojanović koristio, a njegove transliteracije nismo pretvarali u transkripcije iz već navedenih razloga.¹⁹¹ S obzirom na to da je riječ o razdoblju u kojemu dijalekti još nisu u potpunosti razgraničeni, nego se njihova jezična obilježja miješaju, bilo bi pogrešno transkribirati tekstove na određeni način i time sugerirati određeno čitanje jata (Damjanović 2004).

Primjere koje navodimo u tekstu i u analizi uvijek donosimo uz prijevod radi lakšega praćenja, a u dodatku s tablicama i anotacijom ne jer bi to oduzelo previše mjesta i rad ipak nije zamišljen kao glosar. Prijevodi primjera navedeni su jednostrukim apostrofima, a ako je u samome originalu apostrof, on stoji na mjestu poluglasa ili kratice. Načelo kojim smo se vodili prilikom prijevoda primjera bilo je načelo minimalizma, odnosno prevedeno je samo onoliko koliko je nužno za razumijevanje značenja tako da se ipak do određene mjere očuva i struktura konstrukcije koja prenosi to značenje, iako kao takva katkad nije ovjerena u suvremenome jeziku. Kada bi se konstrukcije u potpunosti prilagodile suvremenome jeziku, one ne bi uvijek adekvatno pokazivale ono čega su primjer. Načela prijevoda ne ubrajaju se u načela anotacije, ali jedno su od metodoloških pristupa koje je važno spomenuti. Iako primjeri u tabličnome prikazu nisu prevedeni, u prvome stupcu tablice ipak je prevedena konstrukcija koju oprimjeruje neprevedena klauza. Na taj je način očuvan originalni oblik konstrukcije kroz primjer, a dodatnim je suvremenim metajezikom za dopune (*koga, komu*, itd) na toj razini prikazana struktura konstrukcije o kojoj je riječ. Neki su manje važni i umetnuti dijelovi teksta te nabranja ispušteni i označeni znakom (...). Poglavlja analize koja slijede odražavaju izložena teorijsko-metodološka načela te predstavljaju samu srž ovoga istraživanja.

¹⁹¹ V. poglavlje 2.1 Karakteristike korpusa.

7. SINTAKTIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA KONSTRUKCIJA ZA IZRAŽAVANJE POJMA 'SUKOB'

U 215 isprava iz Dubrovnika i okolice koje su nastale između 12. i 14. st. anotirali smo 544 konstrukcije kojima se izražavao pojam 'sukob'¹⁹² i primijetili da se najčešće izražavalo pet prizora ili domena 'sukoba' kao osnovnih područja znanja o svijetu (usp. Fillmore 1968, 1976, 1977a i b, Langacker 1988):

1. 'Bezakonje';
2. 'Nasilje';
3. 'Otimanje';
4. 'Kršenje slova zakona';
5. 'Razmirje'.

Domene smo odredili na temelju profiliranja istih ili sličnih enciklopedijskih podataka o 'sukobu' koji se iščitavaju iz specifičnih podudarnosti na razini strukture konstrukcija (npr. prijedložna dopuna u akuzativu uz glagole kretanja kao tipičan način izražavanja 'napada' unutar prizora 'nasilja', *prići vrh koga*), ali i iz semantičkih uloga, leksičkoga značenja riječi unutar konstrukcija i usporedivih načela njihove tvorbe. Podjela prema navedenim domenama nije definitivna i među njima se dakako uočavaju značenjska i strukturna preklapanja jer je u konačnici u svima njima riječ o izražavanju istoga pojma. Međutim, postoje i važne konstrukcijske realizacije po kojima se domene razlikuju.

Osim prema domenama, u poglavljima koja slijede konstrukcije će biti predstavljene prema svojoj sintaktičkoj strukturi. Konstrukcije u različitoj mjeri jezično odražavaju osobine iznesene u poglavlju o shematskome modelu 'sukoba' te su s obzirom na to ili bliže polu jezgrenih ili pak rubnih struktura.¹⁹³ S obzirom na strukturu i značenje, konstrukcije su također ili bliže polu formalnih, shematskih konstrukcija ili pak supstantivnih, visoko idiomatiziranih struktura koje su manje učestale i pravilne (usp. poglavlje 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije). Zbog opširnosti i heterogenosti rezultata koje donosi onomasiološka analiza, ne možemo opisati sve konstrukcije, već ćemo ih predstaviti prema čestotnosti od jednostavnijih i produktivnijih ka složenijima i

¹⁹² Broj se odnosi na sve anotirane konstrukcije (pojavnice). Od njih su 302 konstrukcije po nekom leksičkom ili strukturnom elementu različite. Te su konstrukcije sintaktički i značenjski analizirane u Prilogu s tabličnom analizom koji se nalazi na kraju rada. Njihove su varijante (ostale 242 konstrukcije) navedene u bilješkama ispod tablica.

¹⁹³ Usp. poglavlje 5.5 Shematski model 'sukoba'.

manje produktivnima.¹⁹⁴ Tako će uvijek prvo biti analizirane jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije, potom složene konstrukcije i konačno ostale manje pravilne i produktivne konstrukcije. Neke se domene ili njihove poddomene izražavaju specifičnim tipom konstrukcija, pa će to biti posebno istaknuto. Nakon svakog poglavlja rezultate prikazujemo i tablično, statistički.

Mikro- i makrokontekst koje smo rekonstruirali u početnim poglavljima ovoga rada s konstrukcijama koje izražavaju 'sukob' čine cjelinu i potpun govorni čin te upotpunjuju značenje i određuju strukturne aspekte samih konstrukcija koje su njihovim sastavnim dijelom. Stoga ćemo u analizi uključivati saznanja o mikro- i makrokontekstu ondje gdje to bude potrebno za rekonstrukciju značenja konstrukcija.

Očekujemo da će se dijeljenje zajedničkog pozadinskog znanja o 'sukobu' u različitim domenama odraziti na strukturu te da će prevladati oblik predviđen jezgrenim modelom. Međutim, navest ćemo i neke specifičnosti i zanimljivosti onih primjera koji brojnošću, oblikom i značenjem nisu karakteristični i često su po nečemu idiosinkratični. Svi drugi primjeri koji nisu spomenuti u analizi ipak su obrađeni u tabličnome prikazu na kraju rada (Prilog).

¹⁹⁴ Čestotnost je važan kriterij jer osim na kognitivnu usađenost ukazuje i na konvencionaliziranost određenih konstrukcija u pravnome kontekstu i srednjem vijeku.

7.1 Konstrukcije kojima se izražava 'bezakonje'

Konstrukcije za izražavanje 'bezakonja' su najbrojnije i strukturno i leksički najbogatije, a profiliraju apstraktne podatke vezane uz 'sukob' i ne donose detaljne izvanjezične podatke o tome o kakvome je tipu 'sukoba' točno riječ. To sasvim općenito pogrešno činjenje štete, pakosti i zla najučestalije se izražavalo jednostavnim i složenim tranzitivnim konstrukcijama koje su u nekim aspektima netipične i odstupaju od jezgrenoga modela 'sukoba'.

Gledajući na konkretan sastav, u domeni 'bezakonja' uočavamo tri najučestalija tipa konstrukcija:

- I. jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije strukture **[Nom–V–Ak/Dat]**, odnosno **[Nom–V–Ak–Dat]** koje se sastoje od punoznačnoga glagola (*zgriješiti, pogriješiti, pakostiti, ispakostiti, zledovati, zabaviti/zabavljati, oštetiti* i sl.) i dopuna za tipične semantičke uloge sudionika sukoba: malefaktora i malefaktiva, odnosno u ditranzitivnim strukturama: malefaktora, teme i malefaktiva;
- II. složene tranzitivne konstrukcije **[Nom–Pred[V–Ak/Gen]–Dat]** i konstrukcije koje profiliraju samo jednu semantičku ulogu, a imaju strukturu **[Nom–Pred[V–Ak/Gen]]** ili **[Pred[V–Ak/Gen]–Dat]**. Sastavljene su od glagola oslabljena značenja (*(u)činiti, stvoriti, imati* i sl.) i obveznih imenskih dopuna obično u akuzativu ili genitivu (*pakost, šteta, zlo, nepravda, bespravdje, zabava, krivina* itd) koji čine značenjsku cjelinu (Pred). Takvim se složenim predikatima u konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja' dakako priključuju i dopune koje izražavaju osnovne uloge sudionika: malefaktor i malefaktiv;
- III. ostale konstrukcije različite strukture (od kojih je najvažnija pragmatički specijalizirana *bez-*konstrukcija).

Primijetimo da su punoznačni glagoli u prvoj grupi konstrukcija i imenske dopune glagolima iz druge grupe tvorbeno povezane riječi i poprilično su široka značenja. Širok opseg značenja omogućuje da se takvim konstrukcijama na vrlo ekonomičan način može izraziti bilo koji 'sukob' i to može biti razlogom najveće čestotnosti ovih konstrukcija. Analitički način izražavanja 'sukoba' predstavljen konstrukcijama iz druge grupe produktivan je u cijelome korpusu i služi za izražavanje i drugih pojmovnih domena u pravnome diskursu onda, a i danas. Kao što je već istaknuto, izlaganje započinjemo od značenjski i strukturno jednostavnijih ka složenijim konstrukcijama i u ovome i u svim drugim poglavljima.

7.1.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Dat]

Za tranzitivne konstrukcije koje su služile za izražavanje 'bezakonja' karakteristično je da strukturno obično nije riječ o prototipnim tranzitivnim konstrukcijama [Nom–V–Ak], već u pravilu o neprototipnim tranzitivnim konstrukcijama [Nom–V–Dat] u kojima je prijenos sile između malefaktora i malefaktiva indirektan.¹⁹⁵ Dok je uloga Antagonista (malefaktor) izražena nominativnom dopunom, uloga Agonista (malefaktiv) daleko je češće izražena dativnom dopunom, kao što pokazuju sljedeći primjeri:

47) *ako mi ne sgrêše ni do života moega* 'ako mi ne zgriješe ni do života mojega' (33)

48) *koi bi pakostili rtu ili prvlaci* 'koji bi pakostili rtu i Prevlaci' (52)

49) *kto im̃ zabavi gdê* 'tko im zabavi/našteti gdje' (800)

Unatoč toj strukturnoj netipičnosti tranzitivne konstrukcije, zbog njezine frekventnosti u izražavanju 'bezakonja', može se reći da je upravo ona ovdje tipična. Struktura te konstrukcije upućuje na ponešto drukčije značenje tranzitivnosti i odnosa između malefaktora i malefaktiva nego što je to definirano u jezgrenom modelu 'sukoba'. Drugim riječima, vezom subjekta i indirektnoga objekta u dativu profilira se značenje primanja. U kontekstu izražavanja 'sukoba', to se primanje odnosi na primanje nečega lošeg poput štete, pakosti, zla i sl. Wierzbicka (1988: 213) takvu dativnu dopunu zove *dativom nesreće* (eng. *dative of misfortune*), a vidjet ćemo da je u gotovo svim konstrukcijama, bilo tranzitivnima, bilo ditranzitivnima ili kakvim manje produktivnim više idiomatiziranim konstrukcijama uloga izražena dativom uglavnom profilirana, što ukazuje na njezinu važnost u modelu 'sukoba'.

Ključni je nositelj značenja štetne dinamike sile u ovim konstrukcijama sam glagol, a on sadrži one enciklopedijske podatke vezane uz štetnu radnju koja se prenosi iz svojega izvora na primatelja, tj. s malefaktora na malefaktiv. Kao i u jezgrenom modelu, glagoli tranzitivne konstrukcije opisuju događaj koji je energičan i relativno kratak, a uloge su odvojene, asimetrične, jedna je izvor energije, a druga je cilj, tj. ovdje primatelj. Glagoli koji su najproduktivniji u izražavanju 'bezakonja' u jednostavnim tranzitivnim (ali i u jednostavnim

¹⁹⁵ V. poglavlje 5.5 Shematski model 'sukoba', usp. Goldberg 1995: 117-118; 2005; 2010, Langacker 1991: 302.

ditranzitivnim) konstrukcijama su: *zgriješiti/pogriješiti*, *ispakostiti/pakostiti*¹⁹⁶ i *zabaviti/zabavljati*. Oni tvore sljedeće tranzitivne konstrukcije:

- i. [X ZGRIJEŠITI/POGRIJEŠITI Y-u]
- ii. [X ISPAKOSTITI/PAKOSTITI Y-u]
- iii. [X ZABAVITI/ZABAVLJATI Y-u]

Gledano dijakronijskosemantički vrlo je zanimljiva iii. grupa u kojoj se glagolom *zabaviti/zabavljati* „stvarati neprilike, neugodnosti, dodijavati, maltretirati, štetiti“ izražavalo ono što je danas potpuno suprotno – „ugodno provoditi vrijeme“, no u nekom se trenutku u povijesti značenje *zabave* i *zabavljanja* počelo mijenjati iz negativnoga u pozitivno. Bilo bi zanimljivo rekonstruirati izvanjezični i jezični kontekst te promjene u nekome drugom istraživanju. Na nesvršeni glagol *zabavljati* nailazimo svega triput pa ne možemo sa sigurnošću zaključiti da se doista drukčije ponaša od vidskog mu parnjaka *zabaviti*, no indikativno je da se svaki put pojavljuje isključivo u tranzitivnoj konstrukciji [X ZABAVLJA Y-u]:

50) *turci zabavljaju našêtmь trъgovce(m')* 'Turci zabavljaju našim trgovcima' (193)

Svi se ostali navedeni glagoli mogu pojavljivati i u ditranzitivnoj konstrukciji s izraženim direktnim objektom štete (W): [X ZGRIJEŠI/POGRIJEŠI/ ISPAKOSTI/SPAKOSTI/ZABAVI W Y-u], odnosno [Nom–V–Ak–Dat]. Time nailazimo na specifičnost u korpusu vezanu uz alternaciju tranzitivnih i ditranzitivnih konstrukcija s obzirom na (ne)profiliranost akuzativne dopune [Nom–V–Ø–Dat], a tu ćemo posebnost detaljnije iznijeti u poglavlju o jednostavnim ditranzitivnim konstrukcijama.

¹⁹⁶ Pojavljuje se i s njima tvorbeno povezani glagol *spakostiti*, no samo jedanput u specifičnoj i neproduktivnoj konstrukciji koju ćemo prikazati zasebno.

Manje frekventne tranzitivne konstrukcije¹⁹⁷

Ostale tranzitivne konstrukcije za izražavanje 'bezakonja' manje su pravilne, predvidive i produktivne, a mogu imati strukturu [Nom–V–Ak/Gen/Prep] te uključivati neke manje tipične uloge poput pacijensa, teme, efektora i načina, ali i malefaktora i malefaktiva. Različiti glagoli koje u njima nalazimo široka su i nespecifična značenja te se u pravilu pojavljuju samo po jedanput: *zledovati (koga)*, *oštetiti (koga)*, *zazrêti (koga)* „zabaviti u umnom smislu, kriviti, prigovarati“ (PPR¹⁹⁸), *habiti (komu)* „kvariti, štetiti“ (< *haba, noxa*, PPR), *smesti (komu)*, *zadêti se (za koga)* „umiješati se, pačati se, ometati, uvrijediti“ (PPR) i *ogrêšiti se (u komu)*. Stoga se na njihovoj pojedinačnoj analizi ne mogu temeljiti pouzdani zaključci, ali ono što se uočava njihovom usporedbom na razini korpusa jest da je riječ o glagolima upotrijebljenima u tranzitivnim konstrukcijama koje ulogu malefaktiva mogu profilirati dativnom, akuzativnom ili prijedložnom dopunom i te se konstrukcije ne preoblikuju u ditranzitivnu konstrukciju. Točnije, najveći broj primjera s navedenim glagolima upotrijebljen je u tranzitivnoj konstrukciji strukture [Nom–V–Ak], ali dio primjera ipak, kao i u prethodnoj grupi, pokazuje pravilnost pojavljivanja u netipičnoj tranzitivnoj konstrukciji s malefaktivom izraženim dativnom dopunom [Nom–V–Dat].

Iz perspektive dijakronijske semantike zanimljivo je primijetiti da su svi rekonstruirani glagoli (osim glagola *ogrêšiti se* „učiniti grijeh, nepravdu, komu našao“ i *oštetiti*) danas ili izišli iz uporabe ili se ne koriste za izražavanje 'sukoba'. Tranzitivne konstrukcije koje sadrže glagole u ovoj grupi i u srednjem su vijeku već bile rijetke, ali su izražavale aspekte 'sukoba' koji su se tijekom stoljeća do danas izgubili ili su uslijed promjene pojmovnoga značenja promijenili način na koji se izražavaju. Primjerice glagol *ogriješiti se* danas ne čini konstrukciju s prijedložno-padežnim izrazom *u komu*, već *o koga/što*. Suvremena konstrukcija *ogriješiti se o koga* je izvangramatična jer se prijedlog *o* ne spaja s akuzativom, već s lokativom. Stoga je starija konstrukcija *ogrêšiti se u komu* gramatički pravilnija, a kao i danas predstavlja konvencionalan način da se izrazi 'krivo činjenje na račun koga drugog'. Konstrukcija, kao i mnoge druge, kodira vršenje radnje nad malefaktivom pa je se može smatrati netipičnom tranzitivnom konstrukcijom:

¹⁹⁷ U poglavljima koja slijede neki dijelovi analize poput upravo navedenog bit će na ovaj način razdvojeni i istaknuti kako bi se jasnije uočili tematski dijelovi koji pripadaju istoj cjelini, ali ti razdjeli neće biti numerirani kako bi se izbjegla zasićenost u dijeljenju jer takvih će poddijelova biti relativno mnogo.

¹⁹⁸ Kraticom PPR označavamo Mažuranićev rječnik *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (1975). Za glagol *zazrêti* u tom rječniku primjećujemo ditranzitivnu uporabu *zazrêti komu što*, a mi možemo potvrditi u korpusu samo tranzitivnu uporabu *zazrêti koga*.

51) *ere se smo ôgrêšili u semъzi čaovécê* 'jer smo se ogriješili u ovomu čovjeku' (37)

Glagol *zledovati* „činiti zlo, štetiti“ nalazi se u prototipnoj tranzitivnoj konstrukciji s akuzativnom dopunom koja ima ulogu malefaktiva i nominativnom dopunom koja ima ulogu malefaktora [X ZLEDOVATI Y]:

52) *kako i my ne zbledujemo vasъ* 'kako i mi ne zledujemo/oštećujemo vas' (32)

Iako taj glagol u rječnicima nije naveden¹⁹⁹, njegovo je značenje jasno prije svega zbog tvorbene povezanosti (paradigmatske veze) s drugim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja', posebno s predikatnom konstrukcijom (*u*)činiti zlo (< *zledovati*).

Glagoli *habiti* „kvariti, štetiti“ i *smesti* „poremetiti, uznemiriti, uzbuniti, spriječiti, zapriječiti“ koriste se u netipičnoj tranzitivnoj konstrukciji [Nom–V–Dat] uz dativnu dopunu koja označava malefaktiv, [X SMESTI/HABITI Y-u], no riječ je o glagolima prijelazna značenja pa bismo očekivali i direktni objekt, odnosno ditranzitivnu uporabu. Indirektna je tranzitivnost ovdje mogla nastati slijedom preoblike ditranzitivne konstrukcije ispuštanjem akuzativne dopune, što ćemo uskoro detaljnije objasniti. Dakle za izražavanje 'bezakonja' još jednom se uočava indirektno izražavanje suprotnosti između malefaktora i malefaktiva koje ukazuje na primanje:

53) *ne mozite mu nikakore smesti* 'nemojte mu nikako poremetiti' (23)

54) *ako urošъ ili bratъ ego (...) bi hъtelъ habiti ili bi isъhaiblъ namъ* 'ako Uroš ili njegov brat bi htio uništiti ili bi uništio nama' (791)

Glagol *smesti* navodi se u PPR-u u dvama značenjima: „pomesti metlom, *converrere* (počistiti)“ i „poremetiti, osujetiti, uzbuniti, spriječiti, zapriječiti itd“. Prvo značenje nikako ne nalazimo u pravnom korpusu. Drugo značenje koje se izražava i u pr. 53) u konstrukciji [X SMESTI Y-u] zapravo se najčešće ostvaruje s akuzativnom dopunom [X SMESTI W], gdje W uvijek označava tekst isprave, slovo zakona. Stoga glagol *smesti* češće pronalazimo u prototipnoj tranzitivnoj konstrukciji koja profilira enciklopedijske podatke vezane uz 'kršenje zakona' i u poglavlju o toj domeni 'sukoba' govorit ćemo više o konstrukciji s glagolom *smesti*. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju pokazuje se spajanje glagola koji inače nema negativno značenje s konstrukcijama koje se uobičajeno u pravnome kontekstu koriste za izražavanje 'sukoba', i to na način da se dativom (primanjem) izražava uloga malefaktiva.

¹⁹⁹ U PPR-u nalazimo samo imenicu *zlêd* u značenju „zlo djelo, hudo djelo, zločinstvo“.

Refleksivni glagoli *zadêti se* i *ogrêšiti se* spajaju se s prijedložnim dopunama što je tipično za refleksivne glagole, a glagol *strunuti* ostvaruje se (kao jedini od svih navedenih) u pasivnoj ditranzitivnoj konstrukciji pa se stoga i on pojavljuje u refleksivnoj konstrukciji.²⁰⁰ Glagol *ogrêšiti se* i konstrukciju u kojoj se nalazi već smo vidjeli, pa ovdje donosimo primjer konstrukcije [X ZADJETI SE za Y]:

55) *tko li se kje za njih zadeti* 'tko će se za njih ometati/umiješati se' (63)

Prema MSHR-u²⁰¹ *zadêti* znači „metnuti, natovariti, nadmetnuti, naložiti, zapovjediti, zadati“, no pravni korpus za razliku od crkvenoga na kojem je MSHR nastao profilira druge značenjske nijanse toga glagola. Međutim, i prema PPR-u *zadêti* znači „staviti“, ali odatle razvija značenje u negativnome smjeru „uvrijediti, prepriječiti, suprotstaviti se“, a u refleksivnom obliku u varijanti *zodêti se* znači i „umiješati se, pačati se“. Takvo negativno tumačenje odgovara uporabi glagola *zadêti* u kontekstu 'sukoba' i korpusu.

Iz dosadašnje analize možemo zaključiti da se 'bezakonje', ukoliko se izražavalo jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom, u pravilu izražavalo netipičnom tranzitivnom konstrukcijom [Nom–V–Dat], koja ukazuje na primanje kao važan element pojmovnoga značenja 'sukoba'. Ta konstrukcija uvodi uloge malefaktora (Nom) i malefaktiva (Dat) s vrlo ograničenim skupom glagola (*zgriješiti/pogriješiti, ispakostiti/pakostiti* i *zabaviti/zabavljati*), dok se drugi glagoli za izražavanje 'bezakonja' (*habiti, zledovati* itd) rjeđe pojavljuju, a konstrukcije koje ih sadrže mogu uvoditi ulogu malefaktiva i različitim drugim dopunama, ali i dativnom. Također te konstrukcije mogu profilirati i druge uloge manje tipične za 'sukob' (npr. način, efektor i sl), no u najvećem se broju primjera profiliraju dvije uloge prototipne za 'sukob', a jedna je od njih češće u padežu koji nije predviđen jezgrenim modelom 'sukoba'.

²⁰⁰ Taj su glagol i konstrukcija opisani u sljedećem poglavlju.

²⁰¹ Kraticom MSHR označavamo *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik* (2004) Damjanovića i sur.

7.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Prep–Dat]

U netipičan odnos primanja 'bezakonja' koji smo vidjeli u tranzitivnoj konstrukciji [Nom–V–Dat] katkad se umeće i uloga pacijensa čije se stanje bezakonjem mijenja. Ta se uloga izražava akuzativnom dopunom (direktni objekt) pa se tako ističe da se na njoj direktno vrši šteta. Ditranzitivna konstrukcija tipično ima strukturu [Nom–V–Ak–Dat]:

56) *jako čo sьgrěše kralevstvu mi* 'ako što zgriješe mojemu kraljevstvu' (34)

57) *ako li ja samъ ili moi ljudi bisъmo nečo pakostili nekomu dubrovъčaninu* 'ako ja sam ili moji ljudi bismo nešto pakostili nekomu Dubrovčaninu' (27)

58) *nikto (...) da imъ ne zabavi niča* 'nitko da im ne zabavi²⁰² ništa' (36)

Dinamika sile u pozadini tih odnosa vidi se u djelovanju malefaktora na objekt Z koji pripada malefaktivu ili je dio malefaktiva i nad njime se vrši radnja suprotna njegovim ciljevima: [**X ZABAVITI/PAKOSTITI W Y-u**]. Ta se radnja interpretira kao neprijateljska, tj. ona štetna, loša i zla radnja koja se vrši nad Z-om razumijeva se kao nešto što se zapravo događa Y-u (usp. Wierzbicka 1988: 171-172).

Osim u izražavanju 'bezakonja', i u drugim domenama 'sukoba' primijećena je mogućnost ispuštanja akuzativne dopune. Neobvezatnost leksikalizacije pacijensa iskazanoga akuzativnom dopunom (W) ukazuje na to da je riječ o konstrukcijski neprofiliranoj ulozi²⁰³, što je neočekivano jer bi pacijens prema Goldberg (1995: 48) trebao biti konstrukcijski profiliran. U primjerima ditranzitivne konstrukcije koje navodi Goldberg uloga direktnoga objekta obično je profilirana, dakle iskazana nekom riječju, a uloga recipijensa ne mora biti leksički iskazana (usp. sheme 2.4, 2.8, 2.9, 2.11 u Goldberg 1995: 50-55). Prema njezinu tumačenju, direktni je objekt u fokusu jer je nositelj nove informacije (usp. shemu 3.9 u Goldberg 1995: 93). Smatramo da su u našim primjerima za ispuštvost te dopune i semantičke uloge prije svega odgovorne netipičnost ditranzitivne konstrukcije za izražavanje 'sukoba', značenjska nespecificiranost direktnoga objekta te konvencionaliziranost.

²⁰² Već smo definirali imenicu *zabava* (v. bilješku 159) i u prethodnom poglavlju govorili o glagolu *zabavljati* koji profilira iste podatke: 'svađati se, stvarati neprilike, smetnje, muke, poteškoće, neprijatnost, maltretirati'. Niti imenica niti glagol nijednom u korpusu nisu upotrijebljeni u značenju 'ugodnog provođenja vremena', što je danas prototipno značenje tih riječi.

²⁰³ S obzirom na načelo podudaranja (v. poglavlje 6.1.4 Pristup semantičkim ulogama s naglaskom na dijakronijsku semantiku) od triju uloga jedna može biti neprofilirana.

Evidentno je da ditranzitivna konstrukcija koja izražava 'sukob' odstupa od prototipnoga značenja željnog i voljnog prijenosa (Goldberg 1995: 141), no Goldberg ističe da se u značenja ditranzitivne konstrukcije moraju uključiti i manje tipična (i metaforička) proširenja.²⁰⁴ Kao generalizaciju nad različitim značenjima konstrukcija Goldberg vidi uzrokovanje (tj. kasnije dinamiku sile²⁰⁵) pa ditranzitivna konstrukcija i druge konstrukcije koje s njome čine značenjski obrazac ukazuju na to da je svugdje riječ o uzrokovanome primanju [X UZROKUJE Y DA PRIMI Z] (inter alia Goldberg 1995: 141-151; 2006: 26-38; 2010). Iako se i u našim primjerima može govoriti o uzrokovanju primanja, ono je apstraktno, nepoželjno i neprototipno. Prianje posebno dolazi do izražaja kada se glagoli *zgriješiti*, *ispakostiti* i *zabaviti* postave u tvorbeni odnos s imenicama *griješ*, *pakost* i *zabava* kao obveznim dopunama u konstrukcijama s glagolima *primiti*, *dati*, *stvoriti* i sl. o kojima ćemo uskoro govoriti. To rezultira dekomponiranim konstrukcijama *primiti griješ*, *dati zabavu* i sl. koje također ukazuju na primanje.

Osim svega navedenog, važna je značenjska karakteristika velikoga broja ditranzitivnih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja' u tome da je pacijens, za razliku od malefaktiva koji je izražen imenicom (dakle punoznačnom riječju) ili zamjenicom (gdje se iz konteksta može rekonstruirati identitet referenta), u pravilu izražen značenjski praznom (neodređenom) zamjenicom *što/nešto/ništa* (v. pr. 56-58).²⁰⁶ Ta značenjska karakteristika uzrokuje da se dopuna u akuzativu može ispustiti iz konstrukcije i štoviše, često se i ispušta te je prema tome riječ o konstrukcijski neprofiliranoj ulozi. Naime, značenjski, ona ne donosi konkretizaciju referenta, a sintaktički je konstrukcija i bez akuzativnih dopuna gramatična i komunikacijski funkcionalna. Dakle riječ je o dopunama u akuzativu koje su *neobvezatne* kao što pokazuje sljedeći primjer, [Nom–V–Ø–Dat]:

59) *ako mi ne sgrēše ni do života moega* 'ako mi ne zgriješ za mojega života' (33)²⁰⁷

Praktično je rješenje objekte koje se može oštetiti ostaviti nespecificiranima, što se pragmatički odražava i u vrlo širokoj distribuciji ovih konstrukcija kroz sve isprave i stoljeća. Odatle slijedi da se fokus sa stvari ponovno prebacuje na tipične sudionike 'sukoba': malefaktore i malefaktive. Osim neobvezatnošću direktnoga objekta, to se odražava i time što gotovo nema pasivizacije, a pasivizacija je jedno od sredstava zasjenjivanja ili deprofiliranja uloga (Goldberg

²⁰⁴ O polisemiji konstrukcija v. Goldberg 1995: 31-39, 161-164.

²⁰⁵ Usp. Goldberg 2010, i poglavlje 6.1.3.2.1 Poklapanje konstrukcije i glagola

²⁰⁶ Fillmore (1986) takve dopune zove pragmatički kontroliranim praznim dopunama, eng. *null complements*.

²⁰⁷ Usp. pr. (56) *sgrēše čo komu*.

1995: 57). Od petnaest glagola koji leksikaliziraju 'bezakonje' samo je jedan samo jedanput korišten u pasivnoj konstrukciji [strunuti se *komu što*]:

60) *čo im̃ se to struje*²⁰⁸ *a ili uzme* 'ako im se to zgriješi/obori/uništi ili uzme' (94)

Pasivizacijom direktni objekt (pacijens) postaje subjekt (*to*), malefaktiv ne mijenja ulogu i sintaktički status (*im*), a zasjenjuje se uloga malefaktora koja bi se mogla pojaviti jedino u konstrukciji [od+Gen].²⁰⁹ Iako je u danome primjeru on ostao neizrečen, konvencionalan dio znanja o svijetu jest da je malefaktor drugi sudionik sheme ili događajnoga modela 'sukoba' i to je u izvanjezičnoj stvarnosti drugi potpisnik isprave (ili netko za koga je on odgovoran).

Zbog toga što je riječ o neprototipnome primanju, iz te „nepravilnosti“ i pragmatičkih razloga (objekt prijenosa je nepoznat, apstraktan, nepoželjan) proizlazi i promjena fokusa prema glavnim sudionicima 'sukoba', malefaktoru i malefaktivu, te mogućnost ispuštanja direktnoga objekta, tj. onoga što je inače neispustivo. U našem je korpusu iz navedenih razloga tendencija dakle obrnuta; uloga direktnoga objekta ne mora se iskazati, a indirektnoga mora ili je to barem tipično jer je taj objekt ujedno i dopuna koja nosi informaciju – ulogu ključnu za 'sukob', a direktan je objekt semantički prazna riječ. Navedene su karakteristike glavne i tipične za ditranzitivnu konstrukciju kojom se izražava 'bezakonje', ali i druge domene 'sukoba'.

Rijetko se ne leksikalizira niti dativna niti akuzativna dopuna, već eventualno neke druge dopune:

61) *a da neki krajaniñ pakosti* 'a da/ako neki Krainjanin pakosti' (24)

62) *tko s̃grēši po nevēsti* 'tko zgriješi po neznanju' (1026)

²⁰⁸ ARj za *strunuti* navodi značenje „sagriješiti“, a za *strunuti* „učiniti da što padne, oboriti, srušiti“. Odatle glagol može profilirati i rezultativno značenje „uništiti“. Prema modelu dinamike sile pad uzrokuje promjenu stanja stvari, a u 'sukobu' to je promjena na lošije. Lakoff i Johnson (1980) u takvim značenjskim promjenama vide metaforu (kao općenito glavni princip strukturiranja misli i jezika), ali Langacker konvencionalizirane metafore kao što je uporaba glagola *srušiti* u značenju „uništiti“ smatra *značenjskim proširenjima koje uključuju promjenu domene* (Langacker 1987: 168). On promjenu stanja uzrokovanu promjenom mjesta (ili vremena) smatra uobičajenom uporabom (navodi primjer *the milk is about to go sour* „mlijeko samo što se nije ukiselilo“, Langacker 1987: 168-169).

²⁰⁹ Sintaktički status konstrukcije [od+Gen] u različitim se analizama različito tumači, a načelno je riječ ili o objektu (Van Valin i LaPolla 1997, Van Valin 2001, Mihaljević 1998) ili o adverbijelnoj dopuni (Belaj i Tanacković Faletar 2017). Potonji izvor argumentira da je riječ o oznaci agensa u pasivnim konstrukcijama koji je uvijek fakultativan član pa ga se smatra dodatkom. Autori tu konstrukciju nazivaju *neobveznom adverbijalnom dopunom agentivnoga uzroka*. Problem koji vidimo u takvu tumačenju sastoji se u tome da je semantički gledano riječ o entitetu direktno uključenome u radnju, bez kojega radnje nema i koji doduše sintaktički može biti ispušten, ali je značenjski svakako nužan dio radnje. Stoga smo skloniji kategorizirati taj element kao objekt i označavamo ga oznakom Prep za prijedložni objekt.

U pr. 61) vidimo profiliranje samo uloge malefaktora, a takve su još četiri konstrukcije s glagolima *pakostiti*, *zabaviti*, *zgriješiti* i *zledovati*. Takva je preoblika omogućena visokom frekventnošću uporabe glagola *pakostiti*, *zgriješiti* i dr. u ditranzitivnoj konstrukciji. No takvi su primjeri rijetki, a tvorba im je dakle motivirana mnogo češćim, usađenijim i „potpunijim“ primjerima, kao što je ditranzitivna konstrukcija *zgriješiti/pakostiti/zabaviti/zledovati što komu*. U tome se vidi paradigmatička povezanost konstrukcija i konvencionaliziranost njihove uporabe koja osigurava razumijevanje bez obzira na elidirane elemente.

U pr. 62) vidimo adverbijal *po neznanju* koji uvjetuje da nominativna dopuna *tko* uz glagol *zgriješiti* ima ulogu efektora (nesvjestan vršitelj radnje), a ne malefaktora (voljnoga vršitelja zle/loše radnje). Ta konstrukcija upućuje na oprez prilikom uklanjanja adverbijala kao manje važnih dijelova konstrukcija.

Neizrečeni i neobvezni objekti *što/nešto/ništa* mogu se analizirati i kao nespecificirani argumenti logičke strukture glagola *zgriješiti*, *pakostiti*, *zabaviti* i drugih glagola aktivnosti poput *jesti*, *pjevati* (Van Valin i LaPolla 1997: 102-113), a koji zapravo nema semantičku ulogu i prikazuje se kao **činiti'** (x, [**predikat'** (x, Ø)]): **činiti'** (x, [**zgriješiti'** (x)]), **činiti'** (x, [**pakostiti'** (x)]), **činiti'**(x, [**zabaviti'** (x)]) itd. Van Valin i LaPolla (1997) ističu da se takvim glagolima mogu dodavati i druge semantičke uloge, ali one nisu zadane leksičkom (značenjskom) reprezentacijom glagola, što znači da niti dativna dopuna (malefaktiv) nije zadana značenjem ovih glagola, već je zahtjev konstrukcija, a tipično je za konstrukcije 'sukoba' da se dativ uključuje zbog uloge koju nosi. Budući da direktan objekt nije specificiran i nije u fokusu, već je to odnos malefaktora i malefaktiva, njegova ispustivost može biti motivacija za formiranje grupe složenih konstrukcija [**učiniti X**] kojima se također izražavalo 'bezakonje' (učiniti **zlo komu**, učiniti **pakost komu**, učiniti **štetu komu** itd).

Manje frekventne ditranzitivne konstrukcije

Vidjeli smo da se u ditranzitivnu konstrukciju na mjesto objekta u pravilu umeće zamjenica *što/nešto/ništa*. Upravo iz razloga što je taj objekt u ditranzitivnoj konstrukciji nespecificiran, značenjski prazan i ispustiv, on strukturno može varirati i osim kao tipična akuzativna dopuna [Nom–V–Ak–Dat], npr. [**X PAKOSTITI/ZABAVITI W Y-u**], pojavljuje se i kao prijedložna dopuna u konstrukciji [Nom–V–Prep–Dat], [**X PAKOSTITI/ZABAVITI o W-u Y-u**]:

63) *tko imъ spakôsti ô čôm libôm* 'tko im spakosti o štom* god' (790)

64) *ktoli=mb̆ zabavi ô čem' na têh̆ carinah'* 'tko li im zabavi o čemu na tim carinama'
(98)

Prijedložno-padežni izraz u lokativu iz prethodnih primjera uzrokuje nesigurnost uporabe i graničnu pripadnost argumenata, što se dakako odražava i na nesigurnost u dodjeljivanju semantičkih uloga tim argumentima. Pr. 63) (1230. god.) izvangramatična je konstrukcija jer se *što* u lokativu pojavljuje kao **štom*, umjesto *čemu*. U mlađem je pr. 64) (1360. god.) to izmijenjeno te je konstrukcija gramatična, ali i dalje neobična.

Primjeri pokazuju razvoj iz nespecificiranog argumenta, tj. neobvezatne dopune u akuzativu *što* i kolebanje između akuzativa i lokativa. Teško je odrediti je li riječ i dalje o dopunama ili je više riječ o dodacima. Pr. 63) svakako je na granici i zbog idiosinkratičnosti ga je teško sa sigurnošću odrediti. Ne možemo procijeniti može li se to što je rečeno prijedložno-padežnim izrazom u lokativu prepričati: *?tko im spakosti kako god/nekako/bilo kako/na neki način*, pa bi bila riječ o neobvezatnome adverbijalu jer se objekt ne može prepričati i reći drukčije bez promjene obrasca rečeničnoga ustrojstva (Katičić 2002: 92, Silić i Pranjković 2007: 304-306) ili je pak riječ o vezi indirektnoga objekta i neke kodirajuće (a u pr. 63 i izvangramatične) konstrukcije pa bi se *o čemu* moglo reći i *čime*. Pitanje je profilira li se tim konstrukcijama više značenje predmeta na kojemu se ili u vezi s kojim se vrši radnja ili više okolnosti, odnosno je li riječ o načinu, sredstvu ili pacijensu. Ta pitanja ostavljamo otvorenima dok se ne pojave neka nova saznanja o sličnim konstrukcijama iz usporedbe s drugim korpusima.

Zaključno o jednostavnim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja'

U ovome smo poglavlju rekonstruirali jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije koje izražavaju 'bezakonje' kao jedan od prizora 'sukoba' i primijetili smo neka odstupanja u odnosu na jezgreni model. Iako smo već i u jezgrenom modelu predvidjeli odstupanja od značenja tipične tranzitivnosti i ditranzitivnosti u vidu negativna, loša i nepoželjna prijenosa, tim modelom nije predviđeno preferirano izražavanje malefaktiva dativnom dopunom i u tranzitivnim i u ditranzitivnim konstrukcijama. Očekivali smo direktan odnos suprotnosti, no 'bezakonje' je domena koja očito uključuje primanje kao važan element svojega pojmovnoga značenja. Akuzativnom dopunom vrlo se rijetko iskazuje uloga malefaktiva, već ta dopuna služi za iskazivanje objekta štete (W) koja se prenosi malefaktivu. Taj je objekt često izražen značenjski praznom zamjenicom (*što, nešto, ništa*) koja se iz konstrukcije redovito ispušta pa to uvjetuje ponovnu preobliku ditranzitivne konstrukcije u tranzitivnu s nominativnom i

dativnom dopunom ili pak u konstrukciju samo s jednom dopunom (ili malefaktor ili malefaktiv).

Ditranzitivna je konstrukcija za izražavanje 'bezakonja' obično dijelom klauza potencijalnoga i zapovjednoga značenja:

zgriješiti
[ako / da ne [X *pogriješiti* W Y-u]]
ispakostiti
pakostiti
zabaviti

Pritome tipično nominativna dopuna (X) preuzima ulogu malefaktora koji čini štetu, dativna dopuna (Y) nosi ulogu malefaktiva koji tu štetu prima, a akuzativna dopuna nasljeđuje ulogu pacijensa (W) kao objekta na kojemu se šteta vrši. Budući da je W neobvezatan i često se ispušta, najčešća je varijanta ditranzitivne konstrukcije zapravo netipična tranzitivna konstrukcija [Nom–V–Dat].

Pasivizacija i uklanjanje uloga ključnih za model 'sukoba' (malefaktiva i malefaktora) nije tipično i vrlo je rijetko. I ostale su varijante ditranzitivne konstrukcije moguće, ali rijetke i odnose se na izražavanje pacijensa prijedložnom dopunom, dok su malefaktor i malefaktiv kao osnovni sudionici modela 'sukoba' dosljedno izražavani nominativom i dativom:

[X *spakostiti* o W-u Y-u]
zabaviti

Kao ispustiv i neprofiliran dio konstrukcije pacijens pokazuje odlike strukturne nestabilnosti. Pokazalo se da su tranzitivne konstrukcije s malefaktivom (Y) u akuzativnoj ili prijedložnoj dopuni manje tipične i rijetke kada se njima izražava 'bezakonje' te se i među manje produktivnim konstrukcijama uvijek vidi tendencija izražavanja malefaktiva dativnom dopunom i značenje primanja. Najmanji je broj neproduktivnih (i ponekih izvangramatičnih) konstrukcija s prijedložnim dopunama poput *zabaviti komu o komu*, *zadêti se za koga*, *ogrêšiti se u komu*. Te konstrukcije ne služe kao gramatičke konstrukcije, tj. formalni sintaktički obrasci i „domaćini“ za tvorbu velikoga broja drugih (supstantivnih) konstrukcija kao što je karakteristično za primjerice jednostavnu tranzitivnu i ditranzitivnu konstrukciju koje smo dosad vidjeli.

7.1.3 Složene tranzitivne konstrukcije i konstrukcije koje profiliraju samo jednu ulogu

U odnosu na prethodnu grupu jednostavnih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja', složene se konstrukcije sastoje od glagola koji nisu punoznačni, već im je potrebna imenska dopuna (usp. Silić i Pranjković 2007, Belaj i Tanacković Faletar 2017, Nazalević Čučević i Belaj 2018). Predikati koji sačinjavaju složene konstrukcije u prvome su redu glagoli *učiniti (se)*, *stvoriti*, *biti* i *imati* i dopune u vidu imenske riječi koja je nositeljem enciklopedijskih podataka iz određene domene 'sukoba'. Imenske su riječi ovdje oni elementi konstrukcije koji nose konkretne podatke vezane uz 'bezakonje': *krivina*, *kramola*, *šteta*, *zlo*, *pakost*, *lukavstvo*, *zabava*. Dakle, ono što se u prvoj grupi konstrukcija izražavalo načelno glagolskim predikatima *pakostiti*, *zabaviti*, *oštetiti*, *zledovati* i sl. u ovoj se grupi izražava dekomponiranim predikatima *učiniti štetu/zlo/pakost/krivinu*, *dati/bit/imati zabave*, *stvoriti lukavstvo/zlo* itd.

Za određenje glagola *biti*, *imati*, *dati* i *primiti* i njihovih dopuna kao cjeline, tj. kao predikatnih konstrukcija, suvremena kroatistička literatura ističe dva uvjeta. Prvo, glagoli *biti* i *imati* dolaze u značenju „postojati“, tj. riječ je o egzistencijalnim glagolima ili egzistencijalnim imenskim predikatima (Nazalević Čučević i Belaj 2018), a drugo, njihova obvezna dopuna (Z) mora stajati u genitivu. Za glagole *dati* i *primiti* taj uvjet nije nužan.

Međutim, s obzirom na uočenu značenjsku i strukturnu podudarnost konstrukcija koje sadrže glagole *učiniti*, *stvoriti*, *biti*, *imati*, *dati* i *primiti* i imenskih dopuna u svim domenama 'sukoba' (dakle riječ je o obilježju koje se uočava na paradigmatskoj razini u cijelome korpusu), smatramo da je za naše jezično razdoblje i korpus puno važniji kriterij određenja predikatnih konstrukcija *čvrst (nerijetko i frazeologiziran) spoj glagola i imenske riječi* (Silić i Pranjković 2007: 188). Drugim riječima, analizirat ćemo je li riječ o predikatnim konstrukcijama kao jedinstvenome i konvencionaliziranome spoju glagola i dopune bez obzira na njihov padežni oblik. Naime, imenska se dopuna katkad pojavljuje u akuzativu, katkad u genitivu, ali u prvome se slučaju samo stoga što je u akuzativu ne može poreći činjenica da je glagol oslabljena ili na neki način izmijenjena značenja i ovisan je o dopuni koja nosi glavninu enciklopedijskih podataka. To vrijedi i za druge padeže. Osim toga, nezanemariva je veza konstrukcija na razini sustava: *imati zabavu – imati zabave – dati zabavu – dati zabave – biti zabave – (u)činiti zabavu – zabaviti/zabavljati*, koje izražavaju vrlo slično značenje, zamjenjive su jedne drugima, pojavljuju se u sličnome kontekstu i s istim semantičkim ulogama. Dakle riječ je o konvencionaliziranome izražavanju radnje na analitički način, iako je u pravilu postojao i glagol

koji je mogao stajati na mjestu neke takve složene predikatne konstrukcije. Stoga ćemo i u drugim domenama 'sukoba' prvenstveno voditi računa o tomu je li riječ o jedinstvenome predikatnome značenju pa govorimo o predikatnim konstrukcijama ili je glagol ipak punoznačan, pa imamo glagole i objekte.

Uz navedene glagole (*biti, učiniti*, itd) zabilježili smo sasvim jasan i ograničen, ali čestotnošću iznimno značajan skup predikatnih dopuna: *krivina, šteta, zloba, zlo, pakost, lukavstvo, nepravda, bespravdje i bezakonje*. Te se dopune katkad i supojavljaju:

65) *da ne stvorimo nikoe lukavstvo ili bezakonie ô gd'u vlku* 'da ne stvorimo nikoje lukavstvo ili bezakonje o gospodinu Vuku' (143)

66) *da imъ nê nikoere nepravde ni usilia* 'da im nije nikakve nepravde ni sile' (5)

67) *ako li imъ hokete koju pakost učiniti i čbketu* 'ako im hoćete koju pakost učiniti i štetu' (32)

Supojavljivanje sinonimskih izraza, odnosno tzv. *sinonimske asocijacije* kao pojačivači značenja važne su u rekonstrukciji jer omogućuju uvid u leksički sustav, a već smo istaknuli da su tipične i u drugim srednjovjekovnim tekstovima (Raffaelli 2009: 193). No, ovdje ističemo da sinonimske asocijacije djeluju i na strukture složenije od leksema, tj. na konstrukcije, što upućuje na zaključak da su i konstrukcije povezane i pohranjene na sličan način kao i leksemi. Sinonimske asocijacije u istom kontekstu aktualiziraju ono što već supostoji na razini sustava te su stoga vrlo važne i iz onomasiološke perspektive. U danim primjerima vidimo sinonimske veze između konstrukcija *stvoriti lukavstvo / (stvoriti) bezakonje, biti nepravde / (biti) sile, učiniti pakost / (učiniti) štetu*, a u drugim ćemo poglavljima vidjeti sinonimske asocijacije i drugih konstrukcija.

Kao što smo rekli, složene tranzitivne konstrukcije obično imaju strukturu [Nom–Pred–Dat/Prep], a predikat (Pred) je sastavljen od glagola oslabljena značenja i obično akuzativne ili genitivne imenske dopune, tj. konstrukcije imaju strukturu [Nom–Pred[V–Ak/Gen]–Dat] ili [Nom–Pred[V–Ak/Gen]–Prep], gdje je Nom malefaktor, a Dat ili Prep malefaktiv, npr. [X [UČINITI ŠTETU] Y-u].²¹⁰ Ta je konstrukcija često preoblikovana na način da se izrazi ili samo

²¹⁰ Dodatnim zagrada oko predikatne konstrukcije [V–Ak/Gen], odnosno [učiniti/stvoriti/bitimati Z] koja je dijelom složene tranzitivne konstrukcije primjerice [X [UČINITI Z] Y-u] želimo naglasiti da je riječ o kompozitnoj predikatnoj strukturi (višeleksičkoj konstrukciji) jedinstvena značenja koja je dijelom konstrukcija za izražavanje mnogih domena 'sukoba'. Za te se strukture kaže da funkcioniraju kao fraze, katkad se mogu svesti na jedan glagol (*učiniti zlo > zlediti*), tipične su za administrativni diskurs, a gramatike ih zovu dekomponiranim ili raščlanjenim predikatima, o čemu smo već govorili.

njezin početni dio [Nom-Pred] koji izražava malefaktora (*X čini zlo*) ili samo završni dio [Pred-Dat] s ulogom malefaktiva (*Y-u je pakosti*). Zapravo je riječ o elidiranju, odnosno o zasjenjivanju ili deprofiliranju uloga (Goldberg 1995: 57) koje smo vidjeli u prethodnome poglavlju kao postupak odgovoran za pretvorbu ditranzitivnih u tranzitivne konstrukcije ili također u konstrukcije samo s jednom ulogom, pretvorbom aktivnih konstrukcija u pasivne i sl. Statistički, složene su konstrukcije najbrojnija grupa konstrukcija u ovoj domeni (37%) pa se može zaključiti da se 'bezakonje' tipično izražavalo na složen način.

Izlaganje započinjemo složenim tranzitivnim konstrukcijama, a potom ćemo predstaviti složene konstrukcije sa samo jednom ulogom kao preoblike prve grupe.

7.1.3.1 Složene tranzitivne konstrukcije: [Nom-Pred-Dat/Prep]

Bez obzira na sastav predikatnoga dijela tranzitivnih konstrukcija koji se sastoji od glagola *učiniti*, *stvoriti*, *biti* i *imati* i dopune u akuzativu ili genitivu, složene tranzitivne konstrukcije također ističu dva glavna sudionika 'sukoba', malefaktor i malefaktiv, i to dosljedno u svim primjerima.²¹¹ Najčešći su glagoli *učiniti* i *biti*, tj. predikatne strukture [(u)činiti Z] i [biti Z]. No, strukture [(u)činiti Z] i [stvoriti Z] su sličnijega značenja i tvore strukturno sličnije konstrukcije pa ćemo njih prikazati zajedno u prvoj grupi, a sve ostale u drugoj.

Složene tranzitivne konstrukcije s predikatnim strukturama [(u)činiti Z] i [stvoriti Z]

Predikatna struktura [(u)činiti Z] je najčešća, uključuje najveći spektar leksičkih dopuna (Z) te je najrasprostranjenija, dok se struktura [stvoriti Z] spaja samo s dopunama *zlo*, *lukavstvo* i *bezakonje* i ograničena je samo na tranzitivne konstrukcije (dakle ne pokazuje mogućnost elidiranja uloga). Struktura [stvoriti Z] isključivo se upotrebljava u zanijekanim (zapovjednim) klauzama zbog čega bi zapravo trebao prednjačiti slavenski genitiv u kodiranju dopune Z kao što se to pravilno čini u konstrukcijama sa strukturom [(u)činiti Z], no to je još samo jedna u

²¹¹ Rekli smo da predikatnim dopunama ne dajemo semantičke uloge. Primjer iz korpusa *ništa ne uzimajte na um* pokazuje teškoće s dodjeljivanjem uloge predikatnoj riječi *na um*. Sa sigurnošću se profiliraju dvije uloge, agens (*vi*) i tema (*ništa*). No, *na um* ne može ponovno biti tema, a nije niti mjesto jer se ne možemo pitati *kamo/gdje uzimamo nešto*. *Uzimati na um* smatramo (dekomponiranom) predikatnom konstrukcijom koja odgovara značenju 'naumiti' i ne dajemo nikakvu ulogu dijelu predikata *na um*. Tako činimo sa svim dekomponiranim konstrukcijama bez obzira na stupanj idiomatiziranosti.

nizu idiosinkratičnosti i neočekivanosti oblika kada je riječ o uporabi predikatne konstrukcije [stvoriti Z].

Predikatna struktura [(u)činiti Z] vrlo se pravilno pojavljuje u konstrukciji [Nom–Pred[V–Ak/Gen]–Dat], tj. [X [(U)ČINITI Z] Y-u] kojoj pripada polovica svih primjera složene tranzitivne konstrukcije općenito:

68) *ako kto ushoke zlo učiniti dubrovčaninu* 'ako tko htjedne zlo učiniti Dubrovčaninu' (107)

69) *učinilь imь je veliku četu* 'učinio im je veliku štetu' (807)

70) *da imь nikoegare zla ne učini* 'da im nikakvoga zla ne učini' (21)

Obje se predikatne strukture nalaze i u konstrukciji [Nom–Pred[V–Ak]–Prep], [X [(U)ČINITI/STVORITI Z] o Y-u/ o Y-a]:

71) *nikьda da sьtvorimo koe zlo ô nih* 'nikada da stvorimo koje zlo o njih' (143)

72) *da ne sьtvorimo nikoe lukavstvo ili bezakonie ô gd'u vlku* 'da ne stvorimo nikakvo lukavstvo ili bezakonje o gospodinu Vuku' (143)

73) *da učinmo nьkoe lukavstvo i nepravdu ili bezakonie ô glave g'na vlka* 'da učinimo neko lukavstvo i nepravdu ili bezakonje o glavi gospodina Vuka' (143)

U predhodnoj grupi jednostavnih ditranzitivnih konstrukcija prijedlog *o* dosljedno je uvodio dopunu u lokativu sa semantičkom ulogom pacijensa (*ispakostiti komu o čemu, zabaviti komu o čemu*). I konstrukcije s predikatnom strukturom [(u)činiti Z] u tom su smislu pravilne i gramatičke. Međutim, predikatna konstrukcija [stvoriti Z] spaja se s prijedlogom *o* koji osim lokativa (pr. 72) uvodi i genitiv ili akuzativ (pr. 71 i 73). Stoga se može *stvoriti zlo o koga* i *stvoriti lukavstva o komu*, dakle konstrukcija pokazuje neke nepravilnosti, ali svakako se dopunom *o + Lok, Ak/Gen* i ovdje kodira malefaktiv. U navedenim primjerima vidimo i brojne sinonimske asocijacije.

Struktura [stvoriti Z] neočekivano se pojavljuje u konstrukciji uz malefaktiv u akuzativu *stvoriti zla koga*, a istu neočekivanost pokazuje i struktura [(u)činiti Z] u konstrukciji *činiti krivinu koga*, pa imamo konstrukciju [Nom–Pred[V–Gen/Ak]–Ak¹], [X [(U)ČINITI/STVORITI Z] Y-a]:

74) *da vy ne stvorju nikoegare zьla* 'da vi ne stvorim nikakvoga zla' (15)

75) *ako nekъto ô(d)ъ moiъ kъmeti ili ô(d)ъ moiъ ljudie čine vi krivinu* 'ako netko od mojih kmetova ili od mojih ljudi čine vi krivinu' (11)

To su jedini primjeri malefaktiva u akuzativu u složenim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja', a i u ostalim konstrukcijama akuzativno kodiranje te uloge vrlo je rijetko. Očekivali bismo malefaktiv u dativu (**stvoriti zla komu, učiniti krivinu komu*) s obzirom na opću tendenciju takvoga iskazivanja u cijelome korpusu ili bismo očekivali kao u pr. 71), 72) i 73) prijedložnu dopunu, no ovdje se otkriva mogućnost i drukčijega izražavanja. Moguće je da je riječ i o nekoj pisarskoj pogriješki zbog nedovoljnog poznavanja jezika.

Bez obzira na padež malefaktiva, profiliraju se uvijek dvije uloge: X – malefaktor vrši radnju koja utječe na Y – malefaktiv i koja postoji zbog njihovih suprotnih ciljeva, no kao i u grupi jednostavnih konstrukcija, Y obično nije kodiran akuzativom. Te konstrukcije pokazuju i karakteristike konstrukcije uzrokovanoga primanja jer je Y kodiran kao primatelj Z-a (*štete, zla* itd.) koji je se *čini/stvara*, [X [ČINI Z (PAKOST, ŠTETU...)] Y-u].

Složene tranzitivne konstrukcije s predikatnim strukturama [biti Z], [imati Z] i [dati Z]

Predikatna struktura [biti Z] pojavljuje se isključivo u zanijekanome zapovjednome kontekstu pa se Z u svim primjerima nalazi u slavenskome genitivu, odnosno govorimo o konstrukciji [biti Z_{Gen}], tj. [da ne [biti Z_{Gen}]]. Glagol *biti* kao dio složenoga predikata u bezličnoj je uporabi i dopunjuje se sljedećim imenskim dopunama u genitivu: *zabave, zadêve* (od starije *zadêv*) „ograda, prepreka, zapreka, pačka, podvala“ (PPR), *zledi/zloće, nepravde, pakosti i črъbe*. O riječi *črъba*, govori Skok (1971)²¹² kao *škrba, ščrb-* u značenju „krnji zub, krhotina“, a odatle širi značenje na „oštećenje, šteta“. Predikatna struktura [biti Z] puno je zastupljenija u konstrukcijama sa samo jednom ulogom za izražavanje 'bezakonja', a u tranzitivnome se obliku pojavljuje samo uz dopunu *zabave* u konstrukciji [Pred[V–Gen]–Dat–Prep], [[Z BITI] Y-u od X-a]:

76) *tomu da nê zabave ni ôt koga* 'tomu da nije zabave ni od koga' (53)

I konstrukcija [imati Z] pojavljuje se isključivo u zanijekanome zapovjednome kontekstu pa uključuje predikatne dopune u slavenskome genitivu: *zabave, štete* i *pečali*. Stoga i ovdje govorimo o strukturi [imati Z_{Gen}], tj. [da ne [imati Z_{Gen}]]. Riječ *pečal* znači „tuga, nevolja,

²¹² Skokov Etimologijski rječnik (1971) dalje nazivamo ERj.

briga“ (PPR), čime se značenjski djelomice preklapa s riječju *zabava* i *šteta*. Za razliku od konstrukcija s od predikatnom strukturom [biti Z_{Gen}], sve su konstrukcije sa strukturom [imati Z_{Gen}] upotrijebljene u tranzitivnome obliku, i to [Nom–Pred[V–Gen]–Prep]. Osim toga, njihova je specifičnost u tome što se nominativnom dopunoma mogu kodirati i malefaktor i malefaktiv:

a) [Y [IMATI zabave/pečali] od X-a]]

b) [X [IMATI pečali] za Y-a]]

To pokazuju sljedeći primjeri:

77) *da ne imaju ni ôd koga zabave ôd moje strane* 'da nemaju ni od koga zabave od moje strane' (76)

78) *da nema nik'to pečali za nega* 'da nema nitko nevolje/brige za njega' (48)

Dok se dopunom [od+Gen] kao i u konstrukcijama sa strukturom [biti Z_{Gen}] uvodi semantička uloga malefaktora, dopunom [za+Ak] uvodi se malefaktiv. Dakle, ovisno o tomu koja uloga stoji u nominativu, prijedložna dopuna uvodi njezinu suprotnost iz modela 'sukoba'. Konstrukcijska dopuna [za+Ak] vrlo je ograničena pa se u izražavanju 'bezakonja' isključivo pojavljuje uz predikatnu konstrukciju [imati pečali] te u grupi jednostavnih tranzitivnih konstrukcija samo s glagolom *zadêti*²¹³:

79) *tko li se kje za nihb zadeti* 'tko li će se za njih zadeti/zadjeti' (63)

80) *da se nik'to za nihb ne zadegje* 'da se nitko za njih ne zadjene' (47)

U konstrukcijama koje sadrže predikatnu strukturu [imati Z_{Gen}] malefaktiv (Y) nikad nije izražen dativom kao što je tipično u drugim konstrukcijama. Ipak, među konstrukcijama [biti Z_{Gen}] i [imati Z_{Gen}] postoje očita strukturna i značenjska podudaranja:

81) *da imb ne zabave ni ôd kogare* 'da im nije zabave ni od koga' (38)

82) *da ne ima ni ôt koga koje zabave* 'da nema ni od koga koje zabave' (93)

Glagol *dati* kao i glagole *imati* i *biti* također pronalazimo u predikatnoj konstrukciji [**dati** Z_{Gen}] s dopunom (Z) u genitivu, što je i ovdje uvjetovano uporabom u zanijekanim klauzama

²¹³ Od tog je glagola postala imenica *zadêva* koja funkcionira kao predikatna dopuna glagolu *biti* u konstrukciji [biti Z], o čemu smo upravo govorili.

zapovjednoga značenja [**da ne [dati Z_{Gen}]**]. I u konstrukcije s tom predikatnom strukturom uvrstiva je uloga malefaktiva u dativnoj dopuni [**X [DATI Z_{Gen}] Y-u**]:

83) *nikomurь zabave ne daše* 'nikomu zabave ne daše' (190)

Nikomu zabave ne daše može se preoblikovati u jednostavnu konstrukciju *nikomu ne zabaviše* (usp. pr. 58), što je glavni kriterij kategorizacije *dati zabave* kao dekomponirane predikatne konstrukcije, a ne kao glagola i objekta. *Dati zabave* u značenju 'zabaviti' može se preoblikovati i u pasivnu konstrukciju [biti dana zabava *komu od koga*], [**[Z BITI DAN] Y-u od X-a**]:

84) *čuli smo kako našêmь trьgo(v)cemь je(s) dana zabava ô(d) tur'čina* 'čuli smo kako je našim trgovcima dana zabava od Turčina' (190)

Ti primjeri pokazuju da konstrukcije tipa [dati Z] mogu na različite načine biti preoblikovane (*zabaviti komu što, dati komu zabave, imati zabave, biti zabave, biti dana komu zabava* itd). U poglavlju o ostalim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja' (7.1.4) vidjet ćemo i predikatna proširivanja participom preterita aktivnim i pasivnim. Dakle iz jednostavnih konstrukcija s glagolskim predikatima tipa [*zabaviti komu što*], konstrukcija se može preoblikovati u sinonimne, ali složenije strukture s dekomponiranim predikatima [*učiniti zabavu komu*] i [*dati zabavu komu*], koje se dalje mogu preoblikovati i proširivati [*biti dana zabava komu*], [*naći se zabavivši što*] i sl. U pozadini svih preoblikovanja uvijek se mogu rekonstruirati neka stalna mjesta poput dviju suprotstavljenih, neprijateljskih sila, odnosno uloga.

Dakle, vidimo da u složenim tranzitivnim konstrukcijama objekt davanja nije tipičan, konkretan, kao niti samo davanje²¹⁴ pa je riječ o dekomponiranoj predikatnoj konstrukciji, tj. složenoj tranzitivnoj konstrukciji. S obzirom na to da je riječ o zanijekanim klauzama, obično je predikatna dopuna u slavenskome genitivu. Sve te karakteristike predstavljaju odstupanja od prototipnih tranzitivnih i ditranzitivnih konstrukcija, odnosno s obzirom na jezgrenost, riječ je o rubnijim strukturama. Međutim, zbog učestalosti njihova pojavljivanja to su svakako karakteristike konstrukcija za koje se može reći da su kada se izražava 'bezakonje' tipične.

²¹⁴ V. poglavlja 7.1.1, 7.1.2 i u Goldberg (1995: 141-151, 2006: 26-38).

7.1.3.2 Složene konstrukcije s jednom profiliranom dopunom: [Nom–Pred], [Pred–Dat/Prep]

Složene konstrukcije s jednom profiliranom dopunom u 90% slučajeva tvorene su predikatnim strukturama [(u)činiti Z] i [biti Z], a profiliraju ili ulogu malefaktiva (pr. 85) ili ulogu malefaktora (pr. 86) ili pak zasjenjuju njihovu polarnost pomoću uloge odnosa²¹⁵ (pr. 87):

85) *da imъ нѣе коѣ задѣве* 'da im nije koje podvale' (104)

86) *koi bi hotêlbъ zlé učinit* 'koji bi htio zla učiniti' (190)

87) *koja se su zla činila doslei meĝu nami* 'koja su se zla činila dosad među nama' (101)

U malom broju primjera konstrukcije su toliko elidirane da se ne izražava nijedna uloga ključna za model 'sukoba' (već se pomoću adverbijalnih dodataka izražavaju vrijeme, mjesto i sl):

88) *da ne bude do uskorê nêdne zlokje* 'da uskoro ne bude nijedne zloće' (200)

89) *čo se bud' učinile koje ljubo štete a ili zlobe ili krъvi u sijuzi ratъ* 'što se budu učinile koje god štete ili zlobe ili krvi u tome ratu' (99)

Elidiranje uloga je posebno zanimljivo za složenu strukturu [imati pečali] u kojoj, kada je upotrijebljena u tranzitivnoj konstrukciji, nominativnom dopunom mogu biti izraženi i malefaktor i malefaktiv [**X [IMATI pečali] za Y-a**] i [**Y [IMATI pečali] od X-a**]. Određenje koja je uloga u nominativnoj dopuni povezano je s drugom dopunom te konstrukcije – *za koga* (koja označava malefaktiva pa je nominativom izražen malefaktor), odnosno *od koga* (koja označava malefaktora pa je nominativom izražen malefaktiv). Međutim, kada nema prijedložne dopune:

90) *godnbъ banъ da ne ima pečali* 'gospodin ban da nema nevolje' (51)

91) *da ne ima pečali kra(l)v(s)mi* 'da nema nevolje moje kraljevstvo' (55)

nije jasno u kojoj su ulozi subjekti *ban* i *kraljevstvo*, već je ovdje nužno proširiti analizu i na makrokontekst. U njemu se otkriva da oba primjera profiliraju ulogu malefaktora, dakle ove se konstrukcije mogu proširiti jedino dopunom *za koga*.

²¹⁵ Taj primjer je zbog svoje strukture, leksičkoga sastava i značenja na razmeđu konstrukcija 'bezakonja' i konstrukcija 'razmirja' za koje je tipična uloga odnosa kojom se zasjenjuje polarnost uloga. To je samo jedan od primjera koji pokazuje nerazdvojjivost domena/prizora 'sukoba'.

Struktura [(u)činiti Z] može biti preoblikovana i pasivom, dok druge predikatne strukture ne pokazuju takve preobliske. Predikatna je dopuna tada u nominativu [učiniti se Z_{Nom}], a malefaktor je zasjenjen i neizražen:

92) *ake li im' se koja č'teta učini 'ako im se koja šteta učini' (47)*

Ipak, i u pasivnoj konstrukciji uloga primatelja štete (malefaktiv) može biti leksikalizirana dativnom dopunom (pr. 92) kao i u svim konstrukcijama gdje smo vidjeli da različite preobliske utječu na sve elemente konstrukcije, ali da dativna dopuna/malefaktiv pokazuje tendenciju pravilnosti pojavljivanja, tj. profiliranosti.

Po uzoru na glagole *biti*, *imati* i *dati*, glagol *primiti* sa svojim dopunama također pokazuje karakteristike dekomponirane strukture, koja se za razliku od konstrukcija s glagolima *biti*, *imati* i *dati*, dopunjuje akuzativnom (a ne genitivnom) dopunom kao glavnim nositeljem enciklopedijskih podataka vezanih uz 'bezakonje'. Tako imamo predikatnu konstrukciju [**primiti Z_{Ak}**], odnosno uz druge dopune konstrukciju [**Y [PRIMITI Z_{Ak}]**].

93) *da nêku çetu ne primu 'da neku štetu ne prime' (193)*

94) *da ne prime nêkoju çetu volja sramotu 'da ne prime neku štetu ili sramotu' (187)*

Kao što vidimo, malefaktiv (Y) se na netipičan način izriče nominativnom dopunom kao i u konstrukciji [**Y [IMATI Z_{Gen}] od X-a**], međutim za razliku od te konstrukcije, nikada se ne izriče malefaktor (X) pa se konstrukcija pojavljuje samo s jednom dopunom.

Predikatne dopune glagolima *biti* i *imati*, a posebno glagolu *učiniti* raznolike su. No, glagoli *dati* i *primiti* u konstrukcijama u kojima ih u korpusu pronalazimo spajaju se s puno ograničenijim dopunama. Glagol *primiti* kao i glagol *dati* trebao bi uključivati tri semantičke uloge (iako ne moraju sve tri biti profilirane²¹⁶) jer je prema svojem leksičkom značenju jedan od tipičnih glagola ditranzitivne konstrukcije kojom se izražava prijenos. No, oba se glagola udaljavaju od svojeg temeljnog značenja i dopunjuju apstraktnom imenicom *šteta*, odnosno sinonimskim nizom *šteta ili sramota*.

Može se argumentirati da je u konstrukcijama s glagolima *dati* i *primiti* umjesto o dijelovima predikata (Z) riječ o objektima. Međutim, imajući u vidu sve druge izložene konstrukcije, na paradigmatskoj se razini ipak uočava sličnost načina izražavanja 'sukoba' te slična funkcija i mjesto tih konstrukcija u govornim činovima. Pod utjecajem konvencije pravnoga diskursa

²¹⁶ Usp. poglavlje 6.1.3.2.1 Poklapanje konstrukcije i glagola.

notari su od mnogih radnji koje se mogu izreći i glagolskim predikatom (*primiti štetu* može se preoblikovati u *(na)štetiti*, *primiti sramotu* u *osramotiti* itd.) pokušavali oblikovati dekomponirane predikatne konstrukcije, tj. složene konstrukcije koristeći ograničenu grupu glagola oslabljena značenja ili značenja udaljenoga od temeljna značenja i uvrštavanjem obveznih predikatnih dopuna u vidu neke imenske riječi, koja je tada glavnim nositeljem enciklopedijskih podataka o 'sukobu'. Njima su, kao i u jednostavnim konstrukcijama, dodavali dopune koje označavaju u pravilu malefaktora i malefaktiva kao prototipne semantičke uloge 'sukoba'. Smatramo da upravo u primjerima poput *dati zabave* i *primiti štetu* u odnosu na *učiniti zabavu/zabave/štetu/štete* kontekstna analiza i analiza diskursa mogu pomoći u određivanju gramatičke pripadnosti imenskih dijelova tih struktura u korist dekomponiranih predikatnih konstrukcija utoliko što se takve strukture vrlo uvjerljivo mogu argumentirati osim svime navedenim i određenim stilom i načinom izražavanja onoga vremena, tj. konvencionaliziranošću.

Zaključno o složenim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja'

O konstrukcijama koje uključuju dekomponirane predikatne strukture, a nazvali smo ih složenim konstrukcijama, zaključno možemo reći nekoliko napomena. Prvo, to je najučestaliji način izražavanja 'bezakonja'. Ukoliko imamo složene tranzitivne konstrukcije, one obično imaju strukturu [**Nom–Pred–Dat/Prep**], a predikat (Pred) je sastavljen kao što smo rekli od glagola oslabljena značenja i obično akuzativne ili genitivne imenske dopune Pred[V-Ak/Gen]. Glavne su semantičke uloge malefaktor (Nom) i malefaktiv (Dat/Prep). Ukoliko imamo složene konstrukcije s jednom dopunom, njihova je struktura [**Nom–Pred**] i [**Pred–Dat/Prep**], dakle one se poklapaju ili s prvom ili drugom polovicom složene tranzitivne konstrukcije. Na taj način one profiliraju ili ulogu malefaktora (Nom) ili malefaktiva (Dat) ili njihov odnos (Prep). U njima je zapravo riječ o elidiranju, odnosno o zasjenjivanju ili deprofiliranju uloga, koje smo vidjeli i u drugim konstrukcijama (primjerice pretvorbe ditranzitivne u tranzitivnu i konstrukciju s jednom ili bez isticanja ijedne uloge).

Najčešće su složene konstrukcije s predikatima [(u)činiti Z] i [biti Z], gdje je Z element 'bezakonja', tj. leksem *pakost*, *zabava*, *krivina*, *zlo*, *šteta* itd. Složene konstrukcije s jednom dopunom gotovo su isključivo tvorene tim predikatima, dok se u tvorbi tranzitivnih primjećuje veća raznolikost predikatnih struktura (*imati Z*, *dati Z*, *stvoriti Z*). Konstrukcije s četirima predikatnim konstrukcijama [biti Z], [stvoriti Z], [imati Z] i [primiti Z] sve su upotrijebljene u

govornim činovima zabrane, a osim konstrukcije s predikatom [primiti Z] sve konstrukcije uključuju predikatnu dopunu (Z) u genitivu (slavenskom genitivu). Vidjeli smo i neke sličnosti konstrukcija sa strukturama [(u)činiti Z] i [stvoriti Z] koje se odnose i na pravilnosti i na izvangramatičnosti, iako su konstrukcije s predikatom [(u)činiti Z] puno rasprostranjenije i ipak pravilnije uporabe.

Dvije konstrukcije:

i) **[[biti Z_{Gen}] Y-u od X-a] i**

ii) **[X [dati Z_{Gen}] Y-u]**

izražavaju ulogu malefaktiva dativnom dopunom, što je najtipičniji način u ovoj domeni. Razlika je u tome što se prvom konstrukcijom agens (malefaktor) izražava konstrukcijom [od+Gen], a drugom nominativnom dopunom (X), što također nije novost i u drugim konstrukcijama.

Njima je slična predikatna struktura [**imati Z_{Gen}**] koja s prototipnim semantičkim ulogama može tvoriti dvije tranzitivne konstrukcije za izražavanje 'bezakonja':

iii) **a. [X [imati Z_{Gen}] za Y-a]**

b. [Y [imati Z_{Gen}] od X-a]

U prvome slučaju nominativnom se dopunom izražava malefaktor, a prijedložnom malefaktiv, a u drugome slučaju obrnuto. Koja se uloga izriče nominativnom dopunom s jedne je strane ovisno o mikrokontekstu same konstrukcije – akuzativnoj dopuni *za Y-a* pa je Nom malefaktor ili genitivnoj dopuni *od X-a* pa je Nom malefaktiv. S druge strane, ukoliko u mikrokontekstu konstrukcije nema dopuna, tada je određenje uloge u nominativnoj dopuni ovisno o makrokontekstu isprave i uvijek se može odrediti.

Posljednja konstrukcija:

iv) **[Y [primiti Z_{Ak}]]**

vrlo je slična konstrukciji [Y [imati Z_{Gen}] od X-a], ali je uporijebljena bez genitivne dopune koja izražava malefaktora. Prikazali smo i neke posebnosti pojedinih od tih konstrukcija, posebno pasivizaciju konstrukcija s predikatnom strukturom [(u)činiti Z].

U sljedećem dijelu predstavljamo ostale konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'. Izuzimajući *bez-*konstrukciju, mnoge su konstrukcije o kojima ćemo govoriti rijetke i neproduktivne te više na polu supstantivnih i idiomatiziranih nego formalnih konstrukcija.

7.1.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'

U ovoj grupi poseban naglasak stavljamo na *bez*-konstrukciju, o kojoj smo već ukratko nešto rekli²¹⁷, a kojom se izricalo izuzimanje 'bezakonja' u vrlo specifičnome kontekstu. Govorit ćemo i o konstrukcijama nastalima proširivanjem predikata te konačno o konstrukcijama s idiomatiziranim značenjem.

Bez-konstrukcija

Bez-konstrukcija ima tipičnu strukturu, sintaktički status, stalno i očekivano mjesto u vrlo ograničenom kontekstu isprave te posebnu pragmatičku funkciju. Ona je gotovo isključivo dijelom klauza zapovjednoga značenja, a funkcija joj je isticanje prijateljstva i izražavanje nesukoba, odnosno izuzimanje 'bezakonja' poput:

95) *da naši trgovci slobodno gredu (...) bezъ svakoje zabave* 'da naši trgovci slobodno gredu/idu bez svake zabave' (188)

96) *da si kupôvaq i prôdavaqъ svôbôdnô bezъ vsêkôq pakôsti* 'da si kupuju i podaju slobodno bez svake pakosti' (790)

97) *prisezaju prav goi drъžati sъ vami i pravu vêru (...) i pravymъ srêd'cemъ drъžati e bezъ vsakoe zledi* 'prisežem pravi mir držati s vama i pravu vjeru (...) i pravim srcem držati je bez svake zledi' (3)

Bez-konstrukcija se osim u tekstu povelje može naći i kao dodatak performativu:

98) *klъnemo se (...) pravonъ vêronъ bez vsakoga propadstva i zl'e mysly* 'kunemo se (...) pravom vjerom bez svake propasti i zle misli' (14)

Konstrukcija ima strukturu [*bez (svake/-og) Z*], a 'bezakonje' je izraženo imenskom riječju *Z*. Prijedlog *bez* nosi značenje izuzimanja te uvodi dopunu u genitivu – padežu za koji je inače tipično ablativno (odvajajuće) značenje. S visokim stupnjem pravilnosti pojavljuje se i neodređena zamjenica *vsaki/-a/-o* 'svaki'. Na taj se način dodatno proširuje značenjski opseg imenske riječi (*Z*) kao glavnog nositelja značenja 'bezakonja', a najčešće su to apstraktne imenice *zabava*, *pečal*, *pakost*, *propadstvo*. Te su imenice i u tvorbi drugih konstrukcija za

²¹⁷ V. poglavlje 6.1 Uporabno utemeljeni modeli.

izražavanje 'bezakonja' vrlo frekventne te su tvorbeno povezane s glagolima *zabaviti*, *pečaliti*, *pakostiti* itd.

Ovisno o tome je li *bez*-konstrukcija dijelom samoga performativa ili govornog čina direktiva, ima strukturu [(da) V (*slobodno*) [**bez** (*svake*) **Z**]], gdje je glagol (V) češće glagol kretanja (*ići*, *hoditi*, *gresti*, *doći*) ili glagol koji označava razmjenu (*primiti*, *predati*, *kupiti/kupovati*, *prodati/prodavati*, *dati*), a rjeđe performativ (*kunuti se*, *prizezati*). Vrlo je čest dio mikrokonteksta te konstrukcije i prilog *svobodno/slobodno* (pr. 95 i 96) ili pridjev *pravi* (pr. 97 i 98). Oni stoje u antonimijskome odnosu prema *bez*-konstrukciji koja slijedi. Upravo zbog toga sintaktički gledano *bez*-konstrukcija je dodatak, postmodifikator, koji je značenjski ispustiv jer ponavlja već rečeni sadržaj (*da idu slobodno, da prodaju i kupuju slobodno, kunem se pravom vjerom*) na drukčiji način – naime negacijom suprotnoga (*bez svake zabave, bez svake zledi*).

Dijakronijskom analizom uočava se da je *bez*-konstrukcija stalan dio konteksta mnogih direktiva i performativa, što navodi na zaključak da je riječ o konstrukciji koja se unatoč načelnoj ispustivosti ipak s visokim stupnjem pravilnosti pojavljuje uz navedene govorne činove i uz njih se može očekivati. To pak navodi na nužnost odmicanja od striktno sintaktičke razine kada je u pitanju određenje dodataka i dopuna te na propitivanje njihova statusa iz perspektive diskursne i dijakronijske analize u budućim istraživanjima.

Razlog pojavljivanja *bez*-konstrukcije unatoč prividno zalihosnome kontekstu leži u njezinoj pragmatičkoj funkciji, koja negacijom značenjski negativnoga sadržaja dodatno naglašava pozitivan sadržaj – ono što je poželjno, lijepo, dobro i prethodno izrečeno afirmacijom s kojom stoji u antonimijskome odnosu, a sve u svrhu izražavanja prijateljstva i mira i postizanja još veće vjerodostojnosti i uvjerljivosti. U odnosu na dosad viđene sinonimske nizove, može se reći da *bez*-konstrukcija u odnosu na svoj potvrdni i pozitivan mikrokontekst tvori **antonimski niz**.

Među elementima unutar *bez*-konstrukcije postoji snažna veza koja dovodi do gramatikalizacije na način da prijedlog *bez* postaje predmetkom *bez*- te se dodaje izvorno imenskoj riječi, a cijela konstrukcija kontrahira se u prilog kao što pokazuju sljedeći primjeri:

99) *može doći stati i prèbiti u gradu dubrovnêku svobodno bezъbojaznô bezъzabavnô*
'može doći, stati i prebivati u gradu Dubrovniku slobodno, **bezbojazno**, **bezzabavno**'
(87)

Primijetimo i to da se veza s kontekstom i prilogom *slobodno* i dalje ne gubi te da tako preoblikovana konstrukcija i dalje zadržava svoju pragmatičku funkciju.

Proširene konstrukcije i paralele s dosadašnjim konstrukcijama

Kada govorimo o konstrukcijama s proširivanjem predikata, npr. *naći se zabavivši ili uzimajući što, obrésti se*²¹⁸ *ispakostivši komu, obrésti se učinivši zabavu komu*, vidimo vrlo očit odnos s dosadašnjim složenim i jednostavnim tranzitivnim i ditranzitivnim konstrukcijama:

naći se učinivši zabavu (komu) – učiniti zabavu (komu) – zabaviti (što, komu).

Sve konstrukcije s proširenim predikatima su potvrđene unutar afirmativnih klauza potencijalnoga značenja (*tko*-klauzama). U poglavlju o konstrukcijama koje izražavaju 'kršenje slova zakona' vidjet ćemo vrlo sličan način izražavanja, npr. *obrésti se preslušavši slovo zakona, obrésti se potvorivši slovo zakona* koje stoje u vezi s jednostavnim konstrukcijama *preslušati (što), potvoriti (što, komu)* i sl.

Složena predikatna proširivanja nalazimo i s glagolom *biti* – *biti učinjeno zlo i nepošteno, biti učinjeno bezakonje*:

100) *toi bezakonije ne bi učinjeno* 'to bezakonje ne bi učinjeno' (274)

Ovdje je riječ o pasivnoj preoblici (preteritom pasivnim ili n-participom) inače dekomponirane konstrukcije *stvoriti bezakonje o komu* slično kao *učiniti bespravdja komu* gdje je *bezakonje* u ulozi subjekta. Nominativna dopuna ima funkciju subjekta i u konstrukciji s glagolom *zgoditi se*:

101) *ako se zgodi tebe koja pečal'* 'ako se zgodi tebi koja pečal/šteta' (22)

Imenica *pečal* najčešće je predikatnom dopunom glagolu *imati* u genitivu kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, no može se naći i u proširenoj konstrukciji *zgoditi se pečal komu*. Konstrukcija uključuje i dativnu dopunu s ulogom malefaktiva, što je već utvrđeno ponavljajuće mjesto u većini konstrukcija.

²¹⁸ U PPR-u postoje glagoli *obreći* i *obresti*. *Obreći* znači „obećati“, ali autor toga rječnika napominje „zabilježio sam – ali bilježka mi se zamela – da sam čuo ili čitao rječ i u značenju zlu, kao ogovoriti, ogovarati koga, doušiti komu što zla proti komu, ružno nešto o kome reći“. Za glagol *obresti* kaže da znači „invenire, iznaći, otkriti, izvorni lik: obrésti“. MSHR također navodi značenje glagola *obrésti se* „zateći se, naći se“. U konstrukcijama iz korpusa koje ovdje prikazujemo glagol znači 'otkriti se, naći se'.

Konstrukcije s dopunom *zlo*

Dijakronijska analiza izražavanja pojma 'sukob' i rekonstrukcija konkretnih struktura otkrila je riječ *zlo* kao vrlo čestu dopunu i zapravo element 'sukoba' koji je bilo važno izraziti. Osim što smo vidjeli konstrukcije s glagolom *zlediti* i predikatnom konstrukcijom *činiti zlo*, *zlo* se nalazi i kao dopuna u različitim konstrukcijama koje su složenije, manje predvidive i manje produktivne od dosad predstavljenih.

S dopunom *zlo* puno je raznolikih primjera pa se *nešto* može *nastojati zlom* kao instrumentom postizanja cilja:

102) *dubrovni(k') nastoi vsakoimь načino(m') i vsakoi(m') zlo(m') kako da tebe iẓgubi*
'Dubrovnik nastoji svakim načinom i svakim zlom da tebe izgubi' (138)

Koga se može za zlo imati ili vidjeti, pa imamo konstrukciju [X [IMATI/VIDJETI ZA ZLO] Y-a] koja je uvijek dijelom zapovjednih govornih činova s imperativom [**nemoj** X [IMATI/VIDJETI ZA ZLO] Y-a]:

103) *nemoi ni za zlo imati* 'nemoj nas za zlo imati' (132)

104) *nemoi ni za zlo viděť* 'nemoj nas za zlo vidjeti' (260)

Ta konstrukcija izražava slično značenje kao danas 'uzeti *što komu za zlo*' usporedivoga značenja sa 'zamjeriti *što komu*' pa smatramo da je riječ o složenoj tranzitivnoj strukturi idiomatizirana značenja.

Može se i *zlo na koga čuti*:

105) *ako ja čuju nēkoje zlo na vaši kupьci ili na vašь gradь* 'ako ja čujem neko zlo na vaše kupce ili na vaš grad/o vašim kupcima ili vašem gradu' (27)

Za razliku od konstrukcije s glagolima *imati* i *vidjeti* koji se udaljavaju od temeljnoga značenja i s dopunom *za zlo* znače 'zamjeriti' (koja im je tada predikatna dopuna), glagol *čuti* upotrebljava se u doslovnu značenju i *zlo* mu je akuzativna dopuna (objekt). Ono što je u toj konstrukciji ipak nepredvidivo kao konvencionalan način iskazivanja 'bezakonja' jest prijedložno-padežna dopuna *na koga*. Po tomu je konstrukcija *čuti zlo na koga* tvorbeno bliska konstrukciji *biti zlo na koga*:

106) *čo ke bit na nih zlo* 'što će biti na njihovo zlo/njima na zlo' (143)

Danas bismo konstrukciju *čuti zlo na koga* preveli kao 'čuti da se komu *čini zlo*' ili 'čuti da je komu *naneseno zlo*'. Međutim, između ostalih promjena perspektive i fokusa, takvom preoblikom iskaz bi postao složen te dobio neke druge značenjske nijanse, a u originalu konstrukcija *čuti zlo na koga* nije tako zamišljena. *Što će biti na njih zlo* iz pr. 106) može se prevesti i kao 'što će biti njima na zlo' ili 'što će biti na njihovo zlo'. Ta konstrukcija podsjeća na konstrukcije za izražavanje kletve koja *dolazi na koga* i *prilazi na koga*.²¹⁹ U svakom slučaju prijevodi i jedne i druge konstrukcije uključivali bi iskazivanje malefaktiva dativnom dopunom.

U izražavanju zla, imenica *zlo* može se u konstrukcijama spajati i s glagolima mišljenja: *pomisliti zlo o komu*, *misliti o čijem zlu*. U oba je slučaja *zlo* u funkciji objekta, a i u te se konstrukcije ponovno mogu uvrstiti semantičke uloga malefaktiva (prijedložna dopuna *o komu*, i uloga vidljiva u atributu *o čijem zlu*) i malefaktora (nominativna dopuna). Inače se atributima ne dodjeljuju semantičke uloge, ali očito je da ih atributi ipak na neki način signaliziraju jer im je sintaktička zadaća identificirati, a u primjerima 'sukoba' identificiraju u pravilu Agonista, malefaktiv. Sljedeći korak istraživanja mogao bi biti detaljnije istražiti upisivanje uloga u attribute.

Konstrukcija *zaleći štetu* s idiomatiziranim značenjem

U ovom bismo poglavlju analizirali i jednu od vrlo malobrojnih idiomatiziranih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja', a to je konstrukcija *zaleći štetu*, koju smo kratko predstavili u poglavlju 3.5 kao primjer načina na koji veza mikro- i makrokonteksta doprinosi analizi. Iako je riječ o gramatičkoj konstrukciji, potpuno je dekodirajuća i nepredvidiva:

107) *nê pravo da v('s)i trgovci četü zalegu* 'nije pravedno da svi trgovci nastradaju'
(190)

U PPR-u pod *zaleći* nalazimo dva glagola: *zalèci* – „leći, u jednoj potvrđi kao da znači leći u zasjedu, sakriti se da se zviere uhvati: *Lovci, kada hotê zaleći medvidu, polivaju medom po puti*.“ Dakle taj glagol znači nešto kao 'podvaliti, podmetnuti zamku'. U drugome značenju *zalèci* je „*incubare* ('izleći') i metaforički uzgojiti, uzroditi“. Mažuranić navodi da „u prenesenom smislu riječ znači i *subire* ('predati, izložiti') po dubrovačkoj listini god. 1397.“ Potom navodi upravo primjer iz našega korpusa (to je u originalu isprava 190) i zaključuje da

²¹⁹ V. poglavlje 7.2.6 Konstrukcije kojima se izražava kletva.

primjer znači „da im se odatle zaleže, izleže šteta“, odnosno iskaz bi imao prijevod 'nije ispravno da svi trgovci štetu izlegu'.

Prema tome, konstrukcija *zaleći štetu* idiomatizirana je dekodirajuća konstrukcija koja funkcionira kao cjelina i ima negativno značenje. Tako umjesto da rad trgovaca urodi plodom, oni će ubrati štetu, dobiti štetu, odnosno nastradati. Zbog toga što idiomatizirana konstrukcija ima jedinstveno metaforičko značenje i označava vrstu događaja, smatramo je u suštini predikatnom konstrukcijom, a ne konstrukcijom koja se sastoji od glagola i akuzativne dopune (kao što je *izleći jaje*).

Nominativna dopuna u tom se primjeru tumači kao malefaktiv. Nije tipično da se malefaktiv izražava nominativom, ali je moguće i u drugim konstrukcijama koje smo dosad vidjeli (npr. [Y [IMATI Z_{Gen}] od X-a]. Trgovci su ti koji su se našli u „neobranu grožđu“, a pravi su Antagonist (malefaktiv) Turci, što vidimo iz daljnjeg konteksta, kao i to da je uzrok njihova stradanja zlo činjenje nekih drugih trgovaca:

108) *jerъ за .а. кoi би хотѣлъ злѣ учинит нѣ право да в('s)и тръговци чету залегу* 'jer za jednoga koji bi htio zlo učiniti, nije pravedno da svi trgovci nastradaju'

Dakle na ostalima se, koji tako *legu štetu*, naplaćuje dug drugih, osvećuje za neke druge. To je u srednjem vijeku bio poznati običaj naplate duga, a zvao se *udava*. S tom se riječju također koristila jedna zanimljiva idiomatizirana konstrukcija, no konstrukcije za iskazivanje 'otimanja' opisat ćemo u zasebnoj grupi.²²⁰

Zaključno o ostalim konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja'

Analizirali smo *bez*-konstrukciju za koju je dijakronijskom sintaktičko-semantičkom analizom utvrđeno da se s visokim stupnjem pravilnosti pojavljuje kao stalan dio pozitivnoga konteksta direktnivnih govornih činova koji izražavaju prijateljstvo i mir. U takvome kontekstu *bez*-konstrukcija ispunjava svoju pragmatičku funkciju – zaniijekati negativno, tj. 'bezakonje'. Iako je sintaktički ona dodatak, iz navedenog je razloga riječ o konstrukciji s vrlo važnom pragmatičkom funkcijom koja joj osigurava mjesto u tekstu. Ta je konstrukcija visoko produktivna, predvidiva i pravilna (gramatička). Analizirali smo i konstrukcije sastavljene od složenih predikata s glagolima *naći se/obresti se* i glagolom *biti* koje su usporedive s

²²⁰ V. poglavlje 7.3.3 Ostale konstrukcije kojima se izražava 'otimanje'.

izražavanjem 'bezakonja' tipičnijim načinom (jednostavnim i složenim tranzitivnim konstrukcijama). Na kraju smo predstavili i konstrukcije s leksomom *zlo* (*čuti/vidjeti za zlo, biti na zlo* itd) te jednu zanimljivu dekodirajuću konstrukciju s idiomatiziranim značenjem – *zaleći štetu* 'nastradati'.

7.1.5 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'bezakonja'

U analizi koja je prethodila vidjeli smo na koji se način poimanje i izražavanje 'bezakonja' kao jedne od domena 'sukoba' ostvarivalo u srednjem vijeku u kontekstu pravnih tekstova. Od ukupnoga broja svih konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob', njih čak 33,7% odnosi se na 'bezakonje', dakle riječ je o trećini svih rezultata.

Najveći broj rekonstruiranih konstrukcija (40%) ima tranzitivnu strukturu, kao što je i predviđeno jezgrenim modelom 'sukoba' razvijenim u sprezi socio-psiholoških teorija, dinamike sile, povijesnih saznanja o odnosu društva prema 'sukobu' i uvida u korpus. Vidjeli smo da tranzitivne konstrukcije za izražavanje 'bezakonja' s obzirom na to sadrže li jednostavan predikat (punoznačan glagol) ili složen predikat (kombinaciju glagola oslabljena značenja i nužne imenske dopune) mogu biti jednostavne u pravilu tranzitivne (21%) ili složene također u pravilu tranzitivne (19%). U obje grupe može se smjestiti i značajan broj elidiranih preoblika ili pak ditranzitivnih struktura.

Ipak, dva aspekta tranzitivne konstrukcije kojom se izražavalo 'bezakonje' ne odgovaraju jezgrenome modelu 'sukoba'. Prvi se odnosi na izražavanje malefaktiva dativnom dopunom, što smo u teorijskome dijelu rada nazvali netipičnom tranzitivnošću (usp. poglavlje 5.5.2 Rubnost). Ta osobitost predstavlja stalno struktorno i značenjsko mjesto gotovo svih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja' (a vidjet ćemo takvu tendenciju i u drugim domenama 'sukoba'), pa je riječ o tipičnome i vrlo važnome elementu. Jezgrenim modelom predvidjeli smo direktan odnos suprotnosti među aktantima dinamike sile koji bi se jezično trebao izražavati nominativnom i akuzativnom dopunom. No, nezanemariv broj konstrukcija kojima se izražava 'sukob' općenito profilira odnos primanja i indirektnoga prijenosa sile s malefaktora na malefaktiv te ga kodira nominativnom i dativnom dopunom ili (rjeđe) nominativom i nekim prijedložnim dopunama. Drugi aspekt tranzitivnosti koji odudara od jezgrenoga modela odnosi se na sam predikat, tj. na radnju. Tipičan je 'sukob' eksplozivan, brz i direktan odnos pa bismo očekivali i punoznačne

glagole kao temeljne nositelje takva značenja. Stoga složene konstrukcije (koje dakle sadrže dekomponirani predikat poput *činiti pakost*) zapravo nisu dio jezgrenoga modela 'sukoba', iako su očekivane s obzirom na diskurs (usp. Silić 2006). Ipak, pokazalo se da su one čak češći način izražavanja domene 'bezakonja' (37%) od izražavanja jednostavnom konstrukcijom s punoznačnim glagolom (31%). To znači da su složene konstrukcije zapravo najčešći način izražavanja 'bezakonja'. S obzirom na to da domeni 'bezakonja' pripada trećina svih rezultata istraživanja, to je važan podatak, a i neke su druge domene u preko 20 ili 30% primjera izražavane složenim konstrukcijama. Takav je analitički način tipičan za administrativni stil i danas (npr. *donijeti odluku* < *odlučiti*) pa je u tome stil tekstova očito odigrao važniju ulogu od samih elemenata pojmovnoga značenja 'sukoba' kao direktnoga i eksplozivnoga događaja.

Nakon tranzitivnih konstrukcija s dvjema semantičkim ulogama po učestalosti slijede konstrukcije s elidiranim ulogama, tj. konstrukcije koje profiliraju ili ulogu malefaktora ili malefaktiva zbog poznatosti iz konteksta, zasjenjivanja uloga, paradigmatškoga odnosa s potpunijim konstrukcijama i sl. Ditranzitivnih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja' ima najmanje, no ipak i one izražavaju dvije za 'sukob' ključne semantičke uloge: malefaktor i malefaktiv kojima se dodaje i uloga pacijensa pomoću akuzativne dopune. Vidjeli smo da je ta uloga često ispustiva zbog svojih značenjskih i pragmatičkih obilježja (objekt je neodređen i nepoznat). Na taj se način akuzativna dopuna ponaša kao konstrukcijski neprofilirana dopuna, što je važna netipičnost ditranzitivne strukture. U njezinom izostavljanju ili pak uključivanju otkriva se glavna točka alternacije između netipične tranzitivne [Nom–V–Dat] i ditranzitivne konstrukcije [Nom–V–Ø–Dat], kao što se daljnjim ispuštanjem uloga dolazi i do konstrukcija s jednom [Nom–V–Ø–Ø] ili bez ijedne profilirane uloge [V_{refl}].

Dok je većina dosad navedenih konstrukcija više formalnoga tipa, a one su produktivne, česte i gramatičke, prikazali smo i neke od manje produktivnih konstrukcija koje su više supstantivnoga tipa i nisu predvidive strukture i/ili značenja (dekodirajuće). Tu su najznačajnije idiomatizirana dekodirajuća konstrukcija *zaleći štetu* koja poput dekomponiranih, tj. složenih tranzitivnih konstrukcija na analitički način iskazuje ono što se može reći i jednostavnim predikatom, no za razliku od njih ona dodaje i neprozirnost značenja te ne uvodi dvije uloge. Također je, posebno s aspekta pragmatike, vrlo značajna *bez*-konstrukcija za koju se zbog određenih stalnih i ograničenih leksičkih elemenata te stalna mikrokonteksta u kojemu se pojavljuje može reći da je na granici supstantivnih i formalnih konstrukcija.

Ovo poglavlje završavamo tabličnim prikazom najčešćih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja', a u sljedećem poglavlju bavit ćemo se konstrukcijama drugima po čestotnosti pojavljivanja, kojima se izražavalo psihičko i fizičko 'nasilje'.

Konstrukcije za izražavanje 'bezakonja' (33,7%)						
Tip konstrukcije	Tranzitivna		Ditranzitivna	Elidirana		Ostale
	Jednostavna	Složena	Jednostavna	Složena		
Dopune	Nom–V–Dat	Nom–Pred–Dat	Nom–V–Ak–Dat	Nom–Pred // Pred–Dat		- <i>bez-</i> konstrukcija - proširene - dopuna <i>zlo</i> - „ <i>zaleći štetu</i> “
Uloge	<mfr, mfv>		<mfr, pcs, mfv>	<mfr>, <mfv>		
Dominantan mikrokontekst	klauze zapovjednoga značenja					

Tablica 2: Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'bezakonja'

7.2 Konstrukcije kojima se izražava 'nasilje'

Fizičko i psihičko 'nasilje' druga je po čestotnosti domena 'sukoba' (20,9 %). 'Nasilje' se u korpusu srednjovjekovnih pravnih tekstova s područja Dubrovnika izražavalo na sljedeće načine:

- I. jednostavne tranzitivne [**Nom–V–Ak**] i ditranzitivne konstrukcije [**Nom–V–Ak–Dat**] s tipičnim ulogama malefaktora (Nom) i malefaktiva (Ak), tj. malefaktora (Nom), pacijensa ili teme (Ak) i malefaktiva (Dat). Te konstrukcije sadrže punoznačne glagole kao temeljne nositelje značenja 'nasilja', npr. [**X UBITI Y-a**] ili [**X NASILOVATI W Y-u**];
- II. složene tranzitivne konstrukcije [**Nom–Pred–Prep/Dat/Ak**] i konstrukcije koje profiliraju samo jednu semantičku ulogu strukture [**Nom–Pred**] ili [**Pred–Prep/Dat/Ak**], s tipičnim ulogama malefaktora (Nom) i malefaktiva (Prep, Dat ili Ak). Kao i u domeni 'bezakonja', i ove su složene konstrukcije tvorene predikatnim strukturama s glagolima oslabljena ili prenesena značenja i obveznim dopunama obično u akuzativu ili genitivu Pred[V-Ak/Gen] koje su temeljni nositelji značenja 'nasilja'. Također, kao i u domeni 'bezakonja' vidimo strukturno poklapanje konstrukcije s jednom dopunom ili s prvim (Nom-Pred) ili s drugim dijelom (Pred-Prep) tranzitivne konstrukcije, pa je i ovdje riječ o određenoj vrsti uklanjanja uloga;
- III. jednostavne tranzitivne konstrukcije s glagolima kretanja (*prići, poći, hoditi, ustati* itd.) i prijedložnom dopunom u akuzativu strukture [**Nom–V–Prep**], npr. [**X PRIĆI NA Y-a**]. Tu konstrukciju zovemo konstrukcijom usmjerena kretanja, a ona se koristila isključivo za izražavanje 'napada' kao „agresivnog i nasilnog čina čiji je cilj uništenje ili povreda integriteta“ (HJP). Strukturom na njih podsjećaju i konstrukcije za izražavanje 'optužbi' kao verbalnoga napada koje ćemo također obraditi, a i neke su kletve iskazane upravo na taj način;
- IV. ostale konstrukcije različite strukture.

U ovome poglavlju govorit ćemo i o kletvama jer su one zanimljiva strukturna i značenjska kombinacija konstrukcija kojima se izražavalo 'nasilje' i 'napad' i sadržajem su gotovo svake isprave. Nisu izražavane nikakvom posebnom grupom shematiziranih konstrukcija, već su se izražavale ili jednostavnim ili složenim tranzitivnim konstrukcijama, a moguće ih je bilo izraziti i konstrukcijom usmjerena kretanja tipičnom za napad.

Izlaganje započinjemo analizom jednostavnih tranzitivnih i ditranzitivnih konstrukcija za izražavanje 'nasilja', a potom složenih konstrukcija. Nakon njih ćemo analizirati specifične konstrukcije usmjerenoga kretanja kojima se izražavao 'napad' i konačno analiziramo kletve te strukturne i značenjske sličnosti i razlike njihovih konstrukcija u odnosu na 'nasilje' i 'napad'.

7.2.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak]

Prizori 'nasilja' izražavaju se u najvećem broju primjera prototipnom tranzitivnom konstrukcijom [Nom–VP–Ak], a glavni je nositelj značenja 'nasilja' sam glagol (npr. *ubiti*, *pedepsati*, *mučiti*, *odsjeći* itd). U tipičnim se konstrukcijama 'nasilja' nominativnom dopunom izražava malefaktor, a akuzativnom malefaktiv. To su konstrukcije primjerice [X UBITI Y-a], [X PEDEPSATI Y-a], [X MUČITI Y-a], [X USILOVATI Y-a]:

109) *gde ga ubi(je) gusa* 'gdje ga ubiju gusari' (127)

110) *hokemo je dobrê pedepsati* 'hoćemo ih dobro pedepsati/istučiti' (116)

111) *nemoite ihъ mučiti* 'nemojte ih mučiti' (141)

112) *da naše trъgo(v')ce c'rinici ne usiluju* 'da naše trgovce carinici ne usiluju' (247)

Fizičko i psihičko 'nasilje' izražavalo se često i kao što iz prethodnih primjera vidimo, konstrukcije su zastupljene u velikom spektru govornih činova: potencijalnim *ako*-klauzama, zapovjednim *da*-klauzama i asertivima (tvrđnjama). Osim navedenih tipičnih glagola poput *ubiti*, *mučiti* i sl., u tranzitivnim konstrukcijama pronalazimo i glagole kojima su se izražavali različiti tipovi izopćenja *tjerati*, *žeći*, *odgoniti*, *odvrgnuti*, *ispuditi*:

113) *da ihъ mi têramo* 'da ih mi tjeramo' (129)

114) *ako (...) ga izdenu ugri ili turci* 'ako ga istjeraju paljenjem Ugri ili Turci' (143)

115) *bogъ pomožetъ st'omu ti cr'stvu isъpuditi vruga tvoga i našega uroša is sr'pъske zem'le* 'Bog pomaže svetomu ti carstvu/tvojemu carstvu ispuditi neprijatelja tvoga i našega Uroša iz srpske zemlje' (791)

Rekonstrukcija značenjske strukture tih konstrukcija upućuje na postojanje manje ili više nasilnih načina protjerivanja, a u srednjem je vijeku kao što smo rekli u uvodnim poglavljima izopćenje iz zajednice bilo velika kazna. Širina i bogatstvo izvanjezične stvarnosti oslikava se

u konstrukcijama gdje je tjeranje zakonito i humanije (*tjerati koga, odgoniti koga*) od onoga koje je nezakonito, nasilno i posljedica je rata ili gubitka teritorija (*(i)žeći koga, ispuditi koga*). Izopćenje je oprimjerenje 'sukoba' jer postoji opreka u dinamici sile među živim entitetima i povezanost u cilju (oprečnost) koji se tiče odlaska. U konstrukcijama za izražavanje izopćenja često vidimo i genitivnu dopunu *od koga* koja izražava ablativnost, tj. udaljavanje od objekta pa konstrukcija katkad ima ditranzitivnu strukturu [Nom–V–Ak–Prep_{Gen}]:

116) *da ga mi ôdъ nasъ ôdъverъžemo* 'da ga mi od nas odvrgnemo' (24)

117) *nemoite mene svoga srčana sluge ô(d)ъ sebe ô(d)goniti* 'nemojte mene svoga srčana sluge od sebe odgoniti' (175)

7.2.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak–Dat]

Daleko je rjeđe izražavanje 'nasilja' ditranzitivnom konstrukcijom pa se ovdje može rekonstruirati svega nekoliko primjera:

118) *ako kto ime čo govoriti ili nasilovati gradu dubrovniku* 'ako tko ima što govoriti ili nasilovati gradu Dubrovniku' (83)

Tipične su uloge kao i drugdje, nominativom se izražava malefaktor, a dativom malefaktiv. Direktni objekt i ovdje je nespecificiran, semantički prazan, kao i u mnogim primjerima dosad pa ga se može i ispustiti u korist većeg broja tranzitivnih konstrukcija.²²¹

7.2.3 Složene tranzitivne konstrukcije i konstrukcije koje profiliraju samo jednu ulogu

Osim tipične tranzitivne konstrukcije [X UBITI Y] u kojoj je glavni nositelj značenja 'nasilja' glagol, rekonstruirali smo i konstrukcije sačinjene od predikatnih dopuna i drugih dopuna kao glavnih nositelja značenja koje imaju strukturu [Nom–Pred–Dat/Prep/Ak]. Kao i u domeni 'bezakonja', i ovdje ponovno nalazimo složenu predikatnu strukturu, no ovdje u prvome redu pomoću predikata [biti Z], a rjeđe [(u)činiti Z], [dati Z] i [primiti Z].

²²¹ Usp. poglavlje 7.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Prep–Dat].

Predikatna je dopuna kao glavni nositelj podataka vezanih uz 'nasilje' mogla biti iskazana nominativom Pred[V-Nom] (pr. 119) *biti proklet*, akuzativom Pred[V-Ak] (pr. 120) *primiti gnjev*, genitivom Pred[V-Gen] (pr. 121) *biti sile* ili prijedložno-padežnim izrazom Pred[V-Prep] (pr. 122) *dati po grlu*:

119) *da e prôkletъ ô(d) g(d)na bôga* 'da je proklet od gospodina boga' (54)

120) *da prime gnêvъ i nakazanie ô(d) kraleвъstva mi* 'da prime gnjev i nakazanje od mojega kraljevstva' (5)

121) *da imъ ne bude ôb moiъ čьstnikovъ sile* 'da im ne bude od mojih časnika sile' (3)

122) *da ônoga samoga gradanina damo po gerьlu* 'da onoga samoga građanina damo po grlu' (24)

U navedenim se složenim konstrukcijama negdje i uz veće značenjske pomake (pr. 122 o kojemu ćemo još govoriti) na različite, ali očekivane načine profiliraju dvije ključne uloge: malefaktor prijedložnim genitivom (pr. 119-121) ili nominativom (pr. 122) te malefaktiv nominativnom (pr. 119 i 120), dativnom (pr. 121) i akuzativnom dopunom (pr. 122). Tranzitivna konstrukcija s egzistencijalnim predikatom u pr. 121): [[BITI Z_{Gen}] Y-u od X-a] može biti preoblikovana tako da se uloga malefaktora zasjenjuje:

123) *da imъ nê nikere sile* 'da mi nije nikakve sile' (4)

124) *da imъ nê nikoere nepravьde ni usilia* 'da im nije nikakve nepravde ni usilja' (5)

Osim profiliranja samo uloge malefaktiva, složenim se konstrukcijama mogao izražavati i samo malefaktor, što su elidiranja koja smo uočili i u grupi konstrukcija za izražavanje 'bezakonja'. Te konstrukcije i ovdje imaju strukturu [Nom–Pred[V-Ak]]:

125) *ako li krvь učini dêtikъ* 'ako li krv učini dijete' (39)

126) *daim'o vezanьe i gnevъ* 'dajmo vezanje i gnjev' (791)

U prvoj konstrukciji [X [(u)činiti Z]], Z (*krv*) je predikatna dopuna pa konstrukcija *učiniti krv* znači 'ubiti', a u drugoj identične strukture [X [dati Z]] predikat *dati vezanje i gnjev* znači 'vezati i ljutiti se'. U grupi složenih konstrukcija za izražavanje 'bezakonja' vidjeli smo predikatnu strukturu *dati zabave* koja također stoji za jednostavan glagol *zabaviti*.

7.2.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'nasilja'

U grupi ostalih konstrukcija za izražavanje 'nasilja' predstavili bismo konstrukcije s leksički iskazanim dijelovima tijela te konstrukcije s nekim drugim dopunama od onih tipičnih i dosad analiziranih.

Konstrukcije za izražavanje 'nasilja' s leksički iskazanim dijelovima tijela

Kada se izražavalo 'nasilje', često nailazimo na konstrukcije koje sadrže lekseme za dijelove tijela. Najčešći dio tijela koji se iskazivao bila je glava ili dijelovi glave (vrat/grlo) budući da je upravo to ekstremitet ključan za život (a živost je važan element 'sukoba'). U pr. 122) prikazali smo složenu konstrukciju [X [DATI PO GRLU] Y-a], a sličnih primjera ima još:

127) *da se da samъ po gerlu* 'da se da sam po grlu' (24)

Zbog tog primjera, 'dati se **sam** po grlu', moguće je da se složenom konstrukcijom *dati koga po grlu* ne izražava ubojstvo kao u jednostavnim *ubiti koga* ili složenim konstrukcijama *učiniti krv* koje smo gore vidjeli, već neka vrsta materijalnoga kažnjavanja oduzimanjem dobara, hrane, novca i sl., što predstavlja prijetnju za život (glavu) pa odatle značenjski pomak u primjeru. No, moguće je dakako da se konstrukcijom izražavalo doslovno oduzimanje života, ali značenje konstrukcije ne možemo sa sigurnošću rekonstruirati niti kada se pogleda mikro- i makrokontekst.

Govoreći o ubojstvu, ono se osim tipičnom tranzitivnom konstrukcijom koju smo vidjeli moglo izraziti i ditranzitivno [Nom–V–Ak–Dat]:

128) *da mu se glava usêče* 'da mu se glava usiječe/presiječe' (800)

Dativnom dopunom (posvojnim dativom) kao i u izražavanju mnogih drugih prizora označava se onaj na čiju se štetu sve odvija. Takvim se „dativom nesreće“ ovdje pomiče fokus sa dijela tijela (glave) na vlasnika toga dijela tijela i on je zapravo pravi trpitelj (malefaktiv), a ne glava. To potvrđuju i brojni primjeri iz korpusa u kojima se glava poistovjećuje s osobom samom:

129) *my samoga krivca da daemo svoôvъ glavovъ* 'mi samoga krivca da dajemo svojom glavom/osobno' (22)

130) *ne bismo počedi(l) našêhь gla(v) i našega grad ôbarovati ga i sьbljusti* 'ne bismo poštediti naših glava/sebe i našega grada obraniti ga i sačuvati' (187)

131) *ê ne êedu moje glave ni moga sina za vašu potrebu* 'ja ne štedim moje glave/sebe ni mojega sina za vašu potrebu' (103)

132) *da učinimo nekoe lukavstvo i nepravdu ili bezakonie ô glave gn(')a vlka* 'da učinimo neko lukavstvo i nepravdu ili bezakonje o glavi gospodina Vuka/gospodinu Vuku' (143)

Drugim riječima, ono što se događa glavi percipira se kao nešto što se događa njezinome vlasniku (usp. Wierzbicka 1988: 171-172; 213 te poglavlja iz domene 'bezakonja' 7.1.1 i 7.1.2) pa su ovi primjeri zapravo vrlo stilizirani elementi isprava.

Ostale dopune kao glavni nositelji izvanjezičnih podataka o 'nasilju'

Osim glagolima, predikatnim dopunama i glavnim sudionicima događaja 'nasilja', 'nasilje' se izražavalo i drugim dopunama, npr. subjektima u konstrukcijama [Z_{Nom} biti] i [Z_{Nom} dogoditi se]. Konstrukcije identične strukture vidjeli smo i u izražavanju 'bezakonja'. Sljedeći primjeri pokazuju nominativnu dopunu (subjekt) kao glavni nositelj izvanjezičnih podataka o 'nasilju', a vidimo da se i u takve strukture očekivano mogla umetnuti dativna dopuna (pr. 134) s ulogom malefaktiva te da konstrukcija ima strukturu [Nom–V–Dat], [Z_{Nom} ZGODITI SE Y-u]:

133) *ako bi je koje usilьje* 'ako bi bilo koje usilje' (272)

134) *ako ti se zgodi koe nasilьie* 'ako ti se zgodi koje nasilje' (14)

Takvih konstrukcija nema mnogo pa dalje želimo pozornost posvetiti konstrukcijama za izražavanje napada kao tipa 'nasilja' koji se puno češće izražavao i to drukčijim konstrukcijama.

7.2.5 Konstrukcije kojima se izražava 'napad'

'Napad' se obično izražavao posebnim tipom tranzitivne konstrukcije u kojoj se 'nasilje' očituje kao opreka i neprijateljstvo Antagonista (malefaktor) koji *dolazi na* Agonista (malefaktiv). S takvom je dinamikom sile povezana neravnomjerna moć i u izražavanju 'sukoba' inače česta konceptualna metafora KONTROLA JE GORE/GUBITAK KONTROLE JE DOLJE (Lakoff i Johnson 1980).

7.2.5.1. Jednostavne konstrukcije usmjerena kretanja [Nom–V–Prep_{AK}]

'Napad' se u ispravama nikada nije izražavao glagolom *napasti* i tranzitivnom konstrukcijom, već se tipično izražavao pomoću konstrukcija sastavljenih od glagola kretanja (*poći, poslati, doći, prići, ustati, hoditi*) i obvezne prijedložne dopune u akuzativu (*na/vrh/vrhu koga*) čime se izražava usmjerenost kretanja ka cilju, tj. na cilj. Takve konstrukcije zovemo konstrukcijama usmjerenoga kretanja, a one imaju strukturu [Nom–V–Prep_{AK}], odnosno [X DOĆI NA/VRH/VRHU Y-a], gdje se nominativnom dopunom izražava malefaktor, akuzativnom malefaktiv, a prijedlogom *na, vrh* ili *vrhu* uz glagol kretanja profilira se usmjerenost, tj. dolazak malefaktora na malefaktiv. Konstrukcije za izražavanje 'napada' upotrijebljene su isključivo u aktivnome stanju te u klauzama potencijalnoga i zapovjednoga značenja:

135) *ako bi došla nêkoja sila na gradъ našъ* 'ako bi došla neka sila na grad naš' (143)

136) *kъda na ny podu drêva zamorъska i bьnetъčъska* 'kada na nas pođu lađe morske i mletačke' (32)

Sljedeći primjer

137) *ako ime htêti kralъ poslati voisku na dubrovnikъ ili gusu* 'ako će kralj htjeti poslati vojsku na Dubrovnik ili gusare' (28)

predstavlja izražavanje 'napada' s dvama objektima jer glagol *poslati* zahtijeva izravan objekt, no upotrijebljen je kako bi izrazio 'napad' pa mu se dodaje i dopuna *na koga* nužna za konstrukciju usmjerena kretanja. Tako se 'napad' može izraziti i ditranzitivnom konstrukcijom. Izravni objekt u tom primjeru ukazuje na još jednu dodatnu međuulogu između malefaktora i malefaktiva. Obično je uloga entiteta koji mijenja mjesto označena temom ili ako joj se mijenja

stanje pacijensom, iako se može reći da *vojska* ima i ulogu sredstva koje izvršava ono što želi agens sa zlim namjerama, odnosno malefaktor.

Značenje slično konstrukciji [X ŠALJE Z NA Y] izražava se i u sljedećoj konstrukciji²²²:

138) *da ne pošlê ni kniga ni slê na tvoje zlo* 'da ne pošalje ni knjiga/pisma i sile na tvoje zlo' (19)

U govornim činovima zapovijedi konstrukcije koje izražavaju 'napad' upotrijebljene su u pravilu zanijekane, dakle u kontekstu zabrane:

139) *da ne pridu vrhъ vasъ s vašimъ vragomъ* 'da ne pridem vrh vas s vašim neprijateljem' (7)

140) *da ne pridemo na vašъ gradъ dubrovъnikъ (...) sъ vaše vrage* 'da ne pridemo na vaš grad Dubrovnik s vaše vrage/vašim vragovima' (27)

141) *da ne hode na voisku* 'da ne idu na vojsku' (39)

Pr. 139) i 140) uvode ulogu društva (*s vašim vragom/vragovima*) koja je ispustiva, tj. nije riječ o objektu kao u konstrukcijama društva kojima se izražavalo 'razmirje' (npr. ratovati *s kim*).

Konstrukcije za izražavanje 'optužbe' kao metaforički prenesenog značenja 'napada'

Konstrukcijama usmjerena kretanja koje su služile za izražavanje 'napada' poput *prići na koga*, *doći vrh koga* bliske su i konstrukcije za izražavanje 'optužbe' ili 'prigovaranja/potraživanja'. Umjesto od glagola kretanja, one se sastoje od glagola govorenja i istih dopuna, tj. konstrukcije [X GOVORITI NA Y] i [X ISKATI W NA/VRH Y]. Dakle optužba je konstrukcijski vrlo bliska napadu, što pokazuju primjeri:

142) *a da neki krajaninъ ima čo isъkati na dubrovъčanina* 'a da neki Krajanin ima što iskati na Dubrovčanina' (24)

143) *ako ljudъe (...) imutъ iskati nekoju pravinu vrhъ koga gode* 'ako će ljudi iskati neku pravdu vrh koga god' (791)

144) *ako li govori bošnaninъ na dubrovъčanina* 'ako li govori Bošnjani na Dubrovčanina' (51)

²²² Imamo i primjere slanja srdžbe: *poslati rasrdu po komu* gdje se profiliraju iste semantičke uloge, a jedina je razlika što se malefaktiv ne izražava akuzativnom prijedložnom dopunom, već lokativnom, ali u pozadini djeluje ista konceptualna metafora.

Usporedivost struktura za izražavanje 'napada' i 'optužbe' ukazuje na njihovu konceptualnu bliskost. Štoviše, 'optužba' je povezana i s 'nasiljem' jer se *govoriti* (u značenju 'optuživati') i *nasilovati* pojavljuju u sinonimskom nizu u ditranzitivnoj konstrukciji [X GOVORITI ili NASILOVATI W²²³ Y-u]:

145) *ako kto ime čo govoriti ili nasilovati gradu dubrovniku 'ako tko ima što govoriti ili nasilovati gradu Dubrovniku' (83)*

Bliskost 'optužbe', 'nasilja' i 'razmirja' kao još jedne važne domene 'sukoba' koju ćemo obraditi temelji se na konceptualnoj metafori SVAĐA JE RAT (Lakoff i Johnson 1980) i tipična je za srednjovjekovni kopus. Konstrukcije prikazane ovdje pokazuju da je odjeljivanje različitih domena 'sukoba' zapravo arbitrarno i da su one na pojmovnoj razini povezane unutar šire domene ili polja 'sukoba', no takvo je odjeljivanje metodološki opravdano sa svrhom pronalaska strukturnih sličnosti i razlika među konstrukcijama te rekonstrukcije značenjskih nijansi.

7.2.5.2 Konstrukcija *činiti drevo* s idiomatiziranim značenjem

'Napad' može biti izražen i na složen način, pomoću predikatne strukture [(u)činiti Z] s idiomatiziranim značenjem:

146) *a da neki krajaninъ съ inimъ nekoje drevo čini 'a da/ako neki Krajanin neku lađu čini/neki napad lađom čini s inim' (24)*

Dosad je nekoliko puta tijekom rada bilo potrebno iznijeti analizu konstrukcije *činiti drevo*²²⁴, koja je upotrijebljena kao složena konstrukcija društva [Nom–Pred[V-Ak]–Prep_{inst}] po uzoru na konstrukcije društva prototipne u domeni 'razmirja', npr. *X čini rat/ima rat s Y*. Riječ je o složenoj konstrukciji čije se značenje i struktura grade po uzoru na ostale složene konstrukcije [(u)činiti/stvoriti/bititi Z] kojima se izražavaju i druge domene 'sukoba'. No, idiomatičnost ove konstrukcije leži u dopuni Z, kojom se ne izriče doslovno neki element 'nasilja', već je riječ o metonimiji *drevo* ('lađa') > *napad drevom* ('napad lađom'). Upravo ovoj rekonstrukciji značenja govori u prilog i makrokontekst u kojemu se *činiti drevo* supojavljuje uz glagol *pakostiti*, a u daljnjem je makrokontekstu i kazna. S obzirom na to da je dakle *činjenje dreva* kazneno djelo, smatramo da je riječ o nekoj vrsti gusarstva ili napadu brodovljem za koje iz korpusa i drugih

²²³ Primijetimo da je ponovno riječ o značenjski praznoj riječi koju je moguće ispustiti kao što pokazuje pr. 142) i brojni primjeri iz domene 'bezakonja'.

²²⁴ Usp poglavlje 6.1.2.1 Kognitivna semantika i dijakronijska semantika.

povijesnih izvora znamo da se događalo. U ispravi 24 to se kažnjava jer je suprotno rečenome: 'ako neki Krajanin čini napad brodovima s drugima presjekavši što je ovdje napisano i pakosti, ako taj Krajanin ne priđe u Dubrovnik činiti pravinu, mi ćemo ga od nas odvrgnuti i platiti što je pakostio'. Povijesni izvori ne govore ništa o zakonima brodogradnje koji bi možda ukazivali na to da se ovdje radi o nezakonitoj izradi brodova s drugima, tj. bila bi riječ o punoznačnome glagolu *učiniti* i objektu *lađu*. Za takvu rekonstrukciju značenja nismo pronašli temelja.

7.2.5.3 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'napada'

Iz prethodne analize vidimo da je 'napad' tipično izražen jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom s glagolima kretanja i prijedložnom dopunom u akuzativu koja označava malefaktiv [X DOĆI NA/VRH/VRHU Y-a], a tu smo strukturu nazvali konstrukcijom usmjerenoga kretanja. Napadu su slične 'optužbe', što pokazuje konstrukcijska sličnost za izražavanje tih dvaju prizora [X GOVORITI/ISKATI W NA/VRH Y-a], a sinonimski nizovi s izrazima 'nasilja' ukazuju na njihovu konceptualnu bliskost. 'Napad' se vrlo rijetko izražavao složenom konstrukcijom (zabilježena je samo konstrukcija *činiti drevo*) ili ditranzitivnom konstrukcijom (zabilježene su samo konstrukcije s glagolom *poslati* [X POSLATI Z NA Y-a]). Konstrukcije za izražavanje 'napada' upotrebljavane su i u kletvama, koje prikazujemo u sljedećem poglavlju kao zanimljiv amalgam konstrukcija za izražavanje 'nasilja' i 'napada'.

7.2.6 Konstrukcije kojima se izražava kletva

Kletve predstavljaju zazive kažnjavanja prijestupnika ili nadnaravnim silama ili silama samoga kraljevstva jer je u srednjem vijeku kralj svojom uskom vezom s Crkvom božji poslanik na zemlji.²²⁵ U to su vrijeme kletve kao vrsta kazne i kazne općenito bile nasilne pa se kao i ostale konstrukcije koje izražavaju 'nasilje' obično izražavaju tipičnim tranzitivnim konstrukcijama [Nom–V–Ak] u kojima je već sam glagol temeljni nositelj značenja, npr. [X SAPETI Y-a]. No, srednjovjekovni je svjetonazor po pitanju prokletstava vrlo šarolik i vezan uz različite koncepte, primjerice odvajanja od Boga, odricanja od anđela, predaje đavlu, sličnosti Judi, pada kletve, prilaska gnjeva (strukturna sličnost s konstrukcijama usmjerena kretanja), primanja gnjeva i sl., a to uzrokuje da se kletva izražavala i drugim puno raznolikijim, manje produktivnim i supstantivnim konstrukcijama. Kletve su kontekstualizirane isključivo u govorni čin zapovijedi (*da*-klauze), isključivo su afirmativne i često su izražene predikatnim dopunama *biti proklet*, *biti pričinjen Judi* ili drugim dopunama *biti predan u đavolje ruke*, *prići gnjev i nakaznost* i sl.

Kada smo govorili o karakteristikama isprave kao tekstne vrste, spomenuli smo da je u drugim ispravama iz sjeverne Dalmacije kletva u kasnom srednjem vijeku već uvelike izišla iz pravnoga diskursa pod utjecajem talijanske notarske prakse, no primijetili smo da je u dubrovačkom korpusu ona još vrlo živa. Kletve su izražene vrlo sličnim konstrukcijama kojima su se izražavali i 'nasilje' i 'napad', a dijelom su sadržaja svake isprave i sadrže bogate enciklopedijske podatke o 'sukobu' pa smatramo da će strukturna i značenjska rekonstrukcija kletvi doprinijeti cjelovitijem razumijevanju 'sukoba' općenito.

7.2.6.1 Sličnosti s konstrukcijama za izražavanje 'nasilja' i 'napada'

Kao i 'nasilje', i kletva se izražava jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom tipične strukture i značenja [Nom–V–Ak] i sličnim glagolima kojima se izražava i 'nasilje' (*ubiti*, *sapeti*, *shraniti* 'uništiti', tj. konstrukcijama [X SAPETI Y], [X UBITI Y] itd), a osnovna je razlika među njima u govornome činu, tj. kletva funkcionira isključivo kao duhovna sankcija te je izražena unutar direktiva kao imperativ želje²²⁶, dok 'nasilje' može biti izraženo unutar različitih govornih

²²⁵ Usp. poglavlje 5.3 Srednjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa.

²²⁶ Usp. Pranjaković i Badurina 2012: 623.

činova. Kao i u izražavanju 'nasilja' tranzitivna konstrukcija kojom se izražava kletva profilira nominativnu dopunu (božansko biće, sila ili kletva koji imaju ulogu malefaktora X) i akuzativnu dopunu (kažnjenik, prijestupnik, tj. malefaktiv Y):

147) *da ga b'ь sepъné* 'da ga Bog sapne' (12)

148) *(i ako hoke sie shraniti kraljevstvo mi, tako) da me b'ь shrani* 'da me Bog uništi' (21)

149) *da ni sudi bogъ i siê kletva i na semъ svête i na ônomъ* 'da nas sudi Bog i ova kletva i na ovom svijetu i na onom' (791)

150) *da ni ubiju više pisane kletvi* 'da nas ubiju više pisane kletve' (143)

Kao iskaz u kojemu je onaj koji šteti, tj. malefaktor sveta božanska sila, a onaj kojemu se šteti, tj. malefaktiv je prijestupnik, kletva je jedini kontekst u kojemu je prijenos sile 'sukoba' pozitivan i društveno poželjan pa je i tranzitivnost s obzirom na to bliža prototipnoj.

Kletva se može izražavati i konstrukcijama koje strukturno podsjećaju na konstrukciju usmjerena kretanja korištenu za izražavanje 'napada' [X PRÍCI NA Y] (*prići na koga*), a pronašli smo primjer s prijedložnom dopunom u lokativu [X PASTI NA Y-u]:

151) *da su vse kletvi na nemъ pale* 'da su sve kletve na njemu pale' (178)

Osim što kletva može *pasti* na malefaktiv, malefaktiv je može i *primiti na sebe*:

152) *takovi da prime na se i na svoju dš'u ône kletvi (koje smo ôvoi my izrekli)* 'takvi da prime na sebe i na svoju dušu one kletve koje smo mi izrekli' (83)

Ta konstrukcija, [Y PRIMITI NA SEBE X], osim ponovnog profiliranja vertikalne linije napada i malefaktiva kao površine na kojoj se 'nasilje' zbiva, otkriva i ideju da je božansko gore, iznad čovjeka, da je jače te poimanje duše kao dijela čovjeka (tijelo kao spremište duše), pa ono što se događa duši, događa se i čovjeku slično kao i s dijelovima tijela što smo vidjeli prije. Iako malefaktiv nije izražen dativom, ponovno je evidentno *primanje* kao važan element značenja 'sukoba' u srednjem vijeku.

Osim leksema *kletva*, i leksemi *gnjev* i *nakaznost*²²⁷ također se vrlo često upotrebljavaju u izricanju kletve, i to također u konstrukciji s glagolom *primiti* i konstrukciji usmjerena kretanja s glagolom *prići* te u sinonimnim nizovima koji ukazuju na njihovu značenjsku bliskost:

153) *da prime gnêvъ i nakazanie ô(d) kraljevstva mi* 'da prime gnjev i nakaznost od mojega kraljevstva' (5)

154) *ne malъ gnêvъ i nakazanije ima vьsprijeti* 'ne malen gnjev i nakaznost/opomena će doći' (13)

Konstrukcije s tim leksemima temelje se na prijetnji *prilaska* i *primanja* elementa sukoba (Z), tj. vidimo konstrukciju [Y PRIMITI Z OD X] i konstrukciju sličnu konstrukciji usmjerena kretanja, [Z PRIĆI].

Dekomponirane predikatne strukture koje te konstrukcije sadrže (*primiti gnjev* i *nakazanje* i *primiti kletvu*) mogu se izraziti i jednostavnim glagolom *nakazati se* i predikatom *biti proklet*:

155) *da se nakaže gnevomъ nakazaniem* 'da se nakaže gnjevom nakazanjem' (20)

156) *da e prôkletъ ô(d) g(d)na bôga* 'da je proklet od gospodina boga' (29, 54, 129)

Analitički je način izražavanja predikacije karakteristika korpusa koju smo već nekoliko puta opazili i opisali.

7.2.6.2 Razlike u odnosu na konstrukcije za izražavanje 'nasilja' i 'napada'

Osnovna razlika u odnosu na 'napad' i 'nasilje' leži u pragmatici, tj. u tome što je kletva u pravilu izrečena da+VP_{pz} klauzama koje imaju zapovjedno značenje, međutim u tom se kontekstu kletvom izriče zapravo imperativ želje za osvetom nad krivcem, dok su 'napad' i 'nasilje' domene 'sukoba' izrečene i drugim tipovima govornih činova. U konstrukcijama kletvi Bog, neko nebesko biće ili sila (kletva) stoje u ulozi Antagonista. Ukoliko to biće nije sam agens, što je najčešći slučaj, svakako je objekt ili sredstvo uključeno na neki način u radnju koja se u odnosu na njega ili pomoću njega izvršava. Tako kletve izriču želju da nebeska bića budu osvetnici (malefaktori) nad krivcima (malefaktivima). Primijetimo da nijednom nije riječ o izricanju želje optativom koji se također izriče da+VP konstrukcijom, međutim glagolski je dio

²²⁷ Nakaznost smo spomenuli u poglavlju 5.3 Srenjovjekovni odnosi u društvu, sukob i potvrde iz korpusa. Uskoro ćemo vidjeti i proklinjanje drugim kaznama koje se tiču časti, a od kojih je srednjovjekovni čovjek zazirao, npr. *biti proglašen nevjernikom, otpadnikom, biti izbačen iz zajednice* itd.

u optativu izrečen glagolskim pridjevom radnim, npr. *Bog ga ubio*. U kletvama je riječ o prezentu unutar da+VP konstrukcije, *da ga Bog ubije*, što želji svakako daje zapovjedni ton te tako u bogobojaznom srednjem vijeku pridonosi njezinoj realističnosti.²²⁸

Druga se razlika u odnosu na izražavanje 'napada' i 'nasilja' tiče strukture. Najviše je primjera izražavanja kletve zapravo u trpnim konstrukcijama s predikatnim dopunama [Nom–Pred–Prep_{Gen}], tj. [Y [BITI PROKLET] OD X-a]. Tipično je da nominativnu ulogu ima malefaktiv, a prijedložna dopuna u genitivu ulogu malefaktora. U konstrukciji s predikatom *biti proklet* malefaktiv se može izraziti i instrumentalnom dopunom [Nom–Pred–Inst], [Y [BITI PROKLET] X-om] (usp. s prethodnim pr. 156 'da je proklet od gospodina boga'):

157) *da e kletь caremь nbesnimь* 'da je proklet carem nebeskim' (135)

Kao kletva se često izriče i proglašenje koga nevjernikom, otpadnikom i sličnim srednjovjekovnim tabuima u konstrukcijama [Y [BITI Z] (od X-a)] s predikatima *biti otpadnik*, *biti nevjernik* koji služe identifikaciji nominativne dopune:

158) *da e ô(t)padnikь ô(d) bratie* 'da je otpadnik od braće' (135)

Ne samo odvajanje od ljudi o čemu smo već govorili, nego i odvajanje od Boga može također biti dijelom kletve u istoj konstrukciji koja se sastoji od predikata *biti odlučen* 'biti odvojen' i genitivne dopune s ablativnim značenjem:

159) *da smo ô(t)lučeni têla g'pdna* 'da smo odlučeni/odvojeni od tijela gospodina' (143)

Vrlo slično značenje želje za odvajanjem izražava se i konstrukcijom *odreći se koga*:

160) *da bi se ôdrekao viere i angela na umrli čas* 'da bi se odrekao/neka se odrekne vjere i anđela na umrli/smrti čas' (251)

7.2.6.3 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje kletvi

Zaključno se o kletvama može reći da je riječ o govornim činovima bliskima zapovijedima koje profiliraju želju za osvetom nebeskih sila ili vlasti nad prijestupnicima. Kletve su u pravilu

²²⁸ Uz kletve kao prijetnje onima koji ne poštuju zakon (pr. 147) u korpusu su jednako česte i autokletve (pr. 148-150) koje služe kao garancija poštovanja izrečenih zakona, odnosno autori zakona znaju da nisu pošteđeni Božje srdžbe i osvete.

izrečene u klauzama strukture da+VP_{PZ}, a izražavaju prizore 'nasilja' i 'napada' s kojima dijele strukturu i leksički inventar. Stoga se slično 'nasilju' i 'napadu' često izražavaju tranzitivnim konstrukcijama [X SAPETI Y] ili konstrukcijama usmjerena kretanja [X BITI NA/PASTI NA Y] ili [Y PRIMITI NA SEBE X]. Ipak, najviše je primjera pasivne složene konstrukcije [Y [BITI PROKLET] OD X-a] ili [Y [BITI PROKLET] X-om]. Prilikom izražavanja kletve ističu se neki tipični srednjovjekovni stavovi, stereotipi i vrijednosti te prijetnje i želje i za drugim nepoželjnim prizorima poput izгона, razdvajanja, bivanja nečasnim, nevjernim, nakaznim i sl.

7.2.7 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'nasilja'

Zaključno se o 'nasilju' može reći da je tipično izraženo prototipnom tranzitivnom konstrukcijom [Nom–VP–Ak] (42%), s tim da se *ubojstvo* kao 'nasilje' *par excellence* izražava širim spektrom oblika, tj. i jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom *ubiti koga* i vrlo produktivnom predikatnom konstrukcijom [(u)činiti Z] kao *učiniti krv* te specifičnom frazeologiziranom strukturom *dati po grlu koga*. Prototipna tranzitivna konstrukcija način je izražavanja 'sukoba' u skladu s jezgrenim modelom. Ako se tomu doda i 20% primjera 'nasilja' koji su izražavani tranzitivnom, ali složenom konstrukcijom [Nom–Pred–Dat], tada se 'nasilje' izražavalo u preko 60% slučajeva na tranzitivan način.

'Nasilje' je moglo biti izraženo i ditranzitivnom konstrukcijom [Nom–VP–Ak–Dat] (12%) u kojoj se očekivano dativnom dopunom izražava malefaktiv, a akuzativnom nešto što mu pripada (dio tijela ili imovina, ljudi i sl) kao u primjeru *usjeći komu glavu*. Ukoliko ditranzitivna konstrukcija ne odražava odnos pripadnosti/posvojnosti, tada je obično direktni objekt značenjski nespecificiran kao u primjeru *nasilovati što komu* i može ga se ispustiti iz konstrukcije, pa je fokus na malefaktivu izraženome dativom, što je preoblika koju smo već više puta istaknuli.

Vidjeli smo i dva posebna prizora 'nasilja', a to su napad i kletva. Napad se tipično izražavao posebnom konstrukcijom koju smo nazvali konstrukcijom usmjerena kretanja [Nom–V–Prep_{AK}], a koja se sastoji od glagola kretanja (*doći, prići, hoditi, gresti* itd) i prijedloga *na* ili *vrh* te dviju tipičnih semantičkih uloga. Na taj se način profilira dolazak malefaktora (Nom, X) na malefaktiv (Prep_{AK}, Y). Konstrukcije za izražavanje optužbe kao tipa verbalnoga napada dijele gotovo sve strukturne i značenjske karakteristike s konstrukcijama za izražavanje 'napada'. Iako je 'napad' očekivan i tipičan prizor 'sukoba', a strukture kojima se izražavao su

jasne i pravilne (kodirajuće, gramatične), one ipak nisu mogle biti predviđene jezgrenim modelom kao konvencionalizirani način izražavanja toga prizora. Stoga su one po strukturi nešto rubnije.

Konstrukcije kojima su se izražavale kletve pokazuju značajne strukturne podudarnosti s konstrukcijama iz domene 'nasilja' (tranzitivnost) i 'napada' (usmjerenost kretanja), ali i neka odstupanja koja kletvu smještaju na rub domene 'nasilja', a time i 'sukoba'. Najvažnije je od tih odstupanja to da je kletva uvjetno rečeno „pozitivno nasilje“ prema kojemu društvo ima pozitivne stavove, za razliku od 'nasilja' i 'napada' najčešće se izražavala složenom konstrukcijom [Y [BITI Z] od X-a] te je uvijek kontekstualno ograničena na govorne činove zapovijedi, dok su 'nasilje' i 'napad' distribuirani u različitim kontekstima.

Konstrukcije za izražavanje 'nasilja' (20,9 %)				
Tip konstrukcije	Tranzitivna		Ditranzitivna	Ostale
	Jednostavna	Složena	Jednostavna	
Dopune	Nom–V–Ak	Nom–Pred–Dat/Prep/Ak	Nom–V–Ak–Dat	- napad
	Nom–V–Prep _{AK}			- optužba
Uloge	<mfr, mfv>		<mfr, tema, mfv>	- kletva
Dominantan mikrokontekst	klauze zapovjednoga značenja			
				- „činiti drevo“

Tablica 3: Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'nasilja'

7.3 Konstrukcije kojima se izražava 'otimanje'

Korpus srednjovjekovnih isprava s dubrovačkog područja često je govorio o bespravnome uzimanju (17,9 %). Ljudi su jedni drugima otimali, hvatali i vezivali ljude (članove obitelji, naroda), životinje i dobra. Iz tekstova se može iščitati da je otimanje bila svakodnevna pojava djelomice zbog nerazvijenoga pravnog sustava u kojem su primitivizam i razbojništvo mogli cvjetati, a dijelom i zbog zaostalih narodnih običaja, posebno postojanja specifičnoga pravila naplate duga, *udave*. „*U dubrovačkih, bosanskih i srbskih listinah (...) dolazi ta riječ – očito potječe od glagola udati – sa značenjem pravnoga običaja, da vjerovnik dužnika svojega, koji zaostane namirenjem, samovlastno uhiti i stavi u uzru, kao prisilje, da dužnik udovolji dužnosti*“ (PPR). Riječ je dakle o vrsti ovrhe, prisilnome načinu uzimanja od dužnika, a najčešće tako da ga se zarobi. Također, ako je komu bio dužan pripadnik druge zemlje, oštećeni si je mogao naplatiti dug kod bilo kojega dužnikova suzemljaka pa je bilo tko našavši se u tuđoj zemlji mogao potpuno nedužan biti zarobljen i maltretiran. Osim toga, već smo spominjali i osvetu općenito kao dio staroga običajnog prava. Takva je sloboda uzimanja pravde u svoje ruke često vodila u okrutnu samovolju pojedinaca i unosila je nesigurnost, nemire i svađe ne samo unutar gradova/pokrajina/kraljevstava, već i u međudržavnim odnosima koji su iz perspektive Dubrovnika kao centra trgovačkih puteva između istoka i zapada bili od iznimne važnosti. Otimanje, krađa i udava bili su vrlo loši za trgovinu i vanjsku politiku, a isprave govore i o tome da su se trgovci bojali i da se katkad nisu usuđivali putovati, što je kočilo razmjenu dobara, napredak gospodarstva i s razvojem gradova moralo je biti riješeno.

Iz tog se razloga u velikome dijelu isprava vidi odmak od stare prakse i tendencija ka pravnome uređenju podmirjenja dugova suđenjem i općenito uvođenjem sankcioniranja otimanja. Nastoji se dokinuti običajno pravo udave, građane se poziva da budu poštteni, da prestanu krasti i otimati te da se obrate sudu, a primjer im se daje između ostaloga tako što se i najviši državnici, koji dakle u ispravama dobivaju glas, i sami odriču nasilnoga uzimanja te dogovaraju suce i svjedoke međusobno si garantirajući sigurnost. Stoga konstrukcije za izražavanje 'otimanja' najvećim dijelom nalazimo unutar govornih činova zapovijedi u zanižkanome kontekstu (*da ne X*), čime se izražava zabrana da se plijeni, hvata, uzima, veže, zadržava i sl. Riječ je o prekretnici običaja i početku jedne potpuno nove prakse utemeljene na sudstvu pa jako velik broj primjera i dalje svjedoči o stvarnim situacijama bespravnoga uzimanja, tj. velik je broj konstrukcija upotrijebljen u asertivnim (potvrdnim) klauzama.

Za konstrukcije u ovoj grupi tipično je to da su vrlo homogene (preko 80% njih su jednostavne tranzitivne ili ditranzitivne) i da nema puno „ostataka“ u drugim kategorijama. U tom smislu posebno su rijetke konstrukcije idiomatizirana značenja, a složenih tranzitivnih konstrukcija uopće nema. U domeni 'otimanja' analizirali smo sljedeće konstrukcije:

- I. jednostavne konstrukcije kojima je najveći dio značenja izražen glagolima i to najčešće prototipnom tranzitivnom konstrukcijom strukture [Nom–V–Ak], npr. [X UZETI Y/W], potom ditranzitivnom konstrukcijom [Nom–V–Ak–Dat], [X UZETI W Y-u] te konačno u najmanjem broju primjera konstrukcijom s jednom ulogom [Nom–V], [X UZETI]. Ukoliko se uzimanje izražava tranzitivno, najčešće se profiliraju uloge malefaktora (X) i ovisno je li objekt otimanja živ – malefaktiva (Y) ili neživ – teme (W), a u ditranzitivnim strukturama sve su tri uloge izražene. U konstrukcijama koje profiliraju jednu ulogu obično se izriče onaj koji otima (X) ili oteto (W). Kao i u analizama drugih domena 'sukoba', i ovdje se pokazalo mogućim i dapače tipičnim uklanjanje uloga s površinske razine konstrukcija te uključivanje dativne dopune, a to je u pravilu posvojni dativ (tj. vlasnik uzetoga/vraćenoga) kojemu se uzimanjem šteti („dativ nesreće“);
- II. Složene konstrukcije kojima je najveći dio značenja izražen u predikatnoj dopuni s glagolima *biti*, *naći se*, *činiti*. Budući da se u pravilu pojavljuju samo s jednom dopunom, imaju strukturu [Nom–Pred[V–Nom]] ili [Pred[V–Gen]–Dat/Prep], npr. [[Z BITI] Y-u] ili [[Z ČINITI SE] *među X i Y*];
- III. Ostale konstrukcije za izražavanje 'otimanja' sastavljene od proširenih predikata i neke konstrukcije s idiomatiziranim značenjem.

7.3.1 Jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije

Većina konstrukcija koje izražavaju 'otimanje' sastavljena je od glagola kao nositelja najvažnijih enciklopedijskih podataka i dopuna za sudionike prizora 'otimanja', a vrlo malen broj primjera sadržava dekomponirane predikatne strukture i idiomatizirane ili izvangramatične strukture, što ćemo prikazati kasnije. Također, većina je konstrukcija sastavljena upravo od glagola *uzeti* pa je o njemu potrebno nešto više reći. Prototipno značenje glagola *uzeti* ne govori ništa o 'otimanju', krađi, *udavi* niti bilo kakvim negativnim značenjskim aspektima. Stoga su i konstrukcije, da bi ipak izrazile to značenje, puno ovisnije o dodatnim izvanjezičnim

informacijama iz drugih dopuna u mikro- i makrokontekstu nego što su to konstrukcije kojima su neki drugi glagoli glavnim nositeljima značenja. Da je u uzimanju riječ o 'sukobu', neprijateljstvu i suprotstavljenim ciljevima, tj. da je riječ o nezakonitu 'uzimanju'/'otimanju' uvijek je jasno iz dopuna i dodataka koji, zbog redovite uporabe u tome kontekstu i konvencije, ne moraju uvijek biti profilirani unutar konstrukcija, no u pravilu je uvijek barem dio njih leksikaliziran. Primjerice u konstrukcijama s glagolom *uzeti* adverbijali, odnosno uloge načina – *po sili*, *posilijem*, *silom*, *preko volje*, *samosiljem* specificiraju značenje uzimanja kao nasilne i negativne radnje i zbog pravilnoga pojavljivanja u kontekstu konstrukcija s tim glagolom, mogu se smatrati stalnim dodatkom, što pokazuju sljedeći i brojni drugi primjeri:

161) *čo imъ kto uzme po silê* 'što im tko uzme **po sili**' (94)

162) *da imъ nikto ničo ne uzme ni zabavi posilijem* 'da im nitko ništa ne uzme ni zabavi/uništi **posilijem**' (95)

163) *da imъ niča ne uzme silomъ* 'da im ništa ne uzme **silom**' (56)

164) *da nitko jedanъ dinarъ ô(d) vašega uzъme pr(ê)ko vaše volje* 'da nitko nijedan dinar od vašega uzme²²⁹ **preko vaše volje**' (131)

165) *koi samosiljemъ a bezъ nêdnoga uzroka ôbuze naše trgov'ce* 'koji **samosiljem** (nasilnom samovoljom), a bez ijednoga uzroka, obuze naše trgovce' (807)

166) *ni samo kral(s')v'mi da ne uzme silomъ bez kupa* 'ni samo moje kraljevstvo da ne uzme silom bez kupa' (56)

U primjerima vidimo i tvorbu imenice *posilije* (pr. 162) od prijedložno-padežnoga izraza *po sili* (pr. 161) slično kao što se i u domeni 'bezakonja' *bez*-konstrukcija *bez svake zabave* učestalom uporabom kontrahirala u prilog *bezzabavno*. Oba se para priložnih oznaka – *posilije* i *po sili* te *bez svake zabave* i *bezzabavno* – upotrebljava na isti način u istome kontekstu. Važno je primijetiti da se znanje o tome da je riječ o nasilnome uzimanju uvijek na neki način prenosi, pa čak i samom ispravom kao tekstnom vrstom u kojoj je izražavanje uzimanja u značenju 'otimanja' očekivano.

Konstrukcije za izražavanje 'otimanja' mogu se naći i u sinonimskom nizu s konstrukcijama koje izražavaju neke druge domene 'sukoba' (npr. 'bezakonje') i na taj način dodatno negativno

²²⁹ U originalu bez dvostruke negacije.

nijansiraju i značenje uzimanja. Tako se uzimanje može naći u istome iskazu sa *zabavljanjem* 'štetom, maltretiranjem' i *činjenjem zla*:

167) *ktoli=mъ zabavi ô čem' ili=mъ čo uzme* 'tko li im zabavi o čemu ili im što uzme'
(98)

168) *tko se nagje zabavivъ čo ili čo uzъмъ* 'tko se nađe zabavivši što ili da što uzima'
(93)

169) *kto bude uzelъ i učinilъ zlo koe* 'tko bude uzeo i učinio zlo koje' (95)

Ponavljajući takvu uporabu kroz isprave i stoljeća, nailazimo i na izražavanje uzimanja bez ijednoga dodatka u mikrokontekstu konstrukcija koji bi upućivao na bespravan način uzimanja, tj. 'otimanje' (pr. 181 'tko bude uzeo'). S jedne strane, razlog leži u tome što je takvo razumijevanje postalo već konvencionalizirano učestalom uporabom uvijek u istome kontekstu. S druge strane, u makrokontekstu negativan se aspekt uzimanja obično može iščitati i iz sankcija i daljnjih postupaka protiv uzimanja, npr. *da se kaže kako nevêrnik' i da plati tisukju per'per* 'da ispadne nevjernik i da plati tisuću perpera'.

Na taj način konstrukcije za izražavanje 'otimanja' otkrivaju na kojim sve razinama mikro- i makrokontekst, koji imaju svoju pragmatičku ulogu i vrijednost, omeđuju ono što se u njima može pojaviti uključujući i određena očekivanja. Dakle ako se konstrukcija nađe i bez profiliranih dopuna i dodataka koji bi ukazivali na negativan aspekt uzimanja, opravdana su očekivanja čitatelja/slušatelja da ono ipak leži u pozadini iskazivanja, a to je garantirano i svim drugim „potpunijim“ konstrukcijama.

Dosadašnji primjeri otkrivaju i strukturu konstrukcija koje su obično korištene za izražavanje 'otimanja', a to su prototipna tranzitivna konstrukcija [X OTETI Y/W], tj. [Nom–V–Ak] i ditranzitivna konstrukcija [X OTETI W Y-u], tj. [Nom–V–Ak–Dat].

7.3.1.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak]

Kada se izražava 'otimanje' pomoću jednostavne tranzitivne konstrukcije prototipne strukture i značenja [X OTETI Y/W], tj. [Nom–V–Ak], koriste se značenjski bogatiji, ali daleko manje učestali glagoli iz domene uzimanja poput *plijeniti*, *uhvatiti*, *emati* 'uhvatiti, hvatati, krasti', *držati*, *zadržati*, *vezati* (i *sramotiti*), npr. npr. *svezati koga*, *plijeniti koga*, *emati koga*, *držati koga*, *zadržati koga*:

170) *ni vladimirъ ni inъni tvoi vragъ da ne plene tvoju zml'u* 'ni Vladimir ni drugi tvoj vrag/neprijatelj da ne plijene tvoju zemlju' (17)

171) *turci uhvatiše naše trъgo(v')ce* 'Turci uhvatiše naše trgovce' (194)

172) *da ne emle srъbinъ vlaha bezъ suda* 'da ne hvata Srbin Vlaha bez suda' (4)

173) *nemoite ga drъžati* 'nemojte ga držati' (1025)

Za razliku od najčešćeg i tipičnog glagola *uzeti*, spomenuti glagoli kao osnovni nositelji enciklopedijskih podataka o uzimanju, odnosno 'otimanju' nose i dodatne značenjske odrednice pa im nije potrebna nikakva adverbijalna dopuna o načinu uzimanja koja se obično dodaje u konstrukcijama s glagolom *uzeti*, što smo vidjeli u uvodnome dijelu.

U tranzitivnim konstrukcijama za izražavanje 'otimanja' najčešće se profiliraju semantičke uloge malefaktora i malefaktiva, ali ako se ne otima *koga*, već *što*, tada se profiliraju uloge malefaktora i teme, npr. *plijeniti što*, *uzeti što*, no takvih je primjera značajno manje.

Pr. 170) utemeljen je na metonimiji zemlja – ljudi, koja je i inače česta u korpusu te na metafori vrag – neprijatelj koju primjećujemo češće u konstrukcijama za izražavanje 'nasilja' (pr. 139 i 140). Slično je moglo biti izraženo i bez metafore: *veli te pavalъ plēnit da znašъ* 'veli te Pavao plijeniti, da znaš' (267) pa se u tome vidi težnja za varijabilnošću i originalnošću izraza koji su se katkad i doslovno ponavljali iz isprave u ispravu.

Vrlo su zanimljive tranzitivne konstrukcije koje kroz sinonimni niz otkrivaju konceptualnu bliskost 'otimanja' (točnije uzimanja slobode) i sramote, a i do danas su sačuvani srednjovjekovni stupovi srama na koje se ljude vezivalo:

174) *da takozī naše trъgo(v')ce ne vežu i sramote* 'da tako naše trgovce ne vežu i sramote' (191)

175) *тъда и'х ѓни ѓсрамѓтили непѓчтенѓтъ законом(м') и сvezali* 'tada ih oni osramotili nepoštenim zakonom i svezali' (191)

Vežati i *sramotiti* opetovano se nalaze u sinonimskom nizu te nisu povezani isključivo samim tijekom radnje, tj. slijedom događaja kao neki drugi glagoli poput *uhvatiti* i *svezati* ('gospodstvo ti uhvati i sveza Pokraica Tasovčića' (138)) ili *uhvatiti* i *odvesti* ('uhvatiše u Valjevu naše trgovce i odvedoše' (194)). *Sramota* je povezana ne samo uz *vežanje*, već općenito uz *uzimanje* što se vidi u zanimljivoj konstrukciji s idiomatiziranim značenjem *ponesti ponos* 'osramotiti' koju ćemo analizirati u poglavlju 7.3.3.

Zabilježene su i netipične tranzitivne konstrukcije s dativnom dopunom koja je inače najčešća u domeni 'bezakonja', a ima strukturu [Nom–V–Dat] i u domeni 'otimanja' je rijetka. Njome se ne izražava što se otima, već komu [X UZETI Y-u], tj. ističe se uloga malefaktiva kojemu uzeto pripada:

176) *ako li tatъ ili husarъ uzme dubrovčaninu* 'ako li tat ili gusar uzme Dubrovčaninu' (51)

177) *da imъ нѓ volънъ nitko da ni zadržati ni ja cr'ъ ni patrijarhъ* 'da im nije voljan nitko zadržati ni ja car ni patrijarh'(94)

Dakako, koristili su se i drugi padeži za dopunu koja označava malefaktiva, no to je bilo još rjeđe, npr. genitiv, slavenski genitiv ili prijedložna dopuna:

178) *da se vašêhъ ljudi ostavi* 'da se vaših ljudi ostavi' (131)

179) *mi nêsmo nigda uzeli nêdne cr'ine* 'mi nismo nikada uzeli nijedne carine' (116)

180) *da ne ima nitko za nyh ni za nyh trъgъ pohvatiti* 'da nema nitko za njih ni za njihov trg pohvatiti' (83)

Međutim, kao što smo u uvodu rekli, uzimanje u značenju 'otimanja' je moglo biti izraženo i ispuštanjem svih objektnih dopuna i adverbijala (pr. 181) ili pak pasivnom preoblikom ispuštanjem malefaktora i također adverbijala koji bi označavali način uzimanja u smislu 'otimanja' (pr. 182):

181) *kto bude uzelъ* 'tko bude uzeo' (66)

182) *da se ne uzme ničo* 'da se ne uzme ništa' (66)

U prvome se primjeru izražava samo malefaktor, a u drugome samo tema, no razumijevanje ovih konstrukcija kao 'otimanja' omogućeno je njihovim konvencionaliziranim značenjem i paradigmatском vezom s potpunijim konstrukcijama za izražavanje 'otimanja', čak i ako im se dakle elidira većina dopuna. U pr. 181) imamo neobvezni (neprofilirani) objekt čije je ispuštanje licencirano konstrukcijom, tj. pojavljivanjem uvijek u kontekstu konstrukcije iste strukture i značenja, ali uklanjanje uloga/dopuna s površinske razine konstrukcije opravdano je i samom naravi tih objekata, tj. njihovom značenjskom nespecificiranošću (*što, nešto*). Takvu smo tendenciju već uočili u konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja' i 'nasilja'. Ako je pak objekt specificiran i značenjski pun poput *trgovci, ljudi, grad* i sl, izvanjezično znanje koje govornici dijele dovoljno je da se iz konstrukcije s glagolom *uzeti* razumije 'sukob':

183) *turci i š nimi vlasi (...) uzeše na c'revê vêri naše trgovce* 'Turci i s njima Vlasi uzeše na carevoj vjeri naše trgovce' (805)

No, katkad se (unatoč tomu što je to iz konteksta sasvim jasno jer se uzimaju ljudi) ipak izražava i priložna oznaka načina koja dodatno osigurava razumijevanje uzimanja u smislu 'otimanja'. U pr. 183) to je *na carevoj vjeri* 'na carevoj vjeri', a i u drugim tranzitivnim konstrukcijama iskazuje se uzimanje 'unatoč dogovoru' uz pomoć dodataka *po kletvi* i *davši ruku*:

184) *vy kako si se ste naučili po kletvê naša sela i naše volary emati* 'vi kako ste navikli po kletvi/preko zakletve naša sela i naše volove krasti' (16)

185) *dê vi radoslavu davšê ruku tere ga vezaste* 'gdje vi Radoslavu davši ruku/preko obećanja/suprotno dogovoru vezaste ga' (31)

U tim se primjerima *vjera, ruka* i *kletva*, tj. njihovo *davanje* iskazuje kao čin garancije dogovora i istine na temelju čega možemo zaključivati i o osnovnim elementima srednjovjekovne časti. Rekonstrukcija značenja konstrukcija *plijeniti po kletvi* i *uzeti na carevoj vjeri* pokazuje da se lokativom (kojim se tipično izražava površina) profilira pozicija kletve i vjere kao nečega što je dolje, što se gazi, ponižava i ne poštuje, a slično se značenje iskazuje i u prizerima 'kršenja slova zakona' gdje se zakon poima kao nešto što je dolje i što se može *smesti, preskočiti, prestupiti* i sl. Oba se okvira temelje na istoj već spomenutoj konceptualnoj metafori.

Ono što se primjećuje iz danih primjera jest to da su priložne oznake (*po sili, silom, po kletvi, na carevoj vjeri*) bez obzira na stvarnu značenjsku potrebu za njima pravilan i ponavljajuć dio mikro- i makrokonteksta konstrukcija za izražavanje 'otimanja'. U onim konstrukcijama gdje ti prilozi pa čak i sve druge objektne dopune nedostaju kao u pr. 181) 'tko bude uzeo' otkriva se

bliska paradigmatska veza „jednodopunske“, tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije koja omogućuje takvo elidiranje bez štete za razumijevanje jer očito govornici dijele znanje o tome o kakvome se uzimanju govori u ispravama, u kojoj je to vezi s pojmom 'sukob' (znanje o kome također dijele) te kako se to znanje jezično moglo oblikovati na razumljiv način.

7.3.1.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak–Dat/Prep]

Izražavanje bespravnoga uzimanja ditranzitivnom konstrukcijom ima strukturu [Nom–V–Ak–Dat/Prep], npr. [X UZETI W Y-u] ili [X UZETI W od/na Y-a]:

186) *kto imъ čo uzme* 'tko im što uzme' (98)

187) *da nitko jedanъ dinarъ ô(d) vašega uzъme pr(ê)ko vaše volje* 'da nitko nijedan dinar od vašega uzme preko vaše volje' (131)

188) *ônozi uzmi na nihъ* 'ono uzmi na njih' (37)

Ta je ditranzitivna konstrukcija očekivane strukture, ali netipična značenja jer uzimanje nije poželjno, voljno niti izražava uspješan prijenos s Antagonista na Agonista koji imaju iste ciljeve, već upravo obrnuto, a iz toga proizlazi 'sukob'. Rekonstrukcija sastava ditranzitivnih konstrukcija otkriva dva važna i povezana elementa ditranzitivne strukture koji zapravo uvjetuju jedan drugog:

a) u gotovo svim primjerima ditranzitivne konstrukcije koristi se glagol *uzeti*, dok su tranzitivne konstrukcije većinom tvorene drugim glagolima koji pobliže označuju 'otimanje' poput *plijeniti*, *emati*, *uhvatiti*, *odvesti*, *vezati* itd.;

b) većina svih načinskih adverbijala *po sili*, *silom*, *posilijem* itd. dio su mikrokonteksta ditranzitivnih konstrukcija za izražavanje 'otimanja' (pr. 161, 162, 163) jer su ondje značenjski potrebniji s obzirom na gotovo isključivu uporabu glagola *uzeti* nedovoljno specificirana značenja. Ti se adverbijali pojavljuju i u tranzitivnoj preoblici (pr. 164 i 165), no puno rjeđe, što zapravo govori u prilog tomu da su tranzitivne konstrukcije s glagolom *uzeti* nastale uklanjanjem dopuna iz originalno ditranzitivne konstrukcije. U svim se takvim slučajevima češće uklanja dativna dopuna, dakle uloga onoga *komu* se što uzima, tj. malefaktiva (što je važna razlika u odnosu na druge domene gdje se elidira direktni objekt), i to stoga što je ili nemoguće reći čije je što ili je to nekako drukčije iskazano, npr. atributom (*uzeti naše trgovce* < *uzeti nam trgovce*).

Dakle, kao što smo u prethodnom poglavlju vidjeli, uzimanje nije moralo biti izraženo svim navedenim dopunama ditranzitivne strukture, štoviše, objektne su se dopune mogle i ispustiti na način da se ne iskaže ili dativna (pr. 166) ili akuzativna (pr. 176) ili čak obje (pr. 181).

Ditranzitivna konstrukcija može biti preoblikovana i pasivom tako da tema sintaktički mijenja službu iz objekta u subjekt, a malefaktor iz subjekta u objektu konstrukciju [od+Gen], dok malefaktiv ostaje iskazan dativnom dopunom (što je uobičajena struktura i u drugim konstrukcijama preoblikovanim na taj način [W OTET Y-u od X-a]):

189) *ako bude komu dubrovčaninu čo uzeto ôdъ moga čl'vka ili ôdъ men'* 'ako bude komu Dubrovčaninu što uzeto od moga čovjeka ili od mene' (112)

Dakle, zanimljivo je ograničenje da u ditranzitivnoj konstrukciji isključivo uočavamo glagol *uzeti*, dok u tranzitivnoj vidimo sve druge glagole koji pobliže definiraju 'uzimanje', pa su stoga i načinski prilozi više zastupljeni u ditranzitivnoj strukturi kako bi bilo jasno da je riječ o otimanju.

7.3.2 Složene konstrukcije: [(u)činiti Z] i [biti Z]

Konstrukcije s raščlanjenim predikatima [(u)činiti Z] vidjeli smo u svim domenama 'sukoba' pa očekujemo da se na taj način moglo izražavati i 'otimanje', no valja istaknuti da to nije bilo često. Sljedeći primjer izražava 'otimanje' složenom konstrukcijom s dopunom u instrumentalu kojom se zasjenjuju uloge malefaktora i malefaktiva u korist izricanja njihova odnosa²³⁰, što je bilo tipično za izražavanje 'razmirja' [**Pred[V_{reff}–Nom]–Prep_{Inst}**], [[**UČINITI SE Z**] **među X i Y**]:

190) *ili da nekoj plень sê čini u mirъ megu nasъ i megu dubrovčane* 'ili da/ako neki plijen se čini u miru među nama i među Dubrovčanima' (27)

U tom smislu predikatna konstrukcija *učiniti plijen* < *plijeniti* ne predstavlja nikakvu novost, no više je konstrukcija za izražavanje 'otimanja' sastavljeno od predikatne dopune uz glagol *biti*, tj. riječ je o egzistencijalnim konstrukcijama (usp. Nazalević Čučević i Belaj 2018). One u korpusu imaju strukturu [[**biti Z_{Gen}**] **Y-u**] ili [**Pred[V_{reff}–Gen]–Dat**], a dativ nesreće (Y) može

²³⁰ U konkretnome primjeru tomu doprinosi i obezličjenje, odnosno besubjektost glagolskoga dijela *čini se* (usp. Silić i Pranjaković 2007: 283).

i izostati ako se zna iz konteksta. U njima se kao i svugdje u takvim konstrukcijama predikatnom dopunom (Z) izražavaju osnovni podaci uzimanja, a dopune mogu biti imenske riječi *prêuzam* 'preuzimanje, otimanje', *udava* 'otimanje u svrhu namirenja duga' i *uzetje* 'uzeće, uzimanje':

191) *da nê prêuzma nikomu* 'da nije preuzma/preuzimanja nikomu' (190)

192) *da imъ nê udave u komъ godê dlъgu* 'da im nije udave u kom god dugu' (35)

193) *posilnoga dara i uzetija da nêstъ* 'prisilnoga/nasilnoga dara i uzeća da nije' (95)

Pr. 193) genitivnom dopunom *posilnoga dara* 'nasilnoga dara' otkriva izraz čiji smisao zapravo ne možemo rekonstruirati, no primjer govori da je očito moguće bilo i nasilno darivati (što je možda vodilo u neki oblik prisilna duga pa onda i nasilna uzimanja drugih objekata).

7.3.3 Ostale konstrukcije za izražavanje 'otimanja'

U ovom ćemo razdjelu predstaviti neke idiomatizirane konstrukcije te konstrukcije sačinjene od proširenih predikata i njihovu vezu s konstrukcijama iste tvorbe i značenja i u drugim domenama.

Konstrukcije *udati u udavu* i *zadržati zarukom* s idiomatiziranim značenjem

Postoje neke specifične konstrukcije za izražavanje 'uzimanja' koje su više na polu idiomatiziranih struktura:

194) *da ne udaje u udavu dubrovčanina* 'da ne udaje u udavu Dubrovčanina' (39)

195) *nikto da im ih ne zadrъži nijednôm' zarukôm'* 'nitko da im ih ne zadrži nijednom zarukom' (99)

U primjerima vidimo konstrukcije *udati koga u udavu* i *zadržati koga zarukom* vrlo slične strukture [Nom–V–Ak–Prep/Inst]. Već smo spominjali *udavu* kao proces 'otimanja' u svrhu namirenja duga, a *zaruka* znači gotovo isto: „*oduzimanje imovine, zapljena, pravno oduzimanje imovine za namirenje sudski dosuđene tražbine*“ (PPR). Primjećujemo da su te konstrukcije slične prototipnim tranzitivnim konstrukcijama, ali s tzv. unutarnjim objektima poput *plakati plač*, *bolovati bol*, *loviti lov* (Birtić i Matas Ivanković 2009) koje često nalazimo kao stilske

figure posebno u starijoj i usmenoj književnosti. U prilog tomu da je riječ o unutarnjim objektima kao članovima konstrukcija za izražavanje uzimanja govore dopune bliske adjunktima (točnije priložnim oznakama načina) i značenje im je već izraženo glagolom s kojim su redovito morfološki i/ili značenjski vrlo povezane. Za unutarnje je objekte tipično da su u akuzativu (često zamjenjivi instrumentalom) načelno uz neprijelazne glagole, a u našim je konstrukcijama upravo riječ o dopunama ili dodacima u akuzativu (*udati u udavu*) i besprijedložnome instrumentalu (*zadržati zarukom*), međutim uz prijelazne glagole. Unatoč tomu ne može se zanemariti značenjska srodnost glagola i dopune, a navedeni uvjeti (posebno padež) za kategoriziranje nekog elementa kao unutarnjeg objekta.

Silić i Pranjković (2007: 234) navode primjere *spavati tvrdim snom* i *govoriti hrapavim glasom* (gdje je modifikator obvezatan) kao primjere instrumentala sredstva (koji je blizak načinu) pa bi primjer *zadržati zarukom* (bez modifikatora) spadao u tu klasu, no pitamo se nisu li svi ti primjeri neka vrsta netipičnoga unutarnjeg objekta, posebno jer se neki unutarnji objekti mogu preoblikovati iz akuzativa u instrumental (Birtić i Matas Ivanković 2009). Potrebno je uočiti značenjsku srodnost glagola *zadržati* i njegove značenjski i tvorbeno vrlo srodne instrumentalne dopune *zarukom* kao konstrukcije, a Birtić i Matas Ivanković (2009: 3) po uzoru na druge strane radove nazivaju takve dopune hiponimnim dopunama. Tranzitivna konstrukcija *udati koga u udavu* sastoji se od prijelaznog glagola čije nominativna i (besprijedložne) akuzativna dopuna označavaju malefaktora i malefaktiva, a za član *u udavu* smatramo da je dodan konstrukciji zbog polisemne naravi glagola *udati* pa da ne bi bilo zabune s vjenčanjem, dodana je imenica *udava* za koju nema dileme da označava proces ovrhe.

U svakom slučaju, bez obzira na to o kakvim je dopunama točno riječ kada govorimo o *u udavu* i *zarukom*, konstrukcijski gledano ponovno se uočava funkcionalno-značenjska cjelovitost izraza te izražavanje glavnih likova jezgrenoga modela 'sukoba' na tranzitivan [X *udati u udavu* Y], odnosno ditranzitivnan način [X *zadržati zarukom* W Y-u].

Konstrukcija *ponesti ponos* s idiomatiziranim značenjem

Sljedeći primjer prikazuje dekodirajuću konstrukciju *ponesti ponos koga* strukture [Nom–Pred–Ak], tj. [X [*ponesti ponos*] Y-a]:

196) *ako li bi tko ponesalʔ ponosʔ človekʔ gdna bana (da je platil v' dinara)* 'ako bi tko ponio ponos/osramotio čovjeka gospodina bana, da plati 2 dinara' (81)

Tu smo konstrukciju imali potrebe već nekoliko puta tijekom rada spominjati²³¹. Ukoliko se *ponesti ponos* ne gleda kao glagol i objekt, već kao dekomponirani predikat idiomatizirana značenja (*osramotiti*), što je polazište koje zastupamo u ovom istraživanju s obzirom na općenitu tendenciju takvoga izražavanja u cijelome korpusu, riječ je o složenoj tranzitivnoj konstrukciji prototipne strukture, ali neprozirna, dekodirajuća značenja. Vidjeli smo da se sramota često izražavala sinonimskim asocijacijama uz glagole 'otimanja' (*uzeti i sramotiti, vezivati i sramotiti* itd) pa je tako oblikovano i metaforično izražavanje sramoćenja odnošenjem čijega ponosa.

Proširene konstrukcije i paralele s dosadašnjim konstrukcijama

Kada govorimo o konstrukcijama s proširivanjem predikata, npr. *obrêsti se uzimajući što od koga* ili *obrêsti se uzimajući što po sili* itd. vidi se sasvim jasna strukturna i pragmatička veza s takvim konstrukcijama u drugim domenama²³² (*obrêsti se ispakostivši komu, obrêsti se učinivši zabavu komu, obrêsti se preslušavši slovo zakona*). Također, vidimo vrlo očit paradigmatički odnos i s dosadašnjim složenim i jednostavnim konstrukcijama za izražavanje 'otimanja':

naći se uzimajući (što od koga) – *učiniti plijen / biti prêuzma* (komu) – *uzeti* (što, komu).

I u drugim se domenama uočava isti niz:

- 'bezakonje': *naći se učinivši zabavu* (komu) – *učiniti zabavu* (komu) – *zabaviti* (što, komu);

- 'kršenje slova zakona': *тъко ли се ôbrêте потворивъ повеление* – \emptyset ²³³ – *potvoriti* (što, komu)

Sve konstrukcije koje izražavaju 'otimanje' proširenim predikatima potvrđene su unutar afirmativnih klauza potencijalnoga značenja [tko/ako [...]], isto kao i sve takve konstrukcije u domeni 'bezakonja' i u domeni 'kršenja slova zakona'. Dakle riječ je o sasvim jasnoj paradigmatičkoj vezi koja uključuje i strukturu i značenje (ubrajajući u značenje dakako i pragmatičku funkciju).

²³¹ Npr. u poglavljima 6.1.1 Odnos uporabnih i generativnih modela jezičnoga opisa s obzirom na građu i 6.1.3.3 Idiomi i konstrukcije.

²³² Usp. poglavlje 7.1.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'.

²³³ 'Kršenje slova zakona' nije izražavano složenim predikatnim konstrukcijama s glagolima *učiniti, biti* i sl.

7.3.4 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'otimanja'

Zaključno se o konstrukcijama kojima se izražavalo 'otimanje' može reći da u najvećem broju primjera imaju prototipnu tranzitivnu strukturu predviđenu jezgrenim modelom sukoba [X OTETI Y/W], [Nom–V–Ak], a zbog same naravi 'otimanja' (ne bi ga bilo da objekt *nekomu* ne pripada) ono se nerijetko izražavalo i ditranzitivnom konstrukcijom [X OTETI W Y-u], [Nom–V–Ak–Dat]. Primijećeno je da je uz tranzitivnost i ditranzitivnost vezan značenjski opseg glagola koji se koriste prilikom izražavanja 'otimanja', i to na način da kada se koristi najučestaliji i značenjski najširi glagol, *uzeti*, tada se najčešće koristi i ditranzitivna konstrukcija koja profilira uloge malefaktora (Nom), malefaktiva (Dat) i teme (Ak). To je potaknuto pragmatičkim faktorima jer uzimanje ne mora biti negativno obilježeno, a ditranzitivna struktura doprinosi tomu značenju uzimanja. Također, kada se upotrebljava taj glagol, obično se u mikrokontekstu nalaze i načinski adverbijali koji dodatno negativno obilježavaju uzimanje (*silom*, *po sili* itd). S druge strane, kada se koriste glagoli koji specificiraju uzimanje kao 'otimanje' jer sadrže još neke značenjske nijanse (*plijeniti*, *vezivati*), konstrukcije koje ih sadrže su u pravilu tranzitivne. U njima akuzativna dopuna preuzima ili ulogu malefaktiva (ako se otima osoba) ili teme (ako se otima stvar). Uporaba značenjski širega glagola *uzeti* u svim konstrukcijama (u ditranzitivnim *uzeti komu što*, tranzitivnim *uzeti komu/uzeti što* i u konstrukcijama s jednom istaknutom dopunom, npr. *da ne uzme silomъ*) uvjetuje i kroz stoljeća pravilnu pojavu adverbijalnih načinskih dopuna u takvim konstrukcijama, a rekonstruirali smo dopune *silom*, *po sili*, *posilijem*, *samosiljem*, *preko volje*, *na vjeri*, *po kletvi* i *davši ruku*. Rekonstrukcija posljednje tri ukazuje i na veze časti i dogovora, tj. nečasti i 'otimanja'.

'Otimanje' se moglo izražavati složenom konstrukcijom pomoću predikata [(u)činiti Z] i [biti Z], no značajno rjeđe nego primjerice u 'bezakonju' i 'nasilju'. Vidjeli smo i neke idiomatizirane tranzitivne konstrukcije poput *udati koga u udavu*, *zaručiti koga zarukom* koje slične konstrukcijama s unutarnjim objektima. U njima se unatoč idiomatiziranosti i neproduktivnosti raspoznaje osnovna struktura tranzitivnosti tipična za 'otimanje'. Tranzitivnost je vidljiva i u idiomatiziranoj konstrukciji *ponesti ponos* u značenju 'osramotiti' koja također ukazuje na veze časti i otimanja. Također smo na kraju ukazali na paradigmatičke veze konstrukcija s proširenim predikatima, složenim predikatima i jednostavnim predikatima u nekoliko domena.

Konstrukcije za izražavanje 'otimanja' (17,9 %%)				
Tip konstrukcije	Tranzitivna		Ditranzitivna	Ostale
	Jednostavna	Složena	Jednostavna	
Dopune	Nom–V–Ak	Nom–Pred; Pred–Prep/Dat	Nom–V–Ak–Dat–Adv	- „udati u udavu“ - „zadržati zarukom“ - proširene konstrukcije
Uloge	<mfr, mfv>	<mje>, <mfv>	<mfr, tema, mfv, nač>	
Dominantan mikrokontekst	klauze izjavnoga značenja			

Tablica 4: Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'otimanja'

7.4 Konstrukcije kojima se izražava 'kršenje slova zakona'

U ovoj je grupi riječ o izražavanju kršenja onoga što je rečeno, napisano ili nekako drukčije dogovoreno (16,2 %). 'Kršenje slova zakona' je domena 'sukoba' koja se u najvećem broju primjera izražavala jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom (66%). Štoviše, gotovo su svi primjeri izražavani jednostavnim konstrukcijama (86%) kojima je glagol temeljni nositelj značenja pa je i ova grupa konstrukcijski poprilično homogena kao i domena 'otimanja'. Analizirali smo sljedeće konstrukcije:

- I. jednostavne tranzitivne konstrukcije [**Nom–V–Ak/Dat**], [**X KRŠITI W**] ili [**X KRŠITI Y-u**] koje su s obzirom na uklanjanje ili uvrštavanje dopuna mogle biti ostvarene i kao i ditranzitivne konstrukcije [**Nom–V–Ak–Dat**] i kao konstrukcije sa samo jednom dopunom [**Nom–V**]. Podaci vezani uz 'sukob' najvećim su dijelom sadržani već u samome glagolu, što je također tipično za 'sukob' kao dinamičan i aktivan odnos, tj. radnju. Nominativnom se dopunom u pravilu izražavao malefaktor, akuzativnom pacijens (tekst zakona koji se krši), a dativnom malefaktiv (na čiju štetu, čiji zakon);
- II. ostale konstrukcije za izražavanje 'kršenja slova zakona', posebno pragmatički specijalizirana *ne*-konstrukcija vrlo slična *bez*-konstrukciji iz domene 'bezakonja'.

Izražavanje 'kršenja zakona' složenim konstrukcijama iznimno je rijetko (samo je 2% složenih tranzitivnih konstrukcija). Budući da je dakle struktura konstrukcija za izražavanje 'kršenja slova zakona' poprilično jednovrsna, više prostora posvetit ćemo rekonstrukciji glagola i njihovih značenjskih struktura te dopuna unutar jednostavnih konstrukcija.

Prema navedenim karakteristikama konstrukcije za izražavanje 'kršenja zakona' najbliže su jezgrenom modelu 'sukoba', no one imaju jednu važnu značenjsku netipičnost, odnosno rubnost. Dok je sudionik tih konstrukcija izražen nominativnom dopunom očekivano kršitelj zakona, tj. malefaktor, akuzativna dopuna izražava tekst isprave. Drugim riječima, ne radi se o direktnoj suprotnosti među dvama živim entitetima, već tekst zakona stoji kao Antagonist i predstavnik ciljeva vladara i ljudi, a sukob je indirektan i proizlazi iz toga što je 'kršenje zakona' u suprotnosti s ciljevima ljudi. Isprava je tako na neki način poslanik i predstavnik mase i vladara i dijelom je zajednice. Stoga je tekst zakona ovisno o konstrukciji na razmeđi uloga pacijensa (stvari kojoj se kršenjem mijenja stanje), teme (stvari o kojoj se govori i ima neka

svojstva) i malefaktiva (personificiranoga primatelja štete), iako je u preko 90% primjera profilirana uloga teksta kao pacijensa.

7.4.1 Jednostavne tranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Dat]

Budući da je 'kršenje zakona' izražavano u pravilu tranzitivnom konstrukcijom prototipna značenja i strukture, **[Nom–V–Ak]**, posvetit ćemo pažnju neočekivano velikoj raznolikosti glagola koji se u njoj pojavljuju i rekonstrukciji njihova značenja. Akuzativna dopuna u ovoj konstrukciji katkad alternira s genitivnom pa imamo konstrukciju [Nom–V–Gen], što se redovito primjećuje u zanijekanom kontekstu (slavenski genitiv) kao što pokazuje sljedeći primjer:

197) *da ne razrušimo sie kletve s tobovъ nъ da ju drъžimo tvrъdo* 'da ne razrušimo ove kletve s tobom, nego da ju držimo tvrdo' (14)

U oba se slučaja akuzativnom ili genitivnom dopunom izriče pacijens koji kršenjem mijenja stanje (zakon), a nominativnom se izriče malefaktor.

Također, kao i u drugim domenama 'sukoba', bilo je moguće (i nije bilo rijetko) izraziti i samo dopunu u dativu („dativ nesreće“) s ulogom malefaktiva, tj. onoga kome se kršenjem šteti, **[Nom–V–Dat]**:

198) *g(d)nъ imъ knezъ ne potvori nu pače i potvrъdi* 'gospodin im knez ne potvori nego dapače potvrdi' (140)

Takva je struktura posebno česta u pasivnoj preoblici [Nom–V_{refl}–Dat]:

199) *da imъ se ne pomete* 'da im se ne pomete' (6)

Zabilježeno je trinaest glagola koji su vrlo specijalizirani i ograničene uporabe: u korpusu su gotovo isključivo upotrebljavani unutar prototipne tranzitivne konstrukcije i u nijednom drugom kontekstu izvan izražavanja 'kršenja zakona'. Stoga se može reći da je ovdje riječ o kolostrukcijama.²³⁴ Sljedeći glagoli ističu različite značenjske nijanse vezane uz shemu '(pre)kršiti': *potvoriti, prêtvoriti, poreći, prestupiti, preskočiti, preslušati, prelomiti, pomesti,*

²³⁴ V. poglavlje 6.1.1 Odnos uporabnih i generativnih modela jezičnoga opisa s obzirom na građu. Usp. Stefanowitsch i Gries 2003 i Taylor 2012.

smesti, shraniti, potprati, (raz)rušiti i priročiti.²³⁵ Svi spomenuti glagoli različita su opimjerenja te pojmovne sheme.²³⁶ No, dodatno, neki su glagoli nastali metaforičkim ili metonimijskim proširenjem ishodišnoga i konkretnoga značenja od kojega su se udaljili te na specifičan način profiliraju značenje '(pre)kršiti' – o tome ćemo uskoro govoriti detaljnije. Poneki se glagoli unutar navedenoga strukturnoga i značenjskoga konteksta supojavljaju kao sinonimske asocijacije ističući tako i svoju značenjsku bliskost (v. pr. 203 i 204). Ponavljamo da je također važna osobitost konstrukcija kojima se izražava 'kršenje zakona' da gotovo isključivo kao akuzativnu dopunu sadrže *tekst* isprave:

200) *ako li kto drzgne i potvori slovo kraljevstva mi* 'ako tko drzne i potvori/porekne slovo mojega kraljevstva' (83)

201) *da naša dica (...) ne smete sie pisanbe* 'da naša djeca ne smete ovaj zapis' (129)

202) *kto sie prêskoči* 'tko ovo preskoči' (10)

Prema jezgrenome modelu 'sukoba' suprotstavljeni akteri moraju biti živi i u direktnome odnosu suprotnosti i neprijateljstva. To je značenjski aspekt konstrukcija za izražavanje 'kršenja zakona' po kojemu se one udaljavaju od jezgrenoga modela 'sukoba'. Međutim, izražavanje ove domene relativno je često u korpusu, isprepleteno je s otvorenim sukobom otkrivajući izrazito negativne stavove društva jer je 'kršenje zakona' očit uzrok sukoba među živim entitetima. Izražavanjem 'kršenja slova zakona' zapravo se govori se o oštećenju ljudi na jedan apstraktan, sveobuhvatan i vrlo ekonomičan način slično konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja'.

Glagoli *potvoriti* i *prêtvoriti* najučestaliji su glagoli te se pojavljuju u raznim govornim činovima od potencijalnih, zapovjednih do izjavnih te u afirmativnome i zanijekanome kontekstu. Prema PPR-u *potvoriti* znači „poreći, kršiti, narušiti, preinačiti, krivotvoriti“, a *prêtvoriti* „promijeniti i poreći“ (glagol *pretvoriti* danas samo znači „promijeniti“). Učestalost uporabe uvijek u kontekstu 'kršenja zakona' i tipičnih tranzitivnih konstrukcija govori u prilog tomu da je riječ o prototipnome značenju tih glagola i da njihova polisemna struktura, barem u našem korpusu, ne dolazi do izražaja. Slična je značenja i glagol *poreći*, koji kao i danas znači „zanijekati, opozvati, ne držati, proti svojem u obećanju postupati“. Tim trima glagolima

²³⁵ Tijekom analize vodit ćemo računa i o vidskim parnjacima, kao što smo vodili računa o vidu i u domeni 'bezakonja' (usp. glagole *zabaviti-zabavljati, pakostiti-ispakostiti* itd, v. poglavlje 7.1.1).

²³⁶ Shemu određujemo kao okosnicu organizacije polisemne strukture koja je dijakronijski stabilna i predstavlja apstraktan pojam (Raffaelli 2009: 68-71). V. također Langacker 1987, 2000.

bliskoznačan je i glagol *prestupiti*, koji znači „prekršiti zakon“ bez dodatnih značenjskih odrednica koje se odnose na konkretan način kršenja.

Glagole *prestupiti* i *poreći* u istome značenju pronalazimo i danas, dok su glagoli *potvoriti* i *prêtvoriti* (najčešći glagoli kojima se izražavalo 'kršenje zakona') kao i svi drugi glagoli koje ćemo navesti ili potpuno izišli iz uporabe ili se više ne upotrebljavaju u kontekstu 'kršenja zakona'. I glagoli *pomesti*, *preskočiti*, *prelomiti* i *preslušati* zadržali su se do danas, no ne vezuju se uz pravni kontekst, a u korpusu su upotrijebljeni isključivo u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona'. Ipak, shema '(pre)kršiti' obuhvaća sve navedene glagole u pravnome kontekstu. Glagoli *potvoriti*, *prêtvoriti* i *poreći* nastaju razradama sheme na način da ističu neka dodatna pojmovna obilježja poput 'narušavanja, mijenjanja i nijekanja'. Glagol *prestupiti* na temelju ishodišta značenja označava „zakoračiti preko čega (granice, praga)“, no na temelju učestalosti uporabe u svim primjerima iz korpusa znači „prekršiti zakon“, što otkriva da mu je u pravnome kontekstu upravo to metaforičko značenje tipično. Također, osim sinonimnih glagola *potvoriti* i *prêtvoriti*, glagol *prestupiti* u korpusu je treći najčešće upotrebljavan glagol u kontekstu 'kršenja zakona' te ne sadrži nijednu drugu značenjsku odrednicu u odnosu na shemu, dok glagoli *potvoriti* i *prêtvoriti* kao razrade sheme sadrže dodatnu odrednicu „kršiti mijenjanjem ili poricanjem“. Glagol *poreći*, „kršiti nijekanjem“, funkcionira kao njihov sinonim, pa se glagoli mogu naći i u sinonimskim asocijacijama koje otkrivaju njihove paradigmatičke veze:

203) *tko li bi sie potvorêl̃b ali porekal̃b* 'tko li bi ovo potvorio ili porekao' (178)

204) *da se ne porečemo ni potvorimo semu zapisañju* 'da se ne porečemo niti potvorimo ovom zapisu' (129)

U pr. 204) vidimo umjesto tipično akuzativnoga dativno kodiranje teksta isprave, što je inače padežna dopuna rezervirana za ulogu onoga koji prima štetu, tj. malefaktiva pa se time dodatno ističe personifikacija zakona i veza ovih konstrukcija s konstrukcijama iz drugih domena.

Ostali glagoli (*shraniti*, *preskočiti*, *pomesti*, *smesti*, *prelomiti*, *potprati*) značenje grade metaforičkim i metonimijskim proširenjem ishodišnoga značenja. Tako glagol *shraniti* u konstrukcijama 'kršenja zakona' zadržava svoje konkretno značenje „pokopati“, a dodaje mu se značenjska odrednica negativnoga. Nikada se u korpusu taj glagol ne upotrebljava u pozitivnu značenju „sačuvati“, koje navodi PPR jer je uvijek upotrijebljen u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona' uz dopune i kontekst koji mu ograničavaju značenje (npr. uz kaznu). Osim konceptualne metafore DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLJE (Lakoff i Johnson

1980), uporaba glagola *shraniti* u značenju 'prekršiti' otkriva još jedan enciklopedijski podatak, a to je uvjerenje da ono što je vrijedno, aktualno i važno treba biti javno, u centru pažnje i na svjetlu dana, a što je nevažno i bezvrijedno može se maknuti iz vidokruga *metenjem* ili zanemariti *preskakanjem*.

Na tom se stavu temelji i značenjski pomak cijeloga niza glagola koji se koriste u konstrukciji ista značenja: *pomesti*, *smesti*, *potprati*, *preslušati* i *preskočiti*. Ako se isprava kao zakonski tekst degradira iz lika u pozadinu, to otvara mogućnost njezinu kršenju kao da je riječ o nečemu na što se možemo oglušiti, što možemo s puta pomesti, potprati ili čije postulate možemo preskočiti. Ti glagoli osim metaforičkoga pomaka također svjedoče i o specijalizaciji značenja. Naime, riječ je o glagolima iz svakodnevnog života koji su prešli u pravni diskurs i postali specijalizirani isključivo kao dio konstrukcija za izražavanje 'kršenja zakona'. Dodatno, glagoli *pomesti* i *smesti* „smetati, uznemirivati, sprječavati, buniti, zbunjivati te zabavljati“ jedini su glagoli iz te grupe koji se koriste i uz dopune koje ne označavaju samo slovo zakona, već i ljude ili grad. Prema tome ti se glagoli koriste i u konstrukcijama za izražavanje 'bezakonja'²³⁷:

205) *ne mozite mu nikakore smesti* 'nemojte mu nikako smesti' (23)

206) *koi bi hotêli pomesti vola uzeti župu vola gradъ* 'koji bi htjeli pomesti ili uzeti župu ili grad' (112)

Kada se govori o tekstu isprave kao stalnoj dopuni (obično akuzativnoj) u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja slova zakona', kontekst uporabe tih konstrukcija otkriva važan enciklopedijski podatak vezan uz karakteristike isprave kao nečega što je tvrdo, čvrsto, stabilno ili što se mora držati tvrdo, nepokolebivo i nepotvoreno:

207) *da ne razrušimo sie kletve s tobomъ нь da ju drъžimo tvrъdo* 'da ne razrušimo ove kletve s tobom, nego da ju držimo tvrdo' (14)

208) *da si imaju tezi uvête i zakone i povelje (...) tvrъde i nepotvorene* 'da si imaju te uvjete i zakone i povelje tvrde i nepotvorene' (83)

209) *da si imaju i drъže tvrъdo i nepokolêbimo i neôtemlemo nikimъ* 'da si/ovo imaju i drže tvrdo i nepokolebivo i neotimano nikim' (96)

U tom smislu treba rekonstruirati i značenje konstrukcija s glagolima *prelomiti* i *(raz)rušiti* kojima se čvrst i nepokolebiv zakon uništava, odnosno krši. U pr. 208) i 209) vidimo i

²³⁷ V. primjer 53 te analizu konstrukcije s glagolom *smesti* ispod toga primjera.

gramatikalizirane riječi (*nepokolēbimo, nepotvorene*) nastale sažimanjem glagolskih dijelova konstrukcija iz ove grupe. Smatramo da odnos glagola i priloga kao u primjerima *ne potvoriti tekst* i *imati tekst nepotvoren* upućuje na konstrukcijski status tih jedinica.

Posljednji je glagol u grupi glagola shematskoga značenja '(pre)kršiti' glagol *priročiti* koji prema PPR-u znači „osramotiti, izrugati“ i tako oprimjeruje shemu dodatnim obilježjem načina kršenja:

210) *da vĕru velikoga gospodar' i vašu ne priroče* 'da vjeru velikoga gospodara i vašu ne izrugaju' (807)

Glagoli upotrijebljeni u konstrukcijama kojima se izražava 'kršenje zakona' i tvorbeno su slični i povezani. Glagol *priročiti*, kao i mnogi dosad analizirani, sastoji se od prefiksa *pri-/pre-/prĕ-* koji znači kretanje preko čega i korijena (*rokъ* * tj. *reći*). Isto su tvoreni i drugi: *pre-* + *-lomiti, -skočiti, -tvoriti, -stupiti, -slušati* ili *po-* + *-tvoriti, -mesti* itd. Taj tvorbeni obrazac koji glagoli slijede važan je element značenja, strukture i veze konstrukcija koji ukazuje na moguće smjerove tvorbe i uporabe novih glagola u toj domeni. Ključan je značenjski element te tvorbe „prelazak preko“ (propisanoga, dozvoljenoga, časnoga, istinitoga) koji je dakako povezan s dinamikom sile i pojmom 'sukob'.

7.4.2 Jednostavne ditranzitivne konstrukcije: [Nom–V–Ak/Gen–Dat]

Kao što smo istaknuli u početku, 'kršenje zakona' najčešće se izražava tranzitivnom konstrukcijom [Nom–V–Ak], [X KRŠI W]. Akuzativna dopuna, vidjeli smo, odnosi se na tekst isprave (pacijens), a nominativna dopuna označava kršitelja (malefaktor). Ukoliko se profilira neprototipna tranzitivna konstrukcija s dativnom dopunom mjesto akuzativne [X KRŠI Y-u], [Nom–V–Dat], tada je i uloga dativne dopune obično malefaktiv (osoba) komu se kršenjem šteti. Međutim, te se dopune i uloge i u izražavanju 'kršenja zakona' mogu supojavljivati, što je odobreno lancem prijenosa dinamike sile, a tipično je i za izražavanje svih drugih domena 'sukoba'.

„Dativ nesreće“ gotovo je uvijek uvrstiv u konstrukcije za izražavanje 'sukoba', pa i ovdje konstrukcija može imati i ditranzitivnu strukturu [Nom–V–Ak–Dat], tj. [X KRŠI W Y-u]. U našim se primjerima kršenje koje se događa nad W (slovo zakona, povelja) direktno prenosi kao nešto loše što se događa Y-u (ljudima). W se shvaća kao Y-ovo vlasništvo pa je riječ o tzv.

posvojnome dativu (Silić i Pranjković 2007). U radu smo vidjeli mnogo primjera posvojnoga dativa bez obzira na to je li riječ o nečijim stvarima, ljudima, životinjama ili dijelovima tijela. Dodatkom dativne dopune tranzitivna se konstrukcija dakle pretvara u ditranzitivnu:

211) *sie vse kako hokemo shraniti kraljevь(s)tvu ti 'ovo sve ako ćemo shraniti tvojemu kraljevstvu' (22)*

212) *nemoi namь tvoje zapisanije i uvête (...) prêtvorit 'nemoj nam tvoj zapis i uvjete pretvoriti' (118)*

Zbog zanimanih klauza u kojima su takve ditranzitivne konstrukcije realizirane, moguće su i genitivne mjesto akuzativnih dopuna, tj. ditranzitivne konstrukcije [Nom–V–Gen–Dat]:

213) *kralv'tvo mi ne potvori zapisannaja imi 'moje kraljevstvo ne potvori zapisanoga/ono što je zapisano njima' (122)*

Pomak u prototipnome značenju ditranzitivne konstrukcije koji nastaje njezinom prilagodbom za izražavanje 'sukoba'²³⁸ može uzrokovati neke manje očekivane strukturne promjene i sintaktičko ponašanje tih konstrukcija. Primjerice, moguće su još dvije alternacije tranzitivne konstrukcije, a obje smo dosad već vidjeli u drugim domenama 'sukoba': prva nastaje pasivizacijom (refleksivizacijom), a druga elidiranjem objekta. Pasivizacijom se postiže neiskazivanje agensa, tj. onoga koji krši zakon (melafaktora) u ulozi subjekta (i otvaranje mogućnosti njegovu iskazivanju konstrukcijom [od+Gen]), a na mjesto subjekta se pomiče objekt, tj. tekst isprave (pacijens). U takvim preinakama malefaktiv i malefaktor mogu biti neizrečeni, ali njihovi su referenti poznati iz konteksta. Pasivna konstrukcija ima strukturu [W SE KRŠI Y-u (od X-a)], tj. [Nom–V_{refl}–Dat–(Prep)]:

214) *da imь se sie ne potvori 'da im se ovo ne potvori' (18)*

215) *da imь se pometaju dobri zakoni 'da im se pometaju dobri zakoni' (247)*

216) *da imь se dobri zakoni i slobodьčine ô(d) c'rinikovь prêtva(r')ju 'da im se dobri zakoni i slobode od carinika pretvaraju' (246)*

²³⁸ Ranije smo istaknuli da prototipna ditranzitivna konstrukcija prema Goldberg (1995, 1999) izražava uspješan prijenos kao [naučiti *koga što*] ili [dati *komu što*]. Kao takva, ona uključuje i prototipne glagole koji leksički kodiraju tranzitivnost, poput glagola *dati* ili *dodati*. Međutim, u korpusu pravnih tekstova prototipni prijenos nije onaj kojim se nešto daje, već onaj kojim se uzima, otima, a ako se i daje, to je šteta, pakost, uništenje i ono što Agonist zapravo ne želi primiti.

U takvim je pasivnim preoblikama moguće ukloniti i druge uloge, tako da ostane samo nominativna dopuna s ulogom pacijensa [W SE KRŠI]:

217) *si ôbetъ da se nikakore nikimre delomъ i nikimъre konъsemъ da sê ne reši ni da sê podъperê* 'ovo obećanje da se nikako nikim djelom i nikim koncem da se ne reši* ni da se potpere' (12)

Time dolazimo do druge alternacije koja se tiče ispuštanja neobvezatnih objekta i u aktivnim konstrukcijama, kao i u primjerima konstrukcija za izražavanje drugih domena, npr. 'bezakonja' sa značenjski praznim objektima (*što, nešto, netko, ništa* itd.). No, u drugim je domenama bila riječ o ispustivosti u prvome redu zbog značenjske nespecificiranosti objekta, a ovdje je ispustivost uvjetovana kontekstom (pr. 218), tj. referent je poznat iz konteksta. Drugi je važan razlog ispustivosti objekata u svim domenama 'sukoba' kulturno uvjetovano znanje²³⁹, odnosno činjenica da se konstrukcije uvijek odnose na iste ili slične objekte, npr. na tekst/slovo zakona, da je to uvijek za nekoga štetno itd. i njihova opetovana uporaba u istome kontekstu potiče znanje o toj konvenciji i bez leksikalizacije objekata (pr. 219). Takve konstrukcije imaju strukturu [X KRŠI], [Nom–V]:

218) *(i sega da ne potvori nitko) tko potvorê (da se raspe i nakaže po zakoniku crsvmi)* '(i ovo da ne potvori nitko) tko potvori (da se raspe i nakaže po zakoniku mojega carstva)' (71)

219) *da ne potvoru nъ da svršu do moga života* 'da ne potvorim nego izvršavam do moga života' (112)

Dakle sustavnim uklanjanjem dopuna moguće je konstrukcije za izražavanje 'kršenja zakona' potpuno „ogoliti“ sve do one uloge koju je u danoj situaciji najvažnije (najinformativnije) izraziti, ali kao što vidimo, u njih se uvijek mogu uvrstiti sve dopune i semantičke uloge tipične za dinamiku sile pa nije riječ o „pravoj“ intransitivnosti jer je intransitivnost već prema samome modelu 'sukoba' kao odnosa između dvoje nemoguća.

²³⁹ Usp. konstrukcije za izražavanje 'otimanja' gdje se adverbijali *po sili, silom, posilijem* te objekti itd. također elidiraju iz konstrukcije zbog istih razloga (poglavlje 7.3.1 Jednostavne tranzitivne i ditranzitivne konstrukcije te pripadajuća mu potpoglavlja.).

7.4.3 Ostale konstrukcije za izražavanje 'kršenja slova zakona'

U ovom poglavlju predstaviti ćemo *ne*-konstrukciju, a zbog primijećenih brojnih strukturnih i značenjskih paralela usporediti ćemo je s već analiziranom *bez*-konstrukcijom koja se koristila za izražavanje 'bezakonja'. Obje su konstrukcije strukturno, značenjski i kontekstualno vrlo ograničene uporabe. Također ćemo analizirati i jednu kodirajuću idiomatiziranu konstrukciju *dijeliti se od pravde* koja kao i mnoge druge konstrukcije iz drugih domena 'sukoba' govori o razdvajanju. Razdvajanje se u rekonstrukciji poimanja i izražavanja 'sukoba' u srednjem vijeku pokazalo kao važno obilježje.

Ne-konstrukcija

Na sličan način kao i *bez*-konstrukcija iz domene 'bezakonja', i *ne*-konstrukcija iz domene 'kršenja slova zakona' izražava izuzimanje 'sukoba' i često se pojavljuje u mikrokontekstu antonimna značenja (*biti tvrdo i nepokolebivo*) kao i *bez*-konstrukcija (*ići slobodno bez svake zabave*). Kao i *bez*-konstrukcija, i *ne*-konstrukcija upotrebljava se u govornim činovima zapovijedi, a nastaje spajanjem niječnice *ne* i glagola iz polja 'kršenja zakona' (*potvoriti* i sl.) koji tvore predikatne dopune s glagolom *biti* te u konačnici imamo konstrukcije [**biti ne-Z**] koje opisuju kakvo slovo zakone ne bi trebalo biti. Ovdje ubrajamo predikatne dopune (Z) izražene niječnim pasivnim participom prezenta (*nepotvorimo, nepokolēbimo* i sl.), koji se danas prevodi pridjevom na *-iv* (dakle „nepotvoriv“, „nepokolebiv“) i pasivnim participom preterita, tj. n-participom (*nerazorēnno, nepotvorene, neporočno*):

220) *sva više upisana da su tvrdo i nepokolēbimo* 'sve više pisano da je tvrdo i nepokolebivo' (83)

221) *da im je tvrdo i nepokolēbimo* 'da im je tvrdo i nepokolebivo' (142)

222) *da jes tvrdo i nerazorēnno(ô) do vĕka* 'da je tvrdo i nerazoreno do vijeka' (60)

Važan je dio *ne*-konstrukcije ili njezina mikrokonteksta i dopuna (obično nominativna, subjekt) koja se odnosi na sam tekst isprave pa imamo konstrukciju [**W biti ne-Z**]. *Ne*-konstrukcija koja se pojavljuje u ograničenome kontekstu – samo u klauzama zapovjednoga značenja [**da [W biti ne-Z]**] i samo u značenju 'kršenja slova zakona' bila je očito i strukturno vrlo konzervativna jer neki primjeri pokazuju logičke pogreške nastale nepromjenjivošću te konstrukcije, tj. dvostrukim nijekanjem:

223) *da imъ jes' tvrъdo i nikimъ nepotvorimo* 'da im je tvrdo i **nikim nepotvorivo**' (98)

224) *kako da jes ničo ne pôtvoreno* 'kako da je **ništa nepotvoreno**' (95)

Osim navedenih participa kao dopunu predikatima imamo i druge participe (ili predikatne proširke) uz glagol *naći se*:

225) *tko se ôbrête preslušavъ poveljenje* 'tko se nađe preslušavši riječ/zapovijed' (20)

226) *тъko li se ôbrête potvorivъ povelenie* 'tko se nađe potvorivši riječ/zapovijed' (38)

Isti obrazac slijede i konstrukcije kojima se izražavalo 'bezakonje' i konstrukcije kojima se izražavalo 'otimanje': *tko se nađe uzimajući što od koga* (< tko što uzme), *tko se obrete učinivši zabavu komu* (< tko komu *zabavi*) itd. Dakle, s obzirom na sve rečeno očite su strukturne, značenjske i uporabne (funktionalne) paralele *bez-* i *ne-*konstrukcije. No, ako se izuzme *ne-*konstrukcija, 'kršenje slova zakona' nikad se ne iskazuje složenim konstrukcijama [(u)činiti / stvoriti Z], [imati Z-a] kao što je bilo tipično za 'bezakonje'.

Konstrukcija dijeliti se od pravde s idiomatiziranim značenjem

Dijeljenje i razdvajanje u srednjem vijeku kao razdoblju gdje su obitelj i zajednica temelj društva i opstanka izrazito je negativno obilježeno. To je radnja koja uvijek ima negativne posljedice i koja se katkad koristi kao kazna (npr. za izdaju), međutim razdvajanje nalazimo i u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona'. Korištenje u kontekstu zanižavanja asertiva (izjave) kao u sljedećem primjeru

227) *mi se ô(d) pravde ne moremo dêlitiъ* 'mi se od pravde ne možemo dijeliti' (136)

izražava stav da je razdvajanje od pravde ('kršenje slova zakona') pogrešno. Iako je ta konstrukcija jasna značenja, njezina je tvorba originalna i tipična za srednjovjekovni svjetonazor. Ostale smo konstrukcije za izražavanje razdvajanja vidjeli u drugim poglavljima.

7.4.4 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'kršenja slova zakona'

Zaključno se o 'kršenju zakona' može reći da se tipično izražava prototipnom tranzitivnom konstrukcijom [X KRŠI W], tj. [Nom–V–Ak] s ulogama malefaktora (kršitelja) i pacijensa (teksta zakona). Ta je struktura predviđena i dinamikom sile, tj. jezgrenom modelom 'sukoba', no njezina rubnost u odnosu na jezgreni model proizlazi iz značenja i činjenice da je akuzativnom dopunom izražen neživi entitet koji tek u prenesenome značenju označava žive i njihove ciljeve koji stoje u suprotnosti s kršiteljevima.

U tranzitivnu se konstrukciju, kao i u izražavanju drugih domena 'sukoba', može umetnuti još i dativna dopuna, „dativ nesreće“, tj. malefaktiv pa se konstrukcija proširuje u ditranzitivnu konstrukciju [X KRŠI W Y-u], [Nom–V–Ak–Dat]. Dativnom se dopunom u konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona' ističe osoba ili osobe kojima se šteti 'kršenjem zakona'. Osim toga, i bliskost čovjeka i isprave kao nositelja njegovih ciljeva vrlo je očekivan pa činjenica da se u tranzitivnim konstrukcijama akuzativnom dopunom izražava neživ entitet nije dovoljan argument da bismo te konstrukcije mogli nazvati doista rubnima.

Temeljni je nositelj značenja 'sukoba' u tranzitivnim i ditranzitivnim konstrukcijama za izražavanje 'kršenja zakona' sam glagol, što je za 'sukob' kao akciju, odnos i radnju također tipično. Ovdje nismo pronašli nijednu složenu konstrukciju s predikatima [(u)činiti Z], [stvoriti Z] i sl., što je bio vrlo tipičan način za izražavanje 'bezakonja', a čest je i u drugim domenama 'sukoba'.

S obzirom na to da u domeni 'kršenja zakona' u pravilu imamo samo dvije jednostavne konstrukcije, posvetili smo veću pozornost rekonstrukciji glagolskoga dijela u njima kako bismo još detaljnije rasvijetlili pojam 'sukob' i njegova obilježja u tim konstrukcijama. Vidjeli smo poprilično veliku raznolikost glagola koji se upotrebljavaju isključivo u kontekstu 'kršenja zakona'. Njihova je značenjska struktura organizirana oko shematskoga pojma 'prekršiti', no to značenje nije ishodišno svima, već značenja nekih nastaju razradom te sheme, a drugih metaforičkim proširenjima. Glagoli iz prve grupe tipični su i najbrojniji (*potvoriti*, *prêtvoriti*, *poreći*, *prestupiti*), a oni koji pokazuju metaforička proširenja, prošli su i kroz proces specijalizacije iz svakodnevnog života u pravni diskurs (*pomesti*, *smesti*, *prelomiti*, *preskočiti*). Potonji također odražavaju (zajedno s drugim dodacima u konstrukcijama) i neke važne izvanjezične podatke o zakonu, poput stavova ondašnjih ljudi da je tekst zakona čvrst, tvrd i stabilan te da je vrijedan i stoga treba biti u centru pozornosti, nepometen i nepreskočen. U tom

smislu vidjeli smo i snažnu paradigmatsku i tvorbenu vezu tranzitivnih konstrukcija s navedenim glagolima i *ne*-konstrukcije (*molimo ne potvoriti zakon > neka je zakon nepotvoren*). Također, neki se glagoli u konstrukcijama supojavljaju, tj. tvore sinonimske asocijacije koje govore o njihovoj značenjskoj vezi na razini sustava.

Za kraj bismo istaknuli da je izražavanje 'kršenja slova zakona' strukturno i značenjski bilo vrlo ograničeno na dva osnovna i jednostavna tipa konstrukcija, a leksička raznolikost prije svega glagola kontekstualno je ograničena isključivo na domenu 'kršenja zakona'.

Konstrukcije za izražavanje 'kršenja slova zakona' (16,2 %)			
Tip konstrukcije	Tranzitivna	Ditranzitivna	Ostale
	Jednostavna	Jednostavna	- <i>ne</i> -konstrukcija
Dopune	Nom-V-Ak	Nom-V-Ak-Dat	- „ <i>dijeliti se od pravde</i> “
Uloge	<mfr, pcs>	<mfr, pcs, mfv>	
Dominantan mikrokontekst	klauze zapovjednoga značenja		

Tablica 5: Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'kršenja slova zakona'

7.5 Konstrukcije kojima se izražava 'razmirje'

Konstrukcije za izražavanje 'razmirja' na nekoliko načina odstupaju od strukturnih i značenjskih elemenata predviđenih jezgrenim modelom. Pojmovno značenje 'sukoba' kao odnosa suprotnosti između dvije žive i neprijateljske strane iskazano je na način da konstrukcije u pravilu uključuju prijedložnu instrumentalnu dopunu *s kim* ili *među kim*. Tom se dopunom izriče uloga društva (socijativ) i uzajaman odnos Antagonista i Agonista (označen ulogom mjesta), što je povezano i s činjenicom da je većinom riječ o povratnim (uzajamnim) konstrukcijama. Katkad se odnos Antagonista i Agonista iskazuje smještanjem tih uloga na istu sintaktičku razinu *X i Y ratuju*, a suprotnost polova malefaktora i malefaktiva svim se navedenim načinima zapravo ublažava, tj. uklanja. Za konstrukcije kojima se izražava 'razmirje' važna su značenjska obilježja 'odnos, društvo, uzajamnost' bila ona izražena subjektivnim skupom ili prijedložnom dopunom u instrumentalu. Dakle 'razmirje' nije izražavano tranzitivnim i ditranzitivnim konstrukcijama koje smo dosad vidjeli pa ćemo u ovome poglavlju u načelu govoriti o konstrukcijama društva.

U domeni 'razmirja' poput svađe, rata, rasprave i sl. uočavamo tri najučestalije grupe konstrukcija:

- I. jednostavne tranzitivne konstrukcije društva koje imaju strukturu [**Nom–V_{refl}–Prep**] i u kojima je glavni nositelj značenja sam glagol, npr. *svađati se s kim*, *razratiti se s kim*, *ratovati se s kim*, *prići se s kim*. Semantičke uloge koje se tim konstrukcijama uvode su agens (Nom) i socijativ (Prep). S obzirom na samu narav 'razmirja', u taj se događaj ne mogu uključivati direktni objekti (pacijensi, teme) niti primatelji (iako je zabilježena jedna takva konstrukcija), već samo agensi, socijativi i uloga njihova odnosa pa u ovoj domeni nema ditranzitivnih konstrukcija, a niti tipičnih semantičkih uloga za 'sukob';
- II. složene konstrukcije društva strukture [**Nom–Pred–Prep**] ili katkad samo [**Pred–Prep**] u kojima su glavni nositelji značenja imenske riječi kao predikatne dopune glagolima *učiniti*, *biti*, *imati* i sl., npr. *učiniti se svađ među kim*, *imati svađu s kim*, *biti posvađan s kim*. Također se ističu uloge agensa (Nom) i socijativa (Prep) ili mjesta kojom označavamo odnos (Prep);
- III. ostale konstrukcije društva kojima je struktura najčešće [**Nom–V–Prep**] i gdje temeljno značenje 'razmirja' nose samostalne konstrukcijske dopune u službi subjekta ili objekta

poput *razmeta biti među kim*, *svađa biti koga s kim*. Semantičke uloge koje se ovim konstrukcijama profiliraju su tema (Nom) i socijativ ili mjesto/odnos (Prep);

- IV. ostale konstrukcije za izražavanje 'razmirja' koje nemaju strukturu konstrukcija društva (refleksivnost, socijativnost/odnos) niti prate neki jasan konstrukcijski obrazac kao prethodne grupe. Najčešće se ovim konstrukcijama iskazuje srdžba i dovodi se u vezu s 'razmirjem'.

Dakle, konstrukcije iz ove grupe strukturno ne odgovaraju jezgrenome modelu 'sukoba' – specifične su po dopuni u instrumentalu i redovito su refleksivne. Iako značenjski one ukazuju na oprečnost ciljeva dvaju živih oponenta, negativan značenjski aspekt 'zlog' malefaktora i 'žrtve' malefaktiva zasjenjen je u korist neutralnijih uloga agensa i socijativa ili njihova odnosa korištenjem konstrukcija društva, pa su i s aspekta značenja ove konstrukcije nešto rubnije. Sljedeći primjeri pokazuju izražavanje poddomena 'razmirja' poput svađe, rata i sl. različitim konstrukcijama društva:

1. Svađa:

- a) jednostavne konstrukcije društva: [X SVAĐATI SE s Y]
- b) složene konstrukcije društva: [[UČINITI SE SVAĐA] među X i Y] – [X [BITI POSVAĐAN] s Y]
- c) ostale konstrukcije društva: [SVAĐA je X-a s Y] – [SVAĐA je X-u s Y]

2. Parnica/prepirka:

- a) jednostavne konstrukcije društva: [X PRITI SE s Y] – [X i Y PRITI SE *među sobom*]
- b) složene konstrukcije društva: [[UČINITI SE PRA] među X i Y]
- c) ostale konstrukcije društva: [PRA je s Y]

3. Rat i nesloga:

- a) jednostavne konstrukcije društva: [X RATOVATI SE s Y] – [X i Y RATOVATI]
- b) složene konstrukcije društva: [[UČINITI SE KRAMOLA] među X i Y] – [[ZGODITI SE RAZMIRJE] među X i Y]
- c) ostale konstrukcije društva: [RAT je među X s Y]

Iz upravo danih primjera vidimo da se *se* upotrebljava i ondje gdje ga očekujemo (*svađati se*) i gdje ga ne očekujemo (*razratiti se*, *ratovati se*) pa ćemo pokušati utvrditi je li riječ o leksičkoj povratnosti ili je ona konstrukcijski uvjetovana i proširena analogijom, odnosno paradigmatskom vezom među konstrukcijama društva specifičnima za izražavanje 'razmirja'. Također, primijećeno je da se uz prizore 'razmirja' u vrlo bliskome makrokontekstu vrlo često izražava i srdžba, no ona nije izražena konstrukcijom društva, već obično tranzitivnom

konstrukcijom s prijedložnom dopunom u akuzativu (*porasrčiti se na koga, imati gnjeva na koga, dopustiti od rasrde na koga*). Na izražavanje srdžbe ćemo se osvrnuti na kraju poglavlja.

Rasprava, svađa i *parnica* pripadaju u otvoreni verbalni 'sukob', a rekonstrukcija značenja konstrukcija koje izražavaju raspravu (posebno parnicu) ističe profiliranje dodatnih podataka poput 'službeno', 'sudski' pomoću prijedložne dopune *pred kime* (*pred kraljevstvom mi, pred sucima* i sl). *Rat* izdvajamo iz domene 'nasilja' i uvrštavamo ga u 'razmirje' jer smo primijetili da se za izražavanje rata ne korise izvanjezični podaci koji ističu fizičku i nasilnu dimenziju rata, već više političku. To se jezično odražava na način da konstrukcije nisu tranzitivne i ne nose uloge malefaktiva i malefaktora kao konstrukcije za izražavanje 'nasilja', već izražavaju uloge agensa i socijativa ili odnosa, dakle strukturno su iste kao i druge konstrukcije za izražavanje 'razmirja' (konstrukcije društva). Osim toga, sudionici rata su osobe na najvišim posložajima i narodi (*s gradom da se ratuje carstvo mi*), a u izražavanju 'nasilja' to su obično niži plemići, pojedini građani ili neodređen *netko*.

Uporabom konstrukcija društva za izražavanje 'razmirja' postiže se vrlo odmjerena i diplomatski korektna komunikacija kojom se nijedna strana ne profilira kao malefaktor (posebno ako do događaja još nije došlo i govori se u klauzama potencijalnoga značenja). Naime, glavna je strukturno-značenjska nit poveznica konstrukcija za izražavanje 'razmirja' upravo to što se ne tiču osobnih i privatnih odnosa, već državnih i službenih i što se taj odnos izražava uzajamnošću, a ne tranzitivnošću, a to otkriva i drukčije stavove društva te drukčije semantičke uloge sudionika. Izlaganje započinjemo analizom jednostavnih konstrukcija društva za izražavanje 'razmirja'.

7.5.1 Jednostavne konstrukcije društva: [Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}]

Izražavanje 'razmirja' odražava enciklopedijske podatke o postojanju dviju suprotstavljenih strana kao što je i tipično za 'sukob', od kojih je jedna izražena nominativnom dopunom (X), a druga prijedložno-padežnom dopunom društva/socijativa [*s* Y] ili su obje strane, tj. i Agonist i Antagonist spojeni unutar funkcije subjekta [X i Y]. Dakle pronalazimo:

- a) konstrukcije s ulogom socijativa unutar prijedložne dopune u instrumentalu [**X RAZMIRITI SE s Y-om**], [Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}];

- b) konstrukcije u kojima se odnos suprotstavljenih strana izražava unutar subjekta [X i Y RAZMIRITI SE], [Nom–V_{refl}].

Obje konstrukcije zovemo konstrukcijama društva, iako naravno vidimo razliku utoliko što druga konstrukcija zasjenjuje uloge Antagonista i Agonista dovodeći ih na istu razinu, dok ih prva konstrukcija ipak razlikuje. Želimo istaknuti da ta razlika u izražavanju 'razmirja' nije funkcionalna jer se tekst gradi oko drugih elemenata situacije poput trajanja, posljedica, uvjeta, zauzimanja strane, davanja potpore i sl., a ne oko toga „tko je prvi počeo“, niti se to kažnjava, što je inače važno u drugim domenama 'sukoba'. Činjenica da se 'razmirje' ne kažnjava važna je za određivanje uloga njezinih sudionika jer kao što smo rekli, otkriva više neutralne, nego negativne stavove društva. Prema tome nije riječ o zlome, zlonamjernome i žrtvi, što su značenjski elementi na kojima se grade uloge malefaktora i malefaktiva, već o agensu i socijativu ili njihovu odnosu (uloga mjesta).

Zabilježili smo sljedeće najznačajnije poluispunjene konstrukcije društva:

- a) [X razratiti se / ratovati se / razmiriti se / svaditi se / priti se + s Y-om];
b) [X i Y priti se / raspravljati se *pred kim, među sobom*], [X i Y ratovati].

a niže su njihova oprimjerenja:

228) *ako se razratite sь kralemb sь rašьkimь* 'ako se razratite s kraljem (s) raškim' (10)

229) *za tuzi svadu da ne ratuju* 'za tu svađu da ne ratuju' (99)

230) *z gradomь da se ratuje crvs'mi* 's gradom da se ratuje moje carstvo' (66, 95)

231) *ako li se ushoke crs'vmi š nimi razmirit'* 'ako se htjedne moje carstvo s njima razmiriti' (99)

232) *ako li se svade s kimь godê vlastelinomь* 'ako se svade s kojim god vlastelinom' (99)

233) *sь srьblinomь (...) da se ne priju* 'sa Srbinom da se ne raspravljaju/parniče' (5)

234) *da se pri prêdbь mnomь* 'da se parniče/raspravljaju preda mnom' (10)

Rekonstrukcijom značenja konstrukcija za izražavanje 'razmirja' i njihovih elemenata uočavamo da su mnogi glagoli tvorbeno povezani prefiksom *raz-/ras-*. Njegova su značenja ovisna o značenju temeljne riječi kojoj su prefigurirani, a uključuju „dijeljenje i odvajanje, širenje i uvećavanje obujma čega, nastanak kakva stanja, dostizanje punog intenziteta itd“ (HJP). Tako

glagol *razmiriti se* profilira dijeljenje i odvajanje od mira, tj. znači „prekinuti mir, započeti razmiricu, početi svađu, svadnju, zavadu“ (PPR). Odatle dolaze imenice *razmirje*, *razmirica* koje znače „neprijateljstvo, rat“ (PPR) i koje su korištene u drugim konstrukcijama za izražavanje 'razmirja'. U rječnicima vidimo da se leksemi *razmirje*, *neprijateljstvo*, *rat*, *svađa*, *razmirica* definiraju jedni pomoću drugih, tj. da stoje za vrlo bliske pojmove. I glagol *raspraviti se* sastoji se od prefiksa *raz-* i pridjeva *pravi* „istinski, izvoran, valjan“ (HJP). *Pravi*, *pravina* i *rasprava* izražavaju se u ispravama (primijetimo da je i sama riječ *isprava* istoga postanja < *prav(i)*, *ispraviti*) na način da *se čini pravina* (isprave 7, 24) ili *se čini krivina* (26), *krivina se ispravlja pravinom* (11), može se i *biti pravi komu* (61, 108) te *se raspravlja pred kim* (redovito sućem, knežem ili kraljem koji imaju ovlasti presuditi). *Raspraviti se* prema tome znači „napraviti da bude ispravno“, tj. „riješiti spor, raščistiti stvari“. Zanimljivo je da PPR takvo značenje gotovo i ne spominje, odnosno vodeći se drugim rječnicima u ovoj natuknici (Belostenčevim *Gazophylaciumom*, Daničićevim *Rječnikom iz književnih starina srpskih* i Stulićevim *Rjecsosloxjem*) riječ dovodi u vezu s glagolom *praviti* i značenjima „uništiti, razodjenuti“ ili „udobno se smjestiti“, potom „podijeliti“ te konačno „dogovoriti, urediti“. Posljednje je značenje najbliže značenju u kojemu se glagol ostvaruje u konstrukcijama kojima se izražavalo 'razmirje'. Budući da u MSHR-u i PPR-u glagol *razratiti* nije definiran, već samo *rat*, *ratovati* i *ratiti se*, smatramo da u našem primjeru *razratiti se* u čijem je korijenu također riječ *rat* izražava „početak rata“ (danas bismo rekli *zaratiti se*) i/ili „širenje obujma odnosa neprijateljstva, pa čak i dostizanje vrhunca intenziteta“ (kao u glagolima *rasplamsati se*, *razbuktati se*). Ta je značenja kao što vidimo teško razlučiti.

No unatoč tomu, s aspekta dijakronijske semantike uočavamo tvorbene i značenjske elemente koji su bili važni u poimanju i izražavanju 'razmirja', a pritome važnu ulogu igra i *se*. Ovisno u ulozi *se* kao čestice ili zamjenice u nekim konstrukcijama govorimo o (uzajamno-) povratnim glagolima (*svađati se*) koji su inherentno recipročni i uvijek podrazumijevaju dvoje (Rákosi 2008), a negdje je povratnost konstrukcijski uvjetovana te *se* nije dio leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola (*razdvojiti se*), već je dakle dio konstrukcije, tj. određenoga konteksta koji zahtijeva povratnost. No, u trećim slučajevima (*ratovati se*) uočavamo *se* koji niti je dio glagola niti dotične konstrukcije, već je dio paradigmatskoga sustava koji čine konstrukcija društva, a među kojima je povratnost važno obilježje. Budući da je *se* dio gotovo svih konstrukcija za izražavanje 'razmirja', to navodi na zaključak da je 'razmirje' poimano kao uzajaman odnos ili je barem u toj domeni 'sukoba' povratnost i uzajamnost puno istaknutije značenjsko obilježje nego što je to slučaj u drugim domenama pa je stoga omogućen i manje očekivan primjer

ratovati se. U PPR-u i drugim rječnicima uočavamo da neki od tih glagola nisu povratni (ako su uopće i navedeni), no ipak ih u korpusu nalazimo u povratnim konstrukcijama. Stoga smatramo da je riječ o paradigmatskome uvjetovanju zamjenice/čestice *se* koja se analogijom prema učestalijim i tipičnijim konstrukcijama društva (koje su refleksivne) proširila po svim konstrukcijama društva kada se njima izražavalo 'razmirje'. Bilo to negdje više ili manje gramatično i prihvatljivo rješenje, svakako je važna i predvidiva karakteristika ove grupe.

Kombinacija refleksivnosti i usporedivih načela tvorbe glagola u konstrukcijama društva za izražavanje 'razmirja' upućuje na to da se ovdje može govoriti o određenoj međuovisnosti leksema i konstrukcija, tj. o kolostrukcijama. Detaljnija rekonstrukcija glagolskoga dijela koju smo iznijeli upućuje na to da je 'razmirje' uzajaman događaj dijeljenja i odvajanja punog intenziteta. Ako se k tome doda i analiza imenskoga dijela konstrukcija, dobiva se cjelovita slika u kojoj se ističe društvo i uzajaman odnos između dvoje, a ne tranzitivnost. Kontekst takvih konstrukcija ne otkriva vrednovanje uloga na način kako je to u drugim domenama, gdje se jasno vide stavovi društva o tome tko je zli počinitelj i tko je žrtva te sila teče s jednoga na drugog. Ovdje se sudionici 'razmirja' dovode na istu razinu, što se jezično kodira konstrukcijama društva, a ne tranzitivnošću pa je ili riječ o agensu i njegovu socijativu (*on ratuje s njim*) ili je riječ o ulozi odnosa (*rat je među njima*).

Glagol *ratovati* osim uz *se* (pr. 230) u korišten je i uz zamjenicu u dativu *si*:

235) *potleh da si ratuje gospostvo mi* 'potom da si/ovako ratuje gospodstvo mi' (127)

Ta je konstrukcija strukturno neobična jer povratno-posvojna zamjenica u dativu *sebi/si* obično izražava semantičku ulogu autobenefaktiva (*skuhao si je fini ručak*), a rjeđe (barem u slavenskim jezicima) izražava automalefaktiv (*sломio si je nogu*) (v. Zúñiga, Kittilä 2010, Wierzbicka 1988). Širi kontekst u kojemu se navedena konstrukcija pojavljuje pokazuje i *si* uz glagol *izići*: 'ako se dogodi da se svađam s Dubrovnikom, da im kažem 7 mjeseci prije da si iziđu svi Dubrovčani iz moje zemlje slobodno, a potom da si ratuje gospodstvo mi' (isprava 127). No, makrokontekst otkriva i to da je riječ o potencijalnoj situaciji izraženoj *ako*-klauzom, a u takvim se rečenicama u latinskome koristio veznik *si* u značenju veznika 'ako' ili čestice 'li'. Stoga je moguće, s obzirom na rečeno o porijeklu i obrazovanosti pisara, da je u danome primjeru riječ o latinizmu, tj. čestici kojom se naglašava iščekivanje i određeni stupanj nesigurnosti u ishod situacije (usp. Mihaljević 2019: 574). Mala je vjerojatnost da je riječ o pogrešnome pisanju *si* mjesto refleksivne zamjenice *se*, koja se nalazi posvuda u drugim konstrukcijama za izražavanje 'razmirja' jer se *si* u istome iskazu nalazi i uz glagol *izići*, a u oba

slučaja se govori o potencijalnoj situaciji. Stoga je najvjerojatnije riječ o utjecaju latinskoga na slavenske pravne tekstove sa štokavskoga južnodalmatinskoga područja i zaleđa. Još je jedna mogućnost da je zapravo riječ o prilogu „ovako“ koji se obično pisao *sb, sa, se*. Smatramo da je potrebno dodatno istražiti porijeklo i značenje *si* jer ga pronalazimo i u drugim konstrukcijama koje nisu upotrijebljene u kontekstu potencijalnoga značenja niti ima smisla da mu je značenje priložno, npr. 'da si imaju poći Krainjani pakostiti nekomu van od kneštva dubrovačkoga' (24), 'da si hodaju i kupuju i prodavaju bez pečali' (790) i koje daju naslutiti da se možda radi o sustavnosti tipičnoj za kontekst 'sukoba'.

Za izražavanje 'razmirja' vrlo je učestao i glagol *priti se* koji nije tvorbeno povezan s drugima prefiksom *raz-*, no i taj je glagol refleksivan i upotrijebljen u konstrukciji društva. MSHR definira *prêti se* "prigovarati, svađati se". PPR navodi glagole *prêti, preti, priti, prêti se* u značenju „boriti se, optuživati, prepirati se“, a od te su riječi potekle i *parac, parna, pra*, tj. danas *parnica*. Dakle riječ je o prepiranju pred vlastima, što uvjetuje sintaktičku okolinu glagola *priti se* ne samo u konstrukciji s objektom (*s kim*), već i adverbijalom (*pred kim*) jer je bilo potrebno odrediti pravedne i objektivne suce. Glagol *priti se* gotovo je uvijek upotrijebljen u takvoj „dopunjenoj“ konstrukciji društva [**X i Y PRITI SE pred S**]: *da se pri prêdъ mnomъ* 'da se prepiru preda mnom' (10), *da se prêdъ nimi prê* 'da se pred njima prepiru' (127), *da se prê prêd kunъsulô(m)ъ* 'da se prepiru pred konzulom' (127). Budući da je riječ o stalnome dodatku (kao i u slučaju dodatka *silom, po sili, posilijem* itd. u konstrukcijama za izražavanje 'otimanja'), to je argument da ga se može smatrati profiliranim dijelom konstrukcije. Jedanput je *priti se* upotrijebljen u konstrukciji s Prep *među kim* i s Prep *s kim*, što upućuje na zaključak da konstrukcije koje se ponavljaju kroz stoljeća pokazuju određenu težnju ka varijaciji, što je značajka koja je u srednjem vijeku primijećena kao prijevodna tehnika (Mihaljević 2019: 573). Posebno se to vidi u domeni 'razmirja' (*biti svađa među kim/koga s kim/komu s kim* itd), no primijećeno je i u drugim domenama 'sukoba'. Ipak, valja naglasiti da je riječ o ograničenoj i minimalnoj promjeni koja ne utječe na značenje konstrukcije i na odnos među semantičkim ulogama koje ostaju iste, kao i stavovi društva pa se zapravo prenosi vrlo slična poruka.

Dopuna *pred kim* osim uz glagol *priti se* javlja se i uz glagol *raspravljati se* također u konstrukciji društva, tj. [**X i Y RASPRAVLJATI SE pred S**]: *prêd tēmi da se raspravljaju* 'pred tima da se raspravljaju' (35). Dakle raspravljanje, parničenje, svađa i drugi tipovi 'razmirja' povezani su na razini sustava, što se otkriva uporabom istoga tipa konstrukcija za njihovo izražavanje, istih dopuna, semantičkih uloga i istih ili vrlo sličnih tvorbenih obrazaca leksema koji se u njima koriste.

Zaključno o jednostavnim konstrukcijama društva

'Razmirje' se u srednjem vijeku najčešće izražavalo jednostavnim konstrukcijama društva [X RAZMIRITI SE s Y-om] ili [X i Y RAZMIRITI SE], a one strukturno nisu predviđene jezgrenim modelom 'sukoba'. Ipak, pojmovno je riječ o tipičnome 'sukobu' i odnosu neprijateljstva između dviju živih strana s različitim ciljevima. Međutim, njihova polarnost i negativan značenjski aspekt zasjenjeni su samom strukturom konstrukcija koja uključuje instrumentalnu dopunu ili subjektni skup, a ne tranzitivnost, pa se time označava drukčija dinamika sile među semantičkim ulogama. Stoga, s obzirom da se ističu uzajamnost i povezanost ne govorimo o malefaktoru i malefaktivu, već o agensu i socijativu ili odnosu. Glavnina se značenja ovih konstrukcija nalazi u samome glagolu pa smo se rekonstrukcijom značenja i usporedive tvorbe glagola detaljnije bavili uočavajući postojanje kolostrukcija i u ovoj domeni. Ukoliko se konstrukcijom društva izražavalo parničenje, tada se konstrukciji iz pragmatičkih razloga u pravilu dodaje i adverbijal mjesta (*pred kraljem, pred konzulom* i sl) jer je s razvojem pravosuđa bilo potrebno urediti objektivne okolnosti i pravedne suce, svjedoke itd. Budući da smo primijetili pravilnu učestalost ponavljanja toga dodatka u spomenutoj konstrukciji društva, moguće je da je riječ o profiliranome, tj. značenjski obveznome dijelu. Vidjeli smo da dodaci mogu biti profiliranim dijelovima konstrukcija i u drugim domenama (npr. adverbijali *silom, po sili, posilijem* itd. stalan su dodatak konstrukcijama u domeni 'otimanja').

7.5.2 Složene konstrukcije društva: [(Nom-)Pred-Prep_{Inst}]

U ovoj grupi predstavljamo konstrukcije u kojima glavninu značenja nose imenske riječi, što se dakako odražava na cijelu strukturu i značenje konstrukcija. S nekim glagolima te imenice tvore dekomponirane predikatne konstrukcije pa u cjelini sa svim drugim dopunama i ulogama imamo složene konstrukcije društva, a u nekim su konstrukcijama te imenice samostalne konstrukcijske dopune sa semantičkim ulogama koje predstavljaju sudionike događaja. Prvu skupinu ćemo opisati u ovome poglavlju, a drugu u sljedećemu.

Predikatne konstrukcije tipa [(u)činiti Z] koje su dijelom konstrukcija za izražavanje mnogih drugih domena 'sukoba' koriste se i za iskazivanje 'razmirja'. I drugi su glagoli oslabljena značenja zastupljeni u ovoj grupi konstrukcija i potrebne su im imenske dopune kao glavni nositelji leksičkoga značenja. Te su imenske riječi tvorbeno i značenjski povezane s glagolima iz prethodne grupe konstrukcija, što je bilo tipično i za druge domene: *rasrčenje, rasrda,*

svada/svad, razmirje, pra, kramola, razmeta, samota, delьkь i rat. Osim tvorbene veze s prethodnom grupom konstrukcija, tu je dakako i strukturna veza – prijedložna dopuna u instrumentalu (*s kim, među kim*) te redovito i povratnost jer su to dvije glavne karakteristike svih konstrukcija društva koje izražavaju 'razmirje'.

Leksemi *svada* i *svad* u značenju „svađa“ nalaze se kao predikatne dopune (Z) glagolima *učiniti, imati i biti*, a u korpusu se te kombinacije ostvaruju kao dijelovi predikata u pasivnoj konstrukciji društva **[[UČINITI SE Z] među X-om i Y-om]**:

236) *ako se bi nekoga svad učinila mēgju mnom'ь i mēgju banomь bosnьskimь* 'ako bi se neka svađa učinila među mnom i među banom bosanskim' (106)

te u aktivnim konstrukcijama društva **[X [IMATI Z] s Y-om]** i **[X [BITI Z] s Y-om]**:

237) *ako ima svadu dubrovčaninь s drugom' svojem'* 'ako ima svađu Dubrovčanin s drugom svojim' (51)

238) *kako smь svadnь z banom'ь* 'kako sam posvađan s banom' (106)

Navedene preoblake složenih konstrukcija uključuju iste semantičke uloge koje su se iskazivale i jednostavnim konstrukcijama društva. U pr. 236) pasivnom preoblikom učinjen je i odabir da se nijedna strana ne iskaže aktivnom ili pasivnom tako što su X i Y uklopljeni u istu ulogu (odnos). U tom se pragmatičkom koraku vidi paralela između složene konstrukcije **[[UČINITI SE SVAD] među X i Y]** u kojoj su semantičke uloge kroz instrumentalnu dopunu povezane u odnos s jednostavnom konstrukcijom **[X i Y RAZMIRITI SE]** u kojoj su povezane na razini subjekta i uloge agensa. Dakle, na razini jezika vidi se snažna tendencija da se referenti 'razmirja' dovedu u ravnopravan odnos. Također u pr. 237) X kao sintaktički subjekt i Antagonist (*Dubrovčanin*) ima ulogu agensa i ne može se tvrditi da je riječ o malefaktoru jer smatramo da bi takva interpretacija išla predaleko u upisivanje nekih nijansi značenja koje ne možemo iz toga iskaza rekonstruirati. Y je izražen prijedložnom dopunom u instrumentalu (*s drugom svojim*) koja ima ulogu društva, tj. socijativa. Iste se uloge profiliraju i u pr. 238), tj. govornik (*ja*) je agens, a *s banom* socijativ. Takve smo uloge već vidjeli u jednostavnoj konstrukciji društva u prethodnome poglavlju **[X RAZMIRITI SE s Y-om]**.

Od glagola *priti se* (koji smo opisali u grupi jednostavnih konstrukcija društva) tvori se odglagolna imenica *pra* u značenju „parnica, svađa, rasprava“, a koristi se u složenoj konstrukciji s glagolom *učiniti* i dopunom *među kim* (odnos) koja se pojavljuje u svim konstrukcijama [(u)činiti Z] u ovoj grupi:

239) *ako se učī(n') koja pra megu dubrovčani i sr̃b'li* 'ako se učini koja parnica/rasprava među Dubrovčanima i Srbima' (140)

240) *ako se koê kramola²⁴⁰ učini megu nami* 'ako se učini koji nemir među nama' (14)

I leksem *rat* dijelom je dekomponirane konstrukcije [(u)činiti Z] i [imati Z]:

241) *da bu deržañb činiti rat̃b kralju urošu i jegovi ljudim̃b* 'da bude dužan činiti rat kralju Urošu i njegovim ljudima' (27)

242) *i rat̃b i mir̃b da imo s̃b š'nimi* 'i rat i mir da imamo s njima' (791)

U pr. 241) vidimo složenu netipičnu tranzitivnu konstrukciju jer je objekt u dativu [X [ČINITI Z] Y-u], no to je obilježje tranzitivne konstrukcije već primijećeno i kada se izražava 'sukob' tipično je za druge domene (posebice 'bezakonje' gdje je takva tranzitivna konstrukcija dominantna).

7.5.3 Ostale konstrukcije društva: [Nom–V–Prep_{inst}]

Raznolikosti izražavanja 'razmirja' doprinosi još jedna grupa konstrukcija koje strukturno podsjećaju na jednostavne konstrukcije društva, ali uz dvije ključne razlike. Prvo, ove konstrukcije nisu povratne, a drugo, glavni nositelj značenja u njima je imenska riječ. Međutim ona nije u službi predikata kao u prethodnome poglavlju, već je u službi subjekta.

U prethodnom smo poglavlju vidjeli da se leksemi *svada* i *svad* nalaze kao imenske dopune glagolima *učiniti*, *imati* i *biti* unutar dekomponiranih predikata, no oni se mogu pronaći i u službi subjekta kao nominativna dopuna s ulogom teme, [Z BITI X-a s Y-om] i [Z BITI X-u s Y-om]:

243) *ako bude svada bošnanina z dubrovčaninom̃b* 'ako bude svađa Bošnjana s Dubrovčaninom' (51)

244) *ako li koja svad bude dubrovniku s koim̃b godê vlastelinôm c'r(s)'va mi* 'ako li koja svađa bude Dubrovniku s kojim god vlastelinom mojega carstva' (99)

²⁴⁰ „Buna, nemir, ustanak“ (ERj, MSHR).

Te su konstrukcije vrlo originalne s obzirom na dopunu *Bošnjanima s Dubrovčaninom* i *Dubrovniku s kojim god vlastelinom*. Ponudili bismo tumačenje tih dopuna kao atributa radije nego nekih drugih sintaktičkih članova, iako se i njima na pomalo neuobičajen način ističe odnos pa možemo reći da ovdje imamo konstrukcije društva strukture [Nom–V–Atr]. U srži značenja atribucije je identifikacija (Silić i Pranjković 2007: 309), a ona se može izraziti od razine riječi i sintagme (*Svaki dan idem na posao*) do razine rečenice (*Kristina, koja je moja prijateljica, svira*). U našim bi primjerima bila riječ o atribuciji na razini rečeničnoga člana, odnosno o nesročnim obveznim atributima koji su profilirani članovi konstrukcije društva kao i prijedložne dopune u instrumentalu. Ti su atributi profilirani (obvezatni, izraženi) zbog naravi tekstne vrste isprave koja da bi obnašala pravnu funkciju mora biti dovoljno obavijesna, tj. mora sadržavati informaciju o identitetu onih koji se svađaju.

U pr. 243) *Bošnjanima s Dubrovčaninom* imamo dva atributa vezana uz svađu: jedan u genitivu, a drugi u instrumentalu – tipičnoj dopuni u konstrukcijama društva. Atribut u genitivu je ili *subjektni genitiv* (Silić i Pranjković 2007: 201) jer označuje vršitelja radnje (ovdje agens) i dolazi uz riječi kojima se označava radnja (u pravilu odglagolne imenice kakva je i *svađa*) pa se iskaz može preoblikovati i u *ako se Bošnjakin bude svađao s Dubrovčaninom*, tj. u konstrukciju [X SVAĐATI SE s Y-om] koju smo već vidjeli. Može se tumačiti i da je riječ o *posvojnome genitivu* koji posebno često označava osobu kojoj što pripada pa se ti dijelovi konstrukcije društva mogu preoblikovati u posvojne pridjeve, *ako bude Bošnjakinova svađa s Dubrovčaninom*. Atribut u instrumentalu ukazuje na ulogu socijativa kao i u pr. 244) (i u drugim primjerima dosad), *Dubrovniku s kojim god vlastelinom*. Tu je prvi atribut u dativu kojim se izražava posvojnost pa bi se primjer mogao preoblikovati i u *ako bude dubrovačka svađa s kojim god vlastelinom*. U tom bi se značenju zapravo posvojni dativ i posvojni genitiv iz prvoga primjera preklapali.

Sva ta zbrka oko padežnoga kodiranja prvoga sudionika svađe (dok je drugi stabilno izražen dopunom u instrumentalu) poput *ako ima svađu Dubrovčanin s drugom, ako bude svađa Bošnjanima s Dubrovčaninom, ako bude svađa Dubrovniku s vlastelinom* itd. zajedno s mogućnošću iskazivanja obiju uloga unutar iste sintaktičke službe *ako bi se učinila svađa među mnom i među banom* i nesigurnosti, tj. padežnoga kolebanja i u toj ulozi kao u pr. 249) *ako bude rat među Bosnom s Dubrovnikom* smatramo da nadilazi čisto izražajnu varijabilnost kako ne bi došlo do zasićenja istim konstrukcijama, već ukazuje na to da je pragmatički gledano riječ o kompleksnoj situaciji u izvanjezičnome svijetu za koju je vrlo važno pronaći adekvatan jezični izraz. To se u jeziku ogleda na način da su konstrukcije, iako različite, ipak uvijek

oblikovane tako da se izrazi određena povezanost, ravnopravnost i društvo, a izbjegne moguća diplomatska pogreška uporabom tranzitivnih konstrukcija i kodiranju semantičkih uloga kao zlih što bi moglo imati loše društveno-političke posljedice.²⁴¹ Drugim riječima, kao što vidimo, na vrlo različite načine nastoji se izbjeći polarizacija Antagonista i Agonista te takvo sintaktičko i semantičko kodiranje i kontekst koji bi navodili na zaključak da je riječ o malefaktoru i malefaktivu. Niti u jednoj se drugoj domeni 'sukoba' nije toliko vodilo računa o tome niti smo naišli na sličnu varijabilnost, a opet dosljednost u izražavanju semantičkih uloga.

Iz navedenih se primjera vidi i razumijevanje prijateljstva kao odnosa koji se temelji na istini (što je inače srednjovjekovni ideal), bez prepreka među njima i razdvojenosti. Vidjet ćemo, a već smo spomenuli u drugom kontekstu (pr. 3 ovdje ponovljen kao pr. 246) i primjer gdje se pomoću riječi *brdo/brdašce* profilira značenje prepreke kao problema među prijateljima. Cijela analiza dosad potvrđuje nezaobilaznost proučavanja povijesno-kulturoloških datosti, vrijednosti i stavova društva prilikom onomasiološke rekonstrukcije izražavanja nekoga pojma u nekome jezičnome razdoblju te na nužnost proširivanja analize i na značenjski ili strukturno rubnije primjere kako bi se uočila jezična raznolikost i paradigmatičke strukturno-značenjske sveze među konstrukcijama.

Konstrukcije s glagolom *zgoditi se* izražavaju mnoge domene 'sukoba', npr. *zgoditi se pečal komu, zgoditi se nasilje komu* i sl., pa se tako moglo izražavati i 'razmirje':

245) *ake se zgodi raz'mirije meždu kra(l)v(s)mi i gradomъ dubrovъč'kimъ* 'ako se zgodi razmirje među mojim kraljevstvom i gradom dubrovačkim' (55)

U konstrukcijama s glagolom *biti* koji je punoznačan vidjeli smo konstrukcije društva *biti svada/svad komu s kim*. Kao nositelji 'sukoba' u istim se konstrukcijama nalaze se i druge dopune u nominativu, tj. subjekti: *prepreka, razmeta (nesloga), razdvajanje, rat*, kao što pokazuju sljedeći primjeri:

246) *da*²⁴² *nekoj delьkь bude megu moji ljudi (...) i megu dubrovčane* 'ako bude neko „brdo“ (prepreka) među mojim ljudima i među Dubrovčanima' (27)

²⁴¹ U izražavanju 'razmirja' pronašli smo samo jednu netipičnu tranzitivnu konstrukciju s dativnom dopunom koja se tipično koristila u domeni bezakonja [Nom-V-Dat], a profilira uloge malefaktora i malefaktiva: [X [(U)ČINITI RAZMIRJE] Y-u] 'da budem dužan činiti rat kralju Urošu i njegovim ljudima' (27). Ta je konstrukcija uvjetovana zapovjednim kontekstom i dogovorom između Huma i Dubrovnika da će biti saveznici. Time se izražavanjem Humljana kao malefaktora kralju Urošu zapravo ističe njihova uloga benefaktora Dubrovčanima pa u takvome kontekstu dakako postoji pragmatička potreba za razdvajanjem uloga Antagonista i Agonista, dok su u tipičnim konstrukcijama za izražavanje 'razmirja' one ujednačene.

²⁴² Taj je *da* u značenju „ako“ jer se iskaz nastavlja kao da je riječ o pogodbenoj klauzi.

247) *êko bi byla nêkoê razmeta među mnomъ župana rdslava i među moje ljudi i među grad dubrovnikъ* 'ako bi bila neka razmeta (nesloga) među mnom, županom Radoslavom, i mojim ljudima i među gradom Dubrovnikom' (27)

248) *ako bi bila nekoja samota megu mn'e županъ radoslavъ (...) i megu grad dubrovčьki* 'ako bi bila neka samoća (razdvajanje) među mnom županom Radoslavom i među gradom dubrovačkim' (27)

249) *ako ratъ bude česa bogъ uliši' megu bosnôm' z dubrovnikôm'* 'ako rat bude, što bože sačuvaj, među Bosnom s Dubrovnikom' (51)

Sve su konstrukcije s glagolom *biti* u kontekstu potencijalnih klauza i sve se dopunjuju prijedložnim dopunama u instrumentalu [ako [Z **biti** među X i Y]], tj. [ako [Nom–V–Prep]].

Imenica *delьkь* koju vidimo u pr. 246) značila je „brdo, brdašce“ (ARj), a odatle metaforičkim pomakom nešto što se nađe na putu ili među ljudima pa označava „prepreku, protivštinu“. *Razmeta* se odnosi ne „neslogu, ljutnju“ (ERj), a danas postoji samo glagol *razmetati (se)* u značenju „praviti nered, praviti se važan“. Ovdje se također vidi značenjski pomak iz „pravljenja nereda“ u „neslogu“ i „ljutnju“. Sukladno već predstavljenim konstrukcijama razdvajanja pronalazimo u gornjim primjerima (pr. 248) i riječ *samota* „samoća, samovanje“ (ERj) pa odatle *biti samota među kime* znači „neslogu, razdvajanje i sl“ kao i u konstrukcijama s glagolima *razdvojiti se, odlučiti se od koga*. Posljednji pr. 249) svojom izvangramatičnošću otkriva kolebanje između dviju najučestalijih prijedložnih dopuna u konstrukcijama društva (odnosa i socijativa): *s kim* i *među kim* – *ako bude rat među Bosnom s Dubrovnikom*. Taj je primjer još jedan argument koji govori u prilog tomu da, kada je riječ o 'razmirju', nije bio fokus na distinkciji agensa od pacijensa. Izražavanje odnosa je pravilo iz pragmatičkih razloga, tj. diplomatski je bolje oblikovano: naime nijednu stranu ne imenuje se agensom, već se ističe odnos. Čak bi i uporaba socijativa (**Bosna ratuje s Dubrovnikom*) istaknula zapravo agensa pa bi time Bosna ratovala s Dubrovnikom što ne podrazumijeva i obrnut smjer sile pa bi se Bosna mogla shvatiti i kao agresor, a to bi imalo značajno drukčije implikacije.

7.5.4 Ostale konstrukcije za izražavanje 'razmirja'

Govoreći o elementima koji su bili važni za izražavanje 'razmirja', potrebno je osvrnuti se i na srdžbu. Snažni i intenzivni događaji povezani su sa snažnim emocijama (OSJEĆAJI SU SNAGA) pa odatle dolazi i veza razmirica i osjećaja srdžbe. Stoga ćemo u ovome poglavlju predstaviti konstrukcije kojima se izražavala srdžba, a također ćemo iznijeti i neke druge konstrukcije za izražavanje 'razmirja' koje su idiomatizirana značenja, manje produktivne i strukturom su različite od dominantnih konstrukcija društva.

Konstrukcije za izražavanje srdžbe kao elementa 'razmirja'

Na razini makrokonteksta uočavamo da su konstrukcije za izražavanje srdžbe tijekom dijakronijski šireg razdoblja u neposrednoj okolini s konstrukcijama za izražavanje 'razmirja' pa ćemo ih stoga analizirati u sklopu te domene. Srdžba je emocija koja se temelji na intrapersonalnom i/ili interpersonalnom sukobu, a definira se kao „jako izraženo stanje srditosti, ponekad praćeno gubitkom samokontrolne, žestoka reakcija izazvana dubokim nezadovoljstvom; bijes“ (HJP) ili „gnjev“ (PPR). Zanimljivo je primijetiti i tvorbenu bliskost leksema *rasrda* i *porasrčiti se* u konstrukcijama za izražavanje srdžbe s konstrukcijama za izražavanje 'razmirja' u kojima se također prefiksom *raz-*, koji označava početak i/ili razvoj do punoga opsega, tvore mnogi glagoli *razratiti se*, *razmiriti se* itd. Leksemi *rasrda*, *srditi se* i *porasrčiti se* etimološki su vezane uz *srce*. Naveli smo da je opojmljivanje pomoću tijela, njegovih dijelova i obilježja jedna od osnovnih teza kognitivne lingvistike, a i vidjeli smo konstrukcije utemeljene na utjelovljenosti i u drugim domenama. Uvjetovanost tijelom polazište je za razumijevanje svijeta i stvaranje pojmova koji se temelje na metafori UM JE TIJELO (Lakoff i Johnson 1980). Srce je u tom smislu organ koji se u raznim jezicima i razdobljima povezuje s osjećajem snage, žestine, hrabrosti, odanosti, ljubavi i konačno srdžbe (utemeljeno na konceptnoj metafori OSJEĆAJI SU SNAGA).

Za razliku od konstrukcija društva kojima se iskazuju rat i svađa, srdžba je usmjerena na svoj izvor ili uzrok²⁴³, tj. izražava se tranzitivnom konstrukcijom:

250) *gdnъ knezъ sьde na nasъ srъdi se* 'gospodin knez na nas srđi se' (199)

²⁴³ Usp. Raffaelli (2009: 230-231).

251) *kako se bēše porasrčilo kra(l')v(s')mi na vlastele dubrovč'ke* 'kako se bješe porasrčilo/rasrdilo moje kraljevstvo na vlastele dubrovačke' (55)

Nominativna dopuna, s obzirom na to da je riječ o izražavanju osjećaja, ima ulogu doživljavača. Dijelom su te konstrukcije glagoli *srditi se* i *porasrčiti se*, tj. uočavamo konstrukciju [X SRDITI SE/PORASRČITI SE na Y], [Nom–VP_{refl}–Prep]. S riječju *srce* povezane su i druge riječi slična značenja, npr. *rasrđivati se*, *srdžba*, *rasrdba* i *rasrčan*, a prema ERj posljednje su dvije zabilježene na dubrovačkom području i znače „jaku ljutnju“, no mi ih nismo pronašli u dubrovačkome korpusu do kraja 14. st.. Leksemi *ljut*, *ljutnja*, *ljutiti se* i sl. u korpusu također nisu zabilježeni, no u drugim se izvorima *ljut* i *srdit* pojavljuju u sinonimskom nizu koji upućuje na njihove veze na razini jezičnoga sustava.²⁴⁴

Osim u jednostavnoj tranzitivnoj konstrukciji s prijedložnom dopunom u akuzativu [X SRDITI SE na Y], srdžbu je bilo moguće izraziti i složenom tranzitivnom konstrukcijom s prijedložnom dopunom u akuzativu [X [IMATI Z_{Gen}] na Y], o kojoj smo već nešto rekli²⁴⁵:

252) *my u tomъ nēmamo gnēva na vy* 'mi u tom nemamo gnjeva na vas' (32)

Leksemi *rasrčenje* i *rasrda* koriste se u ditranzitivnim konstrukcijama kao akuzativne dopune u službi izravnih objekata [X poslati Z po Y-u]:

253) *g'db b'gb posla svoju rasrdu po svētu* 'gospodin Bog posla svoju rasrdu po svijetu' (200)

U toj se konstrukciji jasno uočavaju uloge malefaktora, tj. aktivnoga agensa koji ima zle namjere (Bog), uloga entiteta koji mijenja mjesto, tj. teme (*rasrda*) i onoga prema kome su zle namjere usmjerene i koji ih prima, odnosno malefaktiv (svijet, metonimijski za narod).

Dakle srdžba je izražavana jednostavnom tranzitivnom konstrukcijom s prijedložnom dopunom u akuzativu [X *srditi se*/*porasrčiti se* na Y], složenom tranzitivnom konstrukcijom [X [imati Z_{Gen}] na Y] te konstrukcijom uzrokovanoga kretanja [X poslati Z po Y-u]. Sve ističu dvije uloge ključne za odnos dinamike sile: Antagonist (X) koji je u prvim dvjema konstrukcijama doživljavač, a u trećoj malefaktor te Agonist (Y) za kojega se može reći da je uzrok, no uspoređujući elemente pojmovnoga značenja srdžbe koje smo naveli, svi primjeri ukazuju na mogućnost tumačenja Y-a kao cilja srdžbe. Posebno tomu u prilog govori posljednja konstrukcija koja dodaje i ulogu onoga što se šalje od izvora k cilju (tema). S obzirom na to da

²⁴⁴ Više o semasiološkoj i onomasiološkoj strukturi leksema *ljut* v. Raffaelli (2009: 220-236).

²⁴⁵ Usp. 3.4.2.1 Klauze zapovjednoga značenja: [da (ne) VP_{pz}].

je riječ o *zlu* (Z), to uvjetuje i značenjsko nijansiranje uloga Antagonista i Agonista kao malefaktora (X) i malefaktiva (Y) na koji će Z prići.²⁴⁶ Budući da je u izražavanju srdžbe ipak dominantno korištenje konstrukcija i uloga koje nisu predviđene jezgrenim modelom 'sukoba', srdžba predstavlja rubni primjer gdje su sukob i oprečnost ciljeva implicitni, donekle prikriveni i više intrinzični, tj. unutar jedne strane (frustracija), nego što je to bilo u drugim domenama 'sukoba'. Ipak, s obzirom na mikro- i makrokontekst izražavanja srdžbe, vidjeli smo da riječ o pojmu vrlo blisko povezanome sa 'sukobom'.

Konstrukcija unositi/uložiti Z s idiomatiziranim značenjem

Za kraj želimo prikazati složenu konstrukciju [X [UNOSITI/ULOŽITI Z] među Y i W], [Nom–Pred[V–Ak]–Prep_{inst}], koja upućuje na vezu 'razmirja', točnije svade i spletke:

254) *da ne smêju takove rêči megju prijatelje unositi* 'da ne smiju takve riječi među prijatelje unositi' (138)

255) *da ne kôto zli ljudbë medu st'omu ti cr'stvu i medu našb gradb ulože zletb* 'da neki zli ljudi među sveto ti carstvo/tvoje carstvo i među naš grad ulože zlo (da nas neki zli ljudi zavade)' (791)

Oba oprimjerenja poluispunjene konstrukcije (i konstrukcija *unositi zle riječi među koga* i konstrukcija *uložiti zlo među koga*) pomoću metafore izražavaju zabranu trećoj strani da spletkari među prijateljima. Izraz funkcionira kao kodirajuća idiomatizirana konstrukcija (po uzoru na konstrukcije [(u)činiti Z], [dati Z] i sl.) sa značenjem 'zavaditi'. Zanimljiva je značenjska i strukturna veza te konstrukcije s konstrukcijama društva s obzirom na prijedlog *među* i značenjsku ulogu mjesta koja znači i odnos.

7.5.5 Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'razmirja'

O konstrukcijama koje izražavaju 'razmirje' može se zaključiti da su povezane određenim zajedničkim karakteristikama bez obzira na to koji je element konstrukcija temeljnim nositeljem enciklopedijskih podataka vezanih uz 'razmirje'. Te se osobine tiču odnosa

²⁴⁶ Usp. 7.2.5.1 Jednostavne konstrukcije usmjerena kretanja kojima se izražavao napad poput *X prići na/vrh Y*.

uzajamnosti između glavnih sudionika 'razmirja', što je ostvareno prijedložnom dopunom u instrumentalu kojom se označava društvo i odnos te povratnim konstrukcijama. Takva struktura ukazuje na dinamiku sile između referenata u 'razmirju' koja ne teče od izvora ka cilju, već nastaje u njihovom uzajamnom odnosu pa stoga niti ne govorimo o prototipnim ulogama malefaktoru i malefaktivu, već o agensu i socijativu ili odnosu. Osnovna je struktura većine primjera [**Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}**], a tu smo konstrukciju nazvali konstrukcijom društva.

Rekonstrukcija značenja i strukture konstrukcija u kojima je glagol temeljnim nositeljem informacije o 'sukobu' pokazuju da su mnogi glagoli tvorbeno povezani prefiksom *raz-*. Osim što to upućuje na razdvajanje i dostizanje punoga intenziteta, što su elementi značenja važni za 'razmirje', veza leksema i konstrukcije društva ukazuje na to da možemo govoriti o kolostrukcijama. Ukoliko je glagol temeljnim nositeljem značenja 'razmirja', dominantne su sljedeće konstrukcije društva:

1. [**X RAZMIRITI SE s Y-om**] i
2. [**X i Y RAZMIRITI SE**].

Ukoliko rekonstruiramo konstrukcije s glagolima oslabljena značenja, a najčešći je glagol *učiniti*, oni se, kao i u drugim domenama (npr. 'bezakonje' – *pakostiti* < *činiti pakost*) dopunjuju imenskim riječima često nastalima od glagola iz prve skupine (*ratovati* > *rat*, *priti se* > *pra*, *svaditi se* > *svad*/*svada*) koje predstavljaju neki element 'razmirja' te tvore složene konstrukcije društva: [**Nom–Pred–Prep_{Inst}**]:

3. [[(U)ČINITI SE RAZMIRJE] **među X-om i Y-om**]]
4. [**X** [IMATI RAZMIRJE] **s Y**]

Konstrukcije za izražavanje 'razmirja' mogu nastati i od punoznačnih glagola koji ne označavaju 'sukob', a najčešći je glagol *biti*. Tada je glavnina značenja 'razmirja' u imenskim riječima kao dopunama koje su obično subjekti: [**Nom–V–Prep_{Inst}**]. Iako je moguće da se druge dopune uopće ne uključuju, prijedložni je instrumental s ulogom društva/socijativa ipak često profilirana dopuna. Takve konstrukcije imaju oblik:

5. [**Z BITI / ZGODITI SE** a) među X-om i Y-om
 b) među X-om s Y-om
 c) X-a s Y-om
 d) X-u s Y-om].

Padežne alternacije i kolebanja u izražavanju sudionika 'razmirja' u različitim konstrukcijama ukazuju na pragmatičke aspekte u izražavanju 'razmirja', a posebno nepoželjnost dijeljenja sudionika na Antagonista i Agonista. Prebacivanje fokusa na njihov uzajaman i povratan odnos i društvo nije tipično niti za jezgreni model 'sukoba' niti za dosad analizirane domene gdje se tranzitivnošću ili ditranzitivnošću jasno iskazuje smjer (loše, zle, nepoželjne) sile s Antagonista (koji je u pravilu malefaktor) na Agonista (malefaktiv koji prima negativnu silu; u ovoj grupi konstrukcija takav odnos pokazuje samo jedan primjer – *činiti rat komu*, koja kroz paradigmatički odnos s drugim konstrukcijama u drugim domenama potvrđuje da su *primanje* i analitički način izražavanja predikacije vrlo važna karakteristika srednjovjekovnoga izražavanja 'sukoba' u pravnome diskursu).

Kao emocija koja se temelji na intrapersonalnom i/ili interpersonalnom sukobu, izražavanje srdžbe često se nalazi u kontekstu izražavanja 'razmirja'. Analizirali smo konstrukcije koje potvrđuju pojmovnu bliskost srdžbe i 'razmirja' i njihovo izražavanje unutar istih klauza, sinonimskih nizova i uzročno-posljedičnoga konteksta, no, za razliku od 'razmirja' srdžba je u pravilu izražena tranzitivnom konstrukcijom s prijedložnom dopunom u akuzativu: [X SRDITI SE na Y], [X [IMATI Z_{Gen}] na Y]. Analizirali smo i jednu kodirajuću konstrukciju s idiomatiziranim značenjem *uložiti zlo/zle riječi (među koga)* sa značenjem 'zavaditi'.

Konstrukcije za izražavanje 'razmirja' (11,1 % konstrukcija)				
Tip konstrukcije	Konstrukcije društva			Ostale
	Jednostavna	Složena	Ostale	
Dopune	Nom–V _{refl} –Prep _{Inst}	Nom–Pred–Prep _{Inst} ; Pred–Prep _{Inst}	Nom–V–Prep _{Inst}	- srdžba - „unositi/uložiti Z“
Uloge	<ags, soc>; <mje>		<tema, soc/mje>	
Dominantan mikrokontekst	klauze potencijalnoga značenja			

Tablica 6: Zaključni rezultati analize konstrukcija za izražavanje 'razmirja'

8. RASPRAVA

U 215 isprava iz razdoblja od 12. do 14. stoljeća, zabilježili smo i analizirali 544 pojavnice konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' prilikom čije je značenjske rekonstrukcije primijećeno da je riječ o izražavanju pet osnovnih domena 'sukoba' kao područja znanja o svijetu:

1. Bezakonje (33, 7%);
2. Nasilje (20,9%);
3. Otimanje (17,9%);
4. Kršenje slova zakona (16,2%);
5. Razmirje (11,1%).

Određivanje navedenih pet domena omogućeno je uvidom u enciklopedijske podatke koji su u srednjem vijeku sudjelovali u opojmljivanju 'sukoba'. Do takvih podataka možemo doći zbog toga što je ovaj rad onomasiološki i korpusno utemeljen pa su obrađivani cijeli tekstovi i svi dostupni tekstovi, što nam omogućuje i puno detaljnije zaključke o pojmovnome značenju 'sukoba'. Takav nam prisup također omogućuje da proučimo sve jezične realizacije toga pojma, a ne samo one koje možemo predvidjeti, razumjeti i sl.

Jezične strukture koje su se koristile u određenome kontekstu (vezano uz određenu domenu 'sukoba') predstavljaju konvencionalizirane cjeline, odnosno imaju status konstrukcija. Konkretno, pet navedenih domena 'sukoba' jezično je oblikovano pomoću sljedećih konstrukcija:

1. tranzitivne (65%);
2. ditransitivne (17%);
3. ostale konstrukcije (18%).

S obzirom na to koji je element konstrukcije temeljnim nositeljem enciklopedijskih podataka o 'sukobu':

- a) **glagol** (53%),
- b) **predikatna dopuna** (22%) ili
- c) **ostale** dopune (25%),

primijećeno je da tranzitivne, ditransitivne i ostale konstrukcije pokazuju detaljnija sintaktička razlikovanja:

1. konstrukcije kojima je **glagol** temeljnim nositeljem značenja 'sukoba':
 - i. tranzitivne (39%) [**Nom–V–Ak/Dat/Prep**];
 - ii. ditranzitivne (10%) [**Nom–V–Ak–Dat/Prep**];
 - iii. konstrukcije koje sadrže jednu semantičku ulogu zbog zasjenjivanja uloga iz tranzitivne i ditranzitivne strukture (4%) [**Nom–V**] ili [**V–Ak/Dat/Prep**].

2. konstrukcije kojima je **predikatna dopuna** temeljnim nositeljem značenja 'sukoba':
 - i. tranzitivne (12%) [**Nom–Pred[V–Ak/Gen]–Dat/Prep**];
 - ii. konstrukcije koje sadrže jednu semantičku ulogu zbog zasjenjivanja uloga iz tranzitivne strukture (9%) [**Nom–Pred**] ili [**Pred–Dat/Prep**], odnosno bez izražene uloge (1%) [**Pred**].

3. ostale konstrukcije koje su specifične i manje produktivne i kojima su elementi poput subjekata, objekata, adverbijala itd. temeljnim nositeljima značenja 'sukoba': *bez-* konstrukcija (7%), *ne-* konstrukcija (2%), konstrukcije usmjerenoga kretanja za izražavanje napada (3%), konstrukcije koje su više na polu idiomatiziranih konstrukcija (*zaleći štetu, ponesti ponos, činiti drevo*) itd.

Prvu smo grupu (glagol kao temeljni nositelj značenja) u radu nazvali jednostavnima, a drugu (predikatna dopuna kao temeljni nositelj značenja) složenim konstrukcijama. Međutim, izvanjezične informacije u konstrukcijama uvijek nose i drugi elementi poput sudionika prizora izraženih pomoću semantičkih uloga. Prema jezgrenom modelu dvije su se uloge pokazale očekivanima i analiza je doista pokazala njihovu dominantnost:

1. malefaktor (agresor Antagonist) i
2. malefaktiv (žrtva Agonist).

Uz pomoć mirko- i makrokonteksta odredili smo i osnovni kontekst u kojemu se konstrukcije za izražavanje 'sukoba' pojavljuju, a to su

- I. direktivi/komisivi uvedeni eksplicitnim performativom, odnosno govorni činovi zapovijedi koji
 - i. na razini mikrokonteksta imaju strukturu *da*-klauza.

Teorija govornih činova kao nit koja spaja makro- i mikrokontekst pokazala se neispustivim dijelom analize. Da bi tekstovi bili isprave, moraju sadržavati pravni čin (proglašenje, zapovijed itd) koji je obično izražen performativima već u samome početku. Performativi su u

dosadašnjim radovima bili zanemareni kao stalan i s pravne strane možda i temeljan dio protokola pravnih tekstova. Osim u performativu, ilokucijska sila isprave ogleda se i u neposrednom mikrokontekstu samih konstrukcija, tj. u strukturi i značenju klauza/propozicija kao glavnih nositelja konstrukcija. Štoviše, upravo su se *da*-klauze zapovjednoga značenja pokazale najučestalijim mikrokontekstom konstrukcija kojima se izražavao 'sukob'. One mogu biti i zaniijekane i afirmativne, a konstrukcije kojima se izražavao 'sukob' u njima se u preko 70% primjera koriste u zaniijekanome kontekstu. To govori da je jedan od osnovnih ciljeva ondašnjega društva bio s razvojem pravnoga sustava kojega su isprave dijelom spriječiti, odnosno zabraniti sukob. Valja naglasiti da bi postotak bio i viši u korist negacije da isprave ne sadrže brojne kletve (što je odrazom starije bizantske tradicije). Takav kontekst uporabe na mnogo razina uvjetuje strukturu, značenje, distribuciju i pragmatičnu funkciju konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'.

Kao što vidimo iz navedenih podjela i statističkih podataka s početka Rasprave, postoje određena zajednička mjesta u izražavanju različitih domena 'sukoba' ('bezakonje', 'nasilje', 'otimanje', 'kršenje slova zakona' i 'razmirje'). Pritome je najvažnije primijetiti dominantnost prototipne tranzitivne konstrukcije s nominativnom i akuzativnom dopunom kojom se izražavao direktan odnos suparništva između referenata izraženih semantičkim ulogama malefaktor i malefaktiv. U većini tih konstrukcija punoznačan je glagol osnovnim nositeljem izvanjezičnih informacija o 'sukobu', a u ostalima je to najčešće predikatna dopuna. Izražavanje predikatnim dopunama, tj. složenim konstrukcijama tipično je za administrativni stil u kojemu su proučavane konstrukcije i korištene. Prema jezgrenome modelu 'sukoba' takve su jezične realizacije očekivana sustavnost jer se tranzitivnim konstrukcijama bez obzira na različitu domenu izražavao načelno isti pojam – 'sukob', kojemu u srži značenja leže dvije direktno suprotstavljene neprijateljske uloge koje nastoje ostvariti isti (deficitarni) cilj ili različite (međusobno isključujuće) ciljeve.

No, u nezanemarivom broju primjera uočavaju se i neke s obzirom na kontekst i domenu specifične razlike i konstrukcijski drukčija kodiranja 'sukoba'. Pritome se posebno uočava kodiranje malefaktiva dativnom dopunom u različitim domenama, a posebno u 'bezakonju', kodiranje malefaktiva prijedložnim akuzativom dopunom u konstrukciji usmjerenoga kretanja za izražavanje 'napada', izražavanje društva i uzajamnosti odnosa između sudionika 'sukoba' umjesto direktne dinamike sile itd. Dakle, odnos se za 'sukob' prototipnih uloga osim direktno [Nom–V–Ak] izražavao i na različite druge načine koji ukazuju na postojanje drugih važnih elemenata u pojmovnome značenju 'sukoba', primjerice *primanja* u neprototipnoj tranzitivnoj

konstrukciji [Nom–V–Dat] i *dolazak na* za izražavanje 'napada' [Nom–V–Prep_{AK}], čime se ukazuje na djelovanje konceptualne metafore u konstrukciji usmjerena kretanja. Tendencija izražavanja malefaktiva dativnom dopunom umjesto očekivanom akuzativnom još više dolazi do izražaja u ditranzitivnim konstrukcijama [Nom–V–Ak–Dat] i različitim preoblikama u kojima se ispuštaju druge uloge, ali ne i dativna [V–Dat] ili pak u preoblikama koje su netipične za danu domenu (npr. *činiti rat komu* u odnosu na sve druge konstrukcije društva koje ne uključuju dativnu, već instrumentalnu dopunu – *ratovati s kim*, *biti rat među kim* u domeni 'razmirja'). Dakle, iako je postojala prototipna i najčešće korištena tranzitivna konstrukcija [Nom–V–Ak], postojale su i određene razlike u kodiranju enciklopedijskih podataka iz različitih domena kroz različite konstrukcije. U većini se njih to ne odražava na tip semantičkih uloga, linearnost odnosa među njima (gdje sila uvijek ide od malefaktora k malefaktivu), neprijateljstva i negativnih stavova zajednice, no u nekim se konstrukcijama ti temeljni parametri 'sukoba' ipak zasjenjuju.

Navedene rezultate detaljnije možemo prikazati na sljedeći način:

DOMENE:	BEZAKONJE		NASILJE		OTIMANJE		KRŠENJE SLOVA ZAKONA		RAZMIRJE	
Udio u korpusu	33,7%		20,9%		17,9%		16,2%		11,1%	
KONSTRUKCIJE:										
Jednostavne tranzitivne	21%		42%		58%		66%		-	
Uloge	<mfr, mfv>					<mfr, pcs>		-		
Dopune	Nom-Dat		Nom-Ak						-	
Jednostavne ditranzitivne	10%		12%		25%		7%		-	
Uloge	<mfr, pcs, mfv>		<mfr, tema, mfv>				<mfr, pcs, mfv>		-	
Dopune	Nom-Ak-Dat		Nom-Ak-Dat			Nom-Ak-Prep		Nom-Ak-Dat		-
Jednostavne ostale	3%		-		2%		13%		43%	
Uloge	<mfr>		-		<mfr>, <tema>		<mfr, <pcs>		<ags, soc>	
Dopune	Nom		-		Nom				Nom-Prep _{Inst}	
Složene tranzitivne	19%		20%		-		2%		-	
Uloge	<mfr, mfv>				-		<mfr, pcs>		-	
Dopune	Nom-Dat/Prep				-		Nom-Ak		-	
Složene ostale	18%		6%		7%		-		30%	
Uloge	<mfr>, <mfv>				<mfv>, <tema>		-		<ags, soc>, <mje>	
Dopune	Nom, Dat					-		Nom-Prep _{Inst}		Prep _{Inst}
Ostale konstrukcije	29%		20%		8%		12%		27%	
	<i>bez-konstr.</i>	20%	različite				<i>ne-konstr.</i>	11%	subjekti	12%

Tip	različite ²⁴⁷	9%		različite	srdžba	12%
					različite	3%
Dominantan mikrokontekst	zapovjedne klauze				potencijalne klauze	

Tablica 7: Statistički rezultati analize najčešćih konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob'

Analizu smo započeli konstrukcijama koje se odnose na 'sukob' u najširem smislu. To su ujedno i najfrekventnije konstrukcije (33,7%), a izražavale su činjenje pakosti, štete i zla, odnosno 'bezakonje'. Zbog nespecificirana i široka značenja konstrukcije iz te grupe upotrebljavane su u različitim kontekstima, što se odražava i na njihovu čestotnost, distribuciju po klauzama, bogatstvo struktura, leksičkoga sastava i značenjskih nijansi. Značenjski su te konstrukcije bliske jezgrenome modelu 'sukoba' razvijenome u teorijskome dijelu rada utoliko što profiliraju dvije za 'sukob' tipične uloge, no njihova struktura u najvećem broju primjera nije predviđena tim modelom. Štoviše, umjesto tipičnom tranzitivnom konstrukcijom 'bezakonje' se izražavalo netipičnom tranzitivnom konstrukcijom [Nom–V–Dat] koja profilira primanje, a ne direktan odnos te češće nego na jednostavan način (glagolom), 'bezakonje' se izražavalo složenim konstrukcijama s predikatnim strukturama kao temeljnim nositeljima značenja [Nom–Pred–Dat], poput *činiti pakost komu* (mjesto *pakostiti komu*). Dativna dopuna koja nosi ulogu malefaktiva u svim navedenim primjerima i koja često ima posvojno značenje pokazala se profiliranom i u drugim prizorima i konstrukcijama.

Sljedeće po čestotnosti koristile su se konstrukcije za izražavanje fizičkog i psihičkog 'nasilja' poput napada, udaranja, ubojstva, prokletstva i sl (20,9%). Za razliku od 'bezakonja', 'nasilje' se obično izražavalo tipičnom tranzitivnom konstrukcijom strukture [Nom–V–Ak], gdje je malefaktiv izražen direktnim objektom, kao što je i predviđeno jezgrenim modelom. Ipak, nezanemariv postotak konstrukcija za izražavanje 'nasilja' ima oblik složene tranzitivne konstrukcije (čak 20%), a posebnu grupu u domeni 'nasilja' čine konstrukcije usmjerena kretanja [Nom–V–Prep_{AK}] poput *prići vrh/na koga* koje su se konvencionalizirano koristile za izražavanje 'napada'. Zbog strukturno-značenjske sličnosti s konstrukcijama za izražavanje 'nasilja' i 'napada', u ovoj su grupi predstavljene i konstrukcije kojima su se izražavale kletve. Primijećeno je i to da su unatoč „izumiranju“ u drugim pravnim tekstovima kletve još uvijek vrlo česte u štokavskim srednjovjekovnim ispravama.

²⁴⁷ Različit sastav i uloge, sa subjektima, objektima ili adverbijalima kao temeljnim nositeljima izvanjezičnih podataka koji upućuju na 'sukob'.

Navedene dvije domene 'sukoba' – 'bezakonje' i 'nasilje', obuhvaćaju preko 50% svih rezultata pa su ovi zaključci statistički vrlo važni i ukazuju na srž odnosa pojmovnoga, enciklopedijskoga i jezičnoga sustava kada je riječ o izražavanju 'sukoba' u srednjem vijeku.

Prema čestotnosti slijede konstrukcije kojima su izražavani različiti tipovi nezakonita uzimanja (dobara, ljudi, životinja, slobode i sl), odnosno 'otimanje' (17,9%). Da je riječ o 'sukobu' otkriva mikrokontekst takvih konstrukcija u kojemu se iščitavaju dodatni enciklopedijski podaci vezani uz 'uzimanje', a nalaze se u priložima *po sili/posilijem/silom*. Te su konstrukcije u pravilu također iskazane prototipnom tranzitivnom konstrukcijom tipičnom za jezgreni model 'sukoba', ali i ovdje je bilo moguće uvođenje malefaktiva dativnom dopunom ili pak ditranzitivnom konstrukcijom. Štoviše, ditranzitivna konstrukcija od svih se domena 'sukoba' najčešće koristi u domeni 'otimanja' zbog vrlo česte uporabe glagola *uzeti* koji otvara mjesto trima ulogama (uzimatelj-malefaktor, uzeto-tema, vlasnik-malefaktiv). Pritome se otkrivaju i neke netipičnosti poput ispuštanja direktnoga objekta [Nom–V–Ø–Dat] kojom se izražava uzeto, tj. tema stvarajući tako ponovno netipičnu tranzitivnu konstrukciju [Nom–V–Dat]. Time se i ovdje potvrđuje da je riječ o konstrukcijskoj preoblici koja je stalna karakteristika kada se izražavao 'sukob'.

'Kršenje slova zakona' (16,2%) je domena koja se u usporedbi s ostalima najčešće izražavala tipičnom tranzitivnom konstrukcijom (66%). Međutim, za konstrukcije iz te domene je karakteristično da im se akuzativna dopuna (bilo u tranzitivnim ili ditranzitivnim konstrukcijama) uvijek odnosi na tekst isprave pa im opseg značenja pokriva zapravo sve rečeno u ispravi te su stoga, kao i konstrukcije za izražavanje 'bezakonja', vrlo široka značenja i time vrlo ekonomične. No, u tome se značenjskom elementu, za razliku od 'bezakonja', ogleda i važno odstupanje tih konstrukcija od jezgrenoga modela 'sukoba'. Ovdje dakle nije riječ o direktnome suparništvu između dvaju *živih* entiteta, nego tekst isprave kao metonimija stoji na mjestu naroda i zakonodavca. Njihova uloga također se mogla dodati u obliku dativne dopune u ditranzitivnoj konstrukciji (*kršiti zakon komu*) i također je najčešće riječ o posvojnome dativu koji prima negativne posljedice i kojemu se uništenjem zakona šteti (malefaktiv). Na taj se način dobiva poprilično jasna srednjovjekovna pojmovna slika 'sukoba' koji se sastoji u primanju/davanju štete. Enciklopedijski podatak koji otkriva da je riječ o odnosu živog i neživog uvjetuje i kodiranje drukčijih semantičkih uloga, naime malefaktora i pacijensa kojemu se kršenjem mijenja stanje.

Kao posljednje i najrjeđe u korpusu analizirali smo konstrukcije za izražavanje 'razmirja': svađe, optužbe, parnice i ratove (11,1%). Ta je grupa tipična po tome što je 'sukob' izražen kao odnos

Agonista s Antagonistom ili odnos *među* Agonistom i Antagonistom, a ne kao sila koju Antagonist vrši nad Agonistom. Instrumentalna dopuna koja nosi uloge socijativa ili mjesta (odnosa) stalan je i pravilan dio tih konstrukcija koje zovemo konstrukcijama društva [Nom–V_{refl}–Prep_{Inst}], *svađati se s kim, biti rat među kim* itd. Na taj se način ublažavao polaritet suprotstavljenih sila u korist isticanja uzajamnosti njihova odnosa i gotovo partnerstva. To se ogleda i u činjenici da se za razliku od svih drugih domena, 'razmirje' nije kažnjavalo, društvo je prema njemu imalo neutralnije stavove nego prema drugim tipovima sukoba pa se u tim konstrukcijama ne profiliraju izvanjezični podaci 'negativno', 'osuđujuće', 'loše', 'prokleta' niti smjer sile s Antagonista kao začetnika sukoba prema Agonistu kao žrtvi. To je temeljni argument da niti semantičke uloge koje se u 'razmirju' izražavaju ne mogu nositi odrednicu 'loše', 'nasilno' i sl, odnosno nije riječ o malefaktoru i malefaktivu. Konstrukcije za izražavanje 'razmirja' ističu ravnopravniji odnos sudionika i njihovo društvo pa su i uloge označene na neutralniji način, odnosno kao agens i socijativ (partner) kao u primjeru *X ratovati s Y*, odnosno mjesto (odnos) poput *rat je među X i Y*. Zasjenjivanje polariteta u tim je konstrukcijama izraženo i u refleksivnosti koja se u domeni 'razmirja' analogijom proširila s tipičnijih (*svađati se*) na manje tipične primjere (*ratovati se*).

Dakle, analiza konstrukcija pokazala je određena zajednička mjesta u izražavanju različitih domena 'sukoba', ali i konkretne razlike u kodiranju određene domene. S obzirom na sve rečeno, primijećena je i stupnjevitost u izražavanju od konstrukcija koje se mogu shematizirati na temelju velikoga broja primjera poput tranzitivne konstrukcije, ditranzitivne konstrukcije i konstrukcija s jednom semantičkom ulogom preko djelomično ispunjenih shematiziranih konstrukcija (poput *bez*-konstrukcije), kodirajućih konstrukcija s idiomatiziranim značenjem (poput konstrukcije usmjerena kretanja *prići na koga, doći vrh koga* itd) do onih visoko idiomatiziranih dekodirajućih konstrukcija koje se pojavljuju rijetko, ali su zastupljene u svim domenama (*zaleći štetu, ponesti ponos, udati u udavu* itd).

Govoreći o vrsti konstrukcija koje uvjetno rečeno „nedostaju“ u određenim domenama, domena 'otimanja' gotovo se nikada nije izražavala složenim konstrukcijama s predikatnim dopunama, dakle 'otimanje' se nije parafraziralo. To još više vrijedi za domenu 'kršenje slova zakona', gdje je svega 2% takvih konstrukcija. Do danas se ne koristi analitički način njihova izražavanja, tj. glagoli koji se koriste za izražavanje 'otimanja' i 'kršenja zakona' ne razlažu se na glagol ispražnjena značenja i imensku dopunu što smo vidjeli kao mogućnost u svim drugim domenama. Riječ je o zanimljivoj razlici u odnosu na prve dvije domene, 'bezakonje' i 'nasilje', koje su svaka u čak 26%, odnosno 37% slučajeva izražene složenim konstrukcijama. Nadalje,

u domeni 'razmirja' uvijek se ističu dva referenta pomoću dviju (ags, soc) ili jedne (odnos) semantičke uloge, međutim one su u uzajamnom odnosu društva, pa u toj domeni nema tranzitivnih i ditranzitivnih konstrukcija. To je samorazumljivo jer se u lancu radnje koji se odnosi na ratovanje, svađe, parnice itd. ne uvodi treća uloga, dok 'otimanje' označava odnos među trima entitetima pa je stoga očekivano da je ono dominantno izraženo ditranzitivnom konstrukcijom, *uzeti što komu*. Vrsta konstrukcija koje također „nedostaju“ su konstrukcije s elidiranim ulogama u domeni 'nasilja'. Očito su uloge u toj domeni puno informativnije te bi njihovo uklanjanje prijetilo mogućim nesporazumom. Kao što smo istaknuli, 'bezakonje' je najzastupljenija domena, izražavana na najrazličitije načine i stoga u njoj nema klase konstrukcija koje nedostaju.

Izgrađujući vlastiti model za opis konstrukcija pojma 'sukob' spregom teorije i korpusa primijetili smo i neke manjkavosti konstrukcijskih pristupa iz perspektive dijakronijske semantike, posebno kada je riječ o utemeljenosti razlikovanja sudioničkih od argumentnih uloga te kada je riječ o konstrukcijskoj profiliranosti uloga. Što se tiče prvoga problema, analize starijih korpusa ograničene su reprezentativnošću tih korpusa (veličinom, raznolikošću tekstnih vrsta itd), drugim riječima često ne postoji dovoljno različitih konteksta uporabe određenoga leksema izvan određene konstrukcije, a samo se na temelju toga može „odmjeriti“ njihovo preklapanje i kompatibilnost sudioničkih i argumentnih uloga. Taj je problem u ovome radu riješen na način da se semantičkim ulogama pristupa kao središnjem mjestu kontinuuma sudioničkih i argumentnih uloga jer su i konstrukcije mjesto gdje se leksičko i gramatičko spajaju. Što se tiče drugoga problema, dijakronijski semantičari koji preuzimaju konstrukcijske pristupe trebaju s oprezom pristupiti onomu što konstrukcijske gramatike, ali općenito i druge suvremene gramatike smatraju profiliranim dijelom konstrukcija, a što ne (npr. što se smatra dopunom, a što dodatkom) ili što smatraju nužnim uvjetima da bi se neka pojava smjestila u određenu kategoriju (npr. dekomponiranih predikata). Naime, to je ovisno i o kontekstu diskursa, vremena itd., a mogućnosti koje teorijska literatura otpisuje, na razini nekoga vrloavnog i visoko pragmatički uvjetovanog sustava mogu činiti određeni obrazac ključan za funkcioniranje toga sustava. Neki su se dijelovi konstrukcija poput adverbijalnih dopuna iz pragmatičkih razloga kroz stoljeća pokazali profiliranim dijelom konstrukcija, iako su sintaktički ili semantički ispustivi; dekomponirani predikati očito mogu sadržavati veći spektar padežnih oblika svojih predikatnih dopuna, koje mogu biti i u množini itd. Stoga suvremeno uporabno utemeljeno dijakronijsko istraživanje mora početi svjesno, ali ipak oslobođeno nameta literature kako će zatečeni sustav doista funkcionirati i koja će pravila u njemu vrijediti,

već se zaključci o tomu trebaju donositi tek kroz analizu i pokazati određene sustavnosti i više ili manje tipične (jezgrene i rubne) primjere.

Gledano ukupno, rezultati istraživanja potvrdili su tri postavljene hipoteze ovoga rada. Prva i glavna hipoteza – postojanje strukturnih i značenjskih pravilnosti u izražavanju pojma 'sukob', potvrđena je izračunatom prevlašću upravo onih konstrukcija koje su predviđene jezgrenim modelom, a odstupanja od toga prototipa značenjski i pragmatično su motivirana te su također svojom brojnošću i oblicima ograničena na određenu domenu 'sukoba' i određeni kontekst te se i među rubnijim primjerima zamjećuju podudarnosti. Zamijećene pravilnosti ogledaju se i u ograničenom skupu semantičkih uloga, a prototipne su malefaktor i malefaktiv. Dodatne su se uloge poput teme, socijativa, mjesta (odnosa), agensa i pacijensa u nekim kontekstima također pokazale važnima u opojmljivanju i izražavanju 'sukoba'. Općenito te uloge otkrivaju podatke o tome tko čini, što i komu/čemu te s kime/u čijem društvu jer su to s pravne strane, dakle za isprave, ključne izvanjezične informacije. Pravilnosti u izražavanju pojma 'sukob' ogledaju se i u tome koje su se domene 'sukoba' najčešće izražavale (svega pet) te u činjenici da niti taj niz nije neuređen i nepovezan. Dapače, mnoge konstrukcije kroz sinonimske nizove i strukturnu podudarnost otkrivaju bliskost domena 'sukoba' na pojmovnoj razini. Strukturno-značenjske pravilnosti vidimo i u istim načinima tvorbe leksema, primjerice u tvorbi glavnih nositelja enciklopedijskih podataka vezanih uz 'sukob' – glagola (*razratiti se*, *razmiriti se*; *prelomiti*, *preskočiti*, *pretvoriti*, *potvoriti*, *poreći*, *pomesti* itd), predikatnih struktura [(u)činiti Z], [biti Z], [imati Z], [dati Z], uporabe konstrukcija iste ili vrlo slične strukture kada se izražava ista domena 'sukoba' te čak i u vezi antonimnih domena koje bi trebalo detaljnije istražiti (*posvađati se s kim* – *pomiriti se s kim*; *štetiti što komu* – *ispraviti što komu* itd). Mnogi glagoli izvan konstrukcija koje su služile za izražavanje 'sukoba' imali su i danas imaju neko drugo značenje (*pomesti*, *preskočiti*, *prelomiti*, *zaleći*, *ponesti* itd), no zbog naravi korpusa i granica ovoga rada nismo mogli širiti te uvide, ali oni ukazuju su moguće smjerove daljnjih rekonstrukcija. Tvorbena veza između glagola i njihovo mjesto u određenim konstrukcijama unutar pojedinih domena ('kršenje slova zakona' i 'razmirje') upućuje na to da ondje možemo govoriti o postojanju kolostrukcija. Dakle, utvrdili smo jasne konstrukcije različite razine složenosti (jednostavne i složene tranzitivne, ditranzitivne i konstrukcije nastale uklanjanjem uloga te ostale konstrukcije manje predvidive i produktivne), među njima tipičnija i rubnija opimjerenja te različitu razinu idiomatiziranosti.

Mnoge pravilnosti dosad navedene zapravo potvrđuju i drugu hipotezu – da je sustav pravilnosti utvrđen na sintagmatskoj razini u obliku konstrukcija uočljiv i na paradigmatskoj razini. U

prvome redu to se odnosi na tendenciju izražavanja 'sukoba' kao odnosa *primanja* koji se ogleda u profiliranju malefaktiva dativnom dopunom bez obzira radi li se o jednostavnoj ili složenoj tranzitivnoj ili ditranzitivnoj konstrukciji, a ta je tendencija primijećena čak i u idiomatiziranim, nepravilnijim i manje produktivnim konstrukcijama. Drugu hipotezu potvrđuje i tendencija izražavanja 'sukoba' složenom konstrukcijom (dekomponiranim predikatnim konstrukcijama), što predstavlja konvenciju administrativnog diskursa i onoga doba jer se uočava na razini cijeloga korpusa i kroz sva stoljeća. Dovođenje u vezu sa strukturno sličnim konstrukcijama na paradigmatškoj razini pomoglo je u rekonstrukciji značenja mnogih konstrukcija, ali i nepotpune konstrukcije koje smo vidjeli u svim domenama, a posebno u domeni otimanja omogućene su paradigmatškom vezom konstrukcija s različitim brojem dopuna (*tko uzme < tko im uzme < tko što uzme < tko im što uzme < tko im što uzme po sili/posilijem/silom*). Upravo paradigmatški odnos s potpunijim konstrukcijama dozvoljava takvo elidiranje bez štete za razumijevanje jer očito govornici dijele znanje o tome o kakvome se uzimanju govori u ispravama, a postojanje konvencije predstavlja treću hipotezu ovoga rada. Analizom smo uvidjeli da konstrukcije za izražavanje 'sukoba' čine mrežu odnosa *in absentia* s ograničenim setom oblika i leksičkih jedinica karakterističnih za srednjovjekovni pravni diskurs Balkana i karakterističnih za pojedinu utvrđenu domenu 'sukoba', ali i određenu funkciju, primjerice *bez-* i *ne-*konstrukcija. *Bez-*konstrukcija zapravo je prijedložno-padežni adverbijalni dodatak, no višestoljetna učestalost pojavljivanja u istome kontekstu s istom pragmatičkom funkcijom dovela je do spajanja prijedloga i imenice (npr. *bez + zabave*) u prilog (*bezzabavno*) te time dovela u pitanje status te konstrukcije kao dodatka. Na sličan način i *ne-*konstrukcija u istome kontekstu uz adverbijal *tvrd*, a uvijek u kontekstu govornih činova zapovijedi (isto kao i *bez-*konstrukcija) pokazuje stapanje negacije i glagola (npr. *ne + potvoriti*) u prilog (*nepotvorivo*). U domeni 'razmirja' vidjeli smo da se refleksivnost proširila po svim konstrukcijama pa se uočavamo i ondje gdje ga očekujemo (*svadati se*) i ondje gdje je konstrukcijski/paradigmatški uvjetovan (*ratovati se*).

Dokaz treće hipoteze – postojanje konvencionalnoga znanja o administrativnome stilu s uobičajenim vokabularom i izrazima zapravo se iščitava iz svega dosad rečenoga, a sastoji se u uočenoj ponavljanju strukturno-značenjskih cjelina, tj. konstrukcija kroz 300 godina u tekstovima različitih autora s različitih geografskih područja (Bosna, Hum, Raška, Dubrovnik). Ovaj rad ističe u kojoj su mjeri te cjeline konstrukcijski i kognitivno utemeljene, odnosno u kojoj mjeri čine povezan dio sustava. Strukturno i značenjski slične konstrukcije ponavljaju se u istome mikrokontekstu, a to se ne može objasniti samo prevođenjem ili prepisivanjem i

nadilazi taj razlog. Kroz stoljeća se vide i varijacije koje ukazuju na očekivanja i određene konvencije u izražavanju. Konvencija omogućuje s jedne strane slobodu pa se neke konstrukcije kao što smo vidjeli mogu pojaviti i nepotpune jer postoji znanje o njihovim potpunijim oblicima ili se mogu pojaviti u prenesenu, ali ipak razumljivu značenju (kodirajuće konstrukcije) jer i sastavljači isprava i čitatelji dijele znanje o već utvrđenome i ograničenome skupu značenja sličnih konstrukcija na temelju kojih mogu razumjeti neke možda manje očekivane oblike. To se posebno odnosi na analitički način izražavanja koji je jako važan motivacijski čimbenik u tvorbi novih konstrukcija. S druge strane konvencija istovremeno ograničava pa se kombiniraju osobine već postojećih konstrukcija tipičnih za određene domene i kontekste.

S obzirom na rečeno, glavni je doprinos ovoga rada razvoj teorijsko-metodološkoga modela za sustavan pristup rekonstrukciji značenja srednjovjekovnih tekstova koji dosad nije upotrebljavan. Pristup je dijakronijskosemantički, primarno onomasiološki, no postavljen šire, tako što opisuje različite tipove konstrukcija kao sintaktičkih struktura. To je jedan od najvećih doprinosa dijakronijskoj semantici koji ovaj rad donosi. Kao korpusno utemeljeno istraživanje u čijoj je pozadini analiza tekstova, ovaj rad doprinosi i oživljava staru vezu lingvistike i filologije, a temom sukoba uključuje lingvistiku u multidisciplinarno polje konfliktologije, u kojemu je ona zanemarena. Konačno, kao prikaz sprege jezičnih (sintaktičkih, značenjskih i pragmatičkih) i enciklopedijskih podataka u mikro- i makrokontekstu ova disertacija ukazuje i na složenost funkcioniranja značenja i jezičnoga sustava u cjelini.

9. ZAKLJUČAK

Polazište ovoga rada bilo je utvrditi srednjovjekovne načine izražavanja pojma 'sukob' primjenom dijakronijske semantike i uporabnih modela opisa, posebno konstrukcijskih gramatika. Rad je kognitivno-onomasiološki orijentiran utoliko što oslanjajući se na postavke kognitivne lingvistike istražuje procese imenovanja određenoga pojma, no za razliku od tradicionalne dijakronijske onomasiologije analizirali smo strukture složenije od leksema – konstrukcije. U tome se pristupu ogleda i jedan od temeljnih doprinosa ovoga rada dijakronijskoj semantici. Osim toga, teorijska okosnica analize su konstrukcijske gramatike, posebno gramatike A. Goldberg (1995, 2006), što je u analizi srednjovjekovnih tekstova i u svijetu, a posebno u domaćoj filologiji i lingvistici novina.

Kritički se osvrćući na literaturu, konstrukcije smo definirali kao konvencionalizirane spojeve oblika i značenja u određenome kontekstu, a kontekstna (uprabna) analiza konstrukcija za izražavanje pojma 'sukob' u srednjem vijeku iznjedrila je sasvim ograničen set struktura s tipičnim semantičkim ulogama i dopunama. Stoga se konstrukcijski pristup pokazao vrlo prikladnim u analizi izražavanja određenoga pojma u jednome dijakronijski udaljenome, ali zaokruženome razdoblju. Konstrukcija kao teorijska jedinica osim što pokazuje puninu jezičnoga i izvanjezičnoga značenja spojenu u jedinstvenim sintaktičkim strukturama, omogućuje i povezivanje jezičnih jedinica koje su strukturno različite, ali sastavljene od značenjski usporedivih i sličnih elemenata (npr. istih semantičkih uloga, uporabe u istome kontekstu i sl.) te tako omogućuje objašnjenje i uvid u veze takvih struktura i na razini sustava. Važno je istaknuti da je analiza korpusa izgrađena na kognitivnim i konstrukcijskim teorijsko-metodološkim temeljima omogućila širi uvid u poimanje i izražavanje 'sukoba' i uvjerljivije mogućnosti interpretacije određenih pojava.

Budući da se u ovome radu ističe kontekst kao metodološki temelj za analizu značenja, uvodna se poglavlja odnose na potragu za enciklopedijskim podacima koji su sudjelovali u opojmljivanju 'sukoba'. Ta su poglavlja posvećena uvidu u makrokontekst konstrukcija koji se odnosi na vrijeme, prostor i diskurs te na razumijevanje samoga pojma 'sukob' pomoću leksikografske, socio-psihološke i kognitivno-lingvističke literature (posebice teorije dinamike sile). Na temelju toga i uz preliminarnu analizu korpusa razvili smo jezgreni model 'sukoba' i postavili određena očekivanja vezana uz jezične realizacije toga pojma.

Nakon sintaktičko-semantičke analize konstrukcija možemo donijeti nekoliko vrlo važnih zaključaka. Budući da su analizirani svi tekstovi (215 isprava) i sve (544) konstrukcije kojima se izražavao 'sukob' (jednostavne, složene, formalnije, idiomatiziranije itd), to nam daje mogućnost zaključivati ne samo o postojanju određenih domena kao područja znanja kojima se u srednjem vijeku u pravnim tekstovima tipično izražavao uz 'sukob' ('bezakonje', 'nasilje', 'otimanje', 'kršenje slova zakona', 'razmirje'), već i o učestalosti, odnosno sustavnosti jezičnih konstrukcija za njihovo izražavanje. To je naime jezgra ovoga rada koja ukazuje na usađenost tih konstrukcija u ondašnjemu društvu i njihovu konvencionaliziranost u pravnome diskursu. Kao što smo vidjeli u poglavlju 8. Rasprava, sve domene pokazuju zajedničke, jezgrenim modelom 'sukoba' predviđene konstrukcijske realizacije i karakteristike, no analizirana su i objašnjena određena odstupanja vezana uz domene i određene kontekste. Prototipna tranzitivna konstrukcija izražava sve elemente pojmovnoga značenja 'sukoba' i tipična je za izražavanje toga pojma. Sve druge konstrukcije kombiniraju pojedine elemente pojmovnoga značenja na specifičan način i tako se i strukturom više ili manje udaljavaju od jezgrenoga i tipičnoga.

Jezgreni model 'sukoba' kao dinamičnoga odnosa suprotnih sila prema kojemu je srednjovjekovno društvo imalo negativne stavove upućuje na to da u jeziku možemo očekivati glagole kao osnovne nositelje jezgre enciklopedijskih podataka o 'sukobu' (jer je 'sukob' radnja, akcija) smještene u prototipne tranzitivne konstrukcije strukture [Nom–V–Ak] s dvjema semantičkim ulogama koje označavaju tipične sudionike toga direktnoga (neprijateljskoga) odnosa. Za ovaj smo rad te uloge nazvali malefaktorom i malefaktivom primjećujući njihovu zanemarenost u literaturi o semantičkim ulogama (za razliku od primjerice benefaktora). Očekivanja razvijena u jezgrenome modelu potvrdila su se u analizi korpusa, iako su primijećena i odstupanja u vidu manje tipičnih (rubnih) konstrukcija u kojima se također može zamijetiti određena sustavnost, posebno kada ih se dovede u odnos s konkretnom domenom koju su izražavale. U tom su smislu vrlo zanimljive konstrukcija usmjerena kretanja korištena za izražavanje 'nasilja' (napada) i konstrukcija društva tipična za izražavanje 'razmirja'. Potonja je u odnosu na jezgrenost još rubnija jer se njome profiliraju i drukčiji enciklopedijski podaci te drukčije semantičke uloge. Drukčije semantičke uloge profilira i tranzitivna konstrukcija za izražavanje 'kršenja polja zakona' utoliko što se 'sukob' događa između malefaktora i teksta isprave koji metonimijski stoji za ljude, a ne između dvaju živih entiteta. Valja spomenuti i pragmatički vrlo specifične *bez-* i *ne-*konstrukcije za čiju se uporabu također pokazalo da je ograničena na samo dvije domene ('bezakonje' i 'kršenje slova zakona'). Obje su konstrukcije sintaktički dodaci i semantički su potpuno ispustive, no iz pragmatičkih razloga (prije svega

isticanja) te su se konstrukcije ipak pravilno i učestalo pojavljivale kao načinske postmodifikacije i stalan su dio konteksta isprava. To je ukazalo i na oprez u otklanjanju dodataka kao neprofiliranih dijelova konstrukcija.

Najvažnije odstupanje od jezgrenih, odnosno prototipnih i u korpusu dominantnih tranzitivnih konstrukcija uočava se u izražavanju malefaktiva dativnom dopunom i primijećeno je da je ta dopuna, ukoliko je nositeljem jedne od dviju ključnih uloga 'sukoba', neispustiva. Dakle suprotno teorijskoj literaturi, dativ se pokazao konstrukcijski profiliranom dopunom, a akuzativ ispuštivom ili neprofiliranom dopunom jer se njime obično označavao značenjski prazan objekt (kao u konstrukcijama *pakostiti komu što*, *uništiti komu što*, *uzeti komu što* i sl). Tako smo uvidjeli važan metodološki detalj, a to je da je prije određivanja (ne)profiliranosti koje dopune potrebno izvršiti semantičku analizu i rekonstruirati koja značenja dopune (pa čak i dodaci) nose i nisu li možda ključni za izražavanje nekoga izvanjezičnoga podatka u određenome kontekstu. Malefaktor i malefaktiv dva su ključna pola dinamike sile 'sukoba' pa te uloge nisu ispuštane iz jezičnih realizacija bez obzira kojim dopunama bile leksikalizirane. Dakle manje je važno je li nešto sintaktički ispuštivo, već je ključno da se temeljni elementi pojmovnoga značenja koje se njima izražava takvom jezičnom strukturom održe i prenesu. Na to trebaju pripaziti i budući slični radovi.

Drugo je vrlo važno odstupanje da se u nekim kontekstima iz pragmatičnih razloga polarnost uloga malefaktora i malefaktiva pokušavala ublažiti različitim jezičnim sredstvima nerijetko i pod cijenu pogrešaka. To se dakako snažno odrazilo na strukturu konstrukcija. Ublažavanje direktna odnosa suprotnosti vidi se u zasjenjivanju uloga pasivizacijom (*Y je ubijen*), u isticanju odnosa između sudionika sukoba na način da se ističe semantička uloga mjesta koju koristimo za društvo (*rat je među X i Y*), a ne malefaktor i malefaktiv itd. Također, kao što smo rekli ublažava se i direktan odnos napada tako što se on ne izražava tipičnom tranzitivnom konstrukcijom kako bismo očekivali s obzirom na njezinu dominantnost u korpusu i jezgrenost s obzirom na model 'sukoba', već se izražava konstrukcijom usmjerena kretanja (*X prići vrh Y*). Napad se u svim slučajevima izražavao tako unatoč postojanju glagola *napasti* i dakako prototipne tranzitivne konstrukcije (pa je teoretski bilo moguće izreći i *X napasti Y*). Iz navedenoga možemo zaključiti da za 'napad' to očito nije bio dio tadašnje pravno-diplomatske konvencije, isto kao što nije bio dio konvencije izražavati 'razmirje' na način razdvajanja uloga Antagonista i Agonista i negativne stavove prema njihovome odnosu. Konstrukcije za izražavanje napada i mnoge druge manje produktivne konstrukcije (*dati koga po grlu*) otkrivaju utjelovljenost uma i prikladnost kognitivna pristupa građi.

Treće temeljno odstupanje od jezgrenosti odnosi se na izražavanje složenim konstrukcijama. Osvrćući se na prototipan model 'sukoba' može se zaključiti da je riječ o događaju poput eksplozije, vrlo energičnomu, trenutnomu, među sudionicima potpuno asimetričnih tenzija koji u isto vrijeme reaguju. Međutim, s obzirom na korpus, srednjovjekovne ideale i vrijednosti te svrhu isprava, mnoge konstrukcije odstupaju od takve slike. Drugim riječima, stilističke karakteristike administrativne tekstne vrste i različiti pragmatički čimbenici uvjetuju strukturu konstrukcija, a ovamo spada i uporaba dekomponiranih predikatnih struktura, tj. složenih konstrukcija (*činiti komu pakost < pakostiti komu*). U tome smo prepoznali jako važan motivacijski čimbenik tvorbe novih konstrukcija (*činiti drevo*).

Na različite navedene rubnosti gledamo kao na odraz konvencije pravnoga diskursa. Principi razlaganja/dekomponiranja, kao i principi elidiranja (konstrukcije koje profiliraju samo jednu semantičku ulogu) usporedivi su i sa strukturom performativa kao makrokonteksta konstrukcija, a koji također mogu biti jednostavni, složeni i elidirani. No, niti ilokucijska snaga performativa, niti informacija koju podrazumijeva elidirana uloga unutar konstrukcije zbog toga se ne gube, i to zahvaljujući konvenciji, tj. konstrukcijskome statusu tih jedinica i njihovu odnosu na paradigmatičkoj razini. To je jedan od temeljnih uvida i zaključaka ovoga rada. Nadalje, primijetili smo da mnoge konstrukcije i domene pokazuju strukturalna miješanja (npr. kletve), odnosno kontinuum na razini sustava, pa smo analizirali i sinonimske nizove leksema i konstrukcija koje izražavaju 'sukob'. Usporedivo s time, u makrokontekstu zabilježili smo i sinonimske nizove performativa koji uvode konstrukcije. S obzirom na dekomponiranje i elidiranje te strukturalna miješanja i sinonimske nizove u različitim strukturama, zaljučili smo da je očito riječ o principima koji djeluju na jezične jedinice na različitim razinama i nadamo se da je ovo istraživanje to jasno pokazalo. Taj zaključak govori i u prilog kognitivističke teze o generalizaciji i nepostojanju fundamentalnih razlika u funkcioniranju različitih jezičnih razina.

U svakoj smo domeni vidjeli i neke manje produktivne konstrukcije, koje su više na polu supstantivnih konstrukcija s idiomatiziranim značenjem, a u analizi su smještene u grupu *ostalih* konstrukcija. One mogu biti i kodirajućega (*prići na koga*) i dekodirajućega (*ponesti ponos*) idiomatizirana značenja, a upravo paradigmatički odnos s pravilnijim i očekivanim konstrukcijama (gramatičkim, odnosno formalnim konstrukcijama) te mjesto u kontekstu omogućuje razumijevanje i takvih struktura.

Presjek različitih konstrukcija s kontekstom njihove uporabe otkriva i ključni doprinos konstrukcijskih pristupa dijakronijskoj semantici. Iz razloga što su jezične realizacije pojma 'sukob' kompleksnije od same leksičke razine i kontekstno su ovisne te nose bogate

enciklopedijske podatke, konstrukcijske gramatike nude alat za cijelovit opis takvih složenih sintaktičko-semantičkih struktura i doprinose njihovoj jasnijoj i točnijoj rekonstrukciji. U tome leži i dokaz da sintaktičko-sematičke analize starijega jezičnog stanja nisu hipotetičke interpretacije i da ima prostora za razmorfologijzaciju starih tekstova koji može imati solidne teorijsko-metodološke temelje.

Kod izražavanja pojma koji je tako aktualan i univerzalan kao što je pojam 'sukob', sintaktička i značenjska rekonstrukcija struktura koju smo ovdje proveli ne rasvjetljuje samo načine izražavanja toga pojma u jednome jezičnome razdoblju, već ukazuje i na ona obilježja koja bismo mogli pronaći i u drugim razdobljima i kulturama, a to je cilj dijakronijske semantike. Ovaj je rad protumačio mnoge aspekte pojmovnoga značenja 'sukoba' i njegove opće i tipične, kao i one rubnije, odnosno manje tipične jezične realizacije. Na taj način željeli smo istaknuti opća i specifična mjesta kao implikacije za razumijevanje osnovnih prinosa i inovativnosti ovoga rada. Onomasiološki pristup i detaljna sintaktičko-semantička analiza konstrukcija u mikro- i makrokontekstu, kao i dovođenje konstrukcija u vezu na paradigmataskoj razini može poslužiti kao model za opis izražavanja pojma 'sukob' u nekim drugim razdobljima, ali i za opis drugih pojmova u hrvatskostaroslavenskome jeziku.

LITERATURA

Austin, John L. 1962. *How to do things with words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford University Press. Oxford.

Barić, Eugenija i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.

Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Disput. Zagreb.

Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran. 2017. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga druga. Sintaksa jednostavne rečenice*. Disput. Zagreb.

Berković, Svjetlan. 2009. Vanjska politika Dubrovačke Republike (Primjer međunarodne suradnje i diplomatske vještine). *Politička misao* 46/4. 203-220.

Binker, Klaus. 2010. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Erich Schmidt Verlag. Berlin.

Birtić, Matea; Matas Ivanković, Ivana. 2009. Akuzativne dopune uz neprijelazne glagole: što su unutrašnji objekti? *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35/1. 1-19.

Blank, Andreas. 2003. Words and Concepts in Time: Towards diachronic cognitive onomasiology. *Words in Time. Diachronic Semantics from Different Points of View*. Ur. Eckardt, Regine; von Heusinger, Klaus; Schwarze, Christoph. Mouton de Gruyter. Berlin – New York. 37-65.

Brač, Ivana. 2018. *Instrumental u hrvatskom jeziku*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Bybee, Joan. 2007. *Frequency of Use and the Organisation of Language*. Oxford University Press. Oxford.

Bybee, Joan. 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press. Cambridge.

Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press. Cambridge.

Chomsky, Noam. 1991. Some notes on economy of derivation and representation. *Principles and Parameters in Comparative Grammar*. Ur. Freidin, Robert. MIT Press. Cambridge. 417-454.

Conflict. From Analysis to Intervention. 2008. Ur. Cheldelin, Sandra; Druckman, Daniel; Fast, Larissa. Continuum. New York – London.

Croft, William. 2001. *Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press. Oxford.

Croft, William; Cruse Allan. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press. Cambridge.

Cvjetković, Božo. 1923. *Dubrovačka diplomacija. 1. Dio*. Jadran. Dubrovnik.

Čremošnik, Gregor. 1927. Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 39. Ur. Skarić, Vladislav. Državna štamparija. Sarajevo. 231-251.

Čremošnik, Gregor. 1932. Kada je postao Dubrovački arhiv? *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 44. Ur. Skarić, Vladislav. Državna štamparija. Sarajevo. 57-61.

Čremošnik, Gregor. 1948. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka 1. *Glasnik zemaljskog muzeja n.s.* 3. 103-143.

Čremošnik, Gregor. 1952. Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1/1. 73-84.

Čulig Suknaić, Janja. 2020. *Antonimija kao pojmovna kategorija značenjske suprotnosti u engleskome i hrvatskome jeziku*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 274 str.

Damjanović, Stjepan. 2004. *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Matica hrvatska. Zagreb.

Damjanović, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

De Diversis, Filip. 2004. *Opis slavnoga grada Dubrovnika*. Dom i svijet. Zagreb.

Deutsch, Morton i dr. 2006. *The Handbook of Conflict Resolution*. Jossey-Bass. San Francisco.

Eckhoff, Hanne Martine. 2011. *Old Russian Possessive Constructions: A Construction Grammar Approach*. De Gruyter Mouton. Berlin.

- Evans, Vyvyan; Green, Melanie. 2006. *Cognitive linguistics*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Fillmore, Charles J. 1968. The case for case. *Universals in Linguistic Theory*. Ur. Bach, Emmon; Harms, Robert T. Holt, Rinehart and Winston. New York. 1-88
- Fillmore, Charles J. 1971. The Case for Case Reopened. *Syntax and Semantics. Grammatical Relations. Vol. 8*. Ur. Cole, Peter; Sadock, Jerrold M. Academic Press. New York.
- Fillmore, Charles J. 1976. *Frame semantics and the nature of language*. 20-32.
- Fillmore, Charles J. 1977a. Scenes-and-frames semantics. *Fundamental Studies in Computer Science, Vol. 5. Linguistic structures processing*. Ur. Zampolli, Antonio. North Holland Publishing Company. Amsterdam – New York – Oxford. 55-81.
- Fillmore, Charles J. 1977b. Topics in Lexical Semantics. *Current Issues in Linguistic Theory*. Ur. Cole, Peter. Indiana University Press. Bloomington. 76-138.
- Fillmore, Charles J. 1985. Syntactic intrusions and the notion of grammatical construction. *Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 73–86.
- Fillmore, Charles J. 1986. Pragmatically Controlled Zero Anaphora. *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Ur. Nikiforidou, Vassiliki; VanCllay, Mary; Niepokuj, Mary; Felder, Deborah . 95-107.
- Fillmore, Charles J. 1988. The Mechanisms of “Construction Grammar”. *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Ur. Axmaker, Shelley; Jaisser Annie; Singmaster, Helen. 35-55.
- Fillmore, Charles J.; Kay, Paul; O’Connor, Mary C. 1988. Regularity and Idiomaticity of Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language* 64/3. 501-538.
- Fillmore, Charles J.; Atkins, Beryl T. 1992. Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbors. *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Ur. Kittay, Eva; Lehrer, Adrienne. Lawrence Erlbaum. Hillsdale. 75-102.
- Forker, Diana. 2014. A Canonical Approach to the Argument/Adjunct Distinction. *Linguistic Discovery*. Ur. Whaley, Lindsay J. 12/2: 27-40.

Fried, Mirjam. 2015. Construction Grammar. *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science*. Ur. Alexiadou, Artemis; Kiss, Tibor. Mouton de Gruyter. Berlin. 974-1003. www.researchgate.net/publication/285055446_Construction_Grammar. (pristupljeno 15.3.2019)

Gadžijeva, Sofija i dr. 2014. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. Ur. Mihaljević, Milan. Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut. Zagreb.

Galtung, Johan. 1969. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*. Sage Publications 6/3. 167-191.

Galtung, Johan. 1996. *Peace by Peaceful Means. Peace and Conflict, Development and Civilization*. PRIO. Oslo.

Givón, Talmy. 1979. *On Understanding Grammar*. Academic Press, INC. Orlando.

Givón, Talmy. 2001. *Syntax. An Introduction. Volume I*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia.

Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. University of Chicago Press. Chicago.

Goldberg, Adele E. 1999. The Relationships between Verbs and Constructions. *Lexical and Syntactical Constructions and the Construction of Meaning*. Ur. Verspoor, Marjolijn H.; Lee, Kee Dong; Sweetser, Eve. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 383–398.

Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press. Oxford.

Goldberg, Adele E. 2010. Verbs, Constructions, and Semantic Frames. *Lexical Semantics, Syntax and Event Structure*. Ur. Rappaport Hovav, Malka; Doron, Edit; Sichel, Ivy. Oxford University Press. Oxford. 39– 58.

Grice, Herbert P. 1975. Logic and conversation. U: Cole, Peter; Morgan, Jerry. *Syntax and Semantics, Vol. 3. Speech acts*. Academic Press: 41-58.

Grickat, Irena. 1972. *Aktuelni jezički i tekstološki problemi u starim srpskim ćirilskim spomenicima*. Narodna biblioteka SR Srbije. Beograd.

Hamm, Josip. 1974. *Staroslavenska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.

Handbook of Peace and Conflict Studies. 2007. Ur. Webel, Charles; Galtung, Johan. Routledge. London – New York.

Harris, Robin. 2006. *Dubrovnik. A history*. Saqi Books. London.

Hoffmann, Thomas. 2016. Construction Grammars. *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*. Ur. Dancygier, Barbara. Cambridge University Press. Cambridge.

Hopper, Paul; Thompson, Sandra A. 1984. The Discourse Basis for Lexical Categories in Universal Grammar. *Language. Journal of the Linguistic Society of America* 60. Ur. Bright, William. 703-752.

Isailović, Neven. G. 2014. *Vladarske kancelarije u srednjovekovnoj Bosni*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Beograd. 608 str.

Ivanetić, Nada. 1995. *Govorni činovi*. Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Ivanetić, Nada. 2003. *Uporabni tekstovi*. Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb:

Ivić, Pavle. 1994. *Srpskohrvatski dijalekti. Njihova struktura i razvoj. Opšta razmatranja i štokavsko narečje, 3. tom*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Novi Sad – Sremski Karlovci.

Jacob, Daniel. 2004. Generalisierte semantische Rollen und freie Linkingprinzipien. *Semantische Rollen*. Ur: Kailuweit, Rolf; Hummer, Martin. Gunter Narr Verlag. Tübingen. 104-117.

Jacobson, Pauline. 2014. *Compositional Semantics: An Introduction to the Syntax/Semantics Interface*. Oxford University Press. Oxford.

Janeković Römer, Zdenka. 2005. Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku. *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*. Ur. Budak, Neven. FF Press. Zagreb. 317-345.

- Janeković Römer, Zdenka. 2011. Slavensko i romansko tkanje dalmatinskog i dubrovačkog identiteta. *Sintaksa hrvatskoga jezika: Književnost i kultura osamdesetih. Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Mićanović, Krešimir. Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za slaviste. Zagreb. 207-226.
- Janeković Römer, Zdenka. 2016. Dubrovački statut i druge zakonske zbirke. Ur. Galović, Tomislav i dr. *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku II*. Institut za kulturu i etiku. Zagreb. 97-102.
- Jeong, Ho-Won. 2008. *Understanding Conflict and Conflict Analysis*. SAGE Publications. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore.
- Jireček, Konstantin. 1903. Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Ur. Jagić, Vatroslav. *Archiv für slavische Philologie* 25. Weidmannsche Buchhandlung. Berlin. 501-521.
- Johnson, Mark. 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago University Press. Chicago.
- Kapetanović, Amir. 2012. Otisci tijela u umu i govoru: emocije u Marulićevoj epici. Ur. Kapetanović, Amir. *Poj željno! Iskazivanje i poimanje emocija u hrvatskoj pisanoj kulturi srednjega i ranoga novoga vijeka*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 187–215.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Katičić, Radoslav. 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Nakladni zavod Globus. HAZU.
- Katz, Jerrold J.; Fodor, Jerry A. 1963. The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39/2. 170-210.
- Katz, Jerrold J.; Postal, Paul M. 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. MIT Press. Cambridge.
- Kovačević, Ana. 2016. *Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti*. Staroslavenski institut. Zagreb.
- Kuzmić, Boris. 2009. Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. Ur. Damjanović, Stjepan. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. Knjiga: srednji vijek*. Croatica. Zagreb. 405-455.

- Lakoff, George. 1977. Linguistic Gestalts. Ur. Beach, Woodford A. i dr. *Papers from the 13th Regional Meeting, CLS*. Chicago. 236-287.
- Lakoff, George; Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. Chicago – London.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago University Press. Chicago.
- Lakoff, George. 1993. The Contemporary Theory of Metaphor. Ur. Orthony, Andrew. *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press. Cambridge. 202-251.
- Langacker, Roland. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. Vol. 1*. Stanford University Press. Stanford.
- Langacker, Roland. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive application. Vol. 2*. Stanford University Press. Stanford.
- Langacker, Roland. 2000. *Grammar and Conceptualization*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Langacker, Roland. 2005. Construction Grammars: cognitive, radical and less so. *Cognitive linguistics: internal dynamics and interdisciplinary interaction*. Ur. de Mendoza Ibáñez, Francisco J. Ruiz; Peña Cervel, M. Sandra. Mouton de Gruyter. Berlin – New York. 101-159.
- Le Goff, Jacques. 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Golden marketing. Zagreb.
- Lisac, Josip. 1996. *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Matica Hrvatska. Zagreb.
- Lisac, Josip. 2009. Hrvatska narječja u srednjem vijeku. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*. Ur. Damjanović, Stjepan. Croatica. Zagreb.
- Lučić, Josip. 1991. *Dubrovačke teme*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Lukežić, Iva. 1996. Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja. *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja*. 8/1-2. Rijeka.
- Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Disput. Zagreb.
- Maršal Marmont. 1984. *Memoari*. Logos. Split.

Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Matica Hrvatska. Zagreb.

Matasović, Ranko. 2009. Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika. Ur. Damjanović, Stjepan. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*. Croatica. Zagreb.

Mihaljević, Ana. 2019. Latinski utjecaj na sintaksu zavisnosloženih rečenica u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/2. 571-600.

Mihaljević, Milan. 1997. Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 43/44/1-2. 191-209.

Mihaljević, Milan. 1998. *Generativna sintaksa i semantika*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.

Mihaljević, Milan. 2003. Veznik "da" u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slavia Meridionalis* 4. 9-34.

Möhlig-Falke, Ruth. 2012. *The Early English Impersonal Construction: An Analysis of Verbal and Constructional Meaning*. Oxford University Press. Oxford.

Nazalević Čučević, Iva. 2016. *Sintaktička negacija. Usporedna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Nazalević Čučević, Iva; Belaj, Branimir. 2018. Sintaktičko-semantički status egzistencijalnih glagola biti, imati i trebati. *Croatica: Časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*. Vol. 42, br. 62: 179–205.

Ničetić, Antun. 1996. *Povijest dubrovačke luke*. Academia Scientiarvm et Artivm Slavorvm Meridionalivm. Dubrovnik.

Paskojević, Kristian. 2018. *Razvojni procesi diplomatske ćiriličke minuskule u dokumentima srednjovjekovne dubrovačke kancelarije*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 384 str.

Pranjковиć, Ivo; Badurina, Lada. 2012. Načini izražavanja imperativnosti. *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knjiga 1)*. 619-628.

Raffaelli, Ida; Kerovec, Barbara. 2008. Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary. *Jezikoslovlje* 9/1-2. 141-169.

- Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Disput. Zagreb.
- Raffaelli, Ida. 2015. *O značenju. Uvod u semantiku*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Rešetar, Milan. 1894. Die ragusanischen Urkunden des 13. - 15. Jahrhunderts. *Archiv für Slavische Philologie* 16–17.
- Rešetar, Milan. 2002. Dubrovnik i njegov jezik. U: Milosavljević, Petar. *Srbi i njihov jezik*. Trebnik.
- Rosch, Eleanor. 1987. Principles of Categorization. Ur. Lloyd, Barbara; Rosch, Eleanor. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NY – Erlbaum. 27-48.
- Sandole, Dennis J. D. i dr. 2009. *Handbook of conflict analysis and resolution*. Routledge. London – New York.
- Sbisà, Marina. 2007. How to read Austin. *Pragmatics* 17/3. 461-473.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts. An essays in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Searle, John R. 1979. *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput. Zagreb.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- Skok, Petar. 2011. O podrijetlu Dubrovnika. Ur. Ivanišin, Nikola. *Dubrovnik: Časopis za književnost, nauku i umjetnost*. Matica hrvatska. Dubrovnik. 81-127.
- Stanojević, Mateusz-Milan. 2013. *Konceptualna metafora: Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Srednja Europa. Zagreb.
- Stefanowitsch, Anatol; Gries, Stefan T. 2003. Collostructions: Investigating the interaction of words and constructions. *International Journal of Corpus Linguistics* 8/2. 209-243. John Benjamins Publishing Company.

Stipišić, Josip. 1972. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi. Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija*. Školska knjiga. Zagreb.

Sweetser, Eve. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.

Štrkalj Despot, Kristina. 2012. Jezik emocija u srednjovjekovnim hrvatskim pjesmama eshatološke tematike. *Poj željno! Iskazivanje i poimanje emocija u hrvatskoj pisanoj kulturi srednjega i ranoga novoga vijeka*. Ur. Kapetanović, Amir. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 87–116.

Štrkalj Despot, Kristina. 2013. Značenje i uporaba suprotnoga veznika da u starohrvatskim tekstovima, *Filologija* 59. 173–194.

Šufflay, Milan. 1904. *Die dalmatinische Privaturkunde*. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse, Band CXLVII. Carl Gerold's Sohn Verlag. Wien.

Talmy, Leonard. 1985. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. *Language typology and syntactic description: Grammatical categories and the lexicon*. Volume 3. Ur: Shopen, Timothy. Cambridge University Press. Cambridge.

Talmy, Leonard. 2000. *Toward a cognitive semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems*. MIT Press. Cambridge.

Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford University Press. Oxford.

Taylor, John R. 2012. *The Mental Corpus. How Language is Represented in Mind*. Oxford University Press. Oxford.

Understanding Power: The Indispensable Chomsky. 2002. Ur. Chomsky, Noam; Mitchel, Peter R.; Schoeffel, John. The New Press. New York.

Usage-based models of language. 2000. Ur. Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne. CSLI Publications. Stanford.

Van Valin, Robert Jr. 1999. Functional Relations. *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*. Ur. Brown, Keith; Miller, Jim. Elsevier. Oxford. 150-162.

Van Valin, Robert Jr. 2001. *An Introduction to Syntax*. Cambridge University Press. Cambridge.

Van Valin, Robert Jr.; Wilkins, David P. 1996. The Case for 'Effector': Case Roles, Agents, and Agency Revisited. *Grammatical constructions*. Ur. Shibatani, Masayoshi; Thompson, Sandra. Oxford University Press. Oxford. 289-322.

Van Valin, Robert Jr.; LaPolla, Randy J. 1997. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge University Press. Cambridge.

Varela, Francisco; Thompson, Evan; Rosch, Eleanor. 1991. *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. MIT Press. Cambridge.

Vrana, Josip. 1957. Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske isprave. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta* (6-7-8). 331-334.

Winters, Margaret E. 2010. Introduction: On the emergence of diachronic cognitive linguistics. *Historical Cognitive Linguistics*. Ur. Winters, Margaret; Tissari, Heli; Allan, Kathryn. De Gruyter Mouton. Berlin – New York. 3-27.

Wunderlich, Dieter. 1976. *Studien zur Sprechakttheorie*. Suhrkamp. Frankfurt.

Žic Fuchs, Milena. 1991. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. SOL. Zagreb.

Žic Fuchs, Milena. 2009. *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: engleski present perfect*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.

KONZULTIRANI RJEČNICI, LEKSIKONI I ENCIKLOPEDIJE

Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi liber. Zagreb.

Bosanac, Milan; Mandić, Oleg; Petković, Stanko. 1977. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.

Damjanović, Stjepan i dr. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Matica Hrvatska. Zagreb.

Hrvatski enciklopedijski rječnik. 2002. Ur. Anić, Vladimir; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. Novi liber. Zagreb.

Iveković, Franjo; Broz, Ivan. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Svezak II. Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek). Zagreb.

Leksikon Marina Držića (LMD). <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/dubrovacka-republika/> (pristupljeno 7.5.2020.)

Lukić, Radomir D.; Pečujlić, Miroslav. 1982. *Sociološki leksikon*. Savremena administracija. Beograd.

Mažuranić, Vladimir. 1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. JAZU. Zagreb.

Notaries. *Medieval Italy: An Encyclopedia. Vol 2: L-Z*. 2004. Ur. Kleinhenz, Christopher. Routledge Revivals. New York – London.

Psihologijski rječnik. 1992. Ur. Petz, Boris Petz. Prosvjeta. Zagreb.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1884-1886, Ur. Daničić, Đuro. 1956-1958. Ur. Jedvaj, Josip i dr. Sv. II., Sv. XVI. JAZU. Zagreb.

Rječnik hrvatskoga jezika. 2000. Ur. Brozović, Dalibor. Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. Zagreb.

Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Ur. Deanović, Mirko; Jonke, Ljudevit. JAZU. Zagreb.

The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology. 1995, 1996. Ur. Manstead, Antony S. R.; Hewstone, Miles. Blackwell Publishers Ltd.

KORPUSI

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1863. *Acta Croatica/Listine hrvatske*. Brzotisač Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja. Zagreb.

Statut grada Dubrovnika 1272. 1990. Prev. Križman, Mate; Kolanović, Josip. / *Liber statutorum civitatis Ragusii, compositus anno 1272*. 1904. Ur: Bogišić, Valtazar; Jireček, Konstantin. Historijski arhiv Dubrovnik – Zagrebačka tiskara. Dubrovnik – Zagreb.

Stojanović, Ljubomir. 1929. *Stare srpske povelje i pisma. Dubrovnik i susedi njegovi. Prvi deo*. Srpska manastirska štamparija. Beograd – Sr. Karlovci.

Stojanović, Ljubomir. 1934. *Stare srpske povelje i pisma. Dubrovnik i susedi njegovi. Drugi deo.* Srpska manastirska štamparija. Beograd – Sr. Karlovci.

Šurmin, Đuro. 1898. *Monumenta historico-juridica/Hrvatski spomenici. Sveska 1.* JAZU. Zagreb.

PRILOG

Konstrukcije za izražavanje 'bezakonja'

	KONSTRUKCIJE	SINTAKTIČKA RAZINA	ZNAČENJSKA RAZINA	PRIMJERI
JEDNOSTAVNE	(is-)habiti <i>tko komu</i>	Nom–V–Dat	<mfr, mfv>	ako urošъ ili bratъ ego (...) bi hъtelъ habiti ili bi isъhaibлъ namъ
	(is-)pakostiti <i>tko komu</i>			da imъ pakostimo koliko možemo ²⁴⁸
	smesti <i>tko komu</i>			ne mozite mu nikakore smesti
	zabaviti <i>tko komu</i>			da imъ nikto ne zabavi ²⁴⁹
	zabavljati <i>tko komu</i>			turci zabavljaju našemъ trъgovce(m') ²⁵⁰
	zgriješiti <i>tko komu</i>			ako mi ne sъgrêše ni do života moega
	oštetiti <i>tko koga/što/čega</i>	Nom–V–Ak/Gen		tko ljubo bê hôtelъ ôčtetitê grad dubrovnêka volja prêdъgradêje ali ljudi volja blaga dubrovnêčkoga
	zledovati <i>tko koga</i>	Nom–V–Ak		kako i my ne zъleduemo vasъ
	zazrêti <i>tko koga</i>			nemoite ni zazrêti ²⁵¹
	ogriješiti se <i>tko u komu</i>	Nom–V _{refl} –Prep		ere se smo ôgrêšili u semъzi čaovêcê
	zadeti se <i>tko za koga</i>			tko li se kje za nihъ zadeti ²⁵²
	strunuti/struniti se <i>što komu</i>	Nom–V _{refl} –Dat		<pcs, mfv>
(is-)pakostiti <i>tko što</i>	Nom–V–Ak	<mfr, tema>	ako li čt'o ispakosti ²⁵³	
zgriješiti <i>tko po neznanju</i>	Nom–V–Adv	<efr, nač>	tko sъgrêši po nevêsti	

²⁴⁸ ako neki krajanimъ pakostilъ ili ima pakostiti dubrovnčanomъ, koi bi pakostili rъtu ili prъvlaci, ako k'to ispakosti vinogradomъ, da imъ ne činimo pakostiti, my da ne pakostimo têbê ni tvoimъ ludemъ ni vašimъ zemlamъ, da krainanê ne pakoste dubrovnčanomъ ni ljudemъ ni dobityku ni zmlj ihъ, i ze'mli tvoei i gradomъ tvoimъ da ne ispakostimo ni plênomъ ni gusovъ ni ôčivêstvъ ni taemъ, da si imaju poiti krainane pakostiti nekomu venъ ôdъ knezъtvo

²⁴⁹ kto imъ zabavi gdê, nikto da imъ ne ima zabaviti, da imъ nikto ne ime zabavlati, da imъ nê volъnъ nikto zabavit, da imъ nê nikto volъnъ zabaviti ili zadrъžati; uz adverbijale: nik'to da imъ ne zabavi za tô, da imъ ne imatъ po sema sego zabaviti za tuzi zeml'ju

²⁵⁰ tuže's na bog'čina korenikja jerъ imъ zabavlja, franko i vlkša (...) zabaviše ônêtmъ koi ne bêhu ničimъ krivi, družemъ trъgo(v)semъ za ni'h zabavljaju

²⁵¹ ne zazri ni

²⁵² da se za nih niktô ne zadêne, da se za ônozi drêvo nik'to ne zadegje, nitko da se zadegje za nihъ, da se nik'to za nihъ ne zadegje

²⁵³ ako bi ime čo pakostiti; čo bude pakostilъ da platimo

	(is-)pakostiti <i>tko komu što</i>	Nom-V-Ak-Dat	<mfr, pcs, mfv>	ako li ja samъ ili moi ljudi biъmo nečo pakostili nekomu dubrovъčaninu ²⁵⁴	
	stvoriti <i>tko komu što</i>			(ni polovinu konъ toga vi kohete poznati) čo mu kju ustvoriti	
	pogriješiti <i>tko komu što</i>			akô li čo pogrêše zemli kraljev'stva mi ²⁵⁵	
	zabaviti <i>tko komu što</i>			tko ino učini (...) i zabavi čo dubrovčanomъ ²⁵⁶	
	zabaviti <i>tko koga' što</i>	Nom-V-Ak-Ak'	nikto ničo da vi ne zabavi		
	spakostiti <i>tko komu o čemu</i>	Nom-V-Dat-Prep	tko imъ spakôsti ô čôm libôm		
	zabaviti <i>tko komu o čemu</i>		ktoli=мъ zabavi ô čem' na têhъ carinah'		
		pakostiti <i>tko</i>	Nom-V	<mfr>	da ne pakostimo ²⁵⁷
		zabaviti <i>tko</i>	Nom-V-Adv		da ne ima nikto čimъ zabaviti
		zledovati <i>tko</i>			da biste u tumъ ne zledovali
zgriješiti <i>tko</i>		u tomei nêsu sьgrêšili			
SLOŽENE	činiti krivinu <i>tko koga'</i>	Nom-Pred[V-Ak]-Ak'	<mfr, mfv>	ako nekъto ô(d)ъ moiъ kъmeti ili ô(d)ъ moiъ ljudie čine vi krivinu ²⁵⁸	
	stvoriti zla <i>tko koga'</i>	Nom-Pred[V-Gen]-Ak'		da vy ne stvorju nikoegare zъla	
	učiniti zlo <i>tko komu</i>	Nom-Pred[V-Ak]-Dat		ako kto ushoke zlo učiniti dubrovčaninu ²⁵⁹	
	učiniti pakost ili štetu <i>tko komu</i>			ako li imъ hokete koju rakъstъ učiniti i čъketu	
	učiniti zlo ili štetu <i>tko komu</i>			koi bi hotêli nimъ koe lubo zlo vola četu učiniti	
	učiniti štetu <i>tko komu</i>	Nom-Pred[V-Gen]-Dat		učiniъ imъ je veliku četu ²⁶⁰	
	dati zabave <i>tko komu</i>			nikomuъ zabave ne daše	
	učiniti besъpravъdja <i>tko komu</i>			da ne učinimo nikoegare besъpravъdja člv'ku zemle tvoe	
	učiniti zla <i>tko komu</i>	Nom-Pred[V-Ak]-Prep		da imъ nikoegare zla ne učini ²⁶¹	
učiniti lukavstvo, nepravdu ili bezakonje <i>tko o čijoj glavi</i>	(ako bi(n') vь(s') svêtъ govorilъ) da učinmo nъkoe lukavstvo i nepravdu ili bezakonie ô glave g'na vlka				
stvoriti lukavstvo ili bezakonje <i>tko o komu</i>		da ne sьtvorimo nikoe lukavstvo ili bezakonie ô gd'u vlku ²⁶²			

²⁵⁴ ako ime htêti čo godê pakostiti dubrovniku, ispakosti li imъ k'to čo; tko imъ čo ispakosti tьrgovcemъ (u zemli kral'sv'mi) ili drêvu, (u koga se obrête lud ôtrokъ tere) čo komu ispakosti, nikto da imъ ne ispakosti niča, da ti ne ispakosti ničare, da imъ niča ne ispakosti, da ne ispakosti vamъ ničo, da ne pakostimo tebe

²⁵⁵ jako čo sьgrêše kraljevstvu mi

²⁵⁶ nikto da imъ ne zabavi niča, da imъ nikto ničo ne zabavi

²⁵⁷ a da neki krajaninъ pakosti

²⁵⁸ ako nekъto moiъ kmeti (...) čine vi krivinu

²⁵⁹ tko bi mi(!) hotêlъ zlo učiniti, tko bi=мъ hotêlъ zlo učiniti

²⁶⁰ i učini-мъ veliku četu, učiniъ imъ je veliku četu

²⁶¹ zla da ti ne učinimo nikogare, nikoegare zla da ne ime činiti zemli kraljev'stva ti, da ne branimo ni zlo učinimo tomu človêku

²⁶² da ne sьtvorimo ô vlkovu pokladu niednoga lukavstva

SLOŽENE	stvoriti zlo <i>tko o koga</i>			nikyda da svtvorimo koe zlo ô nih
	imati zabave <i>tko od koga</i>	Nom–Pred[V–Gen]–Prep		da ne imaju ni ôd koga zabave ôd moje strane ²⁶³
	imati pečali <i>tko od koga</i>			da ne ima ni ôt koga nijedne pečali
	imati pečali <i>tko za koga/što</i>			za ine tržņnike da ne ima pečali krl'vst' mi ²⁶⁴
	biti dana zabava <i>komu od koga</i>	Pred[V–Nom]–Dat–Prep		čuli smo kako našemъ trņgo(v)semъ je(s) dana zabava ô(d) tur'čina
	biti zabave <i>komu od koga</i>	Pred[V–Gen]–Dat–Prep		da imъ ne zabave ni ôd kogare ²⁶⁵
	primiti štetu <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Ak]		da nêku četnu ne primu
	primiti štetu ili sramotu <i>tko</i>			da ne prime nêkoju četnu volja sramotu
	biti nepravde i usilija <i>komu</i>	Pred[V–Gen]–Dat	<mfv>	da imъ nê nikoere nepravde ni usilia
	biti pakosti <i>komu</i>			da imъ nêstъ pakoste
	biti zabave <i>komu</i>			da imъ ne bude zabave
	biti zadêve <i>komu</i>			da imъ nêe koe zadêve
	biti zledi/zloće <i>komu</i>			da nê zledi človêkomъ od srъtata do grada
	učiniti se šteta <i>komu</i>			Pred[V _{refl} –Nom]–Dat
	(u)činiti vaščinu <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Ak]	<mfr>	i veliku vaščinu učinili
	učiniti žao <i>tko</i>			ne bismo hotni žalъ učini(t')
	učiniti zlo <i>tko</i>			ako bi tko lubo našъ vola nih (...) nêkoe zlo učinilъ ²⁶⁷
	činiti dobro <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Adv]		tko gode je g'dna kostadina navêčev'ľ na to navodi ne čini dobrê
	imati pečali <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Gen]		godnъ banъ da ne ima pečali ²⁶⁸
	biti zloće	Pred[V–Gen]–Adv	-	da ne bude do uskorê nêdne zlokje
	biti zledi			u tomъ da nê zledi nikoere
	biti šërbe			ničimre ne črъbe ni prêročъne ni uzgôčъne
	činiti se zlo	Pred[V _{refl} –Nom]–Adv		gotovi sъmo da u ovoi zemľi zľo se čini
	učiniti se štete, zlobe i krvi	Pred[V _{refl} –Nom/Gen]–Adv		čo se bud' učinile koje ljubo čtete a ili zlobe ili kръvi u sijuzi ratъ
	činiti se zla <i>među kim</i>	Pred[V _{refl} –Nom]–Prep	<mje>	koja se su zla činila doslei meĝju nami
	učiniti se krivina <i>među kim</i>			ako se uč'ini krivina meĝju gradomъ i mođnъ zemlovъ ²⁶⁹

²⁶³ da ne ima ni ôt koga koje zabave, za tuzi vlastelъsku svadu da ne imaju zabave ni čtete ni ôt koga

²⁶⁴ nêmai za ne pečali, da nema nik'to pečali za nega, za njih da ne ima pečali nitko, da nêma pečalъ za vaše ljudi; da ne imaju pečali ni za čo, za mlêť da ne imajutъ pečali ni za čo

²⁶⁵ da namъ nê zabave ô(d) nikoga, tomu da nê zabave ni ôt koga, ne bi imъ ô(d) nikoga zabave

²⁶⁶ da im se nêkoja čteta u vladaniju ili u trņgovcu ne učini za to

²⁶⁷ kto bude učinilъ zlo koe, tko ljubo bê hôtêľ zlo učinêti, kto bude uzelъ i učinilъ zlo koje, koi bi hotêľ zľê učinit

²⁶⁸ da ne ima pečali kra(l)v(s)mi

²⁶⁹ ako se koja godê krivina učini meĝju ljudmi, i da sê nekoja krivina meĝju ni čini, a da sê nekoja krivina meĝju ni čini, a da se nêkoê krivina meĝju nami učini, da koê se krivina učini meĝu ljudi

OSTALE	bez-konstrukcija	ispratiti se <i>bez svake zabave</i>	Nom–V _{refl} –Adv=Adv ²⁷⁰	<bfv, nač>	da se isprate <i>svobodno bezъ vsake zabave</i> ²⁷¹
		doći, stati i prebivati tko <i>bezbojazno i bezzabavno</i>	Nom–V–Adv=Adv	<ags, nač>	može doći stati i prèbiti u gradu dubrovnêku svobodno bezъbojaznô bezъzabavnô
		dolaziti, ostajati i poći tko <i>bez svake zabave</i>			da mogu nihъ trъgovci slobodno dohoditi (...) stojêti (...) i pakъ slobodno poći sa vsiemъ beza vsake zabave sabludeni i ôbarovani
		gresti tko <i>bez svake zabave</i>			da gredte svobodno bezъ vsake zabave ²⁷²
		hoditi tko <i>bez svake zabave</i>			vsaki da hodi svobodno bezъ vsake zabave ²⁷³
		hoditi si tko <i>bez svake zabave</i>			po mođi zem(l)i da si hô(d) trъgo(v)ci nih svobodnô bez vsake zabave ²⁷⁴
		ići tko <i>bez svakoga straha</i>			da idete svobodno k cr(s)vu mi bezъ svakoga strah
		hoditi tko <i>bez sve habe i zledi</i>			da hode vlasi svobodno (...) kako su u bana kulina hodili bezъ vse habe i zledi
		hodati, kupiti, prodavati si tko <i>bez pečali</i>			da si hôdêt i kupuotъ i prodavaotъ bes pečêli
		kupovati i prodavati si tko <i>bez pakosti</i>			da si kupujutъ i prodajutъ svobotъno vъ prê pisanehъ zem'lehъ bezъ pakosti ²⁷⁵
		gresti tko <i>bez svake bojazni</i>			da gredu vaši ludie po moei zemli sъ trъgomъ bezъ vъsake bojazni
		stajati tko <i>bez svake pakosti</i>	da stoetъ vъ dubrovnikъ bezъ vъsakoe pakosti		
		držati si tko što <i>bez svake zabave</i>	Nom–V–Ak–Adv=Adv	<ags, tema, nač>	da si ga (ston'ski redъ) drъže svobod'no bezъ vsake zabave
		držati tko što s kime <i>bez svake zledi</i>	Nom–V–Ak–Prep–Adv=Adv	<ags, tema, soc, nač>	prisezaju prav goi drъžati sъ vami i pravu vêru (...) i pravymъ srd'cemъ drъžati e bezъ vъsakoe zledi
		primiti tko koga <i>bez svake sumnje</i>	Nom–V–Ak–Adv=Adv	<bfr, bfv, nač>	da mi primemo g'na vlka i g'pgju maru i nih decu i nihъ riznicu u našъ grad na našoi vêre bezъ vsake sumne
bljusti tko koga <i>bez svakoga đavoljega umišljenja i djela</i>	da ihъ takozi sъbljudemo (...) vsakomъ pravdomъ i istinomъ bezъ svakoga dijavolega umišljenja i dêla				

²⁷⁰ Pojavu dvaju načinskih adverbijala ista ili vrlo slična značenja koje se tvori nijekanjem/antonimijom slobodno – bez svak- Z (Z=element sukoba) bilježimo znakom jednakosti među adverbijalima (Adv=Adv). Ostali adverbijali za koje se ne zna status ovdje nisu bilježeni zbog preglednosti strukture konstrukcija.

²⁷¹ da se isprate svobodno be-zabavê da hode

²⁷² da gredu svoimi glav'mi (...) svobod'no be-zabavê, da gred (...) svobodno be-zabavê, da gredu svoimi glavami (...) svobodno bezъ vsake zabave, da gred prêzъ zeml'ju cr(s)v m svobodno bezъ vsake zabave, vsaki da gred' (...) svobodno bezъ vsakje zabave, da naši trъgovci slobodno gredu (...) bezъ svakoje zabave

²⁷³ da hodi vsaki svobodno be-zabave, da hode po naše zemli svobodno bezъ zabave, da slobodno hode i trъže po vsei c'revi zemli be-zabave.

²⁷⁴ da si hode dubrovčane svobodno i čitavo bezъ zabave i bezъ zadržanija, da si hode svobodno ôpetъ u dubrovnikъ bezъ zabave i bezъ zadržanija, da dohode svobodno sъ trъgom' u zemlju cr'sva mi i ôpetъ da si hode svoimъ dobitkôm' bezъ vsake zabave u dubrov'nikъ. I bez priloga slobodno: da si hode po zemli kralvstva mi bez bojazni i bez-abave.

²⁷⁵ da si kupôvaotъ i prôdavaotъ svôbôdnô bezъ vsêkôq pakôsti

OSTALE	kunuti tko se komu <i>bez svakoga propadstva i bez zle misli</i>	Nom–V–Dat–Adv=Adv		keľnemo sê tebe nikolavu tonisъtu knezu (...) sь pravovъ verovъ bezъ vsakoga propadъstva i be-zlê misli ²⁷⁶
	predati tko koga komu <i>bez propadstva</i>	Nom–V–Ak–Dat–Adv=Adv	<bfr, tema, bfv, nač>	da ihъ pridamo s'tomu tvomu cr'stvu dobromъ verovъ bezъ propadstva
	dati tko komu što <i>bez svake zle primisli</i>	Nom–VP–Ak–Dat–Adv		prisezaju (...) dati imъ sьvêt i pomokъ (...) bezъ vьsega zьloga primysla
	biti šteta <i>komu</i>	Nom–V–Dat	<tema, mfv>	našêtmъ trъgo(v')cemъ da četa ne bude ²⁷⁷
	zgoditi se pečal <i>komu</i>			ako se zgodi tebê koja pečal'
	biti učinjeno bezakonje	Nom–V	<tema>	toi bezakonije ne bi učinjeno
	biti učinjeno zlo i nepoštено			ako je takozî zlê i nepočteno učinjeno
	pomisliti zlo ili lukavstvo <i>tko o komu</i>	Nom–V–Ak–Prep	<mfr, tema, mfv>	nikъda da ne pomislimo nêkoe zlo ili nêkoe lukavstvo ô g(d)nu vlku
	govoriti o zabavama i krivinama <i>tko komu</i>	Nom–V–Dat–Prep	<ags, rec, tema>	govoriše crs'tvu mi ô krivinah' i ô zabavahъ čo se čin u zemli
	spovjediti za krivine i dugove <i>tko komu</i>			spovedaše mi za vs'e krivinê i dlъgovê
	čuti zlo <i>tko na koga</i>	Nom–V–Ak–Prep	<dož, tema, mfv>	ako ja čuju nêkoje zlo na vaši kurъci ili na vašъ gradъ
	biti na zlo <i>što koga</i>	Nom–V–Prep–Gen	<tema, nač, mfv>	čo ke bit na nih zlo
	imati <i>tko za zlo koga</i>	Nom–Pred[V–Prep]–Ak	<dož, mfv>	nemoi ni za zlo imati ²⁷⁸
	vidjeti <i>tko za zlo koga</i>		<mfr, tema>	nemoi ni za zlo vidêtъ
	uzimati <i>tko što na um</i>		<mfv>	niča ne uzimaite na umъ
	<i>zaleći štetu tko</i>	Nom–Pred[V–Ak]	<mfv>	nê pravo da v('s)i trъgovci četu zalegu
	naći se zabavivši (ili uzimajući) <i>tko što</i>	Nom–Pred _{refl} –Ak	<mfr, mfv>	tko se nagje zabavivъ čo ili čo uzьmъ
	obrêsti se ispakostivši <i>tko komu</i>	Nom–Pred _{refl} –Dat		kgo li se obrête ispakostivъ imъ
	obrêsti se učinivši zabavu <i>tko komu</i>	Nom–Pred[V _{refl} –Ak]–Dat		tko se ôbrête učinivъ nêkoju zabavu dubrovčaninu ili zemljaninu

²⁷⁶ keľnemo se (...) sь pravovъ verovъ besъ vsakoga propadstva i besъ zle misli, kľnemo se (...) pravovъ vêrovъ bez vsakoga propadstva i zl'e mysly (da smo s tobovъ ednovъ mysliju i edniêtmъ srdcemъ), kľnu vi se bezъ vsakoga propadъstva (da vi smъ prijatelъ)

²⁷⁷ našêtmъ trъgovcemъ da četa ne bude

²⁷⁸ ne imai ni za zlo

Konstrukcije za izražavanje 'nasilja'

	KONSTRUKCIJE	SINTAKTIČKA RAZINA	ZNAČENJSKA RAZINA	PRIMJERI
JEDNOSTAVNE	mučiti <i>tko koga</i>	Nom–V–Ak	<mfr, mfv>	nemoite ihъ mučiti
	obuzeti i razbiti <i>tko koga</i>			dmitъr gonoma ôbuze i razbi naše trъgovъce
	pomesti (ili uzeti) <i>tko što</i>			koi bi hotêli pomesti vola uzeti župu vola gradъ
	povaliti <i>tko koga</i>			da ga pravina povali
	sapeti <i>tko koga</i>			da me b'ъ sъrъne ²⁷⁹
	shraniti <i>tko koga</i>			da me b'ъ shrani
	suditi <i>tko koga</i>			da me b'ъ sudi ²⁸⁰
	tjerati <i>tko koga</i>			da ihъ mi têramo ²⁸¹
	ubiti <i>tko koga</i>			gde ga ubi(je) gusa ²⁸²
	usilovati <i>tko koga</i>			da naše trъgo(v')ce c'rinici ne usiluju ²⁸³
	ubiti i poraziti <i>tko koga</i>			da ga ubie i porazi sila č(s)tnago kr(s)ta hv'a ²⁸⁴
	zatrti <i>tko što</i>			vъsê jegovo da zatiramo
	žeci <i>tko koga</i>			ako (...) ga iždenu ugri ili turci
	ispuditi <i>tko koga</i>			bogъ pomožetъ st'omu ti cr'stvu isъpuditi vruga tvoga i našega uroša is sr'pъske zem'le
	pedepsati <i>tko koga</i>	Nom–V _{refl} –Dat	<tema, mfv>	mi da zatozi (ôpravimo i) pe(d')pъsamo togai ²⁸⁵
	odsjeći se <i>što komu</i>	Nom–V _{refl} –Gen	<ags, tema>	da mu se glava usêče ²⁸⁶
	odreći se <i>tko koga/čega</i>			da bi se ôdrekao viere i angela na umrъli čas
	govoriti ili nasilovati <i>tko komu što</i>	Nom–V–Ak–Dat	<mfr, tema, mfv>	ako kto ime čo govoriti ili nasilovati gradu dubrovniku
nametati <i>tko komu što</i>	da imъ ne namêtuje bez volje meso kupit ili brave ili svinije ili kralvo ili čie godê			
stvoriti <i>tko komu što</i>	(ni polovinu konъ toga vi kohete poznati) čo mu kju ustvoriti			
(za-)mučiti <i>tko komu koga</i>	<mfr, pcs, mfv>			da mi ne zamučite človêka

²⁷⁹ da me sъrne b'ъ, da ny b'ъ sъrne, da ny b'ъ sъrъne, da ni b'ъ serъnê, da b'ъ ga serъne, da ga b'ъ serъnê

²⁸⁰ da ni sudi bogъ i siê kletъva i na semъ svête i na ônomъ

²⁸¹ ako g(s)pgja marêja kralica ugrъska bi tirala (volja iskala) gdna kral' Stefana ča b'gъ upasi

²⁸² tъda i'h ôni uhvativъ te(r') ubili

²⁸³ da ni ne usilujete nigdê poslati lêčiti ôsvênъ dubrovnika

²⁸⁴ tako da ni ne ubye b'ъ, da ni ubiju više pisane kletvi zde

²⁸⁵ hokemo je dobrê pedepsati, imavъ ga u ruku pedepsai ga gp(s')tvoti takovêmi načinomъ da se druzi nimъ kažu

²⁸⁶ ako je tur'činъ da mu se glava usêče, ako li srъblinъ da mu se glava usêče

JEDNOSTAVNE		odgoniti <i>komu koga/što</i>		<mfr, pcs/tema, mfv>	(ali je naamъ usilno vêrovatъ) da kje vaša ml('s)ъ (...) ljudi i tŕgove nam ô(t)gonit			
		odgoniti <i>koga od koga</i> odvrgnuti <i>koga od koga</i>	Nom–V–Ak–Prep	<mfr, mfv, mje>	nemoite mene svoga sŕčana sluge ô(d)ъ sebe ô(d)goniti da ga mi ôdъ nasъ ôdъveržemo			
		ubiti ili posjeći <i>tko</i> patiti <i>tko</i> izginuti <i>tko</i>	Nom–V	<mfr>	tko dubrovčaninъ ubije alli poseće u bosni da jedanъ za drugoga ne rati			
		raspeti i nakazati se <i>tko</i> pedepsati se <i>tko</i>			Nom–V _{refl}	<mfv>	tuzê izgiboše 2 tŕgovca i 3 junacê da se raspe i nakaže ²⁸⁷ da se pe(d')rъsa (takozî da se nimъ mnozi kažu)	
		Napad	doći <i>tko na koga</i> gresti <i>tko na koga</i> hoditi <i>tko na koga</i> poći <i>tko na koga</i> ustati <i>tko na koga</i> poći <i>tko vrhu koga</i>	Nom–V–Prep	<mfr, mfv>	ako bi došla nêkoja sila na gradъ našъ da vaša drêva roľgъ nihъ gredu na ny da ne hode na voisku i da dubrovčane roidu na ôľmîšane ²⁸⁸ da na me ne ustane nikъtore ²⁸⁹ da poidemo po moru vrhu grade pomorъske i zem'le da ne pridemo na vasъ s vašimъ vragomъ ²⁹⁰ da ne pridu vrhъ vasъ s vašimъ vragomъ		
			prići <i>tko na koga</i> prići <i>tko vrh koga</i>			Nom–V–Prep–Adv		
			poslati <i>tko što na koga</i>	Nom–V–Ak–Prep		<mfr, tema, mfv>	ako ime htêti kralъ poslati voisku na dubrovnikъ ili gusu da ne pošlê ni kniga ni slê na tvoje zlo	
			poslati <i>tko čega na čije zlo</i>	Nom–V–Gen–Prep				
			biti <i>tko s kim vrhu koga</i>	Nom–V–Prep–Prep		<ags, soc, pcs>	da budemo st'etimъ (!) s tvoimъ cr'stvomъ vrhu uroša vraga tvoga i našega (...)	
			Optužba	govoriti <i>tko na koga</i>		Nom–V–Prep	<ags, pcs>	ako li govori bošnaninъ na dubrovčanina a da neki krajaninъ ima čo isъkati na dubrovčanina ako ljudъe (...) imutъ iskati nekoju pravinu vrhъ koga gode ako ima dubrovčaninъ koju pravdu na bošnaninu
				iskati <i>tko što na koga</i>		Nom–V–Ak–Prep	<ags, tema, pcs>	
				iskati <i>pravinu tko vrh koga</i>				
				imati <i>pravdu tko na komu</i>				
				biti <i>sile komu od koga</i>		Pred[V–Gen]–Dat–Prep		da imъ ne bude ôъ moiъ čъstnikovъ sile

²⁸⁷ da se nakaže gnevomъ nakazaniem, da se raspe i nakaže po zakoniku crsvmi

²⁸⁸ kъda na ny rodu drêva zamorъska i bľnetъčъska

²⁸⁹ da na me da ne ustane nikъtorê, da na nasъ ne ustane nikъtore

²⁹⁰ ni ja samъ županъ radoslavъ ni moi ljudi da ne pridemo na vašъ gradъ dubrovnikъ (...) sъ vaše vrage, da ne pridu na vasъ

	biti proklet <i>tko od koga</i>	Nom–Pred[V–Nom]– Prep	<mfr, mfv>	da e prôkletъ ô(d) g(d)na bôga ²⁹¹
SLOŽENE	biti proklet <i>tko kime</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Inst		da je proklet ô(t)cem i sinôm i svetem duhômъ b'gorodicôm angeli i arъhangeli i svemi svetimi ²⁹²
	primiti gnjev i nakazanje <i>tko od koga</i>	Nom–Pred[V–Ak]–Prep		da prime gnêvъ i nakazanie ô(d) kraljevstva mi ²⁹³
	biti nevjeran <i>tko komu</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Dat		takovi potvorivi da mi je(s) nevêr'нъ ²⁹⁴
	dati po grlu <i>tko koga</i>	Nom–Pred[V–Prep]–Ak		da ônoga samoga gradanina damo po gerъlu ²⁹⁵
	ponesti ponos <i>tko koga</i>	Nom–Pred[V–Ak]–Gen		ako li bi tko ponesalъ ponosъ človêkъ gdna bana (da je platil v' dinara)
	primiti kletve <i>tko na što</i>	Nom–Pred[V–Gen]–Prep	<mfv, cilj>	takovi da prime na se i na svoju dš'u ône kletvi (koje smo ôvoï my izrekli)
	biti sile <i>komu</i>			da imъ nê nikere sile
	biti nepravde i usilija <i>komu</i>	Pred[V–Gen]–Dat	<mfv>	da imъ nê nikoere nepravde ni usilia ²⁹⁶
	učiniti krv <i>tko</i>			ako li krъvъ učini dêtikъ
	činiti drevo <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Ak]	<mfr>	a da neki krajaninъ sъ inimъ nekoje drevo čini
dati vezanje i gnjev <i>tko</i>			daim'o vezanje i gnevъ	
OSTALE	iskati <i>tko koga/čega</i> zlom	Nom–V–Gen–Adv	<mfr, mfv, nač>	da ne iču sъ zlom' kotora ²⁹⁷
	poiskati <i>tko što</i> bez ijedne sile i nevolje	Nom–V–Ak–Adv	<ags, tema, nač>	pois'kahъ komunъ dubrov'čki bez nijedne sile i bez nijedne nevole
	biti usilje	Nom–V	<tema>	ako bi je koje usilъje
	prići gnjev i nakaznost	Nom–V		ne maъ gnêvъ i nakazanije ima vъsprijeti
	biti kletva na koga ¹	Nom–V–Prep		da e na nasъ kletva siê
	pasti kletve na komu ¹		<tema, mfv>	da su vse kletvi na nemъ pale
	zgoditi se nasilje <i>komu</i>	Nom–V _{refl} –Dat		ako ti se zgodi koe nasilъie
	biti otpadnik <i>od koga</i>	Nom–Pred–Prep	<mfr, izv>	da e ô(t)padnikъ ô(d) bratie
	biti odlučen <i>tko tijela gospodina</i>	Nom–Pred–Gen		da smo ô(t)lučeni têla g'pdna
biti <i>tko bez koga</i>	Nom–V–Adv	<mfv, izv>	da bude svenъ nasъ	

²⁹¹ da je prokletъ ôd boga, da e prokletъ ô(d)ъ bga, da e prokletъ ô(d)ъ bga, da e prokletъ, da jes prokle(t), da e kletъ

²⁹² da e kletъ caremъ pbesnimъ

²⁹³ da prime gnêvъ i nakazanie, da prime gnêvъ i nakazanije, da prime gnevъ i nakazanie, da prime gnêvъ i nakazanije ôdъ kral'svmi, da prime gnêvъ i nakazanije ôd kral'vs'mi, da prime gnêvъ i nakazanije ôd kraljevstvam'

²⁹⁴ da mi e neveranъ, da jes'tъ nevêr'nъ crs'vmi

²⁹⁵ da se da samъ po gerlu

²⁹⁶ (...) nê sile nin'jedne nepravde, ine nepravde da nê nêdne.

²⁹⁷ da ga za to ne poiče ni cr(s)vmi ni gospogja cr'ca (...) ni ini nitko u zemli cr(s)vmi nikoimъ zlom

	biti pričinjaen Judi <i>tko</i>	Nom–Pred–Dat	<mfr, cilj>	da estь pričtenь iudi predatelju hristovu ²⁹⁸
	imati milosti <i>tko</i>	Nom–V–Gen	<ags, tema>	i milôsti ne će imêti
	biti predan u đavolje ruke <i>tko</i>	Nom–VP–Prep–Adv	<mfv, rec>	da je pğđanь na velikôm sudiču u đjavole ruke u večni pakao kako ijuda skariotcki

²⁹⁸ da smo prič(t)eni k ijude i ari

Konstrukcije za izražavanje 'otimanja'

	KONSTRUKCIJE	SINTAKTIČKA RAZINA	ZNAČENJSKA RAZINA	PRIMJERI	
JEDNOSTAVNE	uzeti <i>tko komu što</i> silom	Nom–V–Ak–Dat–Adv	<mfr, tema, mfv, nač>	da имъ ниѿа ne uzme silomъ	
	uzeti ili zabaviti <i>tko komu što</i> posilijem			da имъ никто ниѿо ne uzme ni zabavi posilijem	
	uzeti <i>tko komu što</i> po sili			ѿо имъ kto uzme po silѿ ²⁹⁹	
	uzeti <i>tko što od koga</i> preko volje	Nom–V–Ak–Prep–Adv		da nitko jedanъ đinarъ ô(d) vašega uzъme pr(ѿ)ko vaše volje	
	emati <i>tko komu koga/što</i>	Nom–V–Ak–Dat		i rakъ mi este moega ѿl'vѿka ruhotu ³⁰⁰	
	uzeti <i>tko komu što</i>			kto имъ ѿо uzme ³⁰¹	
	uzeti ili zabaviti <i>tko komu što</i>			nikto niѿо (da vi ne zabavi) ili ѿо uzme	
	uzeti <i>tko što na koga</i>	Nom–V–Ak–Prep		kako moъъ ônozi uzmi na nihъ ³⁰²	
	uzeti <i>tko što</i> po sili	Nom–V–Ak–Adv		<mfr, tema, nač>	gospoda raъъka i humъska u tei dni krivinomъ posѿdoše i po sili uzeše konavaļsku ųuru
	obuzeti <i>tko koga</i> samosiljem			<mfr, mfv, nač>	koi samosiljemъ a bezъ nѿdnoga uzroka ôbuze naše trъgov'ce ³⁰³
	uzeti <i>tko koga</i> na vjeri			turci i ų nimi vlasi (...) uzeše na c'revѿ vѿri naše trъgovce ³⁰⁴	
	emati <i>tko koga/što</i> po kletvi	Nom–V _{refl} –Dat–Adv		<tema, mfv, nač>	vy kako si se ste nauĉili po kletvѿ naša sela i naše volary emati ³⁰⁵
	uzeti se <i>komu što</i> po sili			da im se ne uzima po silѿ ni skrъlato ni medъ ni muka ni koja kupļja	
	uzeti <i>tko komu</i>	Nom–V–Dat			ako li tatъ ili husarъ uzme dubrovĉaninu u banovu vladanju
zadržati <i>tko komu</i>	da имъ нѿ volъnъ nikto da ni zadržati ni ja cr'ъ ni patrijarhъ				

²⁹⁹ da имъ никто ниѿо ne uzme po silѿ

³⁰⁰ i rakъ mi este moega ѿl'vѿka dublanina, nѿtko mi e uelъ ѿlovѿka, a neka da vamъ uzme vaše ljudi

³⁰¹ ili имъ ѿо kto uzme, ktoli-mъ ѿо uzme, ako li kto đrъzne i uzme im ѿо vъ ôblasti kraljevъstva mi, uzeše имъ .e. [5] tisukъ ôvanъ, tъdi uzeše našѿmъ trъgovcemъ 4067 ôvanъ i 16 kopъ natovarenihъ voska i inoga trѿga, uze имъ trъgъ, uzeli mu ste .k'z'. (27) litarъ srebra toliko koliko nѿ krivъ ilia, a za ųarka ѿо vi jes' uzelъ (nѿ znalo crs'vmi), ųto имъ je tъda uzeto, tko mu ju je uzelъ, i ѿо mi ste uzeli

³⁰² da uzme na nemъ

³⁰³ koi samosiljemъ a bezъ nѿdnoga uzroka ôbuze naše trъgov'ce, koi samosiljemъ i bezъ nѿdnoga uzroka (...) ôbuze naše trъgovce

³⁰⁴ trъgovce koje uzeše na limu z dobityci (s adverbijalnom dopunom mjesta, a ne naĉina kao u primjeru u tablici)

³⁰⁵ i rakъ este druge ljudi tri ѿl'ѿke tere ųenu, eše moega ѿl'vѿka lukana

držati <i>tko koga</i>	Nom–V–Ak	<mfr, mfv>	nemoite ga držati ³⁰⁶	
emati <i>tko koga</i>			da ne emle srbini vlaha bez suda	
plijeniti <i>tko koga</i>			veli te paval plēnit da znaš ³⁰⁷	
(s)vezati <i>tko koga</i> ³⁰⁸			kako ste svezali kudēlina daboevikja našega dubrovčanina za dl̃g̃ ili je prēdojevikja ³⁰⁹	
osramotiti i svezati <i>tko koga</i>	Nom–V–Ak	<mfr, mfv>	t̃da i'h ōni ōsramotili nepočetnēm zakon(m') i svezali	
uhvatiti <i>tko koga</i>			turci uhvatiše naše tr̃go(v')ce	
uhvatiti i svezati <i>tko koga</i>			gp(s')tvoti uhvati i sveza pokraica tasovčikja	
svezati i držati <i>tko koga</i>			da je vol(n)̃ kup̃sul̃ i negove sudie ō(n')ogazi svezati i držati	
uzeti i odvesti <i>tko koga</i>			mного želēmo da uvēmo i za naše tr̃govce koje tur̃ci uzeše u valjevo i ōd'vedoše ³¹⁰	
uhvatiti i odvesti <i>tko koga</i>			uhvatiše u valjevo naše tr̃go(v')ce i ō(d)vedoše	
vezati i sramotiti <i>tko koga</i>			zapovidēt̃ da takozī naše tr̃go(v')ce ne vežu i sramote	
pohvatiti <i>tko za koga/što</i>			Nom–V–Prep	da ne ima nikto za nyh ni za nyh tr̃g̃ pohvatiti
ostaviti se <i>tko koga</i>			Nom–V _{refl} –Gen	da se vašēh ljudi ostavi
pomesti i uzeti <i>tko što</i>			Nom–V–Ak	<mfr, tema>
plijeniti <i>tko što</i>	potverdimo da (...) vladimir̃ ne plenoval̃ tvoju zml'u			
uzeti <i>tko što</i>	ako bošnaniñ uzme dobitak̃ dubrovački ³¹¹			
uzeti <i>tko čega</i>	Nom–V–Gen	mi nēsmo nigda uzeli nēdne cr'ine		
uzeti silom <i>tko</i>	Nom–V–Adv	<mfr, nač>	ni samo kral(s')v'mi da ne uzme silom̃ bez kupa	
uzeti se <i>komu što</i>	Nom–V _{refl} –Dat	<tema, mfv>	da mu se vse tozi ōružije uzme ³¹²	
uzeti <i>tko</i>	Nom–V	<mfr>	kto bude uzel̃ (i učinil̃ zlo koje)	
uzeti se <i>što</i>	Nom–V _{refl}	<tema>	da se ne uzme ničo	

³⁰⁶ i s̃da ga držite

³⁰⁷ tere moē sela plēnili, ni vladimir̃ ni iñni tvoi vrag̃ da ne plene tvoju zml'u

³⁰⁸ Ovaj glagol u obliku zavezati (se) znači 'obvezati se' i ne tvori konstrukcije sukoba: zavezaše se kra(l)ṽ(s)tvu mi davati (...) dohodak̃ 'obvezaše se kraljevstvu mi davati dohodak'. Brojne druge potvrde s glagolom svezati ulaze u građu za istraživanje.

³⁰⁹ zapovēg̃ svezat̃ re(č')nnoga borila, nēs̃m̃ pavla i pira svezal̃ po simetini rēči, ni sm̃ niju svezal̃ skozi niju razvi za stari del̃g̃, ni mi je sime rekēl̃ ni ratko svezata pavla ni pira, govorite (...) da sta ona m̃ni rekla svezati pavla gižlikja i pira (...) i da sm̃ ja svezal̃ po niju riči (...) negoli sm̃ svezal̃ za prēdni del̃g̃ (...) za to esm̃ svezal̃ (...) a svezal̃ jesm̃ po vašoi riči, dē vi radoslavu daṽše ruku tere ga vezaste, da e volñ kunsul̃ i negove sudie ōnogazi svezati dokle plati čo e ōsugēñ

³¹⁰ (uzeše im̃ .e. [5] tisuk̃ ōvañ) i tr̃go(v')ce ō(d)vedoše

³¹¹ tko bi čo uzme, koi bi hotēli uzeti župu vola grad̃, i dobitk̃ uzeše, dinare zavētine uzel̃ bez̃ studit̃ človēka

³¹² da mu se vse tozi ōružije uz'me, da mu se vse uzme čo ima, čo im̃ se to struje a ili uzme, da mu se ne uzme ni t̃nk̃ kop̃s̃ (ponovljeno identično još jednom u 30 godina mlađoj povelji koja je očiti prijepis starije; riječ je o poveljama 7 i 8), da im se koni pod riz'nicu ne uzimaju.

SLOŽENE	biti uzeto <i>komu što od koga</i>	Nom–Pred[VP]–Dat–Prep	<tema, mfv, mfr>	ako bude komu dubrovčaninu čo uzeto ôdъ moga čl'vka ili ôdъ men'
	biti prèuzma <i>komu</i>	Pred[V–Gen]–Dat	<mfv>	da nê prèuzma nikomu
	biti udave <i>komu</i>			da imъ nê udave u komъ godê dlъgu
	biti uzdržan i zaručen <i>tko</i>	Nom–Pred[V–Nom]	<tema>	zato su uzdržžani i zaručeni
	biti uzeto <i>što</i>			kako e uzeto urъsetevi drêvo i z dobitkomъ
	biti nasilnoga dara i uzeća	Pred[V–Gen]	-	posilnoga dara i uzetija da nêstъ
činiti se plijen <i>među kim</i>	Pred[Nom–V _{refl}]–Prep	<mje>	ili da nekoj plenъ sê čini u mirъ megu našъ i megu dubrovčane	
OSTALE	<i>udati u udavu tko koga</i>	Nom–V–Ak–Prep	<mfr, mfv, nač>	da ne udaje u udavu dubrovčanina
	<i>zadržati zarukom tko koga komu</i>	Nom–V–Ak–Dat–Inst	<mfr, tema, mfv, nač>	nikto da im ih ne zadržži nijednôm' zarukôm'
	obresti se uzimajući <i>tko što od koga</i>	Nom–Pred[VP _{refl}]–Ak–Prep	<mfr, tema, mfv>	kgo li se obrête čo uzъmъ odъ nihъ
	obresti se uzimajući <i>tko što po sili</i>	Nom–Pred[VP _{refl}]–Ak–Adv	<mfr, tema, nač>	ako li se ôbrêce kto uzemъ čo ljubo po silê ³¹³
	naći se zabavivši ili uzimajući <i>tko što</i>	Nom–Pred[VP _{refl}]–Ak	<mfr, tema>	tko se nagje zabavivъ čo ili čo uzъmъ
	zaustaviti se zbog uzeća <i>tko</i>	Nom–V–Adv	<ags, uzr>	(i hodili su bili trъgovci na tozi vêru) ali se pakê uzъbiše i ustaviše skrozê uzetija ³¹⁴

³¹³ ako li se ôbrête kto uzъmъ posilijem čo ljubo

³¹⁴ za tozi uzetija ustavšes' trъgovci

Konstrukcije za izražavanje 'kršenja polja zakona'

	KONSTRUKCIJE	SINTAKTIČKA RAZINA	ZNAČENJSKA RAZINA	PRIMJERI
JEDNOSTAVNE	pomesti <i>tko što</i>	Nom–V–Ak	<mfr, pcs>	čtono pišeš g(s)pgje za vêru (...) da ju ne pometmo za to
	pometati/pomesti <i>tko što</i>			jere ju my ne pomêtamo ni ju kanimo pomesti
	potvoriti <i>tko što</i>			kto li potvori sie zapisnie kral(s')vmi ³¹⁵
	drznuti i potvoriti <i>tko što</i>			ako li kto držne i potvori slovo kraljevstva mi ³¹⁶
	potvoriti i poreći <i>tko što</i>			tko li bi sie potvorêl ali porekal ³¹⁷
	poreći <i>tko što</i>			ja neku poreki-nomu moe rêči
	prestupiti <i>tko što</i>			ake prêstupi ôp'kina dubrovč'ka si ôbêt ³¹⁸
	preskočiti <i>tko što</i>			kto sie prêskoči
	prelomiti <i>tko što</i>			къто sie prilomi ³¹⁹
	preslušati <i>tko što</i>			tko li prêsluša psnije kralvemi
	priročiti <i>tko što</i>			da vêru velikoga gospodar' i vašu ne priroče
	razrušiti <i>tko što</i>			i nikoimre uzrokomъ da ne razrušimo sie kletve s tobovъ
	shraniti <i>tko što</i>			ako hoke sie shraniti kraljevstvo mi
	smetiti <i>tko što</i>			da naša dica (...) ne smete sie pisanje
	prêtvoriti <i>tko što</i>	<efr, pcs>	jerъ se inako ne mogaše da zakonъ ne prêtvorimo	
	potvoriti <i>tko čega</i>	Nom–V–Gen	<mfr, pcs>	sega da ne potvori niko ³²⁰
	prêtvoriti <i>tko čega</i>			ne moremo nikako naši(h') zakô(n') slobonъčiniъ prêtvorit
	pometati se i prêtvarati se <i>što komu</i>	Nom–V _{refl} –Dat	<pcs, mfv>	(mno(g') usilno vi(d') trъgo(v')semъ) da imъ se pometaju dobri zakoni i slobodъčine prêtva(r')ju
pomesti se <i>što komu</i>	da imъ se ne pomete			
potvoriti se <i>što komu</i>	da imъ se sie ne potvori ³²¹			

³¹⁵ tko sie potvori, kto sei prъtvori, kto hoke sije potvoriti, tko li kje (...) potvorêti ml'stъ, tko ino učini (...) i potvori sije zapisanije i ml'stъ cr'stvmi, sai u saviše pisanija da ne potvori kraljevstvo mi, prъva zapisania ne potvorih nъ iôče bolše i krêpcê potvr(d)ihъ, ne hotê kraljevstvo mi potvorit zakone stare, zakunu se sve toi tvrđdo imati i držzati i ne potvoriti do zgorienja svieta, pakî se potvoriste

³¹⁶ tko držzne i potvori sije slov' i ôbečanie naše, tko se držzne prêtvoriti

³¹⁷ ako bi se tko lubo našъ vola nih potvorilъ vola porekalъ

³¹⁸ ako mi prêstupimo siju kletvu i si ôbêtъ, ako li sie prestuplu, ako li sije prêstuplju, ako li sie prêstupimo, ako li prêstupimo iedno, akê li sê pristupimo, ako li sie prêstuplju, ako li sie prêstupimo, ako kemo mi više pisani pr(ê)stupit čo ô(t) kletve, nêsu prêstupili ôbêt i više pisan'nije

³¹⁹ Još jednom ponovljena identična konstrukcija.

³²⁰ da sijega nikoliže ne potvori, môlju (...) siegai pisanje ne potvoriti, da siega nikoliče ne potvori, dokle grad dubrovnik i vlasteli dubrovački segai ne potvore

³²¹ da imъ se ne potvori ni za čô, da im se ne potvori

	potvoriti se <i>tko komu</i>		<mfr, mfv>	nê se nikomu potvorilь ³²²
	prêtvoriti <i>tko komu</i>			nigdare namь nêsu prêtvori(l')
	prêtvarati <i>tko komu</i>			kako ti sьde namь činišь i prêtvarašь
	potvoriti <i>tko komu</i>			g(d)нь imь knezь ne potvori nu rače i potvrъdi
	poreći i potvoriti se <i>tko čemu</i>			da se ne porečemo ni potvorimo semu zapisanьju
	potvoriti <i>tko komu čega</i>	Nom–V–Dat–Gen	<mfr, mfv, pcs>	kralv'tvo mi ne potvori zapisannaja imi
	potvarati <i>tko komu čega</i>	Nom–V–Ak–Dat	<mfr, pcs, mfv>	togazi-мь ne potvaramь rače i potvrъgjamь
	prêtvoriti <i>tko što komu</i>			nemoi namь tvoje zapisanije i uvête (...) prêtvorit' ³²³
	shraniti <i>tko što komu</i>			sie vse kako hokemo shraniti kraleвь(s)tvu ti
	prêtvarati se <i>što komu od koga</i>	Nom–V _{refl} –Dat–Prep	<pcs, mfv, mfr>	(jere imь se mno(g) čudno i usilьno vi('d)) da imь se dobri zakoni i slobodьčine ô(d) c'rinikovь prêtva(r')ju
	poreći <i>tko</i>	Nom–V	<mfr>	tko bi poreкьь
	potvoriti <i>tko</i>			ne mislimo do vêke potvorit' ³²⁴
	pomesti se <i>što</i>	Nom–V _{refl}	<pcs>	da se ne pomete
	rušiti se <i>što</i>			mirь da se ne ruši ³²⁵
	rušiti i potprati se <i>što</i>			si mirь i si ôbetь da se nikakore nikimre delomь i nikimьre kopьsemь da sê ne reši ni da sê podьperê ³²⁶
OSTALE	dijeliti se od pravde <i>tko</i>	Nom–VP–Prep	<mfr, tema>	mi se ô(d) pravde ne moremo dêlitь
	učiniti po neznanju zakona <i>tko</i>	Nom–V–Adv	<efr, uzr>	učinih po nevêsti vašega zakona
	obrêsti se potvarajući <i>tko što</i>	Nom–Pred[VP _{refl}]–Ak	<mfr, pcs>	ôbrête li se kto človêkь zьь (...) potvaraje sije
	obrêsti se preslušavši <i>tko što</i>			тъko li se ôbrête potvorivь povelenie
	biti nepotvorivo <i>što komu kime</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Dat–Inst	<pcs, mfv, mfr>	da imь jes' tvrъdo i nikimь nepotvorimo
		Nom–Pred[V–Nom]	<pcs>	kako da jes ničo ne pôtvoreno
		Dat–Pred[V _{inf} –Dat]		izvoli (...) sijemuzi zapisaniju kralvs'tva mi ne potvoren'nu biti ³²⁷

³²² jere(s) namь nekje nigdare potvori(t), kakoto se do danasь b(ž)imь hotenije(m) nê nikomu potvorilь

³²³ ne kaši vaša mls'tь namь prêtvorit' čo si namь ôbêtovalь i zapisalь da se ne tužimo bg'u

³²⁴ da ne potvoru нь da svršu do moga života, ja vььkь (...) ne potvorih nu rače i potvrъdiь, tko potvorê, tko gode potvori

³²⁵ a mirь da e (!) ne ruši

³²⁶ Umjesto rušiti piše rešiti, što je pogreška koja se prepisivanjem koncepata i ponovila: sizi mirь (...) da sê ne reši ni da sê podьperê

³²⁷ jako semu više psanomu nami i našim poslêdnimi ne biti potvoreno i pokolêbimu do dni i do vêka

Ne-konstrukcija	biti nepokolebivo <i>što komu</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Dat	<pcs, mfv>	da imъ je tvrъdo i nepokolѣbimo
		Nom–Pred[V–Nom]	<pcs>	sva više upisana da su tvrъda i nepokolѣbima
	biti nerazorno <i>što</i>			da jes tvrъdo i nerazorѣnno(ô) do vѣka
	biti neporočno <i>komu</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Dat	<pcs, mfv>	da e do vika rečenomu gradu tvrъdo i neporočno
	imati/držati si nepokolebivo i neotimano <i>tko kime</i>	Nom–V–Inst–Adv	<mfv, mfr, nač>	da si imaju i drъže tvrъdo i nepokolѣbimo i neôtemlemo nikimъ
	imati si <i>tko što</i> nepotvoreno i neotimano <i>kime</i>	Nom–V–Ak–Inst	<mfv, pcs, mfr>	da si imaju tezi uvѣte i zakone i povelje (...) nepotvorene i niki ôtjemljene

Konstrukcije za izražavanje 'razmirja'

	KONSTRUKCIJE	SINTAKTIČKA RAZINA	ZNAČENJSKA RAZINA	PRIMJERI
JEDNOSTAVNE KONSTRUKCIJE DRUŠTVA	priti se <i>tko s kim</i>	Nom–V _{refl} –Prep	<ags, soc>	i съ съблиномъ (...) да се не прију
	ratovati se <i>tko s kim</i>			z gradomъ да се ratuje crvs'mi ³²⁸
	razmiriti se <i>tko s kim</i>			ako li se ushoke crs'vmi š nimi razmirit'
	razratiti se <i>tko s kim</i>			ako se razratite съ кралемъ съ рашъkimъ ³²⁹
	svađati se <i>tko s kim</i>			ako se cr(s)vmi svadi z dubrovníkôm ³³⁰
	svaditi se <i>tko s kim</i>			dubrovčane se bēhu svadili zъ bratôm' crs'va mi s knezôm' voislavôm' i z gradomъ crs'va mi s kotorôm ³³¹
	priti se <i>tko među kim</i>			i čo se prē megu sobom dubrov(č')ane (da se prē prēd kunъsulô(m')ъ dubrov'čkimъ)
	priti se <i>tko pred kim</i>	Nom–V _{refl} –Adv	<ags, mje>	sasi da se pre prēd ѓnemizi sudijami ³³²
	raspravljati se <i>tko pred kim</i>	Nom–V	<ags>	prēd tēmi da se raspravljaju
	ratovati <i>tko</i>			za tuzi svadu da ne ratuju ³³³
SLOŽENE KONSTRUKCIJE DRUŠTVA	biti posvađan <i>tko s kim</i>	Nom–Pred[V–Nom]–Prep	<ags, soc>	da ja (...) daju mojimъ prijatelem' (...) uvēsti s knjigomъ s mođmъ kako smъ svadnъ z banom'ъ
	imati svadu <i>tko s kim</i>	Nom–Pred[V–Ak]–Prep		ako ima svadu dubrovčaninъ s drugom' svojem' u bosne
	imati rat (i mir) <i>tko s kim</i>			i ratъ i mirъ da imo съ š'nimi
	uzimati pru <i>tko s kim</i>		ako li uzimaju koju pru sasi z dubrovčani ³³⁴	
	učiniti se kramola <i>među kim</i>	Pred[V _{refl} –Nom]–Prep	<mje>	ako se koē kramola učini megu nami
	(u)činiti se krivina <i>među kim</i>			ako se uč'ini krivina megju gradomъ i mođvъ zemlovъ ³³⁵
	učiniti se svad <i>među kim</i>			ako se bi nekoga svad učinila mēgju mnom'ъ i mēgju banomъ bosnъskimъ

³²⁸ z gradomъ da se ratuje cr(s)vmi

³²⁹ ako sē razbratitē съ kralēmъ rašъki, ako se razbratite съ kralēmъ rašъki

³³⁰ ako se crvs'mi s'vadi z dubrovníkomъ, ako li se svade s kimъ godē vlastelinôm, ako se sluči ter se svagju z dubrovníkomъ, ako sluči gospostvomi terъ se svad z(d')ubrovníko(m')

³³¹ ne bih' radъ da se za tozi s knezom svadte

³³² da se pri predъ mnovъ, da se prēdъ nimi prē, da se prēd nimi pre, da se prē prēd kunъsulô(m')ъ, da se pri prēdъ mnomъ

³³³ potleh da si ratuje gospostvo mi

³³⁴ ako li uzimaju pru

³³⁵ ako se koja godē krivina učini megju ljudmi, i da sē nekoja krivina među ni čini, a da sē nekoja krivina među ni čini, a da se nēkoē krivina među nami učini, da koē se krivina učini megu ljudi

	zgoditi se razmirje <i>među kim</i>			ake se zgodi raz'mirije među kra(l)v(s)mi i gradomъ dubrovč'kimъ
	učiniti se pra <i>među kim</i>			ako se učí(n') koja pra megu dubrovčani i srb'li ³³⁶
OSTALE KONSTRUKCIJE DRUŠTVA	biti deľьkъ <i>među kim</i>	Nom-V-Prep	<tema, mje>	da nekoí deľьkъ bude megu moji ljudi (...) i megu dubrovčane
	biti samota <i>među kim</i>			ako bi bila nekoja samota megu mn'e županъ raodslavъ (...) i megu grad dubrovčьki
	biti razmeta <i>među kim</i>			êko bi byla nêkoê razmeta među mnomъ župana rdslava i među moje ljudi i među grad dubrovnikъ
	biti rat <i>među kim s kim</i>	Nom-V-Atr	<tema, mje/soc>	ako ratъ bude česa bogъ uliši' megu bosnôm' z dubrovnikôm'
	biti pra <i>s kim</i>			ake bude pra sъ saskomъ
	biti svada <i>koga s kim</i>	Nom-V-Atr	<tema, soc>	ako bude svada bošnanina z dubrovčaninomъ
biti svad <i>komu s kim</i>	ako li koja svad bude dubrovniku s koimъ godê vlastelinôm c'r(s)'va mi			
OSTALE KONSTRUKCIJE ZA IZRAŽAVANJE RAZMIRJA	dopustiti od rasrde <i>tko na koga</i>	Nom-V-Prep-Prep	<mfr, tema, mfv>	ô(d) tei rasrđe dopustilъ je na naše mêsto
	poslati rasrdu <i>tko po komu</i>	Nom-V-Ak-Prep		g'dъ b'gъ posla svoju rasrđu po svêtu
	vidjeti rasrčeniye <i>tko</i>	Nom-V-Ak	<dož, tema>	ôni vidêvše rasrčeniye kra(l')v(s')mi
	porasrčiti se <i>tko na koga</i>	Nom-V _{refl} -Prep	<dož, uzr>	kako se bêše porasrčilo kra(l')v(s')mi na vlastele dubrovč'ke
	srditi se <i>tko na koga</i>			gdъ knezъ sъde na nasъ srbdi se ³³⁷
	imati gnjeva <i>tko na koga</i>	Nom-Pred[V-Gen]-Prep		i my u tomъ nêmamo gnêva na vy
	unositi zle riječi <i>tko među koga</i>	Nom-Pred[V-Ak]-Prep	<mfr, mje>	da ne smêju takove rêči megu prijatelje unositi
	uložiti zlo <i>tko među koga</i>			da ne kъto zli ljudъe megu st'omu ti cr'stvu i megu našъ gradъ ulože zletъ
	razdvojiti se <i>tko/što</i>	Nom-V _{refl}	<ags>	do kolê e nasъ sême i nihъ da se têzi dvê kući ne razdvoita nikъdare
	biti u rashomjeri i nemiru <i>tko</i>	Nom-V-Adv	<tema, mje>	čujemo da ste u rashomêri i u nemiru
	biti rat	Nom-V	<tema>	rati su
	činiti rat <i>tko komu</i>	Nom-Pred[V-Ak]-Dat	<mfr, mfv>	da bu deržanъ činiti ratъ kralju urošu i jegovi ljudimъ

³³⁶ ako se učí(n) koja pra megu dubrovčani i srbli

³³⁷ jere(s') mi srbđimo na c'rinike

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Nataša Fritz rođena je 1988. godine u Koprivnici. U Križevcima je završila gimnaziju Ivana Zakmardija Dijankovečkog, prirodoslovno-matematički smjer i srednju glazbenu školu Alberta Štrige, instrument violina. Tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja pohađala je županijska i državna natjecanja iz različitih predmeta. Godine 2012. magistrirala je hrvatski jezik i književnost te lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s temom iz staroslavenske glagolske morfologije, *Štokavske inovacije u najstarijim dubrovačkim ćiriličkim ispravama* pod mentorstvom prof. dr. sc. Matea Žagara. Godine 2012. upisala je Poslijediplomski doktorski studij lingvistike na istoj instituciji. Dobitnica je državne stipendije za nadarene studente te potpore Koprivničko-križevačke županije za poslijediplomski studij. Od 2012. do 2014. godine radila je kao lektorica za hrvatski kao strani jezik na Croaticumu. Od 2014. do 2017. godine radila je u nekoliko škola za strane jezike u Zagrebu, a od 2017. do 2018. kao znanstvena suradnica na projektu *Mikrovariation bei pronominalen und verbalen Enklitika des Bosnischen, Kroatischen und Serbischen* na Institutu za slavistiku u Regensburgu (voditelj prof. dr. sc. Björn Hansen). U sklopu rada na projektu držala je i dva kolegija na Sveučilištu u Regensburgu te je koautoricom monografije *Clitics in the wild: Empirical studies of the microvariation of the pronominal, reflexive and auxiliary clitics in Bosnian, Croatian and Serbian* (Language Science Press, 2022) i koautoricom je znanstvenog članka *Najstarije štokavske inovacije u glagolskoj morfologiji ćiriličkih isprava Dubrovačkoga arhiva* (Rasprave, 2015). Od 2018. godine radi kao lektorica za hrvatski kao strani jezik u Wiesbadenu. Sudjelovala je na nekoliko domaćih i stranih znanstvenih i stručnih skupova.